

MICAE MEDI AEVA LES IX

*Fiatal történészek
dolgozatai
a középkori
Magyarországról
és Európáról*

2020

MICAE MEDIAEVALES IX.

*Fiatal történészek dolgozatai
a középkori Magyarországról és Európáról*

MICAE MEDIAEVALES IX.

*Fiatal történészek dolgozatai a középkori
Magyarországról és Európáról*

SZERKESZTETTE
*Kovács Enikő, Rudolf Veronika,
Szokola László, Veszprémy Márton*

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
Budapest
2020

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
Tanulmányok – Konferenciák
15. kötet

A tanulmányokat lektorálták: Bagi Dániel, Bárány Attila, Csernus Sándor,
Csukovits Enikő, Dreska Gábor, Falvay Dávid, Galamb György, Gálffy László,
Péterfi Bence, Rácz György, Simon Zsolt, Szócs Tibor

Az angol nyelvű rezümét lektorálta: Stephen Pow

Olvasószerkesztő: Ribi András

Sorozatszerkesztő: Draskóczy István, Körmendi Tamás, Novák Veronika

A kötet megjelenésére az ELTE Hallgatói Önkormányzat Kulturális és Szakmai Pályázat,
a Cantat Heritage & Innovation GmbH és a Felsőoktatási Intézményi Kiválósági
Program támogatásával került sor.

A tanulmányok szerzői © Badik-Szabó Terézia, Bognár László,
Borbás Benjámin, Csermelyi József, Erős Katalin Renáta, Jakab Péter,
Kanász Viktor, Kozák-Kígyóssy Szabolcs László, Rudolf Veronika,
Szolnoki Zoltán, Varró Orsolya, Veres Kristóf György

A kötet szerkesztői © Kovács Enikő, Rudolf Veronika, Szokola László,
Veszprémy Márton

ISSN 2062-2198

Nyomta és kötötte a CC Printing
Felelős vezető: Könczey Áron

Tartalomjegyzék

Előszó.....	9
Rövidítésjegyzék	11
BADIK-SZABÓ TERÉZIA	
<i>A vasvári társaskáptalan alapításának körülményei</i>	<i>15</i>
BOGNÁR LÁSZLÓ	
<i>Információáramlás a La Manche térségében a százéves háború második felében.....</i>	<i>27</i>
BORBÁS BENJÁMIN	
<i>Vadászsólymok a Német Lovagrend szolgálatában a 14–15. század fordulóján</i>	<i>41</i>
CSERMELYI JÓZSEF	
<i>Örökségvadászat. Bakóc Tamás, az Erdődiek és a Stubenbergekn.....</i>	<i>61</i>
ERŐS KATALIN RENÁTA SSND	
<i>A Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsú tanulságai.....</i>	<i>77</i>
JAKAB PÉTER	
<i>Hatalmi harcok Róma városában Antonio di Pietro dello Schiavo naplója alapján (1404–1417).....</i>	<i>93</i>
KANÁSZ VIKTOR	
<i>A Rómába induló főúr végrendelkezik. Kanizsai László itáliai zarándoklatáról, testamentumáról és haláláról.....</i>	<i>107</i>
KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ	
<i>Fegyverkészítés és céhes önvédelem a 15–16. századi Kolozsváron.....</i>	<i>125</i>
RUDOLF VERONIKA	
<i>A tét a Babenberg-örökség. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1246 után</i>	<i>151</i>
SZOLNOKI ZOLTÁN	
<i>Árulás, összeesküvés és megtorlás a Croniche di Luccában. A Trinci testvérek meggyilkolása</i>	<i>171</i>

VARRÓ ORSOLYA	
<i>Barátok közt: a marseille-i Szent Viktor-apátság megtelepedése Brignoles-ban</i>	189
VERES KRISTÓF GYÖRGY	
<i>V. István adományai és a királyi kancellária</i>	201
<i>Függelékek</i>	215
KÖRMENDI TAMÁS	
<i>Középkortudományi PhD-konferenciák az Eötvös Loránd Tudományegyetemen</i> <i>és a Micae mediaevales sorozata</i>	221
<i>Történelem közérthetően</i>	223
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	225
<i>A szerzőkről</i>	227

Table of contents

Foreword.....	9
List of Abbreviations	11
TERÉZIA BADIK-SZABÓ	
<i>The Foundation of the Chapter of Vasvár</i>	15
LÁSZLÓ BOGNÁR	
<i>Information Transmission in the Vicinity of the English Channel during the Second Part of the Hundred Years War</i>	27
BENJÁMIN BORBÁS	
<i>Falcons in Service of the Teutonic Order at the Turn of the Fourteenth and Fifteenth Centuries</i>	41
JÓZSEF CSERMELYI	
<i>Legacy-hunting. Tamás Bakóc, the Erdődís, and the Stubenbergs</i>	61
KATALIN RENÁTA ERŐS SSND	
<i>The Lessons of the St. Peter Indulgence</i>	77
PÉTER JAKAB	
<i>Struggle for Power in Rome in the Diary of Antonio di Pietro dello Schiavo (1404–1417)</i>	93
VIKTOR KANÁSZ	
<i>The Nobleman's Testament on His Way to Rome: The Italian Pilgrimage, Testament, and Death of László Kanizsai</i>	107
SZABOLCS LÁSZLÓ KOZÁK-KÍGYÓSSY	
<i>Weapon Production and Guild Participation in the Self-Defence of Kolozsvár (Klausenburg/Cluj) in the 15th–16th Centuries</i>	125
VERONIKA RUDOLF	
<i>The Wager is the Babenberg Legacy: Bohemian–Austrian–Hungarian Relations after 1246</i>	151

ZOLTÁN SZOLNOKI	
<i>Conspiracy, Treason, and Retaliation in the Croniche di Lucca:</i>	
<i>The Killing of the Trinci Brothers.....</i>	171
ORSOLYA VARRÓ	
<i>Friends, Episode 1: The Settlement of Saint-Victor of Marseille in Brignoles.....</i>	189
KRISTÓF GYÖRGY VERES	
<i>The Donations of Stephen V of Hungary and the Royal Chancery.....</i>	201
TAMÁS KÖRMENDI	
<i>PhD Coferences on Medieval Studies at the Eötvös Loránd University and the</i>	
<i>Micae mediaevales Series</i>	221
<i>Understandable History for All.....</i>	223
<i>Acknowledgements</i>	225
<i>Notes on Contributors.....</i>	229

Előszó

A *MICAE MEDIAEVALES* sorozat ebben az évben jutott el a IX. kötetéhez. Az első kötet 2011-ben jelent meg. A cél az volt, hogy az előző évben az ELTE-n megrendezett középkorász doktorandusz konferencia előadásait adja közre, ezzel biztosítson publikálási lehetőséget fiatal, pályájuk elején járó középkorral foglalkozó kutatóknak.

Az első konferencia az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori Magyar Történeti, a Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti és a Történelem Segéd tudományai Doktori Programjai összefogása révén született meg. A doktorandusz hallgatók segítségével a három program a következő évben is megszervezte a rendezvényt, amely akkor már kétnapos lett, s nem csupán az ELTE, hanem a hazai társegyetemek doktoranduszai is előadtak rajta. Ettől kezdve a konferenciákon a rendezvénynek helyet adó ELTE mellett a többi magyar egyetem fiatal medievistái is részt vesznek, sőt, örömmel fogadunk külföldi előadókat is. A rendezvény a tudományos eszmecserén, vitán kívül lehetőséget ad arra is, hogy szakmánk jövő nemzedékének tagjai megismerjék egymást, találkozzanak idősebb kollégákkal. Szerencsés módon sikerült pénzt találnunk arra, hogy publikálni lehessen a színvonalas előadásokat.

A IX. kötet megjelenése nagy öröm, hisz amikor az első tanulmánygyűjtemény készült, magunk sem gondoltuk azt, hogy az egymást követő években újabb és újabb tanulmánykötetekben adhatjuk közre a hazai és külföldi fiatal medievisták dolgozatait. A sorozat egyes darabjainak a szerkesztését a doktoranduszok vállalják, ahogy 2011-ben az akkori doktoranduszok választották ki a szerény címet is: *Micae mediaevales*, „Középkori morzsák”. Noha a cím szerény, de az elmúlt időszak nem egy írásának hála a hazai középkortudomány ismert, számon tartott sorozatává nőtte ki magát. A kötet tanulmányai lektoráltak. Különböző hazai műhelyek kutatóit kértük fel a művek véleményezésére. Egyik lektorunk Marosvásárhelyen, a Román Tudományos Akadémia „Gheorghe Șincai” Társadalomtudományi Kutatóintézetében dolgozik. Külön köszönet jár nekik azért, hogy díjazás nélkül, a szakma iránti elkötelezettségből vállalták a feladatot.

A jelen könyv a 2019. június 13–14-én megrendezett konferencia előadásainak a kötete. A rendezvényen az ELTE, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem és a pozsonyi Comenius Egyetem doktoranduszai ismertették friss kutatási eredményeiket.

A sorozat hagyományainak megfelelően a nyitó és a záró előadást középkorász szakmánk jeles személyiségei tartják. Tavaly a rendezvény első előadója Vízkelety András volt, aki a Leuveni Kódexre vonatkozó új kutatásairól számolt be. A konferenciát Csukovits

Enikő előadása zárta, aki az Anjou-kutatások legújabb eredményeivel ismertette meg hallgatóit. Mind a két előadás nagy érdeklődést váltott ki.

A hagyományokat követve került sor könyvbemutatókra. F. Romhányi Beatrix (Károli Gáspár Református Egyetem) a *Micae Mediaevales VIII.* és a *Magister Historiae III.* kötetét mutatta be. Petrovics István (Szegedi Tudományegyetem) egy Angliában megjelent, és magyar vonatkozásokat is tartalmazó tanulmánykötet erényeit emelte ki (*The Medieval Networks in East Central Europe: Commerce, Contacts, Communication.* Ed. Balázs Nagy, Felicitas Schmieder, András Vadas. London, New York, 2019.). Zsoldos Attila (BTK TTI) Körmendi Tamás könyvét (*Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája*, Bp. 2019.) méltatta. Végül Novák Veronika legújabb könyvéről (*Utcák, szavak, emberek*, Bp. 2018.) a Közép-Európai Egyetem tanára, Szende Katalin beszélt, kiemelve a mű módszertani erényeit. Ezen kívül bemutatkozott egy bécsi székhelyű, a történelmi örökségek bemutatására szakosodott cég, a középkorászok számára is izgalmas lehetőségeket kínáló Cantat Heritage & Innovation.

A *Micae IX.* tizenkét tanulmányt tartalmaz. Az ELTE, a Pécsi Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem doktoranduszai, doktorjelöltjei adták át tanulmánnyá formált előadásaik szövegét kötetünk számára. Az országban működő különböző középkorász műhelyekben folyó munkáról kap így képet az érdeklődő.

Sokszínű kötetet vehet kézbe az olvasó. Egyetemes és magyar történelmi témájú dolgozatok követik egymást, amelyek betekintést engednek a középkori egyházi és világi intézmények működésébe, a nemesek, városlakók életébe, a háborúk, a diplomácia és a mindennapok részleteibe. A szerzőket jellemzi a források iránti alázat (ami elengedhetetlen a középkor kutatójánál) és a friss szemlélet, a nemzetközi kutatások ismerete.

Azért is öröm ennek a tanulmánygyűjtemények a megszületése, mert a szerkesztés munkája közben érte el Magyarországot a járvány, vezettek be rendkívüli intézkedéseket, álltak át az egyetemek – köztük az ELTE – távoktatásra. A szerkesztők kitartását dicséri, és hálásak lehetünk nekik, hogy a kedvezőtlen körülmények ellenére sem adták fel, és megszerkesztették a könyvet. Gondos munkát végeztek, amiért szintén elismerés illeti őket.

Budapest 2020. május 5.

Draskóczy István, Körmendi Tamás, Novák Veronika

Rövidítésjegyzék

- ÁKÍF Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 15.)
- ÁMTF Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*. I–IV. Bp., 1963–1998.
- AOkt. Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*, 1301–1387. Bp.–Szeged, 1990–
- ÁÚO Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874.
- BUB Erich Zöllner – Heinrich Fichtenau (Bearb.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*. I–IV. Wien, 1950–1997.
- C. Tóth: C. Tóth Norbert:
Főpapi arch. *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 27.)
- C. Tóth [et al.]: C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás
Arch. – W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526*. I–II. 1458–1526 Bp., 2016–2017. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)
- CDB Gustav Friedrich [et al.] (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I–VII/6. Prag, 1904–2013.
- CDCr Tadeus Smičiklas (ed.): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. I–XVII. Zagrab, 1904–1984.
- CDES Richard Marsina (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I–II. Bratislava, 1971–1987.

CDM	Anton Boczek – Joseph Chytil – Vincenz Brandl – Betold Bretholz (ed.): <i>Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkundensammlung zur Geschichte Mährens</i> . I–XV. Olmütz–Brünn, 1836–1903.
DF	MNL OL, U szekció, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	MNL OL, Q szekció, Diplomatikai Levéltár
Engel: Arch.	Engel Pál: <i>Magyarország világi archontológiája, 1301–1457</i> . I–II. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
Engel: Gen.	Engel Pál: <i>Középkori magyar genealógia</i> . Bp., 2001. CD-ROM.
ETE	Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József (szerk.): <i>Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából</i> . I–V. Bp., 1902–1912.
Fejér CD	Georgius Fejér (ed.): <i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis</i> . I–XI. Buda, 1829–1844.
FRB	Josef Emler (ed.): <i>Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých</i> . I–VIII. Praha, 1873–1932.
HKÍF	Kristó Gyula (szerk.): <i>A honfoglalás korának írott forrásai</i> . Szeged, 1995. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 7.)
HO	Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső (szerk.): <i>Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius</i> . I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891.
ÍF	Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): <i>Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről</i> . Szeged, 2006. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 22.)
KmJkv.	<i>A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)</i> . Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp., 1990.
KMTL	Kristó Gyula (főszerk.): <i>Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)</i> . Bp., 1994.

KvOkl.	Jakab Elek: <i>Oklevéltár Kolozsvár történetéhez</i> . I–II. Buda–Bp., 1870–1888.
LexMA	Robert Auty [et al.] (Hrsg.): <i>Lexikon des Mittelalters</i> . I–IX. München–Zürich, 1980–1999.
MES	Knauz Ferdinandus – Dedek Crescens Ludovicus (ed.): <i>Monumenta ecclesiae Strigoniensis</i> . I–III. Esztergom, 1874–1924.
MKLSz	<i>Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára</i> . [Praeses consilii editionem adiuvantis János Harmatta. Ad redigendum edendumque consilio adiuverunt Loránd Benkő [et al.]. Ad edendum praeparavit Iván Boronkai.] Vol. I. Fasc. I.–Vol. VI. Bp., 1987–2017.
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
MGH Dt. Chron.	<i>Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters</i> . I/1.–VI. Hannover [etc.], 1895–1909.
MGH SS	<i>Monumenta Germaniae Historica Scriptores (in Folio)</i> . I–XXXIX. Hannover, 1826–2009.
MGH SS rer. Germ.	<i>Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi</i> . I–LXXXI. Hannover, 1871–2016.
MGH SS rer. Germ. N. S.	<i>Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum Nova Series</i> . I–XXV. Berlin [etc.], 1922–2010.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
RA	Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): <i>Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica</i> . I–II. Bp., 1923–1987.
RAS	Adrian Rauch (ed.): <i>Rerum Austriacarum scriptores ... et alia monumenta diplomatica</i> . I–III. Vindobonae, 1793–1794.
SRA	Hieronymus Pez (ed.): <i>Scriptores rerum Austriacarum veteres et genuini</i> . I–III. Lipsiae–Ratisbonae, 1721–1745.

SRH	Szentpétery Emericus (ed.): <i>Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum</i> . I–II. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Bp., 1999.
StUB	Joseph von Zahn – Gerhard Pferschy (Hrsg.): <i>Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark</i> . I–IV. Graz, 1875–1975.
UBB	Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza (ed.): <i>Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg</i> . I–V. Graz, 1955–1999. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Reihe 7.)
UGDS	Gustav Gündisch et al. (ed.): <i>Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen</i> , I–VII. Hermannstadt–Köln–Bukarest, 1892–1991.
Theiner	Augustino Theiner (ed.): <i>Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia</i> . I–II. Róma, 1859–1860.
Zichy	Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Barabás Samu – Krammerer Ernő – Dőry Ferenc – Lukcsics Pál (szerk.): <i>A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo</i> . I–XII. Pest–Bp., 1871–1931.
ZsO	Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor – Neumann Tibor (szerk.): <i>Zsigmondkori oklevéltár</i> . I–XIII. Bp., 1951–2017.
Zsoldos: Arch.	Zsoldos Attila: <i>Magyarország világi archontológiája, 1000–1301</i> . Bp., 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)

BADIK-SZABÓ TERÉZIA

*A vasvári társaskáptalan alapításának körülményei**

Bevezetés és historiográfia

A SZENT MIHÁLY TISZTELETÉRE szentelt vasvári társaskáptalan első írásos említése egy II. András király (1205–1235) által 1217-ben kiadott oklevélben maradt ránk, amely irat már régóta ismert a magyar medievisták számára.¹ A királyi birtokadományban részesülő káptalan ekkor már működő intézményként áll a forrást olvasó kutató előtt, az alapítás körülményeire vonatkozóan azonban csekély információval szolgál.

A vasvári káptalan alapítólevele – ha létezett is egykor – mára már nem maradt fenn. A források hiányának eredménye, hogy a káptalan alapításával, illetve annak későbbi történetével foglalkozó – vagy a témát esetenként csak érintő – kutatók téves, bizonytalan vagy egymásnak ellentmondó állításokat fogalmaztak meg az ismeretlen alapítási eseményt illetően. Ugyanakkor a kérdés vizsgálatakor ezen eredmények áttekintése elengedhetetlen. A szakirodalmi álláspontok ismertetése után térek rá a rendelkezésre álló középkori források bemutatására, valamint az ezekből levonható következtetésekre.

A Vas megyei kanonoki testület történetének első feldolgozója Desics Ignác (1857–1937), káptalani levéltáros volt, aki a Géfin Gyula által szerkesztett háromkötetes Szombathelyi Egyházmegye Története sorozatba készítette el rövid áttekintését a vasvári társas-, majd szombathelyi székeskáptalan történetéről.² A rövid tanulmány végül a második kötet hasábjain látott napvilágot. Legértékesebb részének az adattára tekinthető, ami a korban

* Köszönet illeti Dreska Gábort, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

¹ DF 279 145. Legutóbbi kiadás, fordítás, facsimile: Zágorkhidi-Czigány Balázs (szerk.): *Vasvári káptalan, vasi települések 1217–2017*. Vasvár, 2019. 14–15.

² Desics Ignác: A Vasvár-Szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In: Géfin Gyula (szerk.): *A szombathelyi egyházmegye története*. II. Szombathely, 1929. 301–332.

elérhető forráskiadványok segítségével a lehető legteljesebb névsorát adta az évszázadok folyamán a káptalanban javadalomhoz jutott személyeknek. Desics a káptalan alapítását Szent István király egyházszervező tevékenységéhez kapcsolta, s ennek nyomán az első magyar királyt nevezte meg lehetséges alapítóként.³

Ezt követően az 1950-es évekig nem sok figyelem fordult Vasvár, illetve a káptalan története felé. A II. világháborút követően Iványi Béla (1878–1964) Vasvár község tanácsának felkérésére írta meg a város középkori történetét, amelyben kiemelt figyelmet szentelt a káptalani testület működésének is. Munkájában – mely politikai okokból csak a rendszerváltozás után jelenhetett meg – két fejezetet szentelt a vasvári káptalan történetének: az elsőt az Árpád-kori, a másodikat pedig a 14–15. századi események bemutatásának. A függelékben azt a célt tűzte ki maga elé,⁴ hogy a Desics által közölt kanonoklistát tovább bővítse, kiegészítse. Ezt a feladatot sikeresen el is végezte. A testület alapításának körülményeit a kötet terjedelméhez viszonyítva részletesen vizsgálta. A fundálás Szent István királyhoz való kötésének hagyományát a 17. században élt Kazó István vasvár-szombathelyi nagyprépost nevéhez kötötte, aki az 1698. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben utalt először tényként az istváni alapításra. Iványi ezzel kapcsolatban egyértelműen fogalmazott: nézete szerint e hagyomány forrásokkal nem támasztható alá, ezért nem elfogadható. Valószínűbbnek tartotta a Szent László-kori alapítás lehetőségét.⁵

A 20. század második felében a káptalan történetének kutatása szempontjából az előző két hivatkozott személyhez hasonlóan kiemelkedő szerepet játszott Sill Ábaférenc (OFM, 1925–2018), aki több tanulmányában ismertette mind Vasvár városa, mind pedig a káptalan történetével és hiteleshelyi tevékenységével kapcsolatos tudományos eredményeit.⁶ A történészek közül ő volt az első, aki megfogalmazta azt a véleményt, mely szerint a káptalant nem valamelyik magyar király alapította. Elmélete szerint a Szent István király uralkodása idején az ispáni székhelyeken kialakuló főesperesi központok bizonyos esetekben társaskáptalanná fejlődtek, oly módon, hogy a főesperes a körülötte élő pap-ságot közösségbe szervezte. Ilyen korai főesperességből létrejött prépostságnak tartotta a vasvárit is, amely véleménye szerint már a 11. század vége után önállóvá válhatott a győri egyházmegyén belül. Érvelését egy 18. századi *canonica visitatio*val támasztotta alá, mely szerint ekkor a vasvári prépostnak Vas megyére kiterjedő főesperesi jogköre volt.⁷

³ Desics I.: A Vasvár-Szombathelyi székeskáptalan, 301.

⁴ Iványi Béla: *A középkori Vasvár*. Vasvár, 1992. A vasvári káptalanra vonatkozó részek: 27–31., 64–72. A függelék: 122–125.

⁵ Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 27.

⁶ Sill Ábaférenc: A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. *Vas megye múltjából*, 1 (1976) 20–60., Sill Ábaférenc: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. In: Fábíán Árpád (szerk.): *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977*. Szombathely, 1977. 173–242., Sill Ábaférenc: Vasvár településtörténete a 18. századig. *Vas megye múltjából*, 2 (1982) 3–32., Sill Ábaférenc: Vasvár története a középkorban. *Vasi Szemle*, 39 (1985) 60–87.

⁷ Sill Á. F.: A vasvár-szombathelyi káptalan, 20., Sill Á. F.: Vasvár története, 66.

Az ezt követő évtizedekben az egyes kutatók – ha érintették is valamilyen szempontból a káptalan történetét – nem szenteltek különösebben figyelmet az alapítás kérdésének.⁸

Legutóbb Thoroczkay Gábor írt tanulmányt a társaskáptalanok alapításáról, melyben ismét megfogalmazta, s elfogadta a Sill Aba Ferenc által felállított elméletet. Thoroczkay a pozsonyi társaskáptalan létrejöttének vizsgálata során, párhuzamba állítva mutatta be a vasvári testület alapításáról rendelkezésünkre álló forrásokat. Megállapításait az alábbiakban lehet összegezni. A Szent István uralkodásának elején megszervezett győri egyházmegyében létrejött főesperességek területileg a párhuzamosan szerveződő vármegyékkel estek egybe. Így Vas vármegye területén szerveződött meg a vasi főesperesség, melynek központja az ispáni székhelyen, Vasváron volt.⁹ Ez az *archidiaconatus* fokozatosan önállósult az egyházmegye székhelyétől, majd – valamikor a 12. század folyamán – prépostságként független testületté vált. Az elmélettel kapcsolatban Thoroczkay hangsúlyozza, hogy a források hallgatása miatt a káptalan alapítási körülményeiről teljes bizonyossággal nem sok mindent állíthatunk.¹⁰

Források a vasvári káptalan alapításáról

A korábbi kutatás láthatóan egymástól eltérő eredményekre jutott a vasvári káptalan alapításának kérdéséről. Annak érdekében, hogy választ adhassunk a fundálással kapcsolatos kérdésekre, szükséges áttekinteni, hogy milyen források állnak rendelkezésünkre a vasvári társaskáptalan alapítására, illetve korai történetére vonatkozóan.

A vasvári társaskáptalan a 13. század harmadik évtizedében kezdte meg hiteleshelyi tevékenységét. Első máig fennmaradt kiadványa 1229-ből ismert,¹¹ a napjainkban is fellelhető források alapján azonban az tapasztalható, hogy az oklevélkiadás csak a tatárjárás után válhatott általánossá a nyugat-dunántúli testületben.¹² A saját káptalani kiadványok azonban – nem meglepő módon – semmilyen információt nem tartalmaznak az alapítás körülményeire vonatkozóan.

⁸ Így a káptalan hiteleshelyi tevékenységét vizsgáló Kóta Péter nem foglalkozott az alapítás kérdésével (vö. Kóta Péter: A vasvári káptalan korai oklevelei. Egy formulagyűjtemény. *Levéltári Szemle*, 37 (1987) 4. 17–29.). Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs közös tanulmányukban pedig Sill nyomán esperesi központként tekintettek a kora Árpád-kori Vasvárra. Lásd: Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár. Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról. *Soproni Szemle*, 55 (2001) 4. 355–360.

⁹ Egyúttal elvetette Kristó Gyula azon véleményét, mely szerint a főesperesség székhelye eredetileg Karakóban lett volna, mely főesperesi jog gyakorlása később szállt volna át a vasvári prépostra, ahol ilyen módon nem szerveződött önálló főesperesség. Lásd: Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988. (Nemzet és emlékezet) 336–345.

¹⁰ Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és a pozsonyi egyház korai történetéhez. *Századok*, 142 (2008) 2. 359–373.

¹¹ DL 40 006. (Fejér CD VII. 223.)

¹² A tatárjárás előtt mindösszesen hét darab oklevél maradt fenn, ebből kettő csak tartalmi említésben: DL 91 102., DL 197., HO VIII. 350., DF 282 191., DL 6643., valamint a két oklevél tartalmi említése: DL 86 519.

A jelen dolgozat tárgyát képező kérdésben két igazán releváns forrás áll rendelkezésünkre. Az első oklevél a már a bevezetőben említett, II. András király által kibocsátott adománylevél,¹³ amelyben a Szentföldre induló király Péter győri püspök (1205–1218)¹⁴ kérésére megerősítette a vasvári káptalanat korábbi birtokaiban, valamint írásba foglalta a káptalan első név szerint ismert prépostjának, Herkulesnek tett adományát. Az oklevélből azt is megtudhatjuk, hogy a korábbi jótevő III. Béla király (1172–1196) volt, aki a káptalanban élő kanonokok szegénysége miatt döntött úgy, hogy birtokokkal látja el a testületet. Az oklevél alapján tehát elmondható, hogy a káptalan III. Béla uralkodása idején már minden bizonnyal működött. Mivel azonban az említett oklevél pontos keletkezését nem ismerjük, s egyéb támponttal sem rendelkezünk e kérdést illetően, nem tudhatjuk, hogy III. Béla két évtizedes uralkodásának melyik szakaszában kelt az irat. Az pedig értelemszerűen végképp nem ismert, hogy az adománynál mennyi idővel korábban került sor a vasvári kanonoki közösség létrehozására.

A második dokumentum, amely közvetett információt tartalmaz a vasvári társaskáptalan alapítására vonatkozóan, szintén nem ismeretlen a magyar középkorászok számára,¹⁵ az információ azonban mindeddig nem került be a tágabb tudományos köztudatba. A szóban forgó hiteleshelyi oklevelet a győri székeskáptalan állította ki 1342-ben, s egy egyházi jogi pereskedést zárt le, amely a vasvári káptalan és Kálmán, győri püspök, I. Károly király természetes fia közt folyt.¹⁶ A per tárgya a Vasvár környéki falvak tizede volt, amelyet Kálmán püspök magának sajátított ki – noha az régi időktől fogva a vasvári társaskáptalanat illette meg. A győri székeskáptalan ítélete nyomán a tizedek szedésének joga visszakerült a vasvári káptalanhoz. Témánk szempontjából azonban a meghozott ítéletnél érdekesebb annak indoklása. A győri káptalan oklevele szerint két oka volt annak, hogy a tizedeket a társaskáptalannak ítélték: az első az a kiemelkedő tisztelet, melyet a győri kanonokok Szent Mihály – azaz a vasvári testület védőszentje – iránt éreztek. A második pedig az, hogy a vasvári káptalan a győri egyház testéből vált ki (*quia dicta ecclesia de membro ecclesie nostre fore dignoscitur*). Az idézett oklevél alapján úgy tűnik tehát, hogy a vasvári társaskáptalan a győri székeskáptalانبól alapították. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy mindez mikor, milyen módon, s milyen körülmények között mehetett végbe? Miben van tehát segítségünk a fenti forrás, amikor a vasvári társaskáptalan alapításának körülményeit vizsgáljuk? Mielőtt azonban kísérletet tennék ezen kérdések megválaszolásá-

¹³ Lásd az 1. jegyzetet.

¹⁴ Zsoldos: Arch. 91. Személyére lásd: Raimund Temel: *Die Diözesanbischöfe von Győr/Raab bis zur Gegenwart. Die Diözese Szombathely/Steinamanger. Die Diözese Eisenstadt*. Eisenstadt, 2007. 13. Illetve Győri püspökök a középkorban. In: Kiss Tamás (szerk.): *A Győri Egyházmegye ezer éve*. Győr, 2000. 30.

¹⁵ Rácz György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok*, 134 (2000) 192., C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíraskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3) 166.

¹⁶ DF 279 335. (Aokt. XXVI. 561. sz.)

sára, szeretném vizsgálat alá vonni a historiográfiai fejezetben röviden ismertetett elméletet, melyet részletesen Sill Aba Ferenc és Thoroczkay Gábor fejtett ki.

A vasi főesperesség kérdése

Az elmélet azért érdemes külön figyelemre, mert a hivatkozott kutatók nyomán haladva több medievista is elfogadta azt.¹⁷ Az elmélet lényege röviden az alábbiak szerint foglalható össze: Vas vármegye székhelyén a 11. század folyamán főesperesi központ jött létre, mely később társaskáptalanná fejlődött tovább, s a régi főesperes az új testület prépostjává vált, gyakorolva a főesperest megillető jogköröket. A két elmélet mindösszesen annyiban tér el egymástól, hogy míg Thoroczkay a 12. század második felére helyezte a káptalan kialakulásának idejét, addig Sill véleménye szerint ez a folyamat néhány évtizeddel korábban, de legkorábban a 11. század végén mehetett végbe.¹⁸

Az elmélet első olvasatra nem elvethető. A korábban idézett 1342. évi győri székeskáptalani oklevél állítása, mely szerint a vasvári káptalan a győri testéből vált ki, akár ilyen módon is értelmezhető. Ahhoz, hogy egy önálló testület ilyen módon létrejöhesse, mindenképpen a megyéspüspök jóváhagyására is szükség volt. Több példát is találhatunk arra, amikor egy-egy főesperesség később prépostsággá fejlődött, s így tett szert önállóságra.¹⁹ Felmerül ugyanakkor egy fontos kérdés ezzel kapcsolatban: milyen források állnak rendelkezésre a vasi főesperességről?

Vas vármegye s központja, Vasvár egészen a Mária Terézia uralkodása alatt létrejött szombathelyi püspökség megalapításáig (1777) a győri egyházmegyéhez tartozott.²⁰ Az egyházmegye főesperesi kerületeit a 11–12. században nem ismerjük, az első főesperesről egy a 13. század elején a győri székeskáptalan által kiadott hiteleshelyi oklevélből szerezhetünk tudomást.²¹ Ugyancsak a székeskáptalan immáron 13–14. századi hiteleshelyi kiadványaiból ismerjük a többi főesperességet is. Így eddigi ismereteink szerint a győri egyházmegye a középkorban a következő főesperességekből állt: székesegyházi, komá-

¹⁷ Lásd: Rácz Gy.: A magyarországi káptalanok, 192., Kiss G. – Zágórhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 355–360.

¹⁸ Sill A. F.: A vasvár-szombathelyi káptalan, 20., Sill A. F.: Vasvár története, 66., Thoroczkay G.: Megjegyzések, 359–373.

¹⁹ Például: Pozsony, Nyitra, Pozsega. (Vö. Thoroczkay G.: Megjegyzések, Koszta László: A pozsegi társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig. *Aetas*, 6 (1991) 3. 41.)

²⁰ Dóka Klára: A Győri Egyházmegye területi változásai. In: Kiss T. (szerk.): *A Győri Egyházmegye* 13.

²¹ ÁÜO I. 60., UBB I. 99.

romi, pápai, mosoni, rábaközi, soproni és a locsmánci főesperességből.²² Olyan középkori forrást, amely egységesen leírná, összegyűjtené a főesperességeket, nem ismerünk. Sajnos a 14. századi pápai tizedjegyzékből a győri egyházmegye szinte teljes egészében kimaradt,²³ így ebből sem tehetünk szert semmilyen támpontra. Az mindenesetre önmagában beszédesnek tekinthető, hogy a középkori források egyöntetűen hallgatnak egy vaskvári székhelyű főesperesség létezéséről.

A hallgatás természetesen akár az eleve alacsony számú forrás pusztulásával is magyarázható lenne, ugyanakkor fontos tény, hogy a középkor későbbi évszázadaiból sem rendelkezünk olyan adattal, amely arról tudósítana, hogy a vaskvári prépost főesperesi jogkört gyakorolt volna. Ez pedig élesen szemben áll a többi főesperességből létrejött társaskáptalan vezetőjének gyakorlatával.²⁴

A Sill által megfogalmazott vaskvári főesperesi székhely léte egy 17. század végén, a török kiűzése után írt *canonica visitation* alapján, ebben olvashatunk először vaskvári főesperességről (1698).²⁵ Ugyancsak hasonló található a Sill által idézett 1770. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben is, mely szerint akkor a vaskvári prépost egész Vas megye felett főesperesi jogokkal rendelkezett.²⁶

A vaskvári főesperesség (kora)középkori létezése – ha eltérő variációkban is – rendszeresen előkerült a szakirodalom hasábjain, azonban középkori forrásra történő hivatkozás nélkül. Az *archidiaconatus* létezését tehát Sill nyomán mindössze a török hódoltság utáni egyházlátogatási jegyzőkönyvek támasztják alá: a 17–18. századi forrás által leírt állapotot a kora középkorba visszavetíteni pedig meglehetősen abszurd, s ez alapján a vaskvári főesperesség létezését bizonyosra venni egyáltalán nem lehet.

A vaskvári társaskáptalan alapítása

A székeskáptalanok kialakulása egy évszázados folyamat eredménye, mely Szent István uralkodása alatt vette kezdetét. Magyarországon a püspökségek alapítását követően a helyi püspökök mellett élő szerzetes és világi papi közösségekből szerveződtek meg a káptalanok, a

²² A főesperességek első írásos említései: székesegyházi (1241. UBB. I. 204.), soproni (1243. Fejér CD IV/1. 304.), mosoni (1244. Fejér CD IV/1. 355.), rábaközi (1255. ÁÜO VII. 399.), pápai (1325. AOkt. XV. 247.), komáromi (1341. AOkt. XXV. 426.), locsmánci (1316. AOkt. IV. 278.). A Répce- és Gyöngyösmelléki főesperest egyetlen említésből ismerjük (1350. AOkt. XXXIV. 653.), de ez a főesperesség fekvése alapján valószínűleg a rábaközi vagy a locsmánci főesperességgel azonosítható.

²³ *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375.* Bp., 1887. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Ser. 1. 1.). Ebben csak néhány adat található a vaskvári káptalanra, a soproni plébániára, a pannonhalmi apátságra, a szentgotthárdi ciszterci monostorra, valamint a pápai és komáromi főesperességekre vonatkozóan.

²⁴ Például: C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszállya*, 47–59.

²⁵ Dóka K.: *A Győri Egyházmegye*, 11.

²⁶ Sill A. F.: *A vaskvár-szombathelyi káptalan*, 20. Valamint a 2. jegyzetben idézett irat.

testületté válás folyamata azonban későbbre, a 12–13. századra tehető.²⁷ A székeskáptalanok mellett, püspöki székhelyen vagy vidéki központokban került sor társaskáptalanok alapítására is, mely alapítássorozat szintén Szent István király uralkodása idején kezdődött,²⁸ majd később, a 11–12. század folyamán további kollegiális egyházak jöttek létre.²⁹ A kialakult káptalanok anyagi függetlenedése a megyéspüspököktől a 12. század folyamán ment végbe.

A győri egyházmegye pontos alapítási dátumát nem ismerjük, alapítólevele nem maradt fenn. 1009-ben, a pécsi püspökség alapításakor már létezett, így a legkorábbi alapítású egyházmegyék közé tartozott.³⁰ Területén az Árpád-kor folyamán a székeskáptalan mellett két további társaskáptalan alakult ki: a Szent Adalbert tiszteletére szervezett testület a püspöki székhelyen 1138-ban már biztosan létezett, vezetője kisprépostként a székeskáptalan rangos tagja volt az egész középkoron át.³¹ Emellett a püspöki központtól távol, Vas vármegye központjában Szent Mihály tiszteletére szentelt társaskáptalan szerveződött.

A társaskáptalanok alapítójuk szempontjából – Koszta László nyomán³² – több csoportra és alcsoportra oszthatók. Megállapítása szerint, míg az egyházmegyei székhelyeken a székeskáptalanok mellett létrejött kollegiális egyházak alapítói döntő többségében a püspökök, addig a vidéki központokban elhelyezkedő társaikról ez már nem mondható el. Az utóbbiak között a királyi alapítású társaskáptalanok a leggyakoribbak, a püspöki alapításúak száma viszont elenyésző.³³ Az Árpád-kor folyamán világiak nem hoztak létre társaskáptalanokat.

A fentebb ismertetett, 14. század derekán íródott oklevél információja alapján úgy gondolom, hogy a vasvári társaskáptalan alapítója nem lehet azonos egyik magyar királlyal sem. Az oklevélidézet nyomán leginkább az tűnik valószínűnek, hogy valamelyik győri püspök lehetett a fundáló, aki valamilyen okból szükségét látta egy vidéki egyházi központ megszervezésének. Ugyanakkor véleményem szerint ezen eseményben fontos szerepet kell tulajdonítanunk az éppen aktuális vasi ispánnak is, hiszen számára minden bizonnyal előnyös lehetett, hogy székhelyének tekintélye egy egyházi intézménnyel gazdagodva növekedett.

Ugyancsak a nem uralkodói alapítást támasztja alá az a tény, hogy a királyi alapítású testületek általában *exemptió*ban részesültek, s közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak megyéspüspökük helyett. Vasvár esetében nincs információnk ilyen jellegű

²⁷ Erre részletesen lásd: Koszta László: Székeskáptalanok és kanonokaik Magyarországon a 12. század elejéig. *Acta Universitatis Segediensis. Acta Historica*, 103 (1996) 67–81.

²⁸ Lásd például Székesfehérváron.

²⁹ Arad, Dömös, Pozsony, Óbuda, Szepes, Titel stb.

³⁰ Koszta László: A püspökség alapítása. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, 2009. 18.

³¹ Történetére részletesen lásd: Bedy Vince: *A Szent Adalbert vértanú püspök tiszteletére alapított győrhegyi prépostság története*. Győr, 1932.

³² Koszta L.: A pozsegi társaskáptalan, 41–42.

³³ Koszta nyomán ide sorolható: Csázma, Itebő, Hánta.

*exemptió*ról, a káptalan egyházjogilag az egész középkoron át a győri püspökségnek volt alárendelve.³⁴

További fontos szempont az alapító személyének vizsgálatakor, hogy a királyi alapítású társaskáptalanok prépostjai rendszeresen valamilyen kancelláriai hivatalt viseltek a királyi udvarban, királyi klerikusok voltak, majd később valamely megüresedő püspöki székre léptek elő.³⁵ A vasvári prépostság személyzetét vizsgálva az Árpád-korban erre nem találunk példát, nincs olyan prépost – vagy más kanonok – aki vasvári javadalomviselése folytán jutott udvari pozícióhoz.³⁶ A vasvári társaskáptalan esetében sokkal inkább a püspöki székhellyel való szoros személyi viszony szembetűnő, a javadalmaskok között többen viseltek párhuzamosan, vagy egymást követően mindkét káptalani testületben stallumot.³⁷ Ez is inkább arra mutat, hogy a vasvári prépostság alapítóját nem valamelyik magyar uralkodóban, hanem valamelyik győri püspökben kell keresnünk.

Egy egyházi testület alapítójának kötelessége volt gondoskodni az általa létrehozott intézmény működőképességéről, eltartásáról is, amelyet a fundáló a legtöbb esetben birtokadományokkal igyekezett biztosítani. Jelen esetben a győri püspöknek kellett volna gondoskodnia a kanonokok anyagi biztonságának megteremtéséről, javadalmaik fedezéséről. Fontos kérdés tehát, hogy milyen források álltak a püspök rendelkezésére, melyet átengedhetett a vasvári káptalan számára? A káptalan tagjainak megélhetését a már korábban említett tizedbevételek biztosították, azonban a korai időben a káptalan saját birtokállománnyal nem rendelkezett.³⁸

A fenti állítás valószínűnek is tűnik annak ismeretében, hogy nincs semmilyen adatunk a győri püspök olyan Vas megyei birtokáról, amely később káptalani tulajdonban tűnne fel. Vas megye területén az egyetlen püspöki birtok egy szombathelyi udvarház volt, mely a középkor végéig a győri püspökök tulajdonát képezte.³⁹ Mivel tehát a mindenkori győri püspök nem rendelkezett átruházható Vas megyei birtokállománnyal, feltehetően a rendelke-

³⁴ Koszta L.: A pozsegai társaskáptalan, 44., Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.) 73–86.

³⁵ Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp., 1885. 86–144., Koszta L.: A pozsegai társaskáptalan, 44–45.

³⁶ Vö.: Zsoldos: *Arch.* 107–121. Ezzel ellentétben áll az Anjou-kor, amikor Lajos király és öccse, István herceg klerikusai között is találunk vasvári kanonokot. Pl.: Péter vasvári prépost István herceg kápolnaispánja és kancellárja volt (DL 41 216.), Jodok vasvári prépost pedig Nagy Lajos káplánja volt (DL 91 516.).

³⁷ A forrásadottságoknak, valamint kutatásom jelenlegi állásának megfelelően erre is inkább a késő középkorból vannak adataink. Pl.: Nyúli János (vö. Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Budapest, 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) 413–414.), Kutasi Tamás (vö. Horváth Terézia: A vasvári káptalan prépostjai a Mátyás-korban. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az egyház*. Pécs, 2019. (Thesaurus historiae ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) 103–114.)

³⁸ Sill A. F.: A vasvár-szombathelyi káptalan, 20.

³⁹ Vö. Engel: *Arch.* I. 434., Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: *Savaria-Szombathely története. A város alapításától 1526-ig*. Szombathely, 1998. 132.

zésére álló tizedjövedelmek egy részét engedte át a vasvári kanonokok ellátására. A II. András-kori első birtokösszeírás a káptalan által bírt összes jószágot, szőlőt, malmot felsorolta, azonban ezek közül csak a káptalani templom környékén élő *hospesek* földjének donátorát nevezte meg. Ez az a III. Béla királytól származó adomány, melyet a káptalan nagy szegénysége miatt kapott. Úgy tűnik tehát, hogy az esetlegesen elnyert tizedek addigra már nem fedezték a kanonokok megélhetését. A többi II. András által összeírt Vasvár környéki birtok adományozóját, s káptalani tulajdonba kerülési idejét nem ismerjük.

Az alapítónak azonban minden bizonnyal fontos volt az általa létrehozott testületről való gondoskodás. Minden bizonnyal ezért fordult a szentföldi hadjáratra a király oldalán induló Péter győri püspök a káptalan pártfogójaként II. Andrásához, hogy írja össze, s így védje meg a káptalani birtokokat. A püspökök tehát az alapítást követő évtizedekben sem feledkeztek el a fiatal testületről, s igyekeztek gondoskodni annak anyagi gyarapodásáról.

Felmerül ugyanakkor, hogy miért Vasváron került sor az alapításra? Ezt a kérdést a korábbi szakirodalom nem tette fel, hiszen többségében elfogadta a főesperességi előzményt, s ezzel együtt egyértelmű volt a helyszínválasztás. Vasvár földrajzi elhelyezkedése, továbbá ispáni, kereskedelmi központ volta mind-mind a település fontosságára, egyházi testületalapításra alkalmas voltára utalhatnak.⁴⁰

Vasvár mint helyszín kiválasztását az egyházmegye székhelyétől való távolság mellett kedvező fekvése is indokolta. A település az Árpád-korban fontos kereskedelmi csomópont volt, itt találkozott egymással az északkelet-délnyugati kereskedelmi út Pápóctól Szentgotthárd felé, valamint a Katonák útja, továbbá egy déli kereskedelmi út, amely Itália felé jelentett összeköttetést.⁴¹ Ez a csomópont-jelleg minden bizonnyal abban is szerepet játszott, hogy Szent István uralkodása idején itt került sor a vasi ispánság központjának megszervezésére.⁴² A mai temetődombon egykor álló ispáni vár, s a benne lévő 12. századi templom papja(i) megfelelő kiindulási alapot szolgáltathattak egy kanonoki közösség megszervezésére.

A helyszínválasztás lehetséges okainak ismertetése után az alapítás idejére vonatkozó kérdés megválaszolása szükséges. A fentebb már többször hivatkozott, II. András által kiadott oklevél információja alapján azt minden bizonnyal kijelenthetjük, hogy a vasvári társaskáptalan valamikor III. Béla király uralkodása idején már létezett, azaz megszervezésére legkésőbb 1196-ig sor került.

Ennél pontosabb meghatározáshoz – írott források hiányában – csak a tárgyi emlékek, azaz a régészet segítségével juthatunk. Vasvár város területéről a régészeti leletek

⁴⁰ Sill A. F.: Vasvár története, 63–64., Sill A. F.: Vasvár településtörténete, 4–7., Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 19–21., Kiss G. – Zágorhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 357–358.

⁴¹ Sill A. F.: Vasvár története, 64., Sill A. F.: Vasvár településtörténete, 4., Kiss G. – Zágorhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 358.

⁴² Sill A. F.: Vasvár története, 7–8., Kiss G. – Zágorhidi Czigány B.: Sopron, Szabolcs, Vasvár, 355–360., Zágorhidi Czigány Balázs: Az Árpád-kori Vasvári topográfiája. *Vasi Szemle*, 50 (1996) 401–409., Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 19–20.

meglehetősen szórványosan, egy-egy ház felújítása vagy lebontása alkalmával kerültek elő.⁴³ Ezekből látható, hogy a terület már az államalapítás idején lakott volt, továbbá, hogy az itt élő népesség főként vaskohászattal foglalkozott; innen is kapta a település a nevét. A mai temető helyén álló ispáni vár⁴⁴ alatt kialakult község fontos kereskedelmi csomópont volt, továbbá a nyugati határvédelemben is jelentős szerepet játszhatott. A 12. században már minden bizonnyal állt itt egy templom, amely a ma is látható épület elődje. A káptalan temploma egy másik – ma Szent Mihály dombnak nevezett – magaslaton épült fel, az ide vezető úton építették fel a kanonokok a késő középkorban önálló házaikat. Maga a káptalani templom a 12. század végén vagy a 13. század elején épült egytornyú épület volt; így annak építéstörténete nem vezet minket közelebb a káptalan alapítási idejének meghatározásához, ugyanakkor erősíti a *terminus ante quem*et.

Az ispáni központ, a kőből épült templomok, a kereskedelmi csomópont s a feltárt iparos tevékenység nyomai mind azt sejtetik, hogy Vasvár a korai Árpád-korban is jelentős település lehetett. Ezt támasztja alá munkájában Anonymus is, amikor Veszprém elfoglalásakor külön említi Vasvár bevételét is.⁴⁵ A település igazi fejlődése a 13. századra tehető, jelentőségét az itt működő káptalan egyrészt megalapozta, másrészt tovább növelte. Vasvár fejlődése ugyanakkor nem ért tetőpontjára a káptalan alapítása után sem, a 13. század első felében IV. Béla király itt alapított domonkos kolostort.⁴⁶ Vasvár koraújkori ábrázolásán egy körtemplom rajzát is felismerhetjük, mely minden bizonnyal szintén egy kora Árpád-kori templom maradványa lehet. A több templomnak, egy domonkos kolostornak és egy káptalannak otthont adó települést, mely 1279-ben kiváltságokat kapott IV. László királytól (1272–1290),⁴⁷ semmi esetre sem tekinthetjük jelentéktelennek; s ennek a 13. századi állapotnak minden bizonnyal jelentős 11–12. századi előzményei voltak.

A régészeti forrásokon túl még egy további lehetőség van, amely közelebb viheti a kutatást a káptalan létrehozásának valószínű időpontjához: a Szent Mihály patrocínium vizsgálata, és ennek nyomán pedig az alapító pontos személyének meghatározása.

Úgy tűnik, hogy a vasmári társaskáptalan védőszentje, Szent Mihály arkangyal a középkori Magyarországon meglehetősen népszerű szent volt. Tisztelete már korán kimutatható, hiszen két István-kori püspökség (Veszprém és Erdély) székesegyházát is az ő tiszteletére szentelték. Később egy bencés és a nyulak-szigeti premontrei rendház védőszentje lett. Kisebb, falusi egyházak is számtalanszor viselték nevét, Vas vármegye területén a prépostságon kívül is több esetben találkozhatunk tiszteletére szentelt

⁴³ A régészeti ásatások során előkerült leletekről részletesen lásd a fentebb idézett, Vasvár történetével kapcsolatos irodalmat.

⁴⁴ Az ispánság valószínűleg Szent István király korában szerveződött, a vasi ispánt említő első írásos forrás 1108-ból maradt fenn.

⁴⁵ Sill A. F.: Vasvár története, 61.

⁴⁶ Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 31–35.

⁴⁷ Sill A. F.: Vasvár településtörténete, 14., Iványi B.: *A középkori Vasvár*, 23–24.

templommal, kápolnával.⁴⁸ Önmagában a templomcím így nem visz minket közelebb az alapítás datálásához.

Segítségünkre lehetne, ha esetleg tudnánk, hogy a korszak valamelyik győri püspöke megkülönböztetett tisztelettel viseltetett Szent Mihály arkangyal iránt. Mivel az alapítás feltételezett ideje legkésőbb a 12. század harmadik negyede, így érdemes áttekintenünk az ismert győri püspököket az 1172. évig bezárólag. A fentebb leírt okok miatt a 11. századi és a 12. század eleji püspököket elhagyhatjuk vizsgálatunkból, így összesen hét egyházfővel számolhatunk: Ambrus (1124–1131. k.), az egyetlen hamis oklevélben említett Péter (1135), Pál (1137–1138), Zacheus (1142–1146), Izbég (1150–1156. k.), Gervasius (1156–1157), András (1169–1176).⁴⁹ Ha érvelésem helyes, akkor közülük került ki a vasvári társaskáptalan alapítója. Ezekről a püspökökről azonban – méltóságviselésük tényén túl – szinte semmit sem tudunk. Általában a király környezetében tartózkodtak, vele tartottak hadjáratok során, vagy részt vettek egy-egy béketárgyaláson, illetve követként a királyt képviselték. Neveik királyi privilégiumok végén található méltoságnévsorokból ismeretek.⁵⁰ Sajnos egyetlen egy olyan oklevél sem maradt korunkra – ha volt egyáltalán –, amelyet a felsorolt főpapok valamelyike a saját neve alatt bocsátott volna ki. A győri egyházmegyében folytatott munkásságukról kevés információval szolgálnak a források.

Összegzés

Az írott és régészeti források elemzése, valamint a korábbi szakirodalom eredményeinek felhasználása révén adódik a következtetés, hogy a vasvári társaskáptalant a 12. század második felében, de még 1172 előtt valamelyik győri megyéspüspök alapította. A helyszín kiválasztásában fontos szerepet játszott Vasvár ispáni székhely, továbbá kereskedelmi-közlekedési csomópont volta. Az ez időben hivatalt viselő vasi ispán szerepe, támogatása minden bizonnyal találkozhatott az alapító püspök szándékával, hiszen a település jelentősége ez által tovább növekedhetett. Az ezen a környéken birtokokkal nem rendelkező püspök a tizedjövedelem átengedésével kívánta fedezni a kanonoki életéhez szükséges mindennapi ellátást, s amikor a későbbiekben – talán a növekvő számú javadalmas eredményeként – ez már nem volt elegendő, akkor a további adomány érdekében folyamodhatott az uralkodóhoz. Ennek nyoma maradt fenn II. András király oklevelében, amellyel többek között megerősítette Péter püspök kérésére III. Béla király adományát. A 13. század második negyedétől kezdve a hiteleshelyi tevékenységnek és a megnövekvő számú forrásoknak köszönhetően a kanonoki testület története és személyi összetétele már sokkal nagyobb pontossággal megismerhető és elemezhető, mely a továbbiakban a kutatásom fő irányvonalát jelenti majd.

⁴⁸ Koszta L.: A pozsegai társaskáptalan, 45., Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 40.) 278–308.

⁴⁹ Zsoldos: *Arch.* 90–91.

⁵⁰ Temel, R.: *Die Diözesanbischöfe*, 11–12., Győri püspökök, 28–30.

THE FOUNDATION OF THE CHAPTER OF VASVÁR

This paper concerns the foundation of the chapter of Vasvár, based on the former historical literature and the medieval sources. On the basis of these texts, we can reach further conclusions about this topic. First, I describe an earlier theory about the foundation, according to which the chapter was established from an archdeaconate. I think that this theory is not valid because we do not have any medieval sources which could confirm the existence of such an organisation. From a charter of the chapter of Győr, which was issued in 1342, we are aware that the collegiate chapter was founded from the cathedral chapter of Győr (*dicta ecclesia de membro ecclesie nostre fore dignoscitur*). Based on this information, I think, that the founder of the chapter was one of the bishops of Győr during the second half of the 12th century. At that time, Vasvár, which was located by important crossroads, was the centre of the county of Vas and was also a trade centre, thanks to which the town had a high local importance. The canons, who lived in the chapter first lived on the tithes of the nearby villages, and later received a donation from the king at the request of the bishop of Győr. Unfortunately, we do not have many sources from this time, and therefore not much in the way of concrete data; we can know the history and the personnel of the chapter better from the second half of the 13th century.

Keywords: medieval church history, middle clergy, archdeaconate, collegiate chapter, diocese of Győr

BOGNÁR LÁSZLÓ

*Információáramlás a La Manche térségében a százéves háború második felében**

Bevezetés

A TENGERI ÚTVONALAKON történő híráramlás vizsgálatára jó lehetőség nyílik a La Manche térségében, mivel szárazföldi összeköttetés hiányában a szigetország és a kontinens között más közvetítő közeg nem volt.¹ A történeti kutatásban elfogadott nézet, hogy a közlekedés tengeren rendszerint gyorsabb volt, mint a szárazföldön.² Ugyanakkor találunk példát arra is, amikor az időjárás vagy a politikai állapotok megnehezítették az átjárást – és ezzel egyidejűleg a kommunikációt is – a La Manche partjai között. A politikai folyamatok és a katonai

* Köszönettel tartozom Csernus Sándornak, aki külső lektorként értékes megjegyzéseivel járult hozzá a tanulmány megszületéséhez.

¹ Minden bizonnyal már Dzsingisz kán postagalambokat használó hírközlési rendszert épített ki európai és ázsiai területein, de feltehetőleg a módszer alkalmazásának előzményei korábbra nyúlnak vissza a mezopotámiai és a szír térségben. A keresztes háború idején így az európaiak – kiváltképpen az angolok és a franciák – már megfigyelhették a szaracénoknál ezt a fajta kommunikációs formát a Közel-Keleten. Eddig nem találtam erre utaló forrást, így feltételezhetően, ha volt is a La Manche-on és annak partjai között ilyen jellegű hírközlésre használt háló, nem vehették igénybe túl gyakran. Christopher H. Sterling (ed.): *Military Communications. From Ancient Times to the 21th Century*. Santa Barbara, 2008. 355.

² Fernand Braudel a kora újkori mindennapi élet struktúráival foglalkozó monográfiájában rámutat arra, hogy a szárazföldi utak alapvetően rossz minősége nagyban hozzájárult a közlekedés – és így a híráramlás – lassúságához. Paul Valéry meglátása szerint „Napóleon ugyanolyan lassan közlekedik, mint Julius Caesar.” Az idézet jól hangsúlyozza, hogy a közlekedés igazi forradalmáról csak a 19. századtól beszélhetünk. Ugyanakkor, ahogy Braudel is írja, „egy kis folyóvíztől minden azonnal felélénkül a szárazföld belsejében”. Ez a La Manche térségében is kifejezetten igaz lehet, hiszen az angol és a francia partvonalak erősen tagoltak, valamint több nagy folyó biztosítja a szárazföld tengertől távolabb eső területeinek a megközelítését. Fernand Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. A lehetséges és a lehetetlen*. Bp., 1985. 420., 423–424.

események vonatkozásában a kortársak által kiemelt jelentőségűnek tartott személyek utazásairól olvashatunk részletesebben a krónikákban és a levelezésekben. A követekről és a híreket közvetítő küldöncökről kevesebb adat áll rendelkezésünkre, éppen ezért az információ útjáról legtöbbször csak feltételezéseink lehetnek a források töredékes mivolta miatt.

Az alábbiakban V. (1413–1422) és VI. Henrik (1422–1461, 1470–1471) uralkodásának idejéből származó példák elemzésén keresztül megkísérlem bemutatni, hogy a La Manche egyes időszakokban inkább jelentett akadályt a hírek áramlásában, mint a korszak viszonyaihoz képest gyors közvetítő közeget. Alapvető kérdésem, hogy mennyiben befolyásolták a híráramlást az időjárási viszonyok, a politikai és ezzel párhuzamosan a katonai helyzetek. Milyen volt a híráramlás kedvező és kedvezőtlen körülmények esetén Anglia és a kontinensen található angol fennhatóságú területek között? Az összehasonlítás végett két időszakot elemeztem részletesebben: 1419 nyarát, amikor a tengerek ellenőrzése szempontjából az angolok kiemelten jó helyzetben voltak, és 1435–1436 telét, amikor úgy tűnik, hogy a politikai állapotok és az időjárási körülmények eredményeképpen a La Manche-on történő információáramlás időszakossá vált. Továbbá levelezésekben található példák rövid ismertetésével szeretném felhívni a figyelmet néhány fontosabb jelenségre – és ezzel párhuzamosan véletlenszerűségeire – az információáramlás, a tengeren való közlekedés és a partvédelem vonatkozásában.

Utazás hajóval: lehetőség és kényszer a La Manche térségében

A hírszerzésnek egyaránt fontos szerepe van az ellenséges hajók útvonalának megtalálásában és a partok védelmében. VII. Károly (1422–1461) II. Jakab skót királynak (1437–1460) 1457-ben írt levelében arról számol be, hogy mivel Angliából Normandiába 6 óra alatt el lehet jutni megfelelő széljárás esetén, ezért a francia uralkodónak 450 mérföldön keresztül Spanyolországtól³ Pikárdiáig figyeltetnie kell a tengerpartokat egy angol sereg lehetséges érkezése miatt.⁴ Ebből is jól látszik, ha a franciák az angol flotta kihajózásának pillanatában értesültek is a támadók szándékairól, akkor is rendkívül kevés idejük maradt a védelem megszervezésére. Arra pedig még kevesebb esély volt, hogy az angolok terveiről hírt szerezzenek még a támadás megkezdése előtt, illetve továbbra is fennállt az úti cél megvaltoztatásának a lehetősége.

³ Bár Spanyolország formálisan még nem létezett, de rendszerint így hivatkoztak már korábban is a területre.

⁴ „Mais de present le roy a agarder a chacun jour continued ement toute la coste de la mer, et de lautre, depuis Espagne jusques en Picardie, quimonte plus de iiii.c.l. lieues de pais; en quoy insesaimment il faute quil ait gens darmes en grant nombre et a grant puissance, paie de leurs gaiges, qui ne bougent dessus les lieux... Et tout pour ceste cause, comme pour ce quil ny a que six lieues de bon vent de venir Dangleterre jusques au dit pais de Normandie, est bien requis et necessaire que le roy contimiellement y mette grant garde pour la seurte et defence du pais.” – Joseph Stevenson (ed.): *Letters and Papers Illustrative of the Wars of the English in France During the Reign of Henry the Sixth, King of England*. I–II. London, 1861–1864. (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages 22.) I. 341–343.

Bár hajóval a korabeli viszonyokhoz képest gyorsan lehetett haladni, miként az előző példa is mutatja, de egyes esetekben az indulásra akár hónapokat kellett várni. Galloway püspökének⁵ 1457. november 8-án keltezett levelében Guillaume de Monypeny⁶ arra utasítja, hogy a korábban felügyeletére bízott, Franciaországban vendégeskedő skót uralkodó testvéreit, Johannát⁷ és Annabelt ne engedje útnak indulni Harfleurből Skóciába.⁸ Az egyházi előljáró azért hozta ezt a döntést, mivel az időjárás miatt a hazautaztatásra küldött flottában komoly károk keletkeztek, ezért a hercegnők egyszer már arra kényszerültek, hogy Harfleur városába visszatérjenek a hajók fedélzetéről. Az esetből jól látszik, hogy bár a skót flotta haladását és a két testvér hajóztatását a novemberi viharok nagymértékben akadályozták, az információ eljutott Skóciába. Az időjárás miatt a püspök nem kockáztatta meg a király testvéreinek Skóciába utaztatását, de feltehetőleg a kisebb létszámú flották közlekedése biztosította az információáramlást. Más különben sem a püspök nem tudott volna üzeni, sem pedig a küldöttség nem tudott volna beszámolni neki a hajókat ért sérülésekről. Johanna 1458 tavaszán tért vissza Skóciába, feltételezhetően nem kísérelték meg télen hazavinni a hercegnőt az őt kísérő nemesek, tehát az egyházi parancsa is minden bizonnyal megérkezett a kontinensre.

Az információ cseréjének sikerességét a széljárás mellett az áramlatok is befolyásolták, kiváltképpen a folyókon. John Smert, a *garter king-at-arms*⁹ az angol kancellárnak írt 1447. július 21-i keltezésű levelében jelentést tett arról, hogy miként sikerült kapcsolatba lépnie Alençon hercegének követével. Smert Rouenből hajózott a Szajnára a La Manche felé, menet közben átkiabáltak hozzá az egyik hajóról, és megkérdezték utazik-e a hajón *garter*. Smert akkor értette meg, hogy az érdeklődők között tartózkodik Alençon hercegének küldötte. Azonban az erős szél – és ebből kifolyólag a folyó sodrása – miatt nem hallották jól egymást, így mindketten folytatták útjukat, egymással ellentétes irányba. A nap végén a herceg küldönce levelet írt Honfleurben Smertnek, amiben arra kérte, hogy találkozzanak Honfleur vagy Caen városában. Smert levelét Caenből küldte a kancellárnak, tehát valószínűleg ott találkoztak. Az esetből jól kitűnik a szóbeliség jelentősége a korban: a bizalmas információk cseréje leginkább személyesen történhetett a követek között, hiszen a követ levelében találkozót kért Smerttől,

⁵ Thomas Spence. Stevenson, J. (ed.): *Letters and Papers*, I. 354.

⁶ Bővebb információ az életéről: James Balfour Paul (ed.): *The Scots Peerage. Founded on Wood's Edition of Sir Robert Douglas's Peerage of Scotland*. VI. Edinburgh, 1909. 276–277.

⁷ Johanna I. Jakab harmadik, süketnéma lánya volt. 1445-ben küldték Franciaországba, és 1458 tavaszán tért vissza Skóciába. Uo. 356.

⁸ „Pour les quelles choses dessus dites, moy aiant la charge de Par mon dit souverain seigneur et son ambaxadeur pour icelle matiere, considere ce que dit est, nay volu en aucune maniere que mes dites dames soient passees plus avant pour cest yver; et ay defendu et commande expressement de par mon dit souverain seigneur, par vertu de mon pouvoir comme son dit ambaxadeur, au dit seigneur de Concessault que pour cest yver il ne passast plus avant; et que pour signifier les choses dessus dites a mon dit souverain seigneur je me suis dispose daler par devers lui, a fin davisser quant ne comment mes dites dames passeront.” – Stevenson, J. (ed.): *Letters and Papers*, I. 354–357.

⁹ A korábbi levélből (Stevenson, J. (ed.): *Letters and Papers*, I. 187.), illetve a második kötet végén található rövid összefoglalásból (Uo. II/II. 569.) derül ki, hogy John Smert a *garter king-at-arms*.

nem pedig kifejtette mondanivalójának lényegét. A kancellárnak ugyanakkor Smert már írásban adta tudtára a híreket a normandiai állapotokról. A levél üzenete szerint Argenten városában árulást akartak elkövetni, de Alençon hercege szerencsésen elfogta a fő összeesküvőket.¹⁰ A példa alapján az időjárás még nyári időszakban is tudott olyan körülményeket előidézni, ami lassíthatta a kommunikációt, még úgy is, hogy a két fél egymástól látótávolságra volt.

Az 1419-es év: angol dominancia a La Manche-on, vereség La Rochelle-nél

A fentebb említett esetekből jól látszik, hogy az információ sikeres továbbadása számos tényezőn múlt. Úgy tűnik, egyes időszakokban a katonai helyzet a La Manche-on kifejezetten kedvező feltételeket biztosított az angoloknak a hírek áramoltatására. Valószínűleg az 1419-es esztendőben rendelkeztek az angolok a legnagyobb befolyással az Anglia körüli vizeken a százéves háború idején. Igaz, a franciákat támogató kasztíliaikkal 1418-ban egyre intenzívebbé váltak a konfliktusok,¹¹ ugyanakkor az angolok 1419 folyamán gyakor-

¹⁰ „Monseigneur, ainsi que je venoye a Bouan au long de la riviere a Onfleu, en la rivere qui va a Boan, il avoit diverses vaisseaulx vetelleiers; il avoit* vent a volente. En ung des vesseaulx ou estoient les vivres fut crie on vessel ou je estoie, et demandoit si Gartier y estoit la dedens. Il fut respondu que oui. Il me list assavoir que il y avoit ung poursuivant parmy eulx de monseigneur le due Dalencon, qui venoit de devers le dit seigneur, desirant de parler a moy depar son dit maister. Le vent estoit si grant et le temps si mauvais que nous ne pouvous oir lun lautre. Il sen ala devers Raon, et moy le contraire. Il me rescruï une cedula celle mesmes nuicte, et me pria que je lui attendiz a Onfleu, ou a Caen ; et ainsi je feiz, pour avoir des certaines nouvelles de lui dont il estoit envoie, ainsi que je vous puis plus vraiment escrire de ce pourquoy il estoit venu. Et quant il fut venu devers moy, il me dist que son maistre, le due Dalencon, estoit bien informé que le dongon du chastel de Argenten fut vendu et trahi par les Anglois, et plusieurs autres places en Normandie; et pour ceste cause son dit maistre le due lenvoia a grant haste devers monseigneur le cardinal de Luxembourg pour lui advertir de ceste chose. Et premierement le due Dalencon chargea son dit poursuivant de passer par Argenten, et den adverter le capitain, ou son lieutenant; et envoia le nom de ceulx qui devrient faire la traison, et furent prins. Et par ainsi, monseigneur, ce droit est, remercie le dit due Dalencon, qui veult ainsi complaire au roy.” – Stevenson, J. (ed.): *Letters and Papers*, I. 189–191.

¹¹ Az angolok és a kasztíliaiak között fokozatosan romlott a viszony 1418–1419 folyamán. 1418. június 4-én (Fernández tanulmánya szerint 3-án) meghalt Lancaster Katalin kasztíliai királyné, John of Gaunt lánya. Ezzel az angolok elvesztették egy kasztíliai szövetség utolsó lehetőségét is. V. Henrik ugyanakkor jó viszonyt ápolt a Hanzával, a szövetség hajói pedig egyre nagyobb befolyást szereztek a Vizcayai-öböl térségében a kasztíliaiak kárára. A dauphin trónhoz való jogának megvédése jó indokot szolgáltatott II. János kasztíliai királynak (1406–1454) ahhoz, hogy szövetséget kössön a majdani VII. Károlyal, és így megtámadhassa az egyre nagyobb befolyással rendelkező Hanza hajóit. 1419 végén a kasztíliai flotta La Rochelle-nél azzal az ürüggyel támadta meg az V. Henrikkel szövetségben álló hajókat, hogy azok segítették az angol királyt Harfleur blokád alá vételében. Valójában azonban a kasztíliai gazdasági érdekek készítették II. Jánost a támadásra. 1419 után a Hanza elvesztette befolyását az atlanti térségben. Charles D. Stanton: *Medieval Maritime Warfare*. Barnsley, 2015. 280., Luis Suárez Fernández: *The Atlantic and the Mediterranean Among the Objectives of the House of Trastámara*. In: Roger Highfield (ed.): *Spain in the Fifteenth Century 1369–1516. Essays and Extracts by historians of Spain*. Translated by Frances M. López-Morillas. London–Basingstoke, 1972. (Stratum series) 71.

latilag a La Manche mindkét partját az ellenőrzésük alá vonták:¹² Normandiát meghódították, Bretagne hercegeével pedig szövetségre léptek. Amennyire középkori viszonylatban lehetséges volt, V. Henrik angol felügyelet alatt tartotta a La Manche térségét, a franciáknak az ellenállásuk szimbólumává váló Mont-Saint-Michel kivételével¹³ nem maradt birtokukban kikötő, és ebből kifolyólag tengeri haderejük sem a Csatornán.¹⁴ Ellenőrzésük az atlanti térségben is egyetlen jelentős kikötővárosra, La Rochelle-re terjedt ki.

Ugyanakkor V. Henrik reformjai¹⁵ és hódításai ellenére sem sikerült az angoloknak a La Manche térségét teljes mértékben a felügyeletük alatt tartaniuk. A *dauphinnel* szövetségben álló kasztíliaiak ugyanis 1419 végén 6000 skótot egészen La Rochelle-ig hajóztattak komolyabb fennakadások nélkül. Az 1419. június 28-án megkötött segoviai egyezmény szerint Kasztília vállalta, hogy egy 40 hajóból álló flottát küld 4000 emberrel a franciák megsegítésére, és a skót expedíciós csapatokat a kontinensre utaztatja. A bayonne-iak július 22-én V. Henriknek írt leveléből tudjuk, hogy egy balinger legénysége zsákmányként megszerezte a szerződés egyik másolatát, az angolok ebből értesülhettek a kasztíliaiak

¹² Az ellenséges támadástól való félelem ennek ellenére jelen volt Angliában az 1410-es évek második felében is. Ezt mutatja az is, hogy Southamptonban a királyi hajók védelmére még a téli időszakra is 41 íjászt szerződttetek, valamint Portsmouth kikötőjét is erősíteni kezdték 1418 januárjától. Rodger kutatásaiból kiderül, hogy V. Henrik már az egyezmény megkötése előtt 4 hónappal tudott egy Southampton ellen készülő támadásról is. Nicholas A. M. Rodger: *A Naval History of Britain. I. The Safeguard of the Sea, 660–1649*. London, 1997. 144., Ian Friel: *Henry V's Navy. The Sea-Road to Agincourt and Conquest, 1413–1422*. Stroud, 2015. 134.

¹³ Az apátságot – földrajzi fekvéséből adódóan – az angolok a százéves háború egész ideje alatt nem tudták elfoglalni. A 15. századtól az apátság krónikáját francia nyelven kezdték el írni; ennek és bevehetetlenségének eredményeképpen egyre inkább a kibontakozó nemzeti érzés jelképévé vált. Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Bp., 1999. (Doktori mestermunkák) 72–73.

¹⁴ Rodger, N. A. M.: *The Safeguard of the Sea*, 144.

¹⁵ Több szakirodalmi munka is kiemeli, hogy V. Henrik nagy hangsúlyt fektetett a tengerek ellenőrzésére, és I. Richárd (1189–1199) óta ő volt az első, aki biztonságos átkelőhellyé tette a La Manche-t. Henrik tudatosan fejlesztette a királyi flottát, és próbálta a kalózkodást is visszaszorítani. Míg a királyi flotta 1410-ben csupán 2 hajóból állt, 1417-re már 34-ből. Igyekezett megismertetni hajóácsaival a mediterrán hajóépítési technikákat, ezért velencei, katalán és portugál dugarozókat hívatott, így már a tengeren megszerzett karvel építésű karakokat is meg tudta javíttatni. Legalább 4 nagy hajót (great ships) is építtetett: Trinity Royal, Holy Ghost, Grace Dieu, Jesus. 1414-ben kiadta a Statutes of Truces-t, aminek értelmében a fegyverszünet kalózkodással történő megtörése felségárulásnak számított. Friel, I.: *Henry V's Navy*, 59., Rodger, N. A. M.: *The Safeguard of the Sea*, 143., 145., Jill Eddison: *Medieval Pirates. Pirates, Raiders and Privateers, 1204–1453*. Stroud, 2013. 142–144., Norman Longmate: *Defending the Island. Caesar to the Armada*. London [etc.], 1989. 316., Michel Mollat du Jourdin: *Európa és a tenger*. [Ford. Rácz Judit] Bp., cop. 2013. (Európa születése) 118–119.

terveiről.¹⁶ A kasztíliaiak készülődésének a híre 3 héten belül már ismert lehetett Angliában, ugyanis Bedford hercege augusztus 12-én és 24-én elrendelte a hajók összegyűjtését a kasztíliai flotta feltartóztatására, valamint az északi területek lakosságát felkészítették az ellenséges partraszállására.¹⁷

V. Henrik az Ír-tengerre küldte a hajóit, de az előkészületek ellenére sem sikerült elfogniuk a kasztíliaiakat. A kasztíliai flotta augusztus végén indult Santander felől Skóciába, és a francia hajókkal Belle-Île szigeténél találkozott. Onnét az Ír-tengerre utaztak. Az angolok ugyan mozgósították a nyugati területek hajóit, de a kasztíliaiak elkerülték őket, és sértetlenül elérték október elején Clyde¹⁸ térségét. Mintegy 6000 skótot hajóztattak le a kontinensre. Figyelembe véve, hogy a kasztíliaiak maguk is közel 4000-en lehettek, így csaknem 10 000 embert kellett eljuttatni a legközelebbi szövetséges kikötőig, La Rochelle-ig. A La Manche mindkét partja angol fennhatóság alatt állt, Félelemnélküli János burgundi herceg (1404–1419) halála¹⁹ után V. János, Bretagne ura (1399–1442) is lezárta kikötőit a kasztíliaiak előtt. A kedvező körülmények ellenére az angoloknak így sem sikerült megtámadniuk őket a tengeren.²⁰ Végül októberben La Rochelle kikötőjében vették blokád alá a skótokat szállító hajókat. December 30-án az angolok vereséget szenvedtek, mintegy 700-an haltak meg,²¹ és csaknem 40 hajó került a kasztíliaiak kezére rakományukkal együtt.²²

Az angolok és szövetségeseik La Rochelle-nél elszenvedett veresége jelentős volt, de mivel sem a karakkok, sem pedig Henrik nagy hajói nem vettek részt a csatában, így az angol hajók dominanciája továbbra is megmaradt északon, a La Manche térségében. Egy több ezer fős sereg szinte észrevétlenül történő lehajóztatása Skóciából a kontinensre precedens nélküli, főleg egy olyan időszakban, amikor az angolok szövetségi rendszere ilyen mértékű túlerőben volt. V. Henrik és az Angliában tartózkodó Bedford herceg a bayonne-iak

¹⁶ „A laquelle Pleyfe favoir que hun noftre Balener Arme a pris hun Clerc & Ecrivein du Roy de Cajtele, & de fa armee, qui a empris a fere contre Vous & contrc touz les Vofties. Ovecque le quel Clerc avons troube le Orde nance de le dicte Armee, c’eftal favoir, Que le dit Roj de Caslele Arme xl. Nefs, & a Mande az Geans d’icelles que a my tout debot a Bele Yfle, Et illuecques demourcnt Diz Jours, & Recevent dedanz lez Geans qui voftre Adverfaire de France & le Daufin leur remetra; e de illucque cnfore fefflent Guerre Mortal. Ec s’en alent en Efcoffi, & illuecques recevent dedens leur Nefs tous lez* Geans d’Armes, qui dedans voudront Entrer & alent en France concre Vous.” – Thomas Rymer (ed.): *Foedera, conventiones, literae, et cuiuscunque generis acta publica inter regis Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes vel communitates ...* . IV/II. Hagae Comitit, 1740. 128.

¹⁷ James Hamilton Wylie – William Templeton Waugh: *The Reign of Henry the Fifth*. III. Cambridge, 1929. 182. A leveleket lásd: Rymer, T. (ed.): *Foedera, conventiones, literae*, IV/II. 131.

¹⁸ Jonathan Sumption a Clyde tengeröblre (Firth of Clyde) gondolhat. Jonathan Sumption: *The Hundred Years War*. IV. *Cursed Kings*. London, 2016. 675–676.

¹⁹ 1419. szeptember 10.

²⁰ A bordeaux-i angolok (főleg a borszállító hajókból felállított flotta) igyekeztek megakadályozni a kasztíliaiakat és a skótokat a partraszállásban, de túl későn hajóztak ki a Gironde-ról. Sumption, J: *Cursed Kings*, 676.

²¹ Uo. 676–677.

²² Stanton, C. D.: *Medieval Maritime Warfare*, 280.

július 22-én és szeptember 5-én²³ írt leveleiből jól informált volt a kasztíliaiak terveiről, mégsem tudták meggátolni őket annak véghezvitelében. Miként Nicholas A. M. Rodger összegzésében is rámutat, V. Henrik hírszerzése kiemelten jó volt,²⁴ de a kasztíliai flottának mégis sikerült megtévesztenie az angolokat, ráadásul a visszautat még gyorsabban tették meg. Ebben a széljárásnak is fontos szerepe lehetett, valamint annak, hogy a kasztíliaiak nem is reménykedhettek abban, hogy útjuk során kiköthetnek valahol a partvonalon, és minimális kockázattal feltölthetik a készleteiket, így feltehetőleg a szárazföld érintése nélkül próbálták elérni La Rochelle-t.

1435–1436 tele: egyirányú információáramlás a La Manche-on?

Kronológiailag némileg tovább lépve ugyanakkor találhatunk példát arra is, amikor az angolok számára hátrányos katonai helyzet és a téli hónapok azt eredményezték, hogy egyes hírek hetekig nem jutottak át a La Manche-on. VI. Henrik 1436. január 28-án keltezett, Rouenba írott levelében magyarázatot adott a városban tartózkodó, politikai kérdésekben döntéshozó személyeknek arra, hogy miért nem érkezett meg a kontinensre a korábban ígért erősítés. A forrás szerint még a karácsony előtt küldött követek sem tudtak átkelni a tengeren a kedvezőtlen időjárás miatt. Henrik biztosította a roueni tanácsot,²⁵ hogy megfelelő szél esetén legalább az angol sereg készülődéséről értesültek volna, és megkezdődött volna az utasok és az átkelést biztosító hajók összevonása Southampton kikötőjében.²⁶

A levelezéseket vizsgálva ezzel szemben úgy tűnik, hogy a kontinensről érkeztek hírek a szigetországba, de Angliából ezekre nem jött válasz 1435 decemberében és 1436 januárjában. A Rouenban ülésező tanács levelének tartalmát VI. Henrikkel december 3-án ismertették a Westminsterben.²⁷ A követek a királyt arra kérték, hogy kössön békét a VII. Károlyt támogató armagnacokkal, vagy a háború folytatása esetén küldjön erősítést

²³ A levélben hasonló információkat közölnek a bayonne-iak a kasztíliaiak terveiről, továbbá jelentést tesznek a Bayonne elfoglalását célzó eddigi – elsősorban szárazföldön történt – támadások eredményeiről is. A levelet lásd: Rymer, T. (ed.): *Foedera, conventiones, literae*, IV/II. 132.

²⁴ Rodger, N. A. M.: *The Safeguard of the Sea*, 144.

²⁵ J. Stevenson a tanács alatt a Rouenban ülésező nemeseket és a francia kancellárt, Louis de Luxemburgot, Terouaine püspökét érti. Stevenson, J. (ed.): *Letters and Papers*, I. 424., II/II. 549.

²⁶ „Et sil eust plen a Dieu que le vent eust este propice a assembler les niefs, vasseaulx et passagers au porte de Hamptone, et illec enviroune, vous eussiez ja eu pardela surtout la certaintee de toutes nouvelles depardeca avecques notable armee, et avies de present la seconde ; mais la mere a este si perilleuse, et est encores, que les ditz deux armees et les ditz ambassadeurs, lesquelz avons delivres des devant Noel, nont encores peu passer, et ne attendent autre chose fors que le vent lour soit convenable.” – Stevenson, J. (ed.): *Letters and Papers* I. 427.

²⁷ Juliet Barker: *Conquest. The English Kingdom of France, 1417–1450*. Cambridge, Massachusetts, 2012. 234–235.

Normandiába.²⁸ Londonból december 23-án válaszoltak a követségnek, amelyben biztosították őket arról, hogy felállítanak egy 2100 lándzsásból²⁹ és 9000 íjászból álló sereget, amelynek egyik részét még január előtt, a másikat pedig január végén útnak indítják.³⁰ A normandiai követség végül az első angol csapatok elindulásával egy időben,³¹ 1436 első hónapjának a végén bontott vitorlát Portsmouth kikötőjéből.³² Feltehetően ugyanarról a követségről van szó, amelynek üzenetét az uralkodónak december 3-án tolmácsolták, hiszen az ott elhangzott kérésekre december 23-án adott a király választ, és a január 28-i levélből tudjuk, hogy a követek karácsony előtt már megpróbálták Normandiába eljutni.³³ Továbbá az Anglia déli partjainál várakozó követség, valamint a Londonban tartózkodó VI. Henrik és Gloucester hercege közötti levelezésekből kiderül, hogy a Normandiából érkezett hírvivők január 12-én Southamptonban,³⁴ de 25-én már Portsmouth-ban voltak.³⁵

VI. Henrik január 28-i levelében megemlíti több eseményt is, amelyekről értesült. A legkésőbbi történések ezek közül a Caenban kibontakozó zavargások és Montivilliers francia kézre kerülése. Montivilliers december 26-án kapitulált,³⁶ ennek híre értelemszerűen nem érkezhetett a december elején küldött követséggel. Az 1436. január 16-án Londonból a követeknek küldött levélben az uralkodó és környezete megköszönte a hozzájuk korábban eljuttatott híreket Harfleur és Montivilliers elvesztéséről. Tehát valószínűleg a december elején Angliába érkező követek nem tudtak még Harfleur november 25-én³⁷

²⁸ A levelet lásd: Champollion-Figeac, Jacques-Joseph (ed.): *Lettres de rois, reines et autres personnages des cours de France et d'Angleterre depuis Louis VII jusqu'à Henri IV tirées des archives de Londres par Bréquigny*. II. Paris, 1847. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Série 1, Histoire politique) 423–428.

²⁹ Juliet Barker men-at-armsként értelmezi a szót. Barker, J.: *Conquest*, 235.

³⁰ „...de mettre sus une très-grosse et puissante armée, et la plus grosse qui de mémoire d'homme passa delà la mer, laquelle sera de n mille cent lances et ix mille archiers à tout le moins, pour y demourer longuement, lesquels se emploieront si diligemment, à l'aide de Dieu, que sesdiz ennemis se cesseront de faire à sondit peuple les oppressions et malx dessusdiz; et devant le 1er jour de janvier partira une belle compaignie, se le vent le peut souffrir, et devant la fin dudit mois, une autre; et tantost après la grosse armée, qui sera conduite par monseigneur le duc d'Iorck...” – Champollion-Figeac, J.-J. (ed.): *Lettres de rois*, II. 429–430.

³¹ Az első 970 katona január, Thomas Beaumont 800 embere a szél miatt csak február végén kelt át a La Manche-on. York hercege 4500 fős csapatával májusban indult el a kontinensre. Barker, J.: *Conquest*, 236.

³² A szakirodalomban 1437 január vége szerepel, de feltételezhetően elírásról van szó. Charles de Beaurepaire: *Les États de Normandie sous la domination anglaise*. Évreux, 1859. 57.

³³ Az idézetet lásd: 26. jegyzet.

³⁴ Az egyik január 16-án Londonban keltezett levél megköszöni a 12-én Hamptonban írt levelet. „Nous avons veu ce que nous avés signifié par vos lettres escriptes à Hampton le XIIe jour de cest mois, et s'en estes des-plaisans, n'est merveille; car, en vérité, ainsi doit estre ung chascun qui aime le bien de la chose publique et celui de monsieur le Roy...” – Champollion-Figeac, J.-J. (ed.): *Lettres de rois*, II. 437.

³⁵ Ez a követek Londonba írt leveléből derül ki. Uo. 438–441.

³⁶ Barker megfogalmazása szerint Fécamp város a szenteste adta meg magát, két nappal később pedig Montivilliers harc nélkül kapitulált. Barker, J.: *Conquest*, 233.

³⁷ Uo. 450.

történt elfoglalásáról sem, a Londonban tartózkodó királyt és környezetét pedig a január 12-i levélben tájékoztathatták erről és Montivilliers elestéről. A követek január végén írt³⁸ levele szerint a hónap folyamán legalább még egy hajó hírekkel érkezett Normandiából, ezért azt kéri, hogy Thomas de Beaumont 2000 katonájával késlekedés nélkül induljon útnak a kedvezőtlen állapotok miatt.³⁹

VI. Henrik udvarában tudtak a Normandiában történt eseményekről, és az angoloknak nyújtandó segítség szükségességéről. Ennek, valamint a december 23. és január 28. közötti levelezések gyakoriságának⁴⁰ fényében aligha elképzelhető, hogy a Rouen és London közötti információk áramoltatásával szemben bármilyen más hír továbbítása prioritást élvezhetett volna.

Valószínűleg más vonatkozású hírek sem érkeztek Angliából a kontinensen védekező angoloknak. Az időjárásnak különösen nagy szerepe lehetett az információ elakadásában. A kedvezőtlen széljárás mellett a késő őszi és a téli fagyok további problémákat okozhattak

³⁸ Rôles Normands et Français et autres pièces tirées des archives de Londres par Bréquigny en 1764, 1765 et 1766. *Mémoires de la Société des antiquaires de Normandie* 23/1 (1858) 1–307., 261.

³⁹ „...tout ira en aventure de grant inconvenient; car à cette derraine fortune qui est survenue en Caux, en quoy se bonne diligence est mise, et avant que voz ennemis soient plus forts qu'ils ne sont, pourra estre ligierement pourveu, et vostre peupple, qui est en désespoir, réconforté et resjoy. Sy est besoing de haster messire Thomas de Beaumont; et qui envoieit avecques luy, oultre son nombre, n mille combattans à pie, sans delay, en attendant monseigneur le duc d'Iorch et ung de nossigneurs les contes pour tout conduire, ce seroit ouvre bien emploie.” – Champollion-Figeac, J.-J. (ed.): *Lettres de rois*, II. 441.

⁴⁰ Három kiadott levelezésgyűjteményben az alábbi dokumentumokat találtam és elemeztem a Normandiába küldendő seregek előkészítése és az információáramlás vonatkozásában az 1435 decemberi és 1436 januári hónapokhoz kapcsolódóan: a roueni tanács kérését, amit december 3-án ismertettek az uralkodóval a Westminsterben; a követeknek adott választ december 23-i keltezéssel, az uralkodó Párizsba, Rouenba és más városokba írt levelét a hónap végén, amely valószínűleg csak január után érkezhett meg; York hercegének Franciaország régensévé való kinevezését; Január 16-án a Londonból küldött levelet a Hamptonban tartózkodó követeknek; Gloucester hercegének levelét szintén 16-án; VI. Henrik január 16-i levelét, amelyben Norburyt és Richard Wastnesse-t arra kéri, hogy külön úton menjenek Franciaországba; a követek január 25-én küldött levelét Portsmouth-ból Londonba; a követek január végi levelét, amelyben Thomas de Beaumont kihajózását sürgetik; VI. Henrik Rouenba írott levelét január 28-án. Továbbá az egyik január 16-i keltezésű levélben utalást találtam egy követek által 12-én Hamptonból írott levélre is, de ennek egyelőre nem sikerült a nyomára bukkannom. A király Norburynek és Wastnessnek írott levele a kiadásban tévesen 1450-re van datálva, erre a hibára Juliet Barker munkája hívta fel a figyelmemet. Barker, J.: *Conquest*, 427., 22. jegyzet.

a szárazföldi és tengeri közlekedésben egyaránt.⁴¹ Például a Tudor-kori – de a tárgyalt korszak forrásait jól ismerő – történétíró, Raphael Holinshed krónikájából megtudhatjuk, hogy már 1435 novemberében többször is akkora fagy köszöntött be, hogy a Temze torkolatához érkező kereskedőhajók nem tudtak felhajózni a folyón.⁴²

A kedvezőtlen időjárással párhuzamosan az angol és a francia szövetségi rendszer közötti erőegyensúly eltolódása szintén befolyásolhatta az információk áramlását a térségben. Rodger is kiemeli, hogy az angolok helyzete a La Manche-on 1435 és 1439 között volt a leginkább kritikus. Azáltal, hogy Jó Fülöp burgundi herceg (1419–1467) 1435-ben békét kötött VII. Károllyal, az angolokat már a burgundi hajók is fosztogatták,⁴³ illetve az angoloknak nem állt rendelkezésre kellő méretű flotta a hajóik megvédésére.⁴⁴ Bedford herceg 1435. szeptember 14-én⁴⁵ bekövetkezett halála az angolokat az egyik jelentős katonai és politikai vezetőjüktől fosztotta meg. A normandiai parton az angolok 1435 végén sorra vesztették el a legfontosabb kikötők fölötti felügyeletüket. Dieppe október

⁴¹ Az információáramlás vizsgálatára vonatkozóan érdemes kiemelni, hogy a 14–15. század egy hidegebb és csapadékosabb időszak volt a korábbiakhoz képest (Kis jégkorszak). A történeti források és a modern természet-tudományi kutatások is ezt igazolják. Thomas Walsingham St. albansi szerzetes 1407–1408 tele kapcsán például olyan hidegről ír, amitől a madarak annyira átfagytak, hogy amikor az emberek a kezükbe vették őket, továbbra is mozdulatlanok maradtak. („Anno Domini millesimo quadringentesimo octavo, fuit hyems asperima ex nivium abundantia durans per menses Decembris, Januarii, Februarii, atque Martii; unde contigit pene ennetas volucres de genere mavisorum, vel marularum fame frigoreque perire.” – Henry Thomas Riley (ed.): *Thomae Walsingham Quondam Monachi S. Albani Historia Anglicana*. II. a.d. 1381–1422. London 1864. 277. Modern angol nyelvű kiadásban lásd: *The Chronica maiora of Thomas Walsingham, 1376–1422*. Transl. by David Preest. With introd. and notes by James G. Clark. Woodbridge [etc.], 2005. 359.) Saint Denis krónikása – részben feltehetőleg a hatáskeltés érdekében, ezzel kihangsúlyozva az alacsony hőmérséklet okozta károkat – 500 éve nem tapasztalt fagyról tesz említést az 1407-es esztendő kapcsán. („Hiemps asperior quam centum lustris transactis in regno viguit, que, perpaucis pluviis interjectis, cum nivium dempsa mole, a festo Sancti Martini hyemalis usque ad januarii mensis finem, gelu prodigum a cunctis cardinalibus ventis indifferenter suscitatum ministravit.” – Louis Bellaguet (ed. & trad.): *Chronique du religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*. III. Paris, 1841. 744., francia nyelven lásd uo. 745.) Az 1430-as évek klímátörténetéhez lásd még: Camenisch, C. [et al.]: The 1430s: a Cold Period of Extraordinary Internal Climate Variability During the Early Spörer Minimum with Social and Economic Impacts in North-Western and Central Europe. *Climate of the Past*, 12 (2016) 2107–2126.

⁴² *Holinshed's Chronicles of England, Scotland and Ireland*. III. *England*. London, 1808. 184–185.

⁴³ Az Angliában tartózkodó követek is tisztában lehettek a La Manche-on hajózó ellenségek miatti veszéllyel, éppen ezért csak az első angol flottával keltek át a kontinensre január végén. Január 25-én keltezett levelükben a lehetséges ellenségek közé sorolják a bretonokat, az anjou-iakat, a gascogne-iakat, a burgundiakat, a pikárdiaikat és a skótokat. „Car si vos ennemis ne appercevent autre et plus grant diligence que faite n'a esté par ci-devant, ceux qui n'ont point à passer de mer, comme Bretons, Angevins, Gascoings, Bourgoignons, Picards et autres, oveques la puissance des Escossois. que l'en dit venir bien brefment en vostredit royaume de France, à très-grant nombre...” – Champollion-Figeac, J.-J. (ed.): *Lettres de rois*, II. 439.

⁴⁴ Rodger, N. A. M.: *The Safeguard of the Sea*, 146.

⁴⁵ Barker, J.: *Conquest*, 229.

28-i visszaszerzésével a franciák kezére került az ott állomásozó flotta is,⁴⁶ november 25-én Harfleur-t is elvesztették az angolok, igaz, ekkor még nem véglegesen.⁴⁷ 1436 elejére mintegy 2000–3000 *armagnac* katona állomásozott Felső-Normandiában, ellenőrzésük alatt tartva a Szajna torkolatát is.⁴⁸

Összegzés

A tanulmányban a két részletesebben tárgyalt példa a La Manche ellenőrzése szempontjából a két végletet jelenti. Az angolok valószínűleg 1419-ben rendelkeztek a legnagyobb felügyelettel a szigetországot körülvevő tengereken, a leginkább kiszolgáltatottak pedig 1435–1436 fordulóján voltak a százéves háború második felében. A későbbiekben további időszakok elemzésével érdemes még árnyalni ezt a képet. Kézenfekvő lenne például az 1435–1439 közötti szakaszt párhuzamba állítani a tengerek felügyelete és a híráramlás vonatkozásában az 1449–1453-as, katonai szempontból szintén aktív periódussal.

Úgy tűnik, a La Manche térségének biztosítása az információáramlás szempontjából még az atlanti térségből érkező hírek továbbításában is jó lehetőséget jelentett az angolok számára. Ugyanakkor, ahogy az 1419 végén La Rochelle-nél elszenvedett vereség is mutatja, V. Henrik jelentős méretű kasztíliai haderővel nem tudott hatékonyan harcolni – legalábbis nem tette ki hajóit fokozott veszélynek – a La Manche-től délre. Az angol uralkodó számára elsőbbséget élvezett a seregei utánpótlásának biztosítása, ezért leginkább a tengerszoros ellenőrzésére fordított figyelmet. Ezt jól jelzi az is, hogy bár La Rochelle-t több hónapig blokád alatt tartották az angolok, a király mégsem kockáztatta meg legerősebb hajói odaküldését.

A tengeri erőviszonyok és az időjárás egyaránt meghatározó tényező volt az információáramlásban és a nagyobb seregek szállításában. Ami a hírek elakadását illeti, nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy az egyes tényezők mennyiben gátolták a közlekedést, éppen ezért érdemes inkább egy összetettebb rendszert feltérképeznünk, és sokszor nem érhetjük be kizárólag egyetlen ok megjelölésével. A szelek és a viharok véletlenszerűsége általános bizonytalanságot jelent a seregek tengeren történő mozgatásában. 1419 októberében a kasztíliaiak az addig létező legnagyobb skót expedíciós sereget feltehetőleg egy hónap leforgása alatt, biztonságosan el tudták hajóztatni La Rochelle-be, holott az angolok – a korszak viszonyaihoz képest – bőséges információval rendelkeztek róluk, és tettek is előkészületeket a tengeren történő megállításukra. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy 1435 karácsonyától kezdve egy hónapon át sem a követség, sem pedig egy csupán néhány száz főt számláló sereg nem tudott átkelni egy sokkal kisebb tengerszakaszon.

Annak, hogy a követek megvárták a VI. Henrik által megígért első hadsereg átkelését, az előnytelen széljáráson kívül több oka is lehetett. Egyrésztől elképzelhető, hogy

⁴⁶ Uo. 232., 450.

⁴⁷ Az angolok 1440 októberében 3 hónapos ostrom után visszafoglalták a várost. Uo. 452.

⁴⁸ Uo. 233.

kedvezőbbnek értékelték, ha Angliában maradnak, és így levelezéseikkel gyakrabban tudnak nyomást gyakorolni a Londonban tartózkodó királyra és környezetére egy Normandiába küldendő sereg érdekében. Másrészt valószínűleg néhány hajóval nem mertek elindulni a kontinensre, hiszen tisztában voltak az angolok hátrányos helyzetével a térségben. A La Manche az egyik legkeskenyebb és legforgalmasabb átkelőhely Európában, ennek következtében a kalóztámadásoknak is a leginkább kitett tengerszakasz volt. A kontinensről viszont a januári hónapban is legalább kétszer érkezett hajó Angliába, tehát úgy tűnik, az információáramlás egyirányú volt ebben az időszakban a két part között, amiben ugyan komoly szerepe volt a széliránynak, de nem volt elhanyagolható tényező a katonai helyzet sem.

INFORMATION TRANSMISSION IN THE VICINITY OF THE ENGLISH CHANNEL DURING THE SECOND PART OF THE HUNDRED YEARS WAR

It is often emphasized that the flow of information was faster by sea than by land in the period of the Hundred Years War. Between England, Scotland, Wales and the continent there was no other route of communication beside the English Channel. With a fair wind, a fleet could easily pillage on the other side of the Narrow Sea in mere hours. The relatively fast speed of ships and the insufficient availability of news on attackers' plan result in few examples of the inhabitants of coastal settlements being able to effectively defend themselves. In this paper, however, I analyse specific examples from the reign of Henry V and Henry VI when the weather, the political situation, and, in parallel the balance of military forces, the English Channel formed more of a hindrance than a reliable route of communication. In the first part, I discuss some cases from historical letters to show that travelling by water was often not a rewarding choice but inevitably a risky necessity for contemporaries. In the major section of the essay, I write in more detail on the winter of 1435–1436 and the year 1419. The circumstances are different in many ways. In the winter situation, it seems that the weather and the English losses in Normandy resulted in the political elite of London being unable to inform the council of Rouen about the incoming reinforcement for more than a month. In 1419, Henry V gained control over the English Channel, but he could not defeat the Castilian fleet which meant that thousands of Scots landed on the continent and fought alongside the Dauphinist forces. This paper is to highlight that travelling by ships did not always mean information travelled faster than going by land. In the future, more events should be analysed from the perspective of communications in order to gain better insightfulness into this topic.

Keywords: information transmission, navigation, Hundred Years War, English Channel, military conflicts

BORBÁS BENJÁMIN

*Vadászsólymok a Német Lovagrend szolgálatában a 14–15. század fordulóján**

Bevezetés

LEHETSÉGES-E, HOGY bizonyos esetekben akár egyetlen madár több hasznot hajt egy Lország vagy terület vezetője számára, mint katonák százai? Részben erre a kérdésre kíván választ adni alábbi dolgozatom, melynek alapjául a 2018. év végi berlini kutatótanulmány során a Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitzben feltárt levéltári anyagok szolgálnak. Noha az ottani kutatásomat eredetileg más cél vezérelte, mégis rendre a kezem közé került számos úgynevezett *Falkenbrief* típusú levél, melyek a Német Lovagrend által nevelt, küldött és különböző diplomáciai célokra felhasznált vadászsólymok témájával foglalkoznak. A *Falkenbrief* elnevezés a korszakban is használatos volt, és a sólymokat kérő, sólyomszállítmányokat kísérő, illetve a megérkezett madarakért köszönetet mondó leveleket együttesen értették alatta.¹ A jelenség teljes körű feldolgozása még várat magára, de amennyire azt a rendelkezésre álló források láttatni engedik, a sólymok ajándékozása a 14. század közepére már fontos részét képezte a Német Lovagrend diplomáciájának.²

Érdeklődésemet nemcsak a téma különlegessége keltette fel, hanem az a benne rejlő lehetőség is, hogy e levelek tanulmányozása útján betekintést nyerhetünk a Német Lovagrend kifinomult diplomáciai eszköztárába, mely kiterjedt hálózatának köszönhetően sikerrel tudta biztosítani az európai fejedelmek támogatását a Lovagrend történetének legnehezebb időszakában is. További ösztönzést adott, hogy számos esetben a Magyar Királyság fontosabb személyeivel is találkozhat a kutató a német és latin nyelven írt jegyzékek és levelek sorait olvasva. Ez utóbbi magyar vonatkozás segített abban is, hogy keretet adjak egy olyan témának, ami a késő középkori Európa egészét érinti. Dolgozatom első felében röviden bemutatom a solymászat jelentőségét és presztízst a középkori nemesség körében, majd rátérek arra, hogy a Német Lovagrend miképpen igyekezett hasznot húzni az európai

* Köszönet illeti Bárány Attilát, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

¹ Gustavgeorg Knabe: Preußische Falken im Dienste der Politik des Deutschen Ordens. *Preußenland*, 7 (1969) 2. 18.

² Lásd 22. lábjegyzet.

uralkodói udvarokban jelentkező efféle keresletből. A dolgozat egy jelentős része Berlinben feltárt, ismereteim szerint eddig még nem publikált levelezésekre épít. Ezek között szerepel V. Albert osztrák herceg (1404–1439), később magyar király (1437–1439) több köszönőlevele, valamint egy olyan jegyzék, mely a Német Lovagrend által 1397-ben küldött sólymok egy részéről ad felvilágosítást. Szerencsénkre a jegyzékben három magyar vonatkozású személy is megjelenik; jelenlétük értékes adalékot szolgáltat a Magyar Királyság és a Német Lovagrend 14–15. századi kapcsolatrendszeréhez. Dolgozatomban két témára koncentrálok. Először az 1397-ben küldött sólymok jegyzékét veszem vizsgálat alá, s igyekszem választ adni arra, hogy a benne szereplő személyek miért lehettek fontosak a Lovagrend számára, és hogyan próbálta felhasználni őket saját céljai mentén? Miről árulkodnak az ezen jegyzékben szereplő különböző címzetteknek „járó” sólymok eltérő darabszámai? Ezt követően pedig rámutatok, hogy az Albert és a Német Lovagrend közötti sólyomszállításokról szóló levelezések egyfajta lecsapódásai a két fél évek során formálódó viszonyának, így e diplomáciai ajándékok az aktuálpolitikai események szemszögéből remekül vizsgálhatók.

Sólymok és a solymászat fontossága a középkori udvarokban

A solymászat kialakulásában és a sólymok vadászati célra történő betanításában a fő motiváció kezdetben a táplálékszerzés volt. Ezek az állatok főleg olyan területeken jutottak kulcsszerephez, ahol a terület sivárságából kifolyólag a rendelkezésre álló élelmiszer mennyisége és az elejthető vadak száma korlátozott volt. Ezért e rendkívül hatékony ragadozó madarak betanításával az ember a saját maga túlélését, jobb esetben az asztalára kerülő ételek változatosságát igyekezett biztosítani. A vadon élő sólymok befogása és betanítása azonban kényes és időigényes feladat volt. További nehézséget jelentett, hogy a legkiválóbb sólymok és sólyomfélék nem voltak mindenhol elterjedtek, ezért a megfelelő példányok beszerzése komoly kihívást jelentett, és – esetenként – súlyos költségekkel járhatott.³

³ G.....n.: Dr. Joachim: Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg, Oppermann 1896. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 12 (1905) 169–171., Anna Lena Eberl: Die Bedeutung der Falken(-jagd) für das Hofleben im Mittelalter. *Historia scribere*, 7 (2015) 228., 230. A marienburgi számadáskönyvről szóló ismertetés névtelenül, pontosabban hiányos névvel jelent meg a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle idézett számában. A cikk végén a szerző neve helyett csupán a következőt olvashatjuk: „G.....n.”. Amennyiben ez a hiányos név valóban egy létező nevet, s annak első és utolsó betűit rejt, akkor Gombos Ferenc Albin (1873–1938) szerzősége jöhetne szóba. E feltételezés mögött a következő érvek állnak: Gombos a keresztes hadjáratok történetével is foglalkozott, továbbá a *Catalogus fontium historiae Hungaricae* szerkesztése és korábbi, német történelemmel kapcsolatos munkássága miatt (is) kapcsolatba kerülhetett a fenti anyaggal. További érv lehet, hogy Gombos a cikk 1905-ös megjelenése előtti és utáni időszakban is nem egyszer rejtette el szerzői kilétét, hiszen Somorjai Gombos, Serédy Kálmán és Lupi bácsi álneveken publikált ismeretterjesztő műveket és ifjúsági regényeket is. Ebből következőleg talán az sem lett volna idegen tőle, hogy teljes neve helyett a fenti, erősen hiányos alakot használja.

A főúri udvarokba kerülő sólymokra a középkor folyamán is a vadászatok során várt a legfontosabb feladat. Ezek az alkalmak nemcsak a harc során is fontos képességek – lovaglás, íjászat, lándzsavetés, bekerítés, valamint a különböző csapatok mozgásainak összehangolása a vad elejtésének reményében – gyakorlására adtak lehetőséget,⁴ de egyúttal fontos társasági eseményként is funkcionáltak. A főúri udvarokba érkező vendégek szórakoztatásának egyik legjobb és legnagyobb népszerűsége szert tett módja – legyen szó magánjellegű látogatásokról vagy hivatalos diplomáciai küldöttségről – a közös vadászat volt.⁵ Ennek sikerét a vadász, a ló, a vadászkutya és a betanított ragadozó madár négyesének tökéletes együttműködése szavatolta, hiszen feladataik egymáshoz kapcsolódtak, és együttesen tették lehetővé a minél sikeresebb vadászatot.⁶

Fontos megjegyezni, hogy a sólymok gondozását képzett szakemberek, a solymászok végezték, akik a ragadozó madarak nevelésével és betanításával foglalkoztak.⁷ Ők az állatot csupán a vadászatra, illetve a hét közben szükséges, a vadász és a madár összeszoktatását elősegítő gyakorlásokra adták át az őket foglalkoztató főúr számára. A sólymokkal történő vadászatokra hetente nagyjából két alkalommal került sor, és egy alkalom során – a madár fizikai teljesítőképességéből adódóan – nem lehetett napi két-három vadnál többet zsákmányul ejteni, ezért célravezető volt több jól betanított madarat kéznél tartani, mely természetesen a költségeket is megemelte.⁸

A presztízszt jelentő sólyomtartás kialakulása mögött is nagyrészt anyagi tényező állt. Mivel a sólymokkal kapcsolatos kiadások, ideértve a beszerzés, betanítás, személyzet költségeit is, meghaladták a vad értékét, tartásuk és felhasználásuk kapcsán nem beszélhetünk közvetlen, azonnal érzékelhető haszonról. Minthogy a vadászat nem csupán az élelem-szerzést szolgálta, hanem a nemesek egyfajta sportjaként közösségi és társadalmi esemény is volt, ezért a sólyom utóbbi szempontból központi szereplővé vált. A vadászatokon szerepet kapó sólymok közül a nemesebb példányok gyakran a lakomákon is feltűntek, hogy

⁴ Werner Rösener: Jagd und Tiere. In: Werner Paravicini (Hrsg.): *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe*. I–II. Ostfildern, 2005. (Residenzenforschung 15/II) I. 327.

⁵ Eberl, A. L.: Die Bedeutung der Falken, 228.

⁶ Gondoljunk itt a nyomok felkutatására, a préda kutya általi kiszaglására és üldözésére, valamint a nehezen utolérhető vadak esetében a sólyom szerepére. Utóbbi, mozgásképtelenné téve az állatot (a sólyom ösztönösen magának vadászik, ezért nem viszi készhez a zsákmányt), lehetőséget nyújtott arra, hogy azt a kutyák kiszagolják, a vadászatokat pedig odavezessék. Joseph Morsel: Jagd und Raum. Überlegungen über den sozialen Sinn der Jagdpraxis am Beispiel des spätmittelalterlichen Franken. In: Werner Rösener (Hrsg.): *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*. Göttingen, 1997. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 135.) 276.

⁷ Vö. Györffy György: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 15 (1972) 3–4. 275.

⁸ Glavanovits Tamás solymász (a Magyar Solymász Egyesület tagja) szóbeli közlése (2019. július 8.) nyomán.

emeljük az ünnepség fényét s a házigazda hírnevét.⁹ Ez tette lehetővé, hogy a politika eszközévé váljanak. A főurak és más előkelőbb személyek mindent megtettek, hogy vendégeiket lenyűgözzék, s ezért nem áttartottak akár súlyos összegeket is kifizetni egy-egy példányért, vagy támogatásukról biztosítani a nekik sólymot ajándékozó személyeket.

Mint arra korábban már kitértem, a sólymok beszerzése sem anyagilag, sem logisztikailag nem volt egyszerű feladat, főképp olyan részeken, ahol a ragadozó madarak jelesebb fajai nem voltak őshonosak. A sólymok és a solymászat a késő középkorra már óriási népszerűségnek örvendett Európában, melyet jól bizonyít több ezzel foglalkozó korabeli írás is. Köztük talán a leghíresebb „A madarakkal való vadászat tudománya” (*De arte venandi cum avibus*), melyet az a II. Frigyes német-római császár (1220–1250) írt, aki maga is lelkesen rajongott a vadászmadarakért, s gyakorlott solymász hírében állt.¹⁰ A növekvő igény miatt az állatok ára is megnőtt, ami részben annak is volt köszönhető, hogy az előkelőbb sólymokhoz legtöbbször import útnak jutottak hozzá. Noha a vándorsólyom német területeken őshonos volt, a nagyobb, kitartóbb és különlegesebb sólyomfajtákat, mint például a kerecsensólymot (*Falco cherrug*), az északi sólymot (*Falco rusticolus*) vagy a Feldegg sólymot (*Falco biarmicus*) távolabbi területekről (Ázsia, Afrika, Dél-Európa, Kelet-Európa, Izland) szerezték be.¹¹ A középkorban a legkeresettebb fajta az északi sólyom volt, ehhez azonban csak vásárlás útján tudtak hozzájutni az európai fejedelmek, minthogy a skandináv területeken volt őshonos.¹² A növekvő szükségletek kielégítésére lendült fel a sólymok és sólyomfélék kereskedelme, melyet gyakran a Németalföldről, Norvégiából és Dániából érkező vándorkereskedők elégítettek ki. A kimondottan ezeknek a vadászmadaraknak a befogásával és idomításával foglalkozó személyek sorra járták a legnagyobb fejedelmi udvarokat, hogy a közkedvelt és már idomított madaraikat eljuttassák potenciális vásárlóikhoz. Míg egyes nemesek beérték az így hozzájuk szállított sólymokkal, addig az udvartartásukra leginkább adó felsőbb rétegek, hercegi és királyi családok gyakran saját

⁹ Ezt igazolja a vadászmadarak egyszerűbb, illetve díszesebb hámja közti különbségtétel. Míg előbbi az állatok gyakorlati hasznosításában, a vadászatokon jutott szerephez, addig az utóbbi, drágább és finomabb kialakítású hám az ünnepi lakomákon való részvételt volt hivatott szolgálni a főúr vagy felesége közvetlen szomszédságában. Konrad Spindler: *Falknerei in Archäologie und Geschichte unter besonderer Berücksichtigung der Beizjagd in Tirol. Innsbruck*, 1998. (Nearchos. Sonderheft 3.) 10.

¹⁰ A mű facsimile kiadása: Fredericus II: *De arte venandi cum avibus*. Ms. Pal. lat. 1071 Biblioteca Apostolica Vaticana. I–II. Graz, 1969. (Codices selecti phototypice impressi 16–16*) (Codices e Vaticanis selecti 30. [!31.])

¹¹ Johannes Fried: Kaiser Friedrich II. als Jäger. In: Rösener, W. (Hrsg.): *Jagd und höfische Kultur*, 142.

¹² A Német Lovagrend nagymesterének író leszlai (ma Włocławek, Lengyelország) püspök (aki egyébként a sólymok nevelésének és betanításának felügyeléséért is felelt) levelében említést tesz a hozzá tengeren keresztül érkező, a mai Finnország és Svédország területéről származó sólymokról. Berlin, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg), Ordensbriefarchiv (a továbbiakban: OBA) 986. Más helyen arról olvashatunk, hogy a rend Cunczel nevű solymászának Svédországba történő küldése jelenleg nem lehetséges. OBA 29011. Lásd továbbá: Fried, J.: Kaiser Friedrich II. als Jäger, 153.

ügynökeiket küldték ki a legjobb példányok beszerzése érdekében.¹³ A drágább példányok birtoklása egyrészt státuszszimbólumnak is számított, mivel az adott személy gazdagságát mutatta, másrészt viszont a kitartóbb és hosszabb életű sólymok vadászati szempontból is jobb befektetésnek tűntek.

E ragadozó madarak költségességük folytán válhattak fontos diplomáciai ajándékokká. Ha valaki egy befolyásos személy kegyét kívánta elnyerni azonnali vagy későbbi szívesség reményében, akkor egy fiatal és nemesebb sólyom kiváló választásnak bizonyult. A sólyomküldéseket azonban ne egyirányú folyamatként képzeljük el, melyben a kevésbé tehetős személyek keresik gazdagabb pártfogóik kegyeit! A Német Lovagrend példája is mutatja majd, hogy a nagyobb anyagi erőforrásokkal rendelkező urak hálából vagy szívességet remélve, pénzért vagy ingyen, de ugyanúgy küldtek sólymokat velük egyenrangú vagy rangban alattuk elhelyezkedő személyeknek.¹⁴

Szívesség vagy számítás? Sólymok a Német Lovagrend szolgálatában

A középkori Európában – elsősorban a nemesség körében – töretlen népszerűségnek örvendett a sólymász. Ez lehetőséget kínált a szerencsés földrajzi helyzetben lévő területek urai számára, hogy a ragadozó madarakra vonatkozó igényből politikai tőkét kovácsoljanak.¹⁵ A Német Lovagrend poroszországi állama s a vele szomszédos országok bővelkedtek olyan

¹³ Eberl, A. L.: Die Bedeutung der Falken, 231., Fried, J.: Kaiser Friedrich II. als Jäger, 142.

¹⁴ Maga a Német Lovagrend nagymestere is gyakran részesült ilyen ajándékokban. 1422 áprilisában a fellini (ma Viljandi, Észtország) komtúr az alig több mint egy hónappal korábban megválasztott nagymesternek, Paul von Rusdorfnak (1422–1441) írott levelében tájékoztat arról, hogy ajándékképpen lovakat és egy hóját küldött neki. Gyanítható, hogy ezáltal az új nagymester kegyeit kívánta elnyerni, amellet, hogy a levélben szereplő harmadik személy, pontosabban a Marienburgban (ma Malbork, Lengyelország) alkalmazott és a hadiszerek (ágyúk, puskák) szállításáért felelős, ún. Karawansherr érdekében is közben járt. OBA 3713. Egy másik alkalommal, 1429-ben pedig az Oberstermarschall (a Lovagrend katonai logisztikai és hadellátási feladataiért: várakért, hadifelszerelésért, fegyvergyártásért, lovakért stb. felelős tisztségviselője) küldte el négy legjobb sólymát a rend vezetőjének. OBA 5208. 1425-ben Paul von Rusdorf mondott köszönetet egy ismeretlen (valószínűleg hercegi rangú) személynek a neki küldött vadászokért, kutyákért, sólymokért, és az utóbbiak gyakorlatoztatásához szükséges, bőrből készült csalikért. OBA 4434.

¹⁵ Meg kell említeni, hogy sok esetben nem csak sólymok, hanem mellettük más értékesebb állatok cseréjéről is olvashatunk a Német Lovagrend levelezésében. Ilyenek közé tartozik IV. Frigyes osztrák herceg (1406–1439) levele 1420-ból, aki Michael Küchmeister nagymestertől (1414–1422) négy sólyom mellett lovagi tornára alkalmas nagyobb csatamént is kért. OBA 3210. Ezenfelül gyakori, hogy valaki nem közvetlenül a Lovagrend nagymesterétől vagy más magas rangú tagjától igényelt sólymokat, hanem érthető módon a Német Lovagrend hozzá közelebb eső vagy vele közelebbi ismertségben álló tisztviselőjét kérte meg kívánságának tolmácsolására: a konstanzi zsinaton tartózkodó mewe (ma Gniew, Lengyelország) komtúr 1417-es Sankt Gallenben kelt levelében továbbítja Öttingen urának sólymokra vonatkozó óháját a balgai (ma Balga, Oroszország) komtúrnak, akinek emellett a zsinaton ajándékba kapott orosz sapkákat és kesztyűket küld. OBA 2584. További példa a kérés közvetítésére: OBA 12 281.

területekben, melyek a különböző sólyomfajták természetes élőhelyeként szolgáltak.¹⁶ Így nem meglepő, hogy a Lovagrend rövid időn belül az európai fejedelmi udvarok egyik – ha nem a legfontosabb – „beszállítója” lett.¹⁷ Az ilyen jellegű diplomáciai ajándékok küldéséről számos levélváltás, valamint a különböző udvarokba küldött sólymok terjedelmes és pontosan vezetett jegyzékei tanúskodnak.¹⁸ A rend vezetése, élén a nagymesterrel, a lehető legmesszemenőbben próbálta kihasználni a Poroszország kedvező helyzetéből származó előnyöket: a fejedelmi udvarokba szánt és diplomáciai ajándékként küldött sólyomszállítmányaiért cserébe megfelelő ellenszolgáltatást várt el.¹⁹ Ezek jellege és mértéke természetesen az adott politikai viszonyoktól és a másik fél befolyásától, presztízsétől is függött. Általános-ságban elmondható, hogy az ajándékok legfontosabb célja a Német Lovagrend iránti jóin-

¹⁶ Ilyen terület volt az ermlandi (ma Warmia, Lengyelország) püspökség, a windai (ma Ventspils, Lettország) komtúrság, a grobini (ma Grobiņa, Lettország) vogtság, vagy a Balti-tenger délkeleti részén fekvő Samland-félsziget. Knabe, G.: *Preußische Falken*, 17. Utóbbi terület esetében rendelkezésünkre áll a helyi püspöknek 1524. szeptember 19-én keltezett levele, melyben a sólymok itteni befogásáról ír a grűnhofi (ma Świeciechowo, Lengyelország) provisorinak (Pfleger). OBA 27 231. Az innen indított küldeményről szól ugyanezen püspök 1522-es levele is a nagymesternek. OBA 25 741.

¹⁷ A lovagrend a sólymok befogására alkalmas területeken úgynevezett Falkenschule-kat tartott fent, melyekben a madarakat fiatal koruk óta nevelték, oktatták és gyakorlatoztatták. Az ezekből kikerült, már emberkéhez szoktatott és kiképzést is kapott sólymokat küldték aztán az európai udvarokba. Eberl, A. L.: *Die Bedeutung der Falken*, 232.

¹⁸ A jelen dolgozatban szereplő listán kívül lásd például a különböző német fejedelmeknek küldött sólymok jegyzékét 1412–1413-ból. OBA 1782d.

¹⁹ Az erre utaló, néha közhelyes megfogalmazások gyakoriak a köszönőlevelekben, azonban jól mutatják, hogy mindkét fél tisztában volt azzal, hogy ezen ajándékokért valamilyen ellenszolgáltatást vagy szívességet vár el a lovagrend: „méltóságodnak és az egész rendnek ezt szolgálatainkkal viszonzni szeretnénk és fogjuk.” („kegin ewir erenwirdikeit, und dem ganczen orden wo wir sullen und mogen widerdinen”) – OBA 5527. Máshol: „és ha mi a te és a rend javán fáradozhatunk, mi azt mindenkoron szívást meg fogjuk tenni” („Und wa wir ewr und des Ordens bests getrachten mügen, das wellen wir altzeit gern tun.”) – OBA 4877. (A dolgozatban szereplő eredeti német és latin idézetek magyar fordítása a szerző munkája.) A diplomáciai ajándékok és az ajándékozás középkori fontosságáról lásd: Carol M. Chattaway: *The Order of the Golden Tree. The Gift-Giving Objectives of Duke Philip the Bold of Burgundy*. Turnhout, 2006. (Burgundica 12.), valamint Gerald Schwedler: *Diplomatische Geschenke unter Königen im Spätmittelalter. Freundschaft und Gabentausch zwischen politischer Praxis und der schriftlichen Norm der Fürstenspiegelliteratur*. In: Michael Grünbart (Hrsg.): *Geschenke erhalten die Freundschaft. Gabentausch und Netzwerkpflege im europäischen Mittelalter. Akten des internationalen Kolloquiums Münster, 19–20. November 2009*. Berlin–Münster, 2011. (Byzantinistische Studien und Texte 1.) 145–186.

dulat fenntartása, a feszült viszony oldása, valamint a hírszerzés biztosítása volt,²⁰ de egészen konkrét és különleges kérések teljesítésére is alkalmat kínáltak.²¹

A diplomáciai ajándéknak szánt vadászmadarak lobbi-szerepének ékes bizonyítéka, hogy 1354-ben Winrich von Kniprode nagymester (1351–1382) a rend statútumaiban is rögzítette, hogy a sólymok küldésének előjoga a lovagrenden belül egyedül a nagymestert illeti meg.²² A következő fejezetekben a Német Lovagrend által küldött sólymok egy 1397-ben összeállított jegyzékén, valamint a sólyomküldésekre érkezett köszönőleveleken keresztül szeretném bemutatni a diplomáciai érdekérvényesítésnek ezt az egyedi módját.

Az 1397-es sólyom jegyzék

A Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GStA PK) berlini levéltárában, XX. HA. OBA. Nr. 555. jelzet alatt található dokumentum szövege eddig kiadatlan. A német és latin nyelven papírra vetett, a dokumentum szélein hiányos szöveg épp a jegyzék címének és valószínűleg az összeállítás időpontjának a kiolvasását teszi nehezzé. Szerencsére a csonkán megmaradt részből kiolvasható évszámot a jegyzék tartalma megerősíti.²³ Az általam azonosított személyeket s a nekik szánt, avagy már kézbesített sólymok jegyzékét az alábbi táblázatban foglaltam össze:

	Ajándékozott neve ²⁴	Tisztség	Küldött sólymok száma	Megjegyzés (nem= még nem teljesült(?)) ²⁵
1.	IV. (Luxemburgi) Vencel	német király (1376– 1400), cseh király (1376–1419)	12	

²⁰ Érdekeség, hogy az 14. század végétől a Német Lovagrend és a Lengyel Királyság között ismét feszültté vált viszony ellenére a sólyomküldések gyakoriak maradtak. Sőt, közvetlenül a lovagrend által a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség ellen vívott Nagy Háború (1409–1411) előtt és után is fennmaradtak erről szóló levelezések. Ezek is alátámasztják, hogy ezek a diplomáciai ajándékok a legkritikusabb helyzetekben is megfelelő választásnak bizonyultak, ha a cél a másik fél kiengesztelése vagy éppen a hozzá való újbóli közeledés volt. Konrad von Jungingen nagymester (1393–1407) a litván nagyfejedelemmel elmergesedett viszony ellenére Vytautas unokatestvérével, a lengyel királlyal továbbra is jó viszonyra törekedett, amint azt Jagelló Ulászló 1406. június 16-i, sólymok küldését megköszönő levele tanúsítja. OBA 865. Idézi: Sebastian Kubon: *Die Außenpolitik des Deutschen Ordens unter Hochmeister Konrad von Jungingen (1393–1407)*. Göttingen, [2016]. (Nota mediaevalia 15.) 237.

²¹ Jó példa erre a rend egyik prokurátorának Michael Küchmeister nagymesterhez küldött levele 1417-ből, melyben arról ír, hogy a rajnai palotagróf a nagymester bora vámmentességének megszüntetésével fenyeget, amennyiben nem kap a jövőben nyolc sólymot a korábban megszokott öt példány helyett. OBA 2480.

²² Max Perlbach (Hrsg.): *Die statuten des Deutschen ordens nach den ältesten handschriften*. Halle a.d.S., 1890. 154.

²³ A dokumentumot (a hozzá készült regesztával megegyezően) 1397-re datáltam, hiszen a jegyzék tetején szereplő, hiányos címből ez az évszám olvasható ki.

	Ajándékozott neve ²⁴	Tisztség	Küldött sólymok száma	Megjegyzés (nem= még nem teljesült(?)) ²⁵
2.	II. (Kemény) Rupert	rajnai palotagróf (1390–1398)	8	
3.	III. Frigyes	kölmi érsek (1370–1414)	6	
4.	Werner	trieri érsek (1388–1418)	4	
5.	Gottfried VAGY (Nassaui) II. János ²⁶	mainzi érsek (1396–1397 VAGY 1397–1419)	4	
6.	III. Rudolf	szász herceg (1388–1419)	4	
7.	I. (Jülich) Vilmos	gelderni herceg (1371/1377–1402)	4	
8.	I. Vilmos és IV. Albert	osztrák hercegek (1386–1406 és 1395–1404)	8-8	
9.	IV. Lipót	osztrák herceg (1386–1411)	6	
10.	III. (Kneisseli) István és fia, VII. (Nagyszakállú) Lajos, valamint II. Ernő	Felső-Bajorország-Ingolstadt hercegei (1392–1413; 1413–1443), valamint Felső-Bajorország-München hercege (1397–1438)	3	nem
11.	V. (Nürnbergi) Frigyes	nürnbergi vágróf (1357–1397), később I. Frigyes néven brandenburgi őrgróf (1398–1440)	4	
12.	V. Eberhart von Katzenelnbogen	Alsó-Katzenelnbogen grófja (1385 [?]-1402)	4	
13.	III. Albert	magdeburgi érsek (1382–1403)	4	nem
14.	Brunni Lambert	bambergi hercegpüspök (1374–1398)	4	nem
15.	IV. Frigyes és I. Vilmos	meisseni őrgrófok (1381–1421 és 1382–1407)	4	Frigyes neve áthúzva
16.	I. Bernát és I. Henrik	Braunschweig–Wolfenbüttel fejedelmei (1400–1428 és 1400–1409)	4 (előtte egy 5-ös szám szerepel, melyet áthúztak)	nem
17.	VIII. Fülöp	Falkenstein ura (született 1353 után, meghalt 1407. március 21.)	3 (4-es szám áthúzva)	

²⁴ A táblázat alapjául a GStA PK, XX. HA. OBA. Nr. 555 jelzetű iratának rectóján található jegyzék szolgált.

²⁵ Egyes felsorolt személyek esetében megjegyzésként olvasható a „nicht” (nem) szó. Egyéb információ híján ennek jelentéséről csak találgathatunk. Véleményem szerint ez annak jelölésére szolgált, hogy a megnevezett darabszámú sólymokat még nem juttatták el a célszemélyhez. Ez adódhatott a küldő és a címzett fél közti kapcsolat megváltozásából, de a rendelkezésre álló vadászmadarak korlátozott számából is. Utóbbi lehetőséget két dolog is alátámasztja. Egyrészt, semelyik jelentősebb német területen található címzettnél nem olvashatjuk a „nicht” szót. Tehát a fontosabb és földrajzilag is közel fekvő személyeknek igyekeztek elsősorban kézbesíteni a példányokat. Másrészt pedig egy kivétellel az összes „nicht” a legkevesebb példányhoz (három, ill. négy) jutó személyek mellett olvasható. Az egyetlen kivétel éppen Zsigmond magyar király, akinek tíz sólyom járt a lista szerint. További adatok hiányában azonban ennek okáról csak feltételezésekre bocsátkozhatunk.

²⁶ Lásd alább a Német-római Birodalom érsekeiről szóló alfejezetet!

	Ajándékozott neve ²⁴	Tisztség	Küldött sólymok száma	Megjegyzés (nem= még nem teljesült(?)) ²⁵
18.	XI. Lajos és III. Frigyes	Öttingen grófjai (1371–1440 és 1371–1423)	4	
19.	III. Eberhardt	Württemberg grófja (1392–1417)	4	
20.	Konrad von Egloffstein	a Német Lovagrend német mestere (1396–1416)	4	
21.	I. (Luxemburgi) Zsigmond	magyar király (1387–1437)	10	nem
22.	Stiborici Stibor	erdélyi vajda (1395–1401 / 1409–1414)	4	nem
23.	VII. (Liegnitzi) Henrik	leslauer püspök (1389/1390–1398)	3	

A jegyzéket követően egy latin nyelvű oltalomlevél-formulát (*conductus*), valamint egy latin és egy német nyelvű kísérőlevél-formulát olvashatunk. Ez utóbbi kettősség abból következik, hogy a jegyzékben szereplő német nyelvű területek fejedelmeivel és főurai-val, illetve a magyar és cseh uralkodókkal németül levelezett a Lovagrend, míg például a lengyel és más, az iratban nem szereplő külföldi személyek esetében általában a latin volt használatos. A levélformulák, melyek az ajándékba küldött sólymok mellé szánt levelek megszövegezésén dolgozó írnokok munkáját voltak hivatottak megkönnyíteni, jól mutatják, hogy ezek a sólyomküldések gyakoriak és rendszeresek voltak.

A német nyelvű területeknek a jegyzékben látható túlsúlya a Lovagrend fő politikai szövetségeseit és érdeklődését tükrözi. Ennek egyik fő oka az 1385-ös krevai unióval létrejövő és egyre nagyobb fenyegetést jelentő lengyel–litván perszonálunió volt: a Német Lovagrendnek elemi érdekében állt, hogy a környékbeli támogatóival szorosabbá fűzze a viszonyt. Azonban egyáltalán nem állítható, hogy az idők során csak ezek urai részesültek volna ilyen jellegű ajándékban, hiszen a 15. században a lengyel királynak rendszeresen küldték a kiválóbbnál kiválóbb példányokat,²⁷ sőt a pápai udvarban lévő rendi prokurátor közvetítésével is jutottak el sólymok Itáliába.²⁸ Mi több, maga az említett 1397-es jegyzék latin nyelvű formulája egy olyan levelet vesz alapul, mely egy a francia királynak és a burgundi hercegnek szánt sólyomszállítmány gondtalan célbaérését volt hiva-

²⁷ OBA 865., 1053., 4562.

²⁸ A firenzei érsek és a cumae-i címzetes püspök is kérték a nagymestertől sólymokat. OBA 7458. Ezenfelül tudomásunk van például a milánói hercegnek (OBA 8658a.), illetve a mantovai örgrófnak (OBA 11326.) küldött példányokról is. 1480-ban nyolcvan(!) sólymot küldtek IV. Sixtus pápának (1474–1484), melyeket az egyházfő bizonyosan továbbküldött támogatóinak. Ez esetben is a Német Lovagrend szándéka egyértelműnek tűnik: a pápa jóindulatát elnyerni a livóniai tartományi mester számára a rigai érsekkel való konfliktusában. Armin Stecher: *Die Jagd im Mittelalter*. (Dipl.) Innsbruck, 1996. 80., PrUB JH I 16870. <http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/Urkundenbuch/pub/orden1411.html> (A letöltés ideje: 2020. február 26).

tott szolgálni.²⁹ A jelen jegyzéknek a porosz területekről történt sólyomküldések későbbi dokumentumaival történő összevetése valószínűsíti, hogy az előbbi rögzítésére az adott esztendő vége felé került sor. A Német Lovagrend poroszországi uralmának végét követően, az 1530-as évektől több olyan, Brandenburgi Albert, Poroszország hercege (1525–1568) által küldött szállítmányokról szóló listával találkozhatunk, melyek az „ezen esztendőben”, „elmúlt évben” kézbesített sólymokról szólnak, és az adott év októberében készültek.³⁰ Gyanítható tehát, hogy az 1397-es jegyzék esetében az ebben az évben küldött sólymokról készítettek egy hasonló összefoglalást a maguk számára a rendtagok, s úgy tűnik, a vadászmadarak küldésének „szezonzát” félig-meddig lezártak tekintették. Ez utóbbi elsősorban a hűvös, hideg idő beköszöntével magyarázható, mely a kényes állatok szállítását megakadályozta, hiszen a címzetthez beérkező sérült vagy elpusztult madarak gyakran rosszállást és elégedetlenséget váltottak ki, s így éppen a küldő fél szándékaival ellentétes hatást értek el.³¹

A Német Lovagrend által küldött sólyomszállítmányok lebonyolításának idejéről további felvilágosítást nyújtanak számunkra a fogadó felek válaszeleveli.³² Ezek rendszerezint az adott évben decemberi és az új évben kora januári dátummal kelteződtek.³³ Véleményem szerint tudatos döntés volt, hogy ezek a diplomáciai ajándékok a karácsony és az újév ünnepi időszakára már megérkezzenek, hogy aztán a tavaszi vadászszezonban már bevetethők legyenek a szükséges összeszoktatást követően. Noha a jegyzékben szereplő személyek részletes és egyenkénti ismertetésére terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség,

²⁹ „quia falkonarium nostrum, ostensorem presencium, cum falkonibus et penniludys, ad Serenissimum principem dominum, Regem Francie, et Illustrem principem dominum, ducem Burgundie pro presenti dirigimus,” – OBA 555.

³⁰ Dieter Heckmann: Preußische Jagdfalken als Gradmesser für die Außenwirkung europäischer Höfe des 15. und 16. Jahrhunderts. *Preußenland*, 37 (1999) 2. 47–62. A korábbi időszakból származó levelek is alátámasztják ezt a feltételezést, hiszen egy 1417. október 18-án kelt levélben a nagymestertől kérnek ajándékba lovat vagy sólymot (OBA 2593.), míg egy október 27-i levélben éppen a rend vezetőjének küldött példányokról írnak. (OBA 2595.) A fenti adatokkal vág egybe a samlandi püspök 1522. november 18-i levele, melyben a szász és a brandenburgi választófejedelemhez, illetve a pomerániai herceghez indítandó solymász készülődéseiről ír a nagymesternek. A jegyzékek összeállítása tehát október végén zárulhatott le, s ezt követően, november környékén indíthatták el a szállítmányokat. OBA 25 741.

³¹ Jó példa erre az Német Lovagrend német mesterének 1420 februárjában kelt levele a nagymesterhez, melyben a rajnai palotagróf panaszát tolmácsolja. Utóbbi azt sérelmezte, hogy egyre kevesebb és súlyosabb sólymokat kap, s a legutóbbi küldeményben akadt egy példány, mely sérült szárnyal érkezett. Ez utóbbi valószínűleg a szállítás során szenvedhetett valamilyen sérülést. OBA 3106. A teljesítetlen ígéretek ugyanúgy rosszállást válthattak ki: 1416-ban Jagelló Ulászló lengyel király (1386–1434) a nagymestert kérte levelében, hogy sürgesse meg danzigi (ma Gdańsk, Lengyelország) komtúrját, aki még Litvániában személyesen megjelentve ígérte meg neki sólymok küldését, de azokat a mai napig nem kapta kézhez. OBA 2330.

³² Albert osztrák herceg, később magyar király leveleivel alább külön fogok foglalkozni.

³³ OBA 1600. (december 7.), 1602. (december 10.), 5527. (december 15.), 1607. (december 23.), 5564. (január 1.), 5266. (január 2.), 7410. (január 3.), 1644. (január 5.), 4877. (január 5.), 5565. (január 6.) 5566. (január 9.), 1649. (január 12.), 1053. (február 27.)

mégis érdemes kiemelni közülük néhányat, hogy példájukon keresztül néhány általános és a lista egészére érvényes következtetést tudjunk levonni.

Kiemelt címzettek

a.) IV. (Luxemburgi) Vencel német király és Zsigmond magyar király

A német királynak küldött tizenkét sólyom magasan kiemeli őt a listában szereplő többi címzett közül, egyedül testvére, Zsigmond magyar király közelíti meg őt a neki szánt tíz példánnyal. A két kiemelkedő tétel nem pusztán a Vencel és Zsigmond által betöltött királyi méltóságnak szól, hanem a Luxemburg-ház iránti barátságnak is, hiszen mindkét személy komolyan támogatta a Német Lovagrendet, főleg a lengyel korona elleni küzdelem kapcsán. Érdekesség, hogy a rigai érsekséggel folytatott vitája következtében a Lovagrend a német királlyal is szembekerült, s kibékülésük éppen az említett jegyzék keletkezésének évében, a nikápolyi vereség után bátyjával és a lengyel koronával inkább jó viszonyra törekvő Zsigmond közvetítésével történt meg (Késmárk, 1397 július).³⁴

b.) I. Vilmos gelderni herceg

A gelderni herceg jó példája a Német Lovagrend és a litvánok elleni keresztes hadjáratra vállalkozó nemesek közti kapcsolatnak. Az évenként két alkalommal (nyáron és télen) megrendezett Reisékre Európa minden területéről érkeztek előkelők, akik kíséretükkel együtt a Lovagrend számára nélkülözhetetlen haderőt jelentettek. Így ezekkel a kisebb rangú, de vállalkozó kedvű nagyurakkal a rend igyekezett jó kapcsolatot ápolni.³⁵

A hercegség és a Német Lovagrend közti kapcsolat egészen korai időre vezethető vissza, hiszen 1218-ban, az V. keresztes hadjárat alkalmával V. Adolf herceg adományozott a rendnek ezen a területen egy birtokot. Mint a legkorábbi németalföldi szerzemény, ez a birtok képezte a Német Lovagrend dieneri parancsnokságának (*Komturei/Kommende*) alapját. Ezt követően a lovagok még további területekkel (doeseburgi egyház és a tieli komtúrság) gyarapították a grófságon belüli birtokállományukat. Noha több gelderni nemes poroszországi hadjáratokban (*Preußenreisen*) való részvételéről van értesülésünk, I. Vilmos és apja uralkodásáig azonban egyetlen herceg sem vett részt ilyen utakon. Sőt, időnként a terület urai és a rend közötti viszony ellenséges is volt. Vilmos azonban, ha úgy tetszik, igyekezett távolmaradó elődei helyett is gyarapítani a litvániai hadjáratok résztvevőinek sorát. Élete során nem kevesebb, mint hét alkalommal utazott Poroszországba 1383–1400 között. Ezek közül hatra azelőtt került sor, hogy vizsgált forrásunkat, az 1397-ben ajándékozott sólymok jegyzékét összeállították volna. A herceggel rendszerint számos németalföldi nemes tartott, hiszen így a költségek is megoszlottak, és az út is biztonságosabbnak ígérkezett. A gelderni hercegnek ajándékozott sólymok tehát a Lovagrend egy

³⁴ Pósn László: Zsigmond és a Német Lovagrend. *Hadtörténelmi közlemények*, 111 (1998) 3. 92.

³⁵ Werner Paravicini: *Die Preußenreisen des europäischen Adels*. I–II. Sigmaringen, 1989–1995.

hűséges támogatóját és körét kívánták megörvendeztetni, s egyúttal a jövőbeni Rend iránti jószándékát is biztosítani.³⁶

c.) A Német-római Birodalom érsekei

A mainzi, trieri és a kölni érsekek a Német-római Birodalom választófejedelmek voltak, így döntő befolyással bírtak a német uralkodók megválasztásában, akik a Német Lovagrend legfőbb világi pártfogójának számítottak. A listán található személyek közül a hozzárendelt személynév nélkül szereplő mainzi érsek tisztségét emelném ki. A levél keltezetlen voltából következőleg e dokumentumból nem állapítható meg egyértelműen a megajándékozott érsek pontos kiléte. A név hiánya s ennek oka ugyanakkor egy érdekes kitérőre kínál alkalmat. Az 1397-ben hatalmon lévő mainzi érsek nevének mellőzésére két magyarázat lehet. Az egyik ezek közül azt feltételezném, hogy a Lovagrend az általa név szerint ismert és hatalmon lévő érseket valamilyen okból – talán mert mindenki előtt ismert lett volna személye – a római király nevéhez hasonlóan szándékosan nem szerepeltette név szerint. Véleményem szerint ez nem így történt, hiszen a többi érseket, mellettük pedig a német hercegeket és más magas rangú személyeket is név szerint tüntették fel a listában. Kivételt csak a német és a magyar király, valamint a Lovagrend németországi tartományi mestere (*gebietigern deutschen land*) esetében tettek. (Róluk inkább feltételezhető, hogy nem volt szükség további pontosításra.) Valószínűbbnek tűnik, hogy az érseki székben történt, fentebb már említett, rövid időn belüli változás miatt a Német Lovagrend nem rendelkezhetett még pontos információkkal az új érsek személyéről. A rejtély megfejtéséhez közelebb visz, hogy 1396–1397-ben a mainzi érseki méltóságra vonatkozóan kettes választásra került sor. A káptalan által korábban megválasztott Gottfriedot IX. Bonifác pápa nem erősítette meg, s a következő évben végül II. János szerezte meg az egyházi pozíciót. Gottfried előbb elsáncolta magát a Bingenhez közeli Reichenstein (más néven Falkenburg) várában, majd hosszú tárgyalások után egyezett csak ki II. Jánossal.³⁷ Mindezek alapján nagyon is valószínűsíthető, hogy a levél keletkezése idején a bizonytalan helyzet miatt még nem volt ismert a törvényes, a pápa által is elfogadott utód személye. Ha ez igaz, akkor II. Konrád – mint utolsó legitim érsek – 1396-os halála után a Német Lovagrendnél sem tudták, kinek is címezzék a diplomáciai ajándékot, s így a mainzi érseknek úgy küldtek négy vadászsolymot, hogy a főpap személyét még nem ismerték.

Területileg közel fekvő szövetségesek és utánpótlási bázis

A listában szereplő személyeket végignézve röviden érdemes említést tenni két területileg elkülöníthető csoportról. Egyrészt, a listában nem egy olyan megajándékozott neve olvas-

³⁶ Paravicini, W.: *Die Preußenreisen*, I. 61., Wilhelm Bonn Janssen: Wilhelm I. c. szócikk. In: LexMA IX. 146–147.

³⁷ Alois Gerlich: Mainz c. szócikk. In: LexMA VI. 139–140., Uő: Johannes II. von Nassau c. szócikk. In: LexMA V. 515.

ható, akiknek birtokai a Német Lovagrend poroszországi államához közel feküdtek, így a lengyel–litván fenyegetés miatt fontos volt őket a Rend hűségén tartani. Ezek közé tartozott a szász herceg, a meissenai őrgróf, valamint a listában még nürnbergi várgrófként szereplő, de egy év múlva brandenburgi őrgróffá előlépő Frigyes.

Másrészt, a további fennmaradó személyekből is képezhető egy külön területi kategória. A Német-római Birodalomnak déli és délnyugati részei (Bajorország, Vesztfália és a Rajna-vidék) számítottak a Rend hagyományos utánpótlási bázisának. Nem csak az itteni alsónemesség családjainak harmad- és negyedszülött tagjai léptek be nagy számban a Német Lovagrendbe, de a vezető tisztségviselők jelentős része is innen származott.³⁸ Az ezeken a területeken hatalmat gyakorló befolyásos személyekkel (a mainzi, a trieri és a kölni érsekekkel, a bambergi hercegpüspökkel, a felső-bajorországi hercegekkel, továbbá Alsó-Katzenelnbogen, Württemberg, Öttingen grófiaival, illetve az előző kategóriában már említett nürnbergi várgróffal) való jó viszony tehát létfontosságú volt a Rend számára, amit a fenti személyeknek küldött sólymok is bizonyítanak.

Az 1397-es sólyom jegyzékből levonható főbb tanulságok

A listában szereplő sólymok számait elemezve, megállapíthatjuk, hogy a felsorolt személyek többsége három–négy példányhoz jutott. Ennél kevesebb mindössze két esetben fordul elő: Württemberg grófja és Leslau (ma Włocławek, Lengyelország) püspöke csupán két-két sólymot kapott. Azok a kedvezményezettek, akiket a lovagrend hat, illetve nyolc sólyom elnyerésére tartott érdemesnek, egytől-egyig kimondottan magas rangú személyek voltak: a kölni érsek nyolc, az osztrák hercegek hat, illetve nyolc madarat kaptak. Érdekes azonban, hogy az azonos rang nem jelentett egyenlő példányszámot, ugyanis például a német választófejedelmek között is különbséget tett a Lovagrend: míg a kölni érseknek hat példány jutott, addig a trieri vagy a mainzi érsek, illetve a szász herceg is csak négyet-négyet nyert el. Ugyanakkor a pfalzi választófejedelelem, II. (Kemény) Rupert a maga nyolc sólymával az előbbieket is felülmúlta. Ez a herceg politikai befolyásának is volt köszönhető.³⁹ Az is jól látható, hogy a királyokat megillető példányok száma (tíz, illetve tizenkettő) kiemelkedett a többi közül. Ezeknek a nagy számoknak a magyarázata részben abban rejlik, hogy a magas rangú személyeknek szándékában állt a sólymok egy részét tovább ajánlodekózni saját kegyeltjeik számára, ily módon próbálva elérni ugyanazt a hatást, melyet a

³⁸ Klaus Militzer: *The Recruitment of Brethren for the Teutonic Order in Livonia, 1237–1562*. In: Malcolm Barber (ed.): *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Aldershot, 1994. (The Military Orders) 272–274.

³⁹ 1394-ben a birodalom vikáriusának nevezték ki Vencel király fogsága idejére. Kurt Andermann: *Ruprecht II, Pfalzgraf bei Rhein c. szócikk*. In: *LexMA VII*. 1111.

Német Lovagrend a nekik küldött példányokkal igyekezett biztosítani.⁴⁰ A mainzi érsek kilétével kapcsolatos fejtegetések helyességétől függetlenül is elmondható, hogy a Lovagrend által küldött diplomáciai ajándékok az esetek többségében sokkal inkább a megajándékozott által betöltött pozíciónak, tisztségnek s az ezekkel együtt járó rangnak és hatalomnak szóltak, mint a személyes szimpátiának. Ez egybevágna azon következtetéssel, melyet a Német Lovagrend által küldött vadászsólymok gyakori címzettjeiből, vissza-visszatérő személyeiből vonhatunk le. A Német Lovagrend bizonyos magas rangú személyeknek, köztük királyoknak, érsekeknek, választófejedelmeknek, évente, de legalábbis igen gyakran küldött vadászsólymokat ajándékba. Ezt a szokását a Lovagrend nagymestere akkor is igyekezett fenntartani, ha éppenséggel a terület jogos ura vagy a tisztség birtokosa bizonyos okból (haláleset, viszály) nem volt ismert számára a szokásos szállítmányok küldésének (késő őszi) időpontjában.

Albert magyar király és a Német Lovagrend sólymai

Annak érdekében, hogy a fogadó fél szemszögéből is képet alkothassunk a diplomáciai ajándék jelentőségéről és értelmezési lehetőségéről, egy magyar vonatkozású példát választottam ki. Hazánk történelme szempontjából természetesen a Magyar Királysággal kapcsolatos küldemények tarthatnak igényt a legnagyobb figyelemre, de választásomat az is indokolja, hogy szerencsénkre az Albert magyar király és a Német Lovagrend közötti levelezések több éven át zajló sólyomküldésekről számolnak be, így lehetőségünk adódik ezeket összevetni, s további következtéseket levonni. Ezenfelül Albert király köszönőlevelei a Lovagrend ajándékaiért cserébe „elvárt” szívességekről, valamint a szállítmányok lebonyolításáról is többet fednek fel számunkra.

⁴⁰ Erről tanúskodik a Német Lovagrend Deutschmeisterének a nagymesterhez küldött levele, melyben a választófejedelmek és más urak számára kért néhány sólymot („ettlichen falcken”). A gyakorlat bevett voltáról tanúskodik az az utalása, miszerint ezt a szokást mind elődje, mind pedig a Preussmeister megtartotta. OBA 12 281. Eszerint a nagymester a német és a porosz területeket kormányzó, a rendi hierarchiában alatta álló tartományi mestereinek rendszerint több sólymot is küldött annak érdekében, hogy ők is hasznos kapcsolatokat építhessenek ki a Német Lovagrend számára azáltal, hogy a madarakat a hozzájuk közeli fejedelmekhez továbbítják.

Az áttekinthetőség kedvéért az alábbi táblázatban tüntettem fel azokat a sólyomszállításokról szóló köszönőleveleket, melyeket V. Albert osztrák herceg (1404–1439), később magyar király (1437–1439) küldött hálaképpen a Német Lovagrend nagymesterének.

V. Albert osztrák herceg (1404–1439) köszönőlevelei a Német Lovagrend nagymesteréhez az ajándékba kapott sólymokért

Dátum	Keltezés helye	Sólymok száma	Köszönet	Közvetítő	Egyéb	Jelzet (OBA)
1428. január 5.	Bécs	6	rend iránti szolgálatkészség	-	-	4877.
1430. január 2.	Bécs	6	rend iránti szolgálatkészség, csakúgy, mint korábban	lovagrendi solymász Merten(?)	-	5266.
1433. február 5.	Bécs	6	rend iránti szolgálatkészség	-	a sólymok az átvételkor épek és élénkek	6346.
1438. január 3.	Fehérvár	9 (+1 héja)	rend iránti szolgálatkészség	lovagrendi solymász	királya koronázás	7410.

A magyar történelem alakjai közül eddig Albert kapcsán sikerült forrásokkal igazolnom, hogy már hosszú évekre visszanyúló kapcsolatban állt a Német Lovagrenddel a sólyomszállítások terén.⁴¹ Ennek hátterében az állt, hogy már atyja, IV. Albert (1395–1404) és maga V. Albert is hűségesen támogatta Zsigmondot (a Lovagrend pártfogóját) a testvérével, Vencellel vívott háborúban, emellett pedig az ifjabb Albert a Német Lovagrend-

⁴¹ Itt kell megjegyeznem, hogy noha Zsigmond király is gyakran kaphatott sólymokat a Lovagrendtől, de vele kapcsolatban eddig főként csak a Lovagrend marienburgi számadáskönyvében sikerült adatokat gyűjtenem. Ebben általában csak a magyar királyhoz küldött solymásznak járó kiadások szerepelnek, a madarak konkrét száma nem. A szállítást végző solymásznak átlagosan egy, ritkább esetben két, márkát adtak sólymonként, kivéve az északi sólymot, melyért négyet. Ebből némiképp következtethetünk a küldött sólymok számára. (1399: említés két madárkalitkával kapcsolatos tizenegy márkányi kiadásról, melyekben feltételezhetően tizenegy vagy ennél kevesebb, de kiváló „minőségű” sólymot szántak szállítani a magyar királynak, ugyanis egy kalitkában átlagosan tizenkét sólyom férhetett el; 1400: hat sólyom; 1403: hat márka a sólymokat Csehországba szállító lovagok részére; 1406: tizenegy márka egy kalitkára; 1408: tizenegy márka egy kalitkára; 1409: tizenegy márka.) Erich Joachim (Hrsg.): *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*. Königsberg, 1896. 37., 77., 233., 383., 506., 593., David Dalby: *Lexicon of the Mediaeval German Hunt. A Lexicon of Middle High German Terms (1050–1500), Associated with the Chase, Hunting with Bows, Falconry, Trapping and Fowling* Berlin. 1965. 116–117. Ezen adatok kiegészítését és feldolgozását egy következő dolgozatomban kívánom majd elvégezni.

nek is hathatós segítséget nyújtott a husziták elleni harcban.⁴² Ezenfelül a Német Lovagrendnek a grünwalddi vereséget (1410) követően hosszabb távon is szüksége volt arra, hogy a növekvő étvágyú lengyel–litván perszónálunióval szemben erős szövetségeseket keresen és tartson maga mellett. Érdekes megfigyelni, hogy Albert magyar királlyá koronázását megelőzően is részesült ilyen diplomáciai ajándékokban a nagymestertől, ahogyan korábban elődei is az osztrák hercegek közül. (Lásd az 1397-es, fentebb szereplő listában látható személyekkel.) A magyar trónra lépését megelőző időszakból három olyan levelet találtam, melyben a neki küldött sólymokért mondott köszönetet a nagymesternek. 1428-ban, 1430-ban és 1433-ban is hat sólyom sikeres megérkezéséről számol be, s a rend iránti szolgálatkészségéről biztosítja a nagymestert. A levelek viszonylag szűkszavúak, viszont egy esetben (1430) ismerjük a Német Lovagrend solymásztát (Merten), aki kézbesítette a példányokat,⁴³ míg egy másik levelében (1433) tudatja a címzettel, hogy a sólymok „épek és élénkek”.⁴⁴

Azonban Albert magyar királlyá történő koronázásával a Német Lovagrend szemében is nagyobb befolyással rendelkező személlyé vált. A fehérvári koronázását követő levelében Albert már tíz sólyom megérkezéséről számol be, szemben a korábbi hat példánnyal. Érdekes megemlíteni, hogy Albert királlyá választására 1437. december 18-án került sor, miután elődje, Luxemburgi Zsigmond december 9-én elhunyt. Elgondolkoztató azonban, hogy Albert levele a királyi rangnak megfelelő tíz sólyom iránti köszönetről már 1438. január 3-án kelt. Véleményem szerint kizárt, hogy a Német Lovagrend nagymestere, értesülve Zsigmond haláláról, mindössze szűk egy hónapon belül képes volt előteremteni és Poroszországból kézbesíteni a frissen megválasztott királynak ezeket a példányokat. Inkább azt tartom valószínűnek, hogy az amúgy is karácsony és újév tájékán érkező szállítmányokat már a betegeskedő Zsigmond közeli halálának tudatában állították össze

⁴² Erre 1430-ban kelt levelében röviden utal is V. Albert: „és amivel mi téged és a rendet támogatni tudjuk, arra felettebb készségesek vagyunk, miképpen hajdanán azt mi mindig is örömmel tettük.” („und mit wen wir ew und den Orden gefürdern kümmern und mügen, des sein wir zumal willig, als wir das vormaln altzeit gern haben getan.”) – OBA 5266.

⁴³ OBA 5266. 1438-ból csak a solymászt említik, de név nélkül. OBA 7410.

⁴⁴ OBA 6346. Ezeknek a szállítmányok célba jutását megerősítő leveleknek nem csupán a köszönetmondás volt az egyetlen funkciója, hanem gyakorlati jelentőséggel is bírtak. A kézbesítést becsületesen elvégző és megbízható solymászoknak és a kísérszemélyzetnek ugyanis az ajándékok értékes mivoltából fakadóan kiemelt jelentősége volt. A megbízható küldöncök fontosságáról, s egyúttal az ajándékok értékességéről árulkodik egy ismeretlen személy nagymesterhez intézett levele, aki azon vélekedésének adott hangot, hogy a kézbesítéssel megbízott lovag (Knecht) a szállított sólymokat és a velük együtt küldött kutyát elsikasztotta. OBA 28788.

a lovagrendnél.⁴⁵ V. Albert herceg várható rangbéli emelkedéséről pedig bizonyosan tudtak Poroszországban, hiszen 1402-ben a magyar király és IV. Albert osztrák herceg örökösödési szerződést kötött, melynek értelmében Zsigmond fiúörökös nélküli halála esetén a herceg fia követi őt a trónon.⁴⁶ Német és magyar királlyá választása pedig folyamatosan téma volt a Német Lovagrend köreiből, amint erről több levélváltás is tanúskodik.⁴⁷ A herceg királlyá koronázása tehát várható volt, s a küldött sólymok megnövekedett száma Albert rangbéli változását is jelzi.⁴⁸

A sólymok megérkezéséről szóló és a nagymesternek címzett köszönőlevelek egyben az aktuális hírek, különleges események közlésére is szolgáltak. Jó példa erre a már említett Albert levele, aki a maga és felesége magyar királlyá, illetve királynévá történő koronázásáról számol be.⁴⁹ Hasonlóval találkozhatunk az oelsi (ma Oleśnica, Lengyelország) herceg 1417-es levelében, melyben több egyéb hír mellett a nagymestert Jagelló Ulászló harmadik feleségének, Pilecki Erzsébetnek lengyel királynévá történt koronázásáról tájékoztatja.⁵⁰ A fényesebb alkalmak mellett persze a halálesetek is izgalmas témaként kínálóztak. A pfálzi palotagróf köszönőlevelében például arra volt kíváncsi, hogy milyen a rend jelenlegi helyzete Vytautas litván nagyfejedelem halálát követően, és további híreket kért a nagymestertől.⁵¹ Az aktuálpolitika mellett akár rendkívüli időjárási jelenségekről, például a Sziléziában még december közepén sem tapasztalt havazásról is tájékoztathatták a címzetteket.⁵² Elmondható tehát, hogy a sólyomszállítmányok a hozzájuk kapcsolódó, túlnyomórészt baráti hangvételű levelezések révén további lehetőséget teremtettek új kapcsolatok építésére, valamint a meglévők ápolására.

Összefoglalás

A Német Lovagrend bizonyíthatóan a 14. század közepétől foglalkozott sólymokkal európai udvarokba történő közvetítésével. Ennek lehetőségét az teremtette meg, hogy a rend Poroszországban olyan területekkel rendelkezett, melyek az értékes ragadozó madarak természetes

⁴⁵ Talán éppen a szállítmány sietős összeállításáról tanúskodik, hogy az Albertnek ajándékba küldött madarak közé egy héja is bekerült, melyet nem tartottak „igazi sólyomnak”, csak sólyomfélenek, így kevesebbre is becsülték. A királyokat rendszerint megillető tíz példányszámot tehát csak ezzel a „kipótlással” sikerült elérni, ami olyan kényszerű megoldásnak tűnik, mely a megfelelő számú „igazi sólymok” beszerzésének időhiányból következhetett.

⁴⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. I–XV. Olomucii–Brunae, 1836–1903. XIII. 233–234.

⁴⁷ OBA 7409., 7413., 7446.

⁴⁸ Megválasztását követő fél éven belül Albert király követi Poroszországban is megjelentek. Valószínű azonban, hogy ez inkább 1438. március 18-i német királlyá választásával állt kapcsolatban. OBA 7464.

⁴⁹ OBA 7410.

⁵⁰ OBA 2585.

⁵¹ OBA 5564.

⁵² OBA 5527.

előhelyei voltak. Emellett azonban, főképp a Hanza kereskedelem közvetítésével, a szomszédos vagy közeli országokból (skandináv és orosz területekről) a legértékesebb és legritkább sólyomfajtákat is meg tudta szerezni, szemben az európai udvarok többségével, melyeknek ez a távolság s a vele járó költségek miatt lehetetlen feladatnak bizonyult.

A sólymok szállítása az általam vizsgált dokumentumok szerint az adott év októberének végétől december elejéig tarthatott, s ezek küldésének jogát a nagymester magának tartotta fent. A Német Lovagrend Európa nagy részére kiterjedő hálózata lehetővé tette, hogy a főurak a közelükben fellelhető lovagrendi tisztségviselő vagy ügynök útján sólymokat kérjenek maguk s kegyeltjeik számára. A solymászatnak az európai nemesség egészében tapasztalható népszerűségét a Német Lovagrend vezetése saját politikai céljai elérése érdekében igyekezett felhasználni: az általa diplomáciai ajándékként küldött sólymokért politikai vagy katonai támogatást várt el, de ez a lobbizási tevékenység más eseti ügyek elintézésére is remek eszközt jelentett.

Az általam bemutatott 1397-es jegyzék és más fentebb idézett források elemzése útján megállapíthatjuk, hogy noha a megajándékozott főurak Német Lovagrendhez való kötődése és szimpátiája fontos befolyásoló tényező volt, a rend által számukra küldött diplomáciai ajándékok sokkal inkább a kedvezményezett politikai súlyának voltak köszönhetőek.

A sólyomküldések politikai jelentőségéről árulkodik a ragadozó madarakkal való üzletelés kapcsán több ízben is feltűnő János leslaui püspök (1402–1421) Ulrich von Jungingen nagymesterhez (1407–1410) intézett, 1408 májusában kelt levele.⁵³ Ebben a püspök elutasítja az igaztalan rágalmakat, melyekkel őt besározta a rend vezetője előtt. A levél szerint a lovagrend solymászaival azzal vádolták meg a püspököt, hogy ő erővel vett el tőlük sólymokat, és azokat saját hasznára fordította. Ennek azért lehetett jelentősége, mert, mint láttuk, a sólymok politikai tőkét jelentettek a lovagrend számára, így az állatok elosztásáról és felhasználásáról a rend vezetője egyedül kívánt dönten. Nem engedhette meg, hogy mások egyéni önös érdekeik elérésére használják fel e diplomáciai ajándékokat.

A sólyomajándékok a különböző diplomáciai ajándékok sorába illeszthetők, és a mindenkori politika eszközeivé váltak. A vadászmadarak nevelése, beszerzése időigényes és ebből fakadóan költséges is volt, melyek lehetővé tették, hogy ezen madarak a reprezentáció kellékeivé váljanak és presztízstárgyak szerepét töltsék be udvari körökben. Kapcsolatai és kedvező földrajzi helyzete révén a Német Lovagrend idővel ennek a főúri igénynek az egyik legnagyobb kiszolgálója lett. Összegzésképpen elmondható, hogy a vadászat népszerűsége az európai nemesség körében, a sólymok presztízsjelvényekként való használata, valamint a lovagrend kiterjedt kapcsolatrendszere együttesen teremtette meg annak lehetőségét, hogy a Német Lovagrend az általa szállított különböző ragadozó madarakat a diplomáciai érdekvédelem eszközeként használja fel.

⁵³ OBA 986.

FALCONS IN SERVICE OF THE TEUTONIC ORDER AT THE TURN OF THE FOURTEENTH AND FIFTEENTH CENTURIES

Falconry was amongst the most popular noble activities in the Middle Ages. Hunting with falcons was not only a sport but also had a very important role in the social interactions of aristocracy since it offered the possibility of a loose and informal meeting between influential persons. Because the upkeep of these hunting animals was costly due to their acquisition, training, and feeding, falcons rapidly became symbols of prestige. European monarchs, princes, and noblemen wishing to impress their distinguished visitors thus made serious efforts to acquire the best possible falcons. The Teutonic Order – having close connections to regions where the best falcons were to be found – made a good profit from this general demand for hunting birds and sought to exploit the diplomatic advantages of being the most important broker of falcons in Europe.

The present paper demonstrates how Teutonic Knights used falcons as diplomatic gifts to achieve certain goals in politics and discusses a number of further aspects and details of the sending of these animals. By analysing the lists of addressees who received these gifts from the Order, it will be possible not only to get an excellent overview of those supporting the Teutonic Knights but also to determine the relative importance of these persons for the Order itself.

The research uses the diplomatic correspondence of the Order by exploiting materials of the Ordensbriefarchiv (OBA) found in the Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, and especially focuses on a register of dispatched falcons composed in 1397.

Keywords: Teutonic Order, Prussia, falcons, diplomacy, gift giving, Albert V, duke of Austria, Sigismund of Luxembourg

CSERMELYI JÓZSEF

*Örökségvadászat. Bakóc Tamás, az Erdődiek és a Stubenbergeek**

Bevezetés

TANULMÁNYOMBAN BAKÓC Tamás családi birtokpolitikájáról lesz szó, amelynek révén kihalás szélére sodródott főnemesi családoktól szerezte meg azok birtokait részben vagy egészben saját magának, illetve unokaöccseinek. Ez a tevékenység alapozta meg a ma is létező Erdődi (újkori névalakban Erdődy) család vagyonát. Bakóc olyan eredményesen művelte ezt a tevékenységet, hogy a fél évszázaddal később hasonlóval próbálkozó érsek utóda, Oláh Miklós a nyomába sem érhetett, illetve – hogy egy külföldi, de nem túl távoli analógiával is éljek – a nepotizmussal gyakran és jó okkal vádolt salzburgi érseket, Burkhard von Weißpriachot (1461–1466) is túl tudta szárnyalni. A téma nem ismeretlen, Fraknói Vilmos előbb egy tanulmányt, majd külön fejezetet szentelt ennek Bakóc életrajzában. Innen tudjuk, hogy pártfogásával, kölcsöneivel lekötelezettjévé tette Corvin Jánost, Magyar Benignát, monoszloi Csupor Istvánt, szalonaki Baumkircher Györgyöt, monyorókeréki Ellerbach Jánost, a Rozgonyi-örökösnököt, valamint a decsei Roh család utolsó három férfi tagját, Bernátot, Mátyást és Lászlót. Nemrég pedig Bubryák Orsolya kutatásaiból derült ki, hogy I. Miksa is Bakóc lekötelezettjei közé

* Köszönet illeti Péterfi Bencét, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Dr. Stephan Erdődynek, aki engedélyt adott a magántulajdonban álló és az Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchivban letétként őrzött Familienarchiv Erdődy (a továbbiakban ÖStA HHStA FA Erdődy) használatára. 2019. március–áprilisi bécsi kutatásaimat a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum-ösztöndíja támogatta. Köszönöm továbbá Rác György és Nógrády Árpád értékes megjegyzéseit, valamint Baráth Dórának az angol nyelvű rezümé nyelvi ellenőrzését.

tartozott. Az ő szerepéről az alábbiakban még lesz szó.¹ Nem céloim most Bakóc örökségvádaszatának teljes körű bemutatása, inkább csak a nyugati határszélre koncentrálok, Vas (részben Sopron) és Varasd megyékre, azaz a Baumkircher- és az Ellerbach-örökségre. Ezekkel az uradalmakkal Fraknoi csak röviden foglalkozott, nem ment bele részletesen a pereskedésekbe. Hermann Zsuzsanna már alaposabban vizsgálta a pereket, de főképp Verbőci István vélelmezett befolyása miatt. Bubryák Orsolya bécsi források felhasználásával fontos adatokkal segítette a konfliktus jobb megismerését, de írása elsősorban nem a perekre, hanem egy művészettörténeti emlék történetére fókuszált. Engem leginkább az a kérdés foglalkoztatott, hogy hogyan és pontosan meddig tudtak a Baumkircherek és Ellerbach özvegyének örökösei ellenállni Bakóc érsek és rokonsága nyomásának, egyáltalán mekkora erőfeszítéseket fejtettek ki az Erdődiek az uradalmak megszerzése érdekében. Ezt a birtokokra és a perekre vonatkozó források alapos elemzésével kívánom elérni.

A felek

Bakóc Tamást különösképpen nem kell bemutatni: most elég, ha csupán arra térek ki, hol tartott épp a karrierjében a 15. század utolsó éveiben. Mátyás király halálakor és II. Ulászló trónra lépésekor győri püspök volt és ugyanezt a tisztséget viselte 1491 novemberében is, a pozsonyi békeszerződés megkötésekor. 1492-től már egri püspök volt, habár 1494 végéig győri püspöki címét is megtartotta, ottani utóda pedig öccse, Szatmári Ferenc lett.² Ezt 1497. december 20-án cserélte el az esztergomi érsekségre Estei Hippolittal. Egészen 1521-ben bekövetkezett haláláig a magyarországi egyházi hierarchia csúcsán foglalt helyet, 1500-ban pedig a nyugati keresztény egyház legfontosabb testületébe, a bíborosi kollégiumba is felvételt nyert.³ Bár úgy tűnhet, hogy ezekben az

¹ Fraknoi Vilmos: Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei. *Századok*, 22 (1888) 97–128., Uő: *Erdődi Bakóc Tamás élete*. Bp., 1899. (Magyar történeti életrajzok 14.) 57–62., Orsolya Bubryák: Kaiserkreuz für Kaisersberg. Ein Pfandleihgeschäft zwischen Kardinal Thomas Bakócz und dem Hause Habsburg. In: Zsuzsanna Cziráki [et al.] (szerk.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*. Wien, 2014. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 10.) 41–50. Burkhard érsekre és nepotizmusára: Heinz Dopsch [et al.]: *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land*. I. Salzburg, 1981. 530–535. A vonatkozó rész Heinz Dopsch munkája. I. Miksának az örökösödési ügyben játszott szerepére már Hermann Zsuzsanna felhívta a figyelmet, azonban nála nem szerepel, hogy Bakóc hitelezőként is megpróbált nyomást gyakorolni a császárra. Hermann Zsuzsanna: Keseregiének vétkük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Bp., 1998. 91–92.

² C. Tóth: *Főpapi arch.*, 52., 71–72. A győri székhely megtartására azért volt szükség, mert az egri elnyerése egyházi jogi problémákat vetett fel, emiatt Bakócnak kompromisszumot kellett kötnie a Rómában kinevezett Ascanio Sforza bíborossal. Fraknoi V.: *Erdődi Bakóc*, 47–56., Neumann Tibor: Győr és Eger között. Egy püspöki áthelyezés története. In: Juan Cabello – C. Tóth Norbert (szerk.): *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Nyíregyháza, 2011. (A Jósza András Múzeum kiadványai 68.) 359–363.

³ C. Tóth: *Főpapi arch.*, 29., 52.

években kapcsolata lazult a volt püspökségéhez tartozó nyugati határvidékkel, valószínűleg az ottani ügyekre kiterjedő figyelme és befolyása nem csökkent számottevően. Mint említettem, 1508-ig a fivére volt a győri püspök, ezután pedig 1510-ig ő lett az itteni püspöki javak zálogbirtokosa.⁴ Az érsek keze messzire ért, a Drávántúlra is, 1510-től 1515-ig ő volt az üresedésben lévő zágrábi püspökség kormányzója, ezt követően pedig unokaöccse, Erdődi János, majd miután ő magára haragította az érseket, 1518-tól (véltetően) unokatestvére, Erdődi Simon foglalta el az ottani püspöki széket.⁵ Ugyanezekben az években (1513) a zenggi püspökség kommandátora is volt, de ennél fontosabb, hogy 1490 szeptemberétől haláláig fő- és titkos kancellár, 1493-tól pedig koronaőr volt.⁶

A Baumkircher család III. Frigyes révén jelent meg Magyarország területén még az 1440-es évek közepén, mikor a római király hadjáratot vezetett a zálogbirtokát, Sopront fegyveresen fenyegető nyugati határszéli várak ellen. Közülük a legdélebbre fekvő Szalónakot 1446-ban elzálogosította egy udvarában nevelkedett köznemesnek, a wippachi (ma Vipava, Szlovénia) születésű Andreas Baumkirchernek, magyarosan Baumkircher Andrásnak. Ő a következő másfél évtizedben jó néhány vitézi tettel és jókor meglépett pártváltással Magyarország bárói közé emelkedett. V. Lászlótól adományt nyert Szalónakra és Császárvárra. Ezeket 1463-ban Mátyás király is megerősítette. Császárvár korábban Cillei-birtok volt, de Ulrik gróf halála után özvegye Baumkircherre bízta, egy 1457. szeptember 5-én kelt királyi oklevél szerint pro honore tartotta birtokában. A Vas megyei birtokok tovább gyarapodtak Baumkircher életében, ami halála (1471) után – fiai, Vilmos és György révén – a sági, a (pinka)óvári és a rohonci uradalmakkal tovább folytatódott. Ezek területileg nem túlságosan hatalmas, viszont a korabeli demográfia mércéjével mérve meglehetősen sűrűn lakott területek lehettek, 1498-ban az akkor még életben lévő utolsó Baumkircher-fiú, György az ország legnagyobb birtokosai közé számított és az ugyanazon

⁴ C. Tóth: *Főpapi arch.*, 72–73. Szatmári Ferenc 1498 elejéig tulajdonképp Bakóc „felügyeletével”, akaratával teljesen összhangban kormányozta a győri egyházmegyét. Neumann T.: Győr és Eger között, 362–363.

⁵ C. Tóth: *Főpapi arch.*, 130–131. Erdődi Jánosra és Simonra lásd: C. Tóth Norbert: Erdődi Bakóc Tamás rokonsága. (Rekonstrukció kísérlet). *Turul*, 91 (2018) 14–15., 17.

⁶ C. Tóth: *Főpapi arch.*, 134., C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, I. 71., Neumann Tibor: II. Ulászló koronázása és első rendeletei (egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról). *Századok*, 142 (2008) 332–334.

évben kelt 22. törvénycikk szerint joga volt önálló bandériumot tartani.⁷ Ellerbach János szintén német eredetű család sarja volt. Ősei még az Anjou-korban érkeztek Magyarországra területére. A legmagasabb tisztségbe János apja, az 1450-es és 1460-as évek egyik jelentős zsoldosvezére, Bertold jutott, aki 1464–1465 között lovászmester, ezt követően pedig az 1467. évi erdélyi lázadásig Erdély egyik vajdája volt, továbbá 1462-től 1469-ig verőcei, 1465-től 1471-ig vasi ispán.⁸ János már csak a megyésispánságig jutott el, 1479-től 1482-ig, majd 1485-től haláláig Vas megye élén állt. 1498-ban viszont ő is bekerült a zászlósúrak közé. Birtokai Vas és Zala megyékben terültek el, és három uradalmat foglaltak magukba, a vörösvárit, a monyorókerékit és a körmendit.⁹

Röviden ki kell még térni a Stubenbergekre is. Ez a mánáscsalád körülbelül 30 uradalmával a késő középkori Stájerország legnagyobb hatalmú arisztokrata családja volt, és örökös joggal ők viselték a stájer tartományi pohárnokmesteri tisztséget, időnként pedig tartományi főkapitányokká is kinevezték őket. Ebben az időszakban két fő águk volt, a kapfenbergi és a wurmbergi ág. Az élete vége felé a stájerországi nemességgel kapcsolatot

⁷ Pál Engel: Andreas Baumkircher und Ungarn. Quellen zu Andreas Baumkircher im Ungarischen Staatsarchiv. In: Rudolf Kropf – Wolfgang Meyer (Hrsg.): *Andreas Baumkircher und seine Zeit. Symposion im Rahmen der "Schlaininger Gespräche" vom 24. – 26. September 1982 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, 1983. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 67.) 247–253., Uő: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. I–II. In: Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. [Vál., szerk., a jegyzeteket gond. Csukovits Enikő] Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 16., 47., Ágoston Péter: *A magyar világi nagybirtok története*. Bp., 1913. (Társadalomtudományi Könyvtár új sorozat) 129., Péter Banyó – Martyn Rady (ed. and transl.): *The Laws of Hungary. Series I, 1000–1526. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae* (a továbbiakban DRMH) IV. 1490–1526. *From the Manuscript of Ferenc Döry. E copii manu scriptis Ferenc Döry*. Idyllwild, CA–Bp., 2012. (The Laws of East Central Europe) 102–104., Kubinyi András: A császárvári uradalom közbecsű összeírása 1489-ből. *Történelmi Szemle*, 43 (2001) 4. A várhoz egy mezőváros és 83, többségében apró falu tartozott. Uo. 5., 7–8. A Cillei-leszármazott Barbara von Montfort az 1480-as évek végén megpróbálta visszaperelni az uradalmat, de nem járt sikerrel. Uo. 4–5. 1457. szeptember 5-i oklevél: Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Allgemeine Urkundenreihe (AUR) 6637a. Mátyás a bécsúj-helyi békekötés napján (1463. július 19.) adta parancsba Baumkircher beiktatását Császárvár birtokába, amely még 1463 augusztusában („secundo die festi beati regis Stephani proxime preteriti et aliis diebus in mediate sequentibus”) a fehervári keresztes konvent kiküldöttje jelenlétében ellentmondás nélkül végbe is ment. StLA AUR 6983. A koronázás utáni megerősítésre 1464. április 3-án került sor, amikor Baumkircher más okleveleit (pl. DL 46 189., DL 100 715., DL 100 716.) is átíratta. StLA AUR 7014a. Meg kell jegyeznünk, ez utóbbi oklevél egy 1875-ben készült másolat egy 1492. évi átírás 1501. évi átírásáról (lásd StLA AUR 10091.). Az 1501. évi oklevélben Mátyás 1464. évi királyi titulátúrájába bekerült az akkor még nem használt cseh királyi cím. Mégsem ítéltető feltétlenül hamisnak az oklevél. Lehetséges, hogy 1492-ben hibázott az írnok, ugyanis az ekkor kelt átíró oklevélben II. Ulászló úgy emlékezett meg elődjéről, mint „regis Hungarie et Bohemie etc.”, lehetséges tehát, hogy ezek után a másoló furcsának vélte az átírandó oklevélből hiányzó cseh királyi címet, amelyet önkényesen pótol. Erre utalhat az is, hogy a cseh koronával együtt járó sziléziai hercegi, morva őrgrófi stb. címeket viszont nem írta bele Mátyás titulátúrájába, holott II. Ulászlóéban szerepeltek.

⁸ Reiszig Ede: A monyorókeréki Elderbach (Ellerbach)-család. *Turul*, 54 (1940) 29–35., C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, I. 85., 118., II. 328., 341.

⁹ C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, II. 329–330., DRMH IV. 104.

kereső Baumkircher András elsősorban a kapfenbergi ág tagjaival, Leutolddal és Hansszal tudott jó kapcsolatokat kialakítani, utóbbihoz feleségül adta Martha nevű lányát is. Apósa oldalán Hans von Stubenberg részt vett az 1469–1470-ben lezajlott Baumkircher-Fehdében, de III. Frigyes szigorúan megtorolta ezt, és Hans számos várát elveszítette. Vele szemben a wurmbergi ágból származó Thomas, majd a 16. század elején Wolfgang von Stubenberg császárpártiságával biztosította a család vezető szerepének további fennmaradását.¹⁰

Az Erdődiek és a Stubenbergeek küzdelme Császárvárért

1492-ben meghalt Baumkircher András idősebb fia, Vilmos, és csupán egy Borbála nevű lányt hagyott maga után. Fivérének, Györgynek egyáltalán nem születtek gyermekei. Bakócnak jól kellett ismernie őket, már csak azért is, mert Vilmos és ő is tagja volt az 1491. évi pozsonyi békét tető alá hozó magyar békedelegációnak. Győri püspökként pedig őt keresték meg a tizedek bérlésével kapcsolatban, illetve anyagi nehézségek esetén. Bakóc kölcsönökkel segítette a Baumkirchereket. Ennek összege – egy 1504. évi adat szerint – 1835 forintra rúgott. György a bátyja halála után közvetlenül úgy rendelkezett, hogy saját halála esetére 50 ezer forintért elzálogosította összes birtokát unokaöccsének, Balthasar von Stubenbergnek, az előbb említett Borbálának és Bakóc Tamásnak, valamint utóbbi rokonságának. A győri püspök e *fassio* alapján 1493. május 4-én saját magának és felsorolt rokonainak adományoztatta a birtokokban rejlő királyi jogot, vagyis az érsek és családtagjai biztosították maguknak, hogy a Baumkircher-fiág megszakadása esetén még Balthasar von Stubenberggel és Baumkircher Borbálával szemben is ők legyenek a kedvezményezettek, amikor a király eladományozza a Baumkircherek birtokait. Mindezek alapján nem csoda, hogy Bakóc ezután féltékenyen figyelte e birtokok sorsát, és még Baumkircher életében is fellépett, ha veszélyben érezte szerzeményeit.¹¹

Miután Baumkircher György 1501 első felében meghalt, Bakóc, akit egy korabeli királyi oklevél a királyi uralom „alapzatának” és az ország „szilárd támaszának”¹² nevezett, elérte II. Ulászlónál, hogy az neki adományozza a császárvári uradalmat. Azonban a tettek mezején Baumkircher György unokaöccsei, Balthasar és Kaspar von Stubenberg

¹⁰ Roland Schäffer: Der steirische Adel (1282–1519) In: Gerhard Pferschy (Hrsg.): *Die Steiermark im Spätmittelalter*. Wien–Köln–Weimar, [2018]. (Geschichte der Steiermark 4.). 264–266.

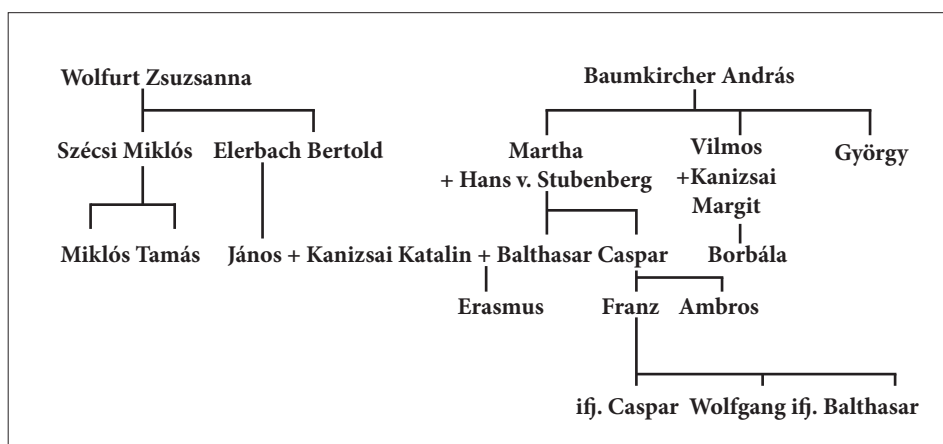
¹¹ Hermann Zs.: Keseregének, 83., Fraknói V.: Bakocs, 109. Vö.: ÖStA HHStA FA Erdődy Urk. 11120. 1495. december 29-én Bakóc Tamás eltiltotta Baumkircher Györgyöt birtokai elidegenítésétől. Az oklevél kivonata: ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 131 (Alte Archivrepertoria), Acta Dominii Császárvár ab anno 1270. usque 1619, Lad. 65. Fasc. 1. No. 20., Baumkircher András fiainak életkoráról: Roland Schäffer: Zur Genealogie der Baumkircher. In: Ulrike Döcker – Rudolf Kropf (Hrsg.): *Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 20. – 24. September 1989 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, 1992. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 88.) 29–30.

¹² DF 262 329. A forrást idézi Neumann T.: Győr és Eger között, 357. Az ő fordításában szereplő kifejezéseket használtam.

voltak gyorsabbak. Ezt a cselekedetüket a teljes család támogathatta, hiszen ekkor Borbála férje, Andreas is egy Stubenberg volt – igaz, nem a kapfenbergi, hanem a wurmbergi ágból. Utóbbiakkal gyorsan meg is egyeztek, a kezükön hagyva a Vas megyei birtokokat Császárvárért cserébe. Nem volt teljesen jogtalan a lépés, Baumkircher György ugyanis 1492-ben kelt felvallásában Császárvárat együttesen hagyományozta unokahúgára, unokaöccsére, Balthasarra és az akkori győri püspökre, valamint rokonaira. A királyi udvar Thurzó Péter palotást küldte ki, de a Stubenbergek azzal érveltek, hogy jogosan tartják kezükön a Baumkircher-birtokokat, amelyet be is fognak bizonyítani. Bakóc egyezsége törekedett, de fel volt arra is készülve, hogy perrel nyerje el az uradalmat. A Baumkircherek kihalásával többen is megjelentek, hogy különböző jogcímeikkel maguknak követeljék Császárvárat, köztük Újlaki Lőrinc, akinek az apja még a Cillei grófokkal kötött 1445-ben kölcsönös örökösödési egyezményt. Ezen kívül az 1490-es évek folyamán Vitovec György zagorjei gróf is megpróbálta megszerezni a várat, holott az nem tartozott régi zagorjei birtokai közé.¹³ A Stubenbergek okleveles bizonyítékokat ígértek a háramlási jogot mihamarabb érvényesíteni akaró uralkodónak, Bakóc pedig bejelentette igényét Császárvárra. A Baumkircher-örökösök 1501 folyamán több oklevelüket is átírták, de ezeket nem volt hajlandó elfogadni a bíróság, mivel csak egyszerű átírások (*simplicia transsumpta*) voltak. Velük szemben az érseknek sikerült bizonyítania Császárvárhoz való jogát, Újlaki pedig 1502. május 27-én az ő javára lemondott valós vagy vélt jogairól. Baumkircher Vilmos özvegye mentette a menthetőt, és egy év haladékot kért, hogy jobb bizonyítékokat találjon. Mivel ténylegesen ő, illetve rokonai voltak birtokon belül, megkapta a halasztást.¹⁴

¹³ Baumkircher György május 1-jén már nem élt, ekkor osztottak meg birtokain a rokonok. – StLA AUR 10079., Fraknói V.: Bakocs, 109., Hermann Zs.: Keseregének, 83., DL 101 304. Ebben vegyesen említenek Császárvárra és Szalónakra vonatkozó okleveleket. Emellett tudjuk, hogy 1502 júliusában Balthasar von Stubenberg négy Császárvárral kapcsolatos oklevelet kapott kölcsönbe Baumkircher Borbálától. StLA AUR 1502-07-29., StLA AUR 1516-10-20, Vorau. Thurzó küldetésére lásd: DL 104 116. A Cilleiek és Újlaki Miklós közti kölcsönös fivérre fogadási és örökösödési egyezmény kivonata: ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 67, Lad. 65, Fasc. 1, No. 8. Vitovec György arra hivatkozott, hogy Mátyás király az apjának adományozta Császárvárat, de ez ellen Bakóc kifogással élt. DL 101 321.

¹⁴ DL 101302., DL 101 304., ÖStA HHStA FA Erdődy, Urkunden, D 11 161. Utóbbi 1507-ben Bakóc átíratta, valószínű tehát, hogy Lőrinc herceg ekkor ismét szemet vetett az uradalomra. Újlaki nem gondolhatta komolyan a lemondását. Erre utal az is, hogy már 1502. augusztus 19-én újra átíratta Geréb Péter nádor irodájával az 1445. évi oklevelet, ám ebben szó sem volt arról, hogy Bakóc javára lemondott volna igényeiről. ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 67, Lad. 65, Fasc. 1, No. 8. Az özvegynek adott haladék nem tett ki egy teljes évet, 1502. május 15-re tűzték ki az újabb tárgyalást. Hogy ekkor mi történt, arról ellentmondásos információink vannak. Egyrészt a nádor neve alatt 1502. május 18-án kelt oklevél szerint a Baumkircherek nem jelentek meg (DL 101 321.), másrészt a Baumkircherek ügyvédje azt állította, hogy ott volt, de nem hoztak ítéletet (DL 101 322.). Legkésőbb 1502 júliusában született egy, az özvegy számára kedvezőtlen ítélet (DL 104 117.), viszont II. Ulászló 1502 augusztusában engedélyezte, hogy Kanizsai Margit és lánya új ítéletért a nádor ítélőszékéhez fordulhasson. DL 101 327.

1. ábra: A Szécsi–Ellerbach–Stubenberg–Baumkircher-rokonság egyszerűsített vázlata
(forrás: Engel: Gen. és a jelen tanulmányban felhasznált oklevelek)

1502 őszén ítélethirdetésre került sor. Ekkor kimondták, hogy Baumkircher György birtokainak vissza kell háramlaniuk a királynak, de a végrehajtókat fegyveres ellenállás fogadta, Peter Junker szalónaki várnagy még számszerűjászokat is bevetett. 1502 decemberében ezért újabb ítélettel született Szalónak lefoglalásáról. A többi Baumkircher-birtokra ez nem vonatkozott, ugyanis Rohoncot II. Ulászló ekkor már eladományozta Bornemissza Jánosnak, Császárvárra pedig az érsek tartott igényt. Azonban a végrehajtás csúszott, csak 1504-ben adtak ki erről parancsot. Bakóc 1503-ban arról írt Kanizsai Györgynek, hogy Stubenberg elutasította az általa felajánlott békés megegyezést.¹⁵ Kemény ellenlépést fogantatosított: az alább tárgyalandó vörösvári birtokperben elérte, hogy Balthasar von Stubenberget fő- és jószágvesztéssel sújtsák, amely természetesen kiterjedt Császárvárra is. Ezzel viszont csak Balthasartól és leszármazottjaitól lehetett megszabadulni, Kaspartól csak

¹⁵ Fraknói V.: Bakocs, 109., DL 104 116. Ebben a perben az özvegy Kanizsai Margit mellett Thurzó Zsigmond fehérvári prépost is megpróbálkozott Baumkircher György birtokainak megszerzésével. DL 101 360. Minden bizonnyal Allhauról, Wolfauról, Ságrol (Buchsachsen), Kiclédrol és Lipótfalváról volt szó, mert ezekre 1496-ban megszerezte a királyi jogot, vagyis háramlás esetén igényt tarthatott rájuk. DL 104 119. A Vas megyei Baumkircher birtokok közül csak Nagycsémről és Nagynardáról tudjuk, hogy Bakóc igényt tartott rájuk: ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 130 (Alte Archivrepertoria), Lad. 50, Fasc. 1. usque 4., Acta Domini Monyorókerék ab anno 1273. usque 1539, Lad. 50, Fasc. 3, No. 16.

annyiban, hogy fivére elkobzandó birtokrészét nem szerezheti vissza.¹⁶ II. Ulászló nem látta jónak, ha egyszerűen kiostromolja a várból Stubenberget, mivel ő I. Miksa alattvalója is volt. Ehelyett többször is Miksát kérte, hogy beszélje rá őt Császárvár békés feladására. A római király felszólításai is süket fülekre találtak. Az érsek is elküldte követeit a Habsburg-udvarba. 1506-ban, amikor az érsek immár háborúval fenyegetőzött, Miksa végre fegyveres segítséget ígért a vár átadásához. Azonban kis idő múlva úgy értékelte a politikai helyzetet, hogy Bakóc csupán szavakkal tud hadat üzeni, tehát nem fordult a Stubenbergekk ellen. A velencei háború kitörése után Miksa megkísérelt pénzt szerezni a bíborostól, és 1508-ban már felajánlotta, hogy 70 ezer forintnyi kölcsönért cserébe szívesen megvásárolná Szalónakot és Császárvárat, a maradékot felhasználná a háborúra, a megszerzett Császárvárat pedig ingyen átengedné Bakócnak, illetve elzalogosítaná neki Steyr városát. A pozitív válasz elérése érdekében a császári követnek, Jan Mrakešnek emlékeztetnie kellett az érseket arra, hogy elődje, Beckensloer János is kölcsönzött a császárnak (csak éppen nem Miksának, hanem apjának, III. Frigyesnek). Ám Miksa ajánlata nem ért célt. A császár 1510-ben már azt javasolta, hogy az ügyet egy magyar–osztrák vegyes bizottságnak kellene megtárgyalnia. Ezt Bakóc nem fogadta el, hiszen így nem kontrollálhatta volna a folyamatot, a bizottság pedig adott esetben érvénytelenítette volna a neki kedvező ítéletet. Az ügy emiatt sokáig függőben maradt.¹⁷ 1514-ben Újlaki Lőrinc, aki 1502-ben Bakóc javára visszalépett, ismét beszállt a küzdelembe, de beiktatási kísérletének Kaspar klanjeci bírója ellentmondott.¹⁸ Császárvár ügyével Cuspinianus császári követnek is foglalkoznia kellett ebben az évben, jelentése röviden ismerteti a vár történetét és azt, milyen indokkal szerezték meg a Stubenbergekk.¹⁹ 1515-ben, a bécsi hármaskirálytalálkozó idején nyílt ismét lehetőség rá, hogy a császár elé vigyék az ügyet. A magyar tárgyalódelegáció egyik vezetőjeként Bakóc nem sajnálta a pénzt: 25 ezer forint kölcsönt adott I. Miksának, hogy a császárvári ügynek új lendületet adjon. De hogy ő se maradjon mindenféle biztosíték nélkül, zálogba vett egy nagy értékű keresztet, amely egykor a burgundi hercegek kincs-

¹⁶ Hermann Zs.: *Keseregjenek*, 87., János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady (ed. and transl.): *DRMH V. The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (the „Tripartitum”). Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*. Idyllwild, CA–Bp., 2005. (The Laws of East Central Europe) I. 16. fejezet, 68–70.

¹⁷ Fraknói V.: Bakocs, 109–110., Hermann Zs.: *Keseregjenek*, 91–92., DF 290 637.

¹⁸ DL 37 958., Fraknói V.: Bakocs, 109. Klanjec mezőváros közvetlenül Császárvár alatt feküdt. Kubinyi A.: A császárvári, 5. Miután az Újlaki által igényelt várak többsége Brandenburgi György kezébe került, vele szemben 1517-ben ismét megpróbált érvényt szerezni jogainak. DL 37 958.

¹⁹ DF 286 227. A bécsi egyetemen tanára, Johannes Cuspinianus ekkor már tapasztalt magyarországi követ volt, először 1510-ben kérte fel őt magántitkárának Leonhard von Frauenberg, Haag grófja, az akkori császári követ a tatai tárgyalások idejére, néhány év alatt pedig az egyik legfontosabb császári diplomatává vált Magyarországon. Lakatos Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510). In: László János (szerk.): *A diplomácia választútján. 500 éve volt Tatán országgyűlés*. Tata, 2010. (Annales Tataiensis 6.) 41–42., Uő: Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején. *Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, 17 (2011) 226.

tárából került a Habsburgokhoz.²⁰ Nem csupán az Erdődiekkel és Újlaki Lőrincsel gyűlt meg a baja Kaspar von Stubenbergnek az 1510-es években, hanem a Corvin János örökségének legnagyobb részét megszerző György brandenburgi őrgóffal is. Igaz, György őrgóf nem támasztott igényt Császárvárra, viszont emberei 1512–1514 között több ízben is megtámadtak Császárvárhoz tartozó birtokokat és mindannyiszor zsákmánnyal távoztak onnét. Kaspar a magyar jogszokás szerint pert indított, 1517-re pedig az ekkor kiadott ítéletlevelek inkább neki kedveztek.²¹ 1518 végén viszont Brandenburgi György perelte Stubenberget többrendbeli hatalmaskodásért, amelyeket alárendeltjei többek között a megyei hatóság embereinek üldözése közben követtek el. Ezeket a hatalmaskodásokat tekinthetjük témánk szempontjából irrelevánsnak is, viszont a per és a Kaspar javára kiadott ítéletlevelek azt támasztják alá, hogy a Stubenbergeket Császárvár feletti földesúri joghatósága a jószágvesztő ítélet dacára nem állt gyenge lábakon.²²

1517-ben az alább részletezendő vörösvári birtokperben Erasmus von Stubenberget jószágvesztésre ítélték, és az Erdődiek – annak érdekében, hogy végleg leszámoljanak a Stubenbergekkal – az oklevél végébe Kaspar von Stubenberget is beemelték, mintha rá is vonatkozna az unokaöccsét sújtó ítélet.²³ 1518-ban II. Lajos megpróbálta azzal lezárni az ügyet, hogy megparancsolta a régi, Bakóc számára kedvező bírósági ítéletek fegyveres végrehajtását, de erre nem került sor, helyette az uralkodó és talán az érsek rokonsága is a tárgyalásos rendezésben bízott. A kialakult feszült helyzetben nem csoda, ha Stubenberg az év végén megtagadta az adófizetést. Részeredménynek tekinthető, hogy 1519-ben sikerült rábírní Kanizsai Margitot, Baumkircher Vilmos özvegyét, hogy jogait átruházza Bakócra, de ezzel még nem sikerült azokat legyűrní, akik igazán útját állták az Erdődiek öröklésének.²⁴

1519-ben V. Károly egyezkedni kezdett Bakóccal a nagyapja által elzalogosított kereszt visszaváltásáról. A Miksa által egykor megígért Császárvárat nem tudta átadatni, helyette a zálogösszeg összegyűjtését kísérelte meg, de a kincstár nehéz helyzete ezt sem tette egyhamar lehetővé. Végül 1522-ben állapodott meg I. Ferdinánd és Erdődi (II.) Péter: utóbbi vállalta a kereszt visszaadását, cserébe kapott volna 6000 forintot vagy ugyanekkora összegért zálogjogon a Habsburg-kézen lévő Köszeget, legalábbis addig, amíg Császárvárat át nem tudják neki adni.²⁵ Erdődi kőszegei zálogbirtokossága egészen az 1529. évi pártváltá-

²⁰ Bubryák, O.: Kaiserkreuz, 41., 43., 45. Az 1515. évi bécsi királytalálkozó magyar delegációjáról legutóbb Tibor Neumann: Dienstleister der Dynastie. Die neue Aristokratie von König Wladislaw II. und der Wiener Fürstentag. In: Bogusław Dybaś – István Tringli (Hrsg.): *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Bp., 2019. (21st-Century Studies in Humanities) 161–188.

²¹ DL 38 006–38 008.

²² DL 38 035., DL 38 036.

²³ DL 102 324. Az ennek alapján kiállított királyi parancslevél (DL 102 325.) viszont csak Vörösvár elfoglalását engedélyezte Erdődi Péternek. Vö.: Hermann Zs.: *Keseregjenek*, 90.

²⁴ DL 38 035., Fraknói V.: *Bakocs*, 109–110.

²⁵ Bubryák, O.: *Kaiserkreuz*, 42.

sáig tartott, amikor I. János oldalára állt, Császárvár megszerzéséhez azonban nem került közelebb.²⁶

A rendek 1548-ban a 69. törvénycikkkel szólították fel I. Ferdinándot, hogy intézkedjék arról, hogy Erdődi (III.) Péter megkapja Császárvárat. A király utasította a néhai Kaspar von Stubenberg unokájának, az árva Balthasarnak a gyámjait az átadásra, de ők elmulasztották ezt. Ezért Erdődi a helytartó közvetítésével újra az uralkodóhoz fordult. Ennek eredményeként egyrészt a király megparancsolta Niklas Graf zu Salmnak, Nádasdy Tamásnak és Székely Lukácsnak, hogy legyenek Erdődi segítségére, akit ismét felhatalmazott a vár akár erőszakkal történő elfoglalására, másrészt – még mielőtt erőszakra kerülne sor – biztosokat (Zrínyi Miklós horvát-szlavón bánt, Johann Ungnad stájer tartományi kapitányt és az említett Székely Lukácsot) küldött ki, akik 1549 februárjában békés egyezséget hoztak létre a felek között, amelynek értelmében ugyanazon év novemberében Erdődi Péter lett Császárvár ura.²⁷

Az Erdődiek és a Stubenbergeek küzdelme Vörösvárért

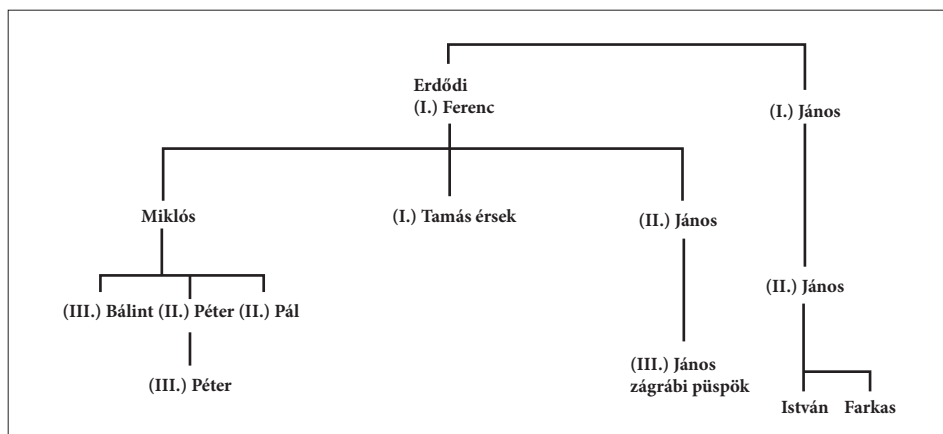
Ellerbach Jánosnak Bakóc nem csupán hitelezője volt, hanem fivéreként is fogadták egymást. Bakócnak fontos szerepe volt abban, hogy – miután Ellerbach a fivérével, Istvánval együtt I. Mátyás halála után előbb Corvin János, majd I. Miksa pártjára állt, néhány évvel később pedig Újlaki Lőrinc szövetségeseiként tűnt fel – Ellerbach János utolsó éveire visszanyerje az uralkodó jóindulatát. Az Ellerbachokat a pártváltásaik arra kényszerítették, hogy többször is jelentősebb sereget gyűjtsenek uralkodójelöltjeik támogatására vagy épp birtokaik védelmére.²⁸ A költségeket Bakóc fedezte, cserébe Ellerbach 1496. március 30-án a pozsonyi káptalan előtt összes birtokát Bakócra és unokaöccseire, Erdődi (III.) Bálintra, (II.) Péterre, (II.) Pálra, (III.) Jánosra (a későbbi zágrábi püspökre), valamint unokatestvérére, (II.) Bálintra hagyta, azzal a megkötéssel, hogy özvegye, Kanizsai Katalin haláláig vagy újbóli férjhezmeneteléig kezében tarthatja Vörösvárat és tartozékait, azokból 1500 forint értékig szabadon végrendelkezhet. A királyi jóváhagyás megszerzése egy hónapon belül megtörtént, egy hétre rá (április 29-én és május első felében) pedig az Erdődieket be is iktatták. Mindazonáltal 1497-ben a birtokközpontokba és a birtokok egy részébe Szécsi Miklóst és Tamást, Ellerbach unokatestvéreit iktatták be, aligha a földesúr

²⁶ Elisabeth Gmoser: *Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647)*. Eisenstadt, 2002. (Burgenländische Forschungen 86.) 95.

²⁷ Hermann Zs.: *Keseregiének*, 96., ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 67, Lad. 65, Fasc. 3, No. 5–6.

²⁸ Fraknói V.: *Bakocs*, 115., Kubinyi András: *Két sorsdöntő esztendő (1490–1491)*. *Történelmi Szemle*, 33 (1991) 22., 28., 38., E. Kovács Péter: *I. Miksa magyarországi hadjárata*. *Történelmi Szemle*, 37 (1995) 46., Fedeleš Tamás: *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, 2012. (Szegedi középkelet-történeti könyvtár 27.) 44., 127. 1495. március 27-én kelt a kegyelemlevél: DL 70 073. Az adósság nagysága: DL 101 229.

tudta nélkül.²⁹ Ellerbach halála (1499) után a két Szécsi vette át örökségét. Szécsi Miklós eltöltötte II. Ulászlót az adományozásuktól, majd kisvártatva átíratta birtokbaiktató oklevelét.³⁰ Pár hónappal rá, 1499 augusztusában viszont már ki is egyeztek a felek, ezért II. Ulászló az 1496. évi megállapodás alapján 1500-ban az Erdődieknek adományozta az Ellerbach-birtokokat.³¹

2. ábra: Az Erdődi-rokonság (forrás: C. Tóth N.: *Erdődi Bakóc*, 28–29.)

²⁹ Fraknói V.: Bakocs, 116., DL 101 229., DL 88 806., DL 101 233. A családtagok megkülönböztetéséhez a C. Tóth Norbert által alkalmazott sorsszámokat használok. C. Tóth N.: *Erdődi Bakóc*, 28–30. Az 1497. évi iktatás a következő birtokokat érintette: a monyorókeréki uradalomból a vár, Monyorókerék mezőváros, Schütz, Szőlős, Egyházashollós és Hidashollós és Strém, a vörösváriból a vár, Vörösvár mezőváros, Szentmárton és Rompolth, a körmendiből pedig a várkastély és Körmend mezőváros, illetve az 1496. évi oklevélben nem szereplő Vép. DL 101 268. A Szécsiek részére történt iktatás jogalapja az volt, hogy alig pár nappal az Erdődiek javára történt hagyományozás előtt, kihasználva, hogy még szabadon rendelkezhet a birtokok felett, Ellerbach 22 ezer forintért elzálogosította Vas és Zala megyei birtokait a Szécsi fivéreknek. ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 130, Acta Dominii Monyorókerék, Lad. 50, Fasc. 2, No. 38. Szécsi Miklóstra és Tamásra: Reiszig Ede: A felsőlendvai Szécsy-család. *Turul*, 56 (1942) 69–71.

³⁰ DL 70 082., DL 101 262. A birtokba iktató oklevél kevesebb birtokot sorolt fel, mint amennyire a Szécsiek 1499-ben igényt tartottak. Nem szerepelt benne a monyorókeréki uradalomhoz tartozó Pécel, Megyehíd, Besefálva, Szentkirály és Pósszentkatalin, valamint Porpác, Alsóbüks és Csejke sem.

³¹ ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 130, Acta Dominii Monyorókerék 1273–1539, Lad. 50, Fasc. 2, No. 35, DL 101 273.

Az érsek át is vette Monyorókeréket és Körmendet, de tiszteletben tartva fogadott fivére akaratát, átadta Kanizsai Katalinnak Vörösvárt és a neki juttatott birtokokat, sőt, a meg egyezést meggyorsítandó, az érsek hajlandó volt további, Monyorókerékhez tartozó birtokok átengedésére is. Ebben a kérdésben nem volt összhang az Erdődiek között: egyedül Bakóc képviselte a kompromisszumos megoldást, a többi várományos a fehérvári keresztetekhez fordult, ahol eltoltatták az özvegyet újonnan kapott birtokaitól. Később Bakóc lépéseket tett annak érdekében, hogy az özvegy pénzbeli kárpótlás fejében mihamarabb mondjon le róluk. Katalin asszony nem sokkal később hozzámment Balthasar von Stubenberghez. Ellerbach rendelkezése szerint ekkor Bakóc és rokonai automatikusan jogot szereztek arra, hogy 3000 forintért magukhoz váltsák a vörösvári uradalmat.³²

Egy ekkora összeg előteremtése egészen biztosan nem okozott semmilyen nehézséget az érseknek, mégsem jutott Vörösvár birtokába. Nem sokkal később a Stubenberg–Kanizsai-frigyből gyermek is született, Erasmus. Innentől fogva Vörösvár új urának és nejének még kevesebb érdekük fűződött ahhoz, hogy átengedjék a várat, emiatt folyamatosan pereskedniük kellett. 1502 végére Bakócék elérték a céljukat, hatalmaskodási perben elítélték Kanizsai Katalint, jószágait pedig zár alá vették volna, amit viszont a vörösvári várnagy megakadályozott. Ugyanekkor egy másik vitás esetről is beszámolnak okleveleink, de érdekes módon ebben a Stubenbergék ellenfeleiként Patyi György, Unyani Sáfár Lénárd, monyorókeréki Szabó Antal és neje, Borbála, Konthossol Orbán és Lőrinc, monyorókeréki Porkoláb Lénárd, Sthyx Orsolya és monyorókeréki Gyárfás Krisztina tűnt fel, mégpedig pernyertes és az ítélet végrehajtására várakozó félként. Nem tudjuk, pontosan mit tartalmazott az ítélettel, legfeljebb Stubenbergék reakciójából következtethetünk a súlyosságára: odaküldték a vörösvári várnagyot egy csapat familiáris élén, akik szó szerint szétverték az ítélet kihirdetésére összegyűlt tömeget, foglyokat ejtettek, a vassvári káptalani emberrel pedig előbb meg akarták etetni, majd összetaposták az ítéletlevelet, a kiküldöttet megkínózták, de még a hazaúton is folyamatosan zaklatták és fenyegették. Ez a tett önmagában jószágvesztést vont maga után, amelyet egy évvel később, 1504. március 11-én Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró nevében Verbóci István ítélmester ki is mondott, szeptember 21-én pedig II. Ulászló meg is erősített. Ezzel Katalin asszony elvesztette minden maradék jogát az Ellerbach Jánostól kapott birtokokra. A felperesek között sokan jöttek Monyorókerékről, ezért vélelmezhető, hogy az ügy háttérében az érsek állt, ők csak „strómanok” voltak, talán még nemesítve sem volt mindegyikük. Valóban, más okle-

³² Fraknoi V.: Bakocs, 116. Megállapodás az özvegygel 1499 decemberében: ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 130, Acta Dominii Monyorókerék, Lad. 50, Fasc. 2, No. 37. 1500 februárjában a két Szécsi már Bakóccal egyetértésben adta ki Kanizsai Katalin részét. DL 70082. A Katalinnak ekkor átadott birtokok között azok többsége is ott volt, amelyeket a Szécsiek korábban maguknak követeltek. Ez ellen tiltakoztak az érsek rokonai, az 1496-ban Katalinra hagyott birtokok miatt nem. DL 101 277. Az 1499–1500. évi átadás részletei némileg bizonytalanok, mivel a Katalin asszonnyal kötött szerződés után alig egy hónappal Bakóc már eltoltatta őt a birtokok elidegenítésétől. ÖStA HHStA FA Erdődy, Kt. 130, Acta Dominii Monyorókerék, Lad. 50, Fasc. 3, No. 1. Az özvegy újabb házasságkötése már 1500-ban megtörtént. Hermann Zs.: Keseregjenek, 84.

velekből kiderült, hogy az az ítéletlevél, amelyet a vörösvári várnagy összetaposott, minden bizonnyal arról szólt, hogy az Erdődiet be kell iktatni Vörösvár birtokába. Hermann Zsuzsanna kutatásaiból kiderült, hogy valószínűleg azért kellett Tamás érseknek névtelennek maradnia ebben az ügyben, mert egyházi emberrel szemben folytatott perben nem lehetett fővesztő ítéletet hozni, márpedig a Stubenbergékre kimondott hűtlenség maga után vonta a fővesztést is.³³

Az ítélet végrehajtása nem történt meg, Balthasar von Stubenberg egészen 1509-ben bekövetkezett haláláig birtokon belül maradt. Ezután egy időre megbomlott a Stubenbergék közti egyetértés: Kaspar megpróbálta rátenni a kezét a birtokokra, vele szemben unokatestvére, Baumkircher Borbála és édesanyja, Kanizsai Margit lépett fel. Az Erdődiek is lépéseket tettek, amit onnan sejthetünk, hogy Borbála Bakócot is név szerint eltöltötte Vörösvár megszerzésétől.³⁴

Az 1509. évi tiltakozás eredményes lehetett: 1513-ban Erasmus volt Vörösvár *de facto* ura. Az Erdődiek ekkor újra elővették az 1503. évi káptalani jelentést, amelyet néhány változtatással jogszerűbbé tettek. Kihasználták, hogy az 1504-ben elítélt Balthasar és a várnagy időközben elhalálozott, így már nem kellett rajtuk fővesztő ítéletet végrehajtani, Balthasar fiát már csak jószágvesztésben marasztalták el.³⁵ Annak érdekében, hogy a végrehajtás se maradjon el, Erdődi Péter folyamodványt nyújtott be II. Ulászlóhoz, aki engedélyezte neki, hogy karhatalomként eljárva ostrommal foglalja el a várat. Ennek ellenére Erdődi nem élt a felhatalmazással, úgyhogy az a király halálakor érvényét veszítette.³⁶

Újabb felhatalmazásra volt szükség, ezért 1517 októberében Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró fej- és jószágvesztésre ítélte Erasmus von Stubenberget. A felperes családban több halálozás is történt időközben, így Tamás érseken kívül ekkor Erdődi (II.) Péter és másod-unokatestvérei, csábrági Erdődi István és Farkas maradtak a kedvezményezettek között. Habár még életben volt, de Erdődi (III.) János sem szerepelt a per nyertesei között, vélhetően nagybátyja már ekkor megvonta tőle a bizalmát. Az ítélet alapján valamivel

³³ Hermann Zs.: Keseregjenek, 84–87., DL 106 881., DL 106 883. Vö.: ÖStA HHStA FA Erdődy, Urkunden, D 10 209, DL 88 879. (Utóbbi másolata: ÖStA HHStA FA Erdődy, Urkunden, D 10 214.) A beiktatás megakadályozásakor a vörösvári várnagy segítői között egy szalonaki embert is felfedezhetünk, ami arra utal, hogy Balthasar von Stubenberg számíthatott a Baumkircher-rokonságára.

³⁴ Rudolf Kropf – Andreas Lehner (Hrsg.): *Andreas Baumkircher. Leben und Sterben im 15. Jahrhundert*. Eisenstadt, 2013. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 144.) 24., DL 101 414. Balthasar von Stubenberg halálának idején valószínűleg Kanizsai Katalin sem élt már, ugyanis Johann Loserth szerint ekkor már Wandula von Reichenburg volt Balthasar felesége. Johann Loserth: *Geschichte des altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*. Graz, 1911. 157. Loserth adatai sajnos nem mindig pontosak, Kanizsai Katalin helyett például Kanizsai Sárának nevezte Balthasar előző feleségét. Köszönöm Péterfi Bencének, hogy felhívta a figyelmemet ezekre az adatokra. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Baumkircher Borbála 1509-ben már Seifried von Polheim felesége volt, ugyanis Andreas von Stubenberg 1502. június 6. előtt elhunyt. StLA AUR 1502 VI 1, Graz.

³⁵ Hermann Zs.: Keseregjenek, 87–89.

³⁶ Hermann Zs.: Keseregjenek, 89.

több, mint fél év múlva II. Lajos megparancsolta Erdődi Péternek, hogy ostrommal foglalja el a várat.³⁷ Erdődi, akire nagybátyja az Ellerbachtól kapott várakat is hagyta, egyelőre kivárt. Időközben Erasmus valószínűleg meghalt, mert 1525-ben már Kaspar fiát, Franz von Stubenberget tiltotta el Vörösvár elidegenítésétől. Egy 1527-re datált feljegyzés arról tanúskodik, hogy Péter még ekkor sem volt Vörösvár valódi birtokosa. 1529 márciusában Batthyány Ferenc még a Stubenbergektől akarta megvenni. Valószínűleg csak 1529-ben tudta megszerezni, amikor a Bécs elleni szultáni hadjárat árnyékában átállt János király oldalára. Minden bizonnyal ez az oszmán támadás és a körülötte eluralkodó zűrzavar tette lehetővé, hogy Erdődi fegyveresekkel felvonuljon Vörösvár ellen, és szó szerint kifüstölje onnan ellenfeleit.³⁸

Ezután megfordultak a szerepek, immár a Stubenbergekek perelték Erdődi Pétert Vörösvárért. A per még 1545-ben is tartott, akkor tiltotta el Franz két fia, Kaspar és Wolfgang, illetve Batthyány Ferenc Erdődy feleségét, Dorothea von Puchheimot az uradalom Nádasdy Tamásnak való elidegenítésétől. Batthyány szintén pályázhatott a várra, ugyanis kezében volt I. János oklevele, aki I. Ferdinánd 1527. évi magyarországi hadjáratának kezdetén a németek kezében lévő várat Batthyáynak adományozta.³⁹

Azonban az Erdődiek még így sem jutottak az egész uradalom birtokába. A Vörösvár körüli magterületen kívül ugyanis oda tartozott még három Sopron megyei birtok, Alsórámóc, Felsőrámóc és Schwendgraben egy-egy része.⁴⁰ Kicsiny birtokokról van tehát szó, mégis arra mutatnak rá forrásaink, hogy bár Erdődi Péter próbálkozott, nem tudta elvenni azokat a Stubenbergektől, és saját jogos birtokává nyilvánítani. Franz fia, a kiskorú ifjabb Balthasar von Stubenberg (illetve az ő nevében gyámja, Wolfgang von Anspereg) végül 1550-ben mondott le róluk 1000 rajnai forintért (körülbelül 750 magyar forint), de

³⁷ Hermann Zs.: Keseregjenek, 89–90.

³⁸ Csermelyi József: Egy kis uradalom születése. Adalékok az alsólászlói kastély felépítéséhez. *Soproni Szemle*, 73 (2019) 88–89., ÖStA HHStA FA Erdődy, Urkunden, D 10 291., MNL OL P 1314, Batthyány család törzslévéltára, Missiles, No. 10341., Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (VI. közlemény). *Levéltári Közlemények*, 5 (1927) 99. Utóbbi alapján Hermann Zsuzsanna elképzelhetőnek tartja, hogy Erdődi csak 1532-ben tudta elfoglalni Vörösvárt. Hermann Zs.: Keseregjenek, 95–96. 1529. november 13-án Erdődi Péter már János király pártján állt. ÖStA HHStA Reichskanzlei, Reichsregister Ferdinand I., Bd. 1, fol. 182. A Stubenbergekek a későbbi perben azt vetették Erdődi szemére, hogy leégette a kastélyukat. MNL-OL P 1313, Acta Antiqua, Alm. 3, Lad. 9/a, No. 16.

³⁹ MNL-OL P 1313 Acta Antiqua, Alm. 3, Lad. 9/a, No. 14., No. 18.

⁴⁰ DL 101 229. Másolatából (DL 107 115.) kimaradt a két Sopron megyei birtok neve. Ezekben a középkori oklevelekben még nem szerepelt az Alsórámóc és Felsőrámóc között található Schwendgraben, amelyről viszont tudjuk, hogy létezett ebben az időben (1493. évi adat: DL 88 778., 1501. évi adat: DL 88 864.). 1550-ben felsorolták az ifjabb Jurisics Miklósnak eladott Stubenberg-birtokok között (MNL-OL P 45, Békássy család, 1. tétel [Évrendezett iratok], 1550. év, No. 8.) és szerepel az Oláh Miklós és Erdődi (III.) Péter közötti 1559. évi birtokperben is (DL 88 806.). Az 1496. március 26-án kelt iktatási parancsban „necnon portionibus possessionariis in possessionibus Repczefew, Alsorepczefew et Felsorepczefew in Soproniensi comitatibus existentibus” szerepel. – DL 101 233.

nem Erdődi, hanem a kőszegi hős unokaöccse, ifjabb Jurisics Miklós javára, aki 1556-ban szilárdan a kezében tartva ezeket, mondott ellen Oláh Miklós beiktatási kísérletének.⁴¹

Összefoglalás

A fentiekben Bakóc Tamás két, nagyjából egyidőben lezajló birtokszerzési kísérletét mutattam be. Habár Fraknoi Vilmos sem minősítette ezeket mind sikertörténetnek, meglepő volt látni, hogy a Jagelló-kor leghatalmasabb magyar politikusa – aki „saját hazájában pápa is, király is, egy szóval minden, a mi lenni akar”⁴² – miután szabályos módon fel tudta építeni az uralkodó által is támogatott birtokigényét Császárvárra és Vörösvárra, mégis évtizedekig tartó küzdelemre kényszerült annak érdekében, hogy családjá számára biztosítani tudja azokat, és meg sem élte az egyik oldalról negyed, a másiktól csaknem félévszázados vizsály végét. Összehasonlításképp: a Baumkircher Vas megyei uradalmait végül megszerző Batthyány Ferencnek mindössze 18 évre volt szüksége Baumkircher Borbála és utódai leszereléséhez. Még azt sem mondhatjuk, hogy az érsek ellenfelei a magyar politikai elit hasonló súlyt képviselő tagjai közül kerültek ki, hiszen a Stubenberg család, bár Stájerországban kétségkívül a vezető réteghez, a *Herrenstand*-ba tartoztak, és ennek jeleként vörös viaszpecsétet használtak, de Magyarországon *homo novus*-ok voltak, csak 1655-ben honosították őket. Mindazonáltal tévedésbe esnénk, ha az eseményekből a királyi hatalom gyengeségére vagy Bakóc tehetetlenségére következtetnénk. Az érsek befolyása nem volt állandó, hanem a változó politikai erőviszonyoktól függött, a korszak uralkodói elé (ide véve I. Miksát is) pedig sokkal lényegesebb problémák tornyosultak, amelyek árnyékában egy-egy váruadalom kérdése valószínűleg nem volt olyan jelentőségű, hogy – ha fel is vállalták a konfliktusban való tevőlegesebb részvételt – minden figyelmüket az kösse le. Végül fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy nem lehet minden esetben a központban jelen lévő erőviszonyokat automatikusan érvényesnek tekinteni az ország egészére.⁴³

⁴¹ Csermelyi J.: Egy kis uradalom, 91–92.

⁴² Velencei követjelentésből idézi Fraknoi V.: Bakocs, 97.

⁴³ Balthasar és Kaspar apjának, Hansnak a vörös viasz pecsétje függ az 1471-ben kelt StLA AUR 7346. jelzetű oklevélén, illetve Hermann Zs.: Keseregienek, 82. A vörös pecsétviasz használatához Neumann, T.: Dienstleister, 173–175. A központi akaratot felülíró helyi erőviszonyokról nemrég Pálosfalvi Tamás közölt korszakunkba vágó esettanulmányt: Pálosfalvi Tamás: Dobrakucsától Kőaljáig. Egy konfliktus és háttere a Jagelló-kori Magyarországon. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tíztelekőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Bp., 2012. 439–449.

LEGACY-HUNTING. TAMÁS BAKÓC, THE ERDŐDIS, AND THE STUBENBERGS

In this paper, I examine a segment of the estate policy of Tamás Bakóc, the mighty archbishop of Esztergom. As a social climber with commoner ancestors, he was able to reach the highest rank in the Hungarian Church and become one of the most influential politicians of the Jagiellonian Period of Hungary (1490–1526). He did numerous deals with „heirless” aristocrats (e.g. Georg Baumkircher and Johann Ellerbach) to obtain their lands as an adopted brother, and thus he could pass them into the hands of his relatives with royal permission. In spite of this background, his efforts were not always rewarded with immediate success; after the death of Baumkircher (1501) and Ellerbach (1496), he had to get into conflicts with their heirs on the female line or, in the case of Vörösvár (Rotenturm a. d. Pinka, Austria), the widow of Ellerbach and her new husband, Balthasar von Stubenberg. He and his brother Kaspar were the rivals of the archbishop in the case of the castle of the Baumkircher, Császárvár (Cesargrad, Croatia), too, because they were the nephews of Georg Baumkircher. Bakóc was not able to come to an agreement with them out of court. He won the legal contest easily and the Stubenbergs were sentenced to lose their property, however, these sentences remained unexecuted for decades. Finally, the nephew of archbishop, Péter Erdődi occupied Vörösvár in 1529, but his son in 1549 had to reach an agreement with the grandson of Kaspar to take possession of Császárvár.

Keywords: borderland conflicts, law of inheritance, nepotism, Jagiellonian Period of Hungary, rules of procedure, *actus potentiarii*

ERŐS KATALIN RENÁTA SSND

*A Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsú tanulságai**

A RÓMAI KATOLIKUS egyház egyik legimpozánsabb épülete, a római Szent Péter-bazilika majd' ötszáz évvel ezelőtt épült néhány késő középkori pápa nagyszabású elgondolásának köszönhetően, akik fáradhatatlan erőfeszítéseket tettek a bazilika elkészüléséért. Tervük megvalósításához igénybe vették a hívek segítségét is, a bőkezű adakozásért cserébe pedig II. Gyula pápa búcsút – és hozzá kapcsolódóan más jelentős lelki kedvezményeket – engedélyezett, majd nyomában utódja, X. Leó pápa további kiváltságokat ígért az építést anyagiakkal segítőknak.¹ Annak érdekében pedig, hogy minél hathatósabb támogatásra tegyenek szert, a pénzadományért elnyerhető lelki előnyök megszerzését lehetővé tették Európa-szerte, így a Magyar Királyságban is. Ez volt az a búcsú, mely a katolikus egyház története folyamán a legtöbb kritikát kapta, és melyet több évszázadon keresztül a reformáció elindítójának tekintettek. A hazai szakirodalomban eddig kevés figyelmet kapott téma ismertetése fontos hiányt pótol, amennyiben feltárja a búcsú nyugat-európai meghirdetésének történetét és helyi sajátosságait, valamint bemutatja az egyes országok számára kiállított pápai bullák értelmében történő kiváltság-adományozást és pénzgyűjtést.² A Szent Péter-bazilika építésében segítőknak ígért búcsú magyarországi meghirdetésének és a terjesztés megszervezésének ismertetésén keresztül pedig lehetőség nyílik annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy hazánkban is történtek-e olyan visszaélések, melyek Luthert a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény teljes elutasításához vezették.

* Köszönet illeti Ráczy Györgyöt, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

¹ A búcsú a katolikus egyház tanítása szerint a már meggyónt bűnért járó büntetés mérséklése, teljes búcsú esetében pedig teljes elengedése. Gál Ferenc – Erdő Péter: búcsú. In: Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. II. Bp., 1996. 59.

² A Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsú hazai történetével idáig csupán Borsa Gedeon foglalkozott, aki elsősorban az ezzel kapcsolatos nyomtatott búcsúleveleket vizsgálta. Borsa Gedeon: A római Szent Péter bazilika építése javára hirdetett búcsú magyarországi terjesztésére készült nyomtatványok (1508–1509). *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, (1963–1964) 179–186.

A kezdetek

A Szent Péter sírja fölé emelendő új bazilika építésének ötlete már V. Miklós pápa fejében megfogant, a tényleges megvalósítás azonban csak II. Gyula idején kezdődött. Az alapkövetéltre 1506. április 18-án ünnepélyes keretek között került sor, melynek során a hívek részesültek II. Gyula pápa áldásában, és Giovanni Colonna bíboros kihirdette az építést támogatóknak engedélyezett teljes búcsút.³ 1507. február 12-én *Salvator noster* kezdettel kibocsátott bullájában az egyházfő tíz pápai garasban határozta meg a kért adomány összegét, melyért az adakozó szabadon választott gyóntatójától feloldozást nyerhetett a Szentszéknak fenntartott bizonyos esetek alól is, és halálos ágyán vezeklése teljes elengedésében részesülhetett. Azok pedig, akik kisebb összeget tudtak csupán adományozni, vezeklésük egyharmada alól nyertek felmentést.⁴ A bulla értelmében egy év állt a hívek rendelkezésére, hogy Rómába zarándokoljanak a búcsú elnyeréséért, ám a pápa május 12-én tetszése szerinti időre meghosszabbította a kiváltság érvényességét.⁵ Mivel azonban a római zarándoklat miatt kevesen vették igénybe a kedvezmény által adományozott előnyöket, és mert ebből kifolyólag az építésre sem gyűlt össze elegendő pénz, II. Gyula 1507. november 4-én kiadott *Etsi ex commissio* apostoli bullájában az obszerváns ferencesek generális vikáriusát, Girolamo Tornielit és szerzetestársait bízta meg a búcsú megszervezésével a *Provincia Cismontana* huszonöt tartományában,⁶ ami azt jelentette, hogy római zarándoklat nélkül is el lehetett nyerni az engedélyezett kiváltságokat. A búcsúnyerők számának növelése érdekében II. Gyula a búcsúhirdetés idejére egy-két kivételtől eltekintve felfüggesztett minden más kiváltságot, mely a vezeklés teljes elengedését tette lehetővé. A ferencesek huszonöt cizmontán tartományában megkezdődött a búcsúhirdetés, majd 1510. január 11-én II. Gyula pápa megújította korábbi engedélyeit *Liquet omnibus* bullájában.⁷ A ferencesek ultramontán területein a búcsúhirdetés másként zajlott, ott ugyanis a pápa nem a ferences rendre, hanem más egyházi vagy világi vezetőkre bízta a hirdetést. Az 1507-es és 1508-as évek folyamán a pápa sorra adta ki bulláit a különböző országoknak, melyekben megjelölte megbízottjait.⁸

³ Ludwig Pastor: *History of the Popes from the Close of the Middle Ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Sources*. I–XL. London, 1899–1953. VI. 464., 473–474.

⁴ Nikolaus Paulus: *Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters*. III. Paderborn, 1923. 170–171.

⁵ Stuart Jenks (ed.): *Documents on the Papal Plenary Indulgences 1300–1517 Preached in the Regnum Teutonicum*. Leiden, 2018. (Later Medieval Europe 16.) 502.

⁶ Az obszerváns ferencesek két nagy tartományát, a Provincia Cismontanát és a Provincia Ultramontanát hívták valójában tartománynak, ezen belül pedig helytartóságok voltak. A magyar helytartóság (vicaria Hungariae) azonban ténylegesen tartományként működött, ezért a továbbiakban ezen a néven szerepel. Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. Bp., 1923–1924. I. 10., Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények*, 43 (1972) 218–219., 221. Ugyanakkor maga a bulla szövege is a provincia szót használja a huszonöt tartomány megnevezésére.

⁷ Jenks, S.: *Documents*, 503–518.

⁸ Paulus, N.: *Geschichte des Ablasses*, 171–173.

A búcsú kihirdetése Magyarországon

A magyarországi búcsúhirdetésről *Etsi ex commissio* bullájában rendelkezett az egyházfő 1507-ben. Ennek megfelelően a pápa megbízottja, Girolamo Tornielli el is kezdte a búcsú szervezését, amiről négy fennmaradt kiváltságlevélén kívül az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 432-es számú kódex tanúskodik, melyet Bartoniek Emma *Formularium in usum Ordinis Fratrum Minorum regularis observantiae in Hungaria* címmel látott el.⁹ A kódex számos oklevélmásolatot tartalmaz a Szent Péter-bazilika építésével és az 1514-es keresztes búcsú hirdetésével kapcsolatban, melyet szintén a ferencesek hirdettek hazánkban. E másolatok kiváló lehetőséget nyújtanak az adománygyűjtés és a kiváltságadás lebonyolításának rekonstruálásához. Girolamo Tornielli, miután megkapta kinevezését a pápától, hamarosan – minden bizonynyal legkésőbb az 1508-as év elején – az akkori magyar vikáriushoz, Laskai Osváthoz fordult a magyarországi búcsúhirdetés intézése ügyében.¹⁰ Őt bízta meg azzal, hogy provinciája egész területén gondoskodjon a kiváltság adományozásáról, a pénz gyűjtéséről, a vezeklésenyhítés elnyerésére szolgáló templomok kiválasztásáról, minden további lelki előny és felmentés adományozásáról, valamint az erről szóló kiváltságlevelek kiállításáról, s ehhez átruházta a provinciálisra minden megbízatását, melyet II. Gyula pápától kapott. Laskai feladata volt az is, hogy alkalmas megbízottakat válasszon, akik alaposan tanulmányozzák a pápai bulla tartalmát, nehogy valamiféle hibát kövessenek el, valamint hogy ő maga vagy megbízottjai a búcsú megszerzésének követelményeként szükséges gyónás elvégzése céljából megfelelő gyónatókat jelöljenek ki, és a kiváltság elnyerésének feltételeit minél előbb és minél pontosabban a hívek tudomására hozzák. Mindezek után Laskai hamarosan megkezdte a fenti rendelkezések végrehajtását, hiszen már 1508 közepén kiállításra került a budai rendházban egy oklevél, mely a búcsúnyerésről tanúskodik. Ezt a kiváltságlevelet István budai gvárdián adta ki Scardonai *Sadobrych* Péter részére, aki minden bizonnyal a dalmáciai Scardonából származott.¹¹

Girolamo Tornielli 1508 augusztusában bekövetkezett halálával a következő hónapban, szeptember 20-án az 1509-ben generális vikáriusnak választott Francisco Zeno kapott meg-

⁹ Az 1514-es kereszteshadjárat hirdetés és a következőkben kialakult parasztháború kapcsán Szűcs Jenő is elemzte a formulárium bejegyzéseit. Szűcs J.: A ferences obszervancia, 227–232.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, *Formularium in usum Ordinis Fratrum Minorum regularis observantiae in Hungaria* (a továbbiakban: Cod. Lat. 432.) fol. 118. r.-v. Az oklevélmásolat keltezése hiányzik, de minthogy Tornielli 1507. május 23-tól haláláig, 1508. augusztus 8-ig volt generális vikárius, e két dátum közötti időszakra datálható. Megválasztásának időpontjára ld. Horváth Richárd: *Laskai Osvát*. Bp., 1932. 18. Halálának időpontjára ld. Borsa G.: A római Szent Péter bazilika, 179. Laskai Osvát 1497-től 1501-ig, illetve 1507. március 14. és 1509. május 27. között volt magyar vikárius. Karácsonyi J.: *Szt. Ferencz rendjének története*, II. 571.

¹¹ DL 21 859. Kiadása: Kertész Balázs: *A magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai, 1448–1526*. Bp., 2015. (Fontes Historici ordinis fratrum minorum in Hungaria 7.) 117–119. Doroszlói Istvánról a fennmaradt adatok tanúsága szerint azt lehet tudni, hogy több alkalommal volt a magyar provinciális megbízottja és 1510-ben, pestisjárvány következtében hunyt el. Borsa G.: A római Szent Péter bazilika, 181.

bíztatást a pápától a búcsúhirdetésre.¹² A ferences formuláriumban található egyik bejegyzés szerint elődjéhez hasonlóan ő is nagy buzgósággal látott hozzá megbízatása végrehajtásához, ugyanis vélhetően még ebben az évben levelet küldött a magyar vikária provinciálisának, melyben értesítette, hogy a pápa kinevezte küldöttének, és őrá ruházta a Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsúval kapcsolatos jogokat és feladatokat. A kódexben ez a másolat egy másik oklevél szövegébe ékelve található meg, mely az 1514-es keresztes hadjárat meghirdetésére vonatkozó, Bakóc Tamás által adott megbízás és utasítás szövegét tartalmazza.¹³ A Szent Péter-búcsúval kapcsolatos szöveg után *vel sic* átmenettel olvasható az érsek oklevele, melyben a provincia minden őrét megbízta a keresztes búcsú körüli tevékenységek végrehajtásával. Minden bizonnyal a Szent Péter-búcsú esetében is egészen hasonló szöveg állt rendelkezésre, hiszen maga a másoló sem tartotta fontosnak mindkét utasítás beírását a kódexbe. A két összekapcsolt másolat a *circa iubilium* cím alatt szerepel, a *vel cruciatam* kiegészítéssel, vagyis a jubileummal és a keresztes hadjáratral kapcsolatos írárok találhatók meg a következő oldalakon. A jubileum szó használata félrevezető, ugyanis a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsúról szóló iratok másolatai találhatók ezeken az oldalakon, ugyanakkor jogosnak mondható, hiszen tulajdonképpen a szentév alkalmával nyerhető kiváltságokat lehetett a római bazilika építésére történő adományozással is megszerezni, vagyis egyfajta *ad instar iubilei* búcsút lehetett nyerni.¹⁴

¹² Uo. Generális vikáriusi kinevezésének idejére ld. Karácsonyi J.: *Szt. Ferencz rendjének története*, I. 366.

¹³ Cod. Lat. 432. fol. 91. v.–92. r. A két kiváltságlevél egybefűzését mutatja, hogy a 91. v. oldalon található minta kibocsátója „B. de tali, eiusdem ordinis provincie Hungarie vicarius”, vagyis „B., ugyanezen rend magyar provinciájának helytartója”. A „B.” rövidítés csak Dézsi Balázssra utalhat, ugyanis Balázs néven csak ő viselte a helytartói tisztséget a két búcsúhirdetés idejében. Dézsi 1513. május 15. és 1517. május 2. között volt a magyar provincia élén (ld. Karácsonyi J.: *Szt. Ferencz rendjének története*, I. 369., 375.) Ám neki nem írhatta megbízólevelét Francisco Zeno, mert a generális vikárius 1512. április 20-án meghalt. A kódex 92. r. oldalának tetején jelöléssel kezdődik a vélhetően Laskai Osvát által írt oklevél, mely magában foglalja Francisco Zeno által a helytartónak adott megbízatásról szóló oklevél másolatát, ám annak csak kibocsátóját tünteti fel, majd – a korábbival megegyező jellel és *vel sic* átmenettel – kezdődik az 1514-es búcsúhirdetés ügyét intéző oklevél szövege. A Szent Péter-búcsú ügyében kelt oklevél dátumát nem írta le a másoló, de Szűcs Jenő azt feltételezte, hogy 1510-ben keletkezett. Szűcs Jenő: *A ferences obszervancia*, 258. Tekintettel azonban arra, hogy Francisco Zeno szeptember 20-i kinevezése után már hat nappal maga a pápa is küldött utasítást a magyar ferenceseknek – noha ebben nem említi név szerint az új generális vikáriust –, feltételezhető, hogy már 1508 szeptemberében írt Francisco Zeno is Laskai Osvátnak.

¹⁴ Szűcs Jenő feltételezte, hogy ezek az iratok az 1500-as jubileumi év kapcsán keletkeztek. Ez azonban nem egészen helytálló. Ugyanis igaz, hogy az 1500-as jubileumi búcsú hirdetésével és lebonyolításával megbízott pápai követ, Pietro Isvalies bíboros 1501. március 26-án oklevelet küldött az atyina ferences kolostornak, melyben a pápai bulla átírása szerepel, és melyben a búcsú hirdetését kérte a testvérektől, ám ezen túl nem bízta meg őket azzal, hogy a kiváltság elnyeréséhez szükséges intézkedéseket is megtegyék, vagyis gyóntatókat válasszanak, búcsúlevelet állítsanak ki és gyűjtsék a pénzt. A kódexben található rendelkezések pedig elsősorban erről szólnak, így biztosan állítható, hogy ezek nem a szentévrre, hanem a Szent Péter-búcsúra vonatkoznak. Az 1500-as jubileumi búcsú kapcsán egyetlen ferences rendházzal lehet tudni, hogy a kiváltságok elnyerésére kijelölt helyek között szerepelt, ez pedig Poljác, melynek gvárdiánja, Béla Lőrinc 1501. június 10-én Grabarjai (Beriszló) Ferenc jaijának részére állított ki búcsúlevelet. DF 258 274. Kiadása: Kertész B.: *A magyarországi obszerváns ferencesek*, 109–110.

1508. szeptember 26-án II. Gyula pápa személyesen küldött újabb utasítást a magyar ferenceseknek. Ezt a bullát a magyarországi obszerváns ferences vikáriusnak, minden őrnek, gvárdiánnak és ferences testvérnek címezte, s megbízta őket, hogy a magyar király fennhatósága alatt álló területeken hirdessék a búcsút, az adományokat gyűjtsék össze, és a pénzt három lakattal lezárt ládában őrizték.¹⁵ Elrendelte továbbá, hogy az összegyűlt pénz egyharmadát a Szent Péter-bazilika építésére kell átadni, kétharmadát viszont a király a török elleni küzdelmekre fordíthatja. A már említett ferences formuláriumban a pénz kezelésével kapcsolatos nyugták kiállításáról is található minta. Ezek a minták arról tanúskodnak, hogy a szerzetesek lelkiismeretes alapossággal gondoskodtak az adományok megfelelő helyre kerüléséről, és minden támadási felületet igyekeztek kivédeni, mely e kérdésben felmerülhetett volna. A legegyszerűbb pénzfelvételt igazoló nyugta csupán arról szól, hogy valamelyik konvent gvárdiánja írásával bizonyítja a pénz átadását a Fuggerek megbízottjának.¹⁶ A másik három bejegyzés szerint azonban mind az adott kolostor gvárdiánja, mind a király és a Fuggerek megbízottja állított ki igazoló levelet az adománygyűjtő láda felnyitásáról, melyet vélhetően átadtak egymásnak bizonyosságul.¹⁷ Az utóbbiak levelében részletes leírás található a jelenlévő különleges tanúkról, akik elsősorban a város polgárságából – annak elsősorban a vezető rétegéből – vagy a rendtagok, illetve velük szorosabb kapcsolatban álló konfráterek közül kerültek ki. Az összesen négy igazoló levél mintájából a három részletesebb valamelyik városi ferences kolostorban történő pénzfelvételről szól, hiszen tanúként polgárokat említenek. Ez a tény azt sejteti, hogy nagyobb összegek a városokban gyűltek össze, és elsősorban a városi ferences templomokat keresték fel a hívek, és ott adtak adományt a Szent Péter-bazilika építésére.

A másik három fennmaradt kiváltságlevél már az 1508-as pápai utasítás utáni időből származik. 1509. március 28-án Szőlősi Ferenc kölyüdi gvárdián Kisvárdai Miklósnak, április 8-án Pylznai Ambrus prágai dékán Korlát földi Gersei Györgynek és feleségének, Katalinnak, június 20-án pedig Balázs budai gvárdián Brandenburgi Györgynek és feleségének, Beatrixnak adományozta a búcsút.¹⁸ A négy oklevél kedvezményezettjei mind a társadalom felsőbb rétegéből valók, hiányzik az alsó, illetve az egyházi társadalmi réteg a kedvezményezettek sorából. Mindemellett nem feltételezhető, hogy elsősorban előkelők vették igénybe a Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsút, hanem ahogy a többi korabeli teljes búcsúból is részesülni kívánt mindenki, minden bizonnyal ebből a kiváltságból is ki akarta venni részét a társadalom mind szélesebb rétege.

¹⁵ Theiner II. 578–579. A Fugger bankárclád intézte Magyarországon a pápai pénzügyeket, és jelentős hányadot – a befolyt összeg egyharmadát – meg is kapták cserébe. Borsa G.: A római Szent Péter bazilika, 180.

¹⁶ Cod. Lat. 432. fol. 93. r.

¹⁷ Cod. Lat. 432. fol. 94. r–v.

¹⁸ DL 82 293., Kiadása: Kertész B.: *A magyarországi obszerváns ferencesek*, 119–121. DL 93 743., DL 37 855. Kiadása: Kertész B.: *A magyarországi obszerváns ferencesek*, 122–124.

Az összegek

Hogy hazánkban pontosan mekkora összeget kellett adományozni a búcsú elnyeréséhez, nem lehet tudni, ennek meghatározását a pápa a búcsú szervezőire bízta. Minden bizonynyal az egyszerű emberek többnyire a jubileumi búcsúk alkalmával kért szokásos összeget, vagyis egy heti megélhetéshez szükséges pénzt adtak a búcsú elnyeréséért, ami ekkor sem lehetett túlságosan megterhelő számukra.¹⁹ A búcsúból befolyt összegről információ szerezhető a Fuggerek pápai kamarának való kifizetéséből, eszerint ugyanis Magyarországról 1510. szeptember végéig 6 743 dukát, 8 solidus és 8 aranydénár került a pápai kamarába.²⁰ Ez az építkezésre szánt egyharmad volt, vagyis a bevétel ennek a háromszorosa, több mint 20 000 dukát lehetett. Ha hazánkban is elegendő volt egy forintot, vagy egy heti megélhetésnek megfelelő összeget fizetni a búcsúért, akkor a befolyt összeg több ezer kiváltságnyerőt jelent. Meglepő tehát, hogy mindössze négy kiváltságlevél maradt fenn, kiváltsághoz, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a pápai rendelkezés szerint minden ferences rendházban el lehetett nyerni a búcsút, vagyis sokkal több helyen, mint a korábbi – akár jubileumi, akár keresztes – kiváltságokat.²¹

A már említett *Liquet omnibus* bullával II. Gyula pápa 1510. január 11-én – mint-hogy korábbi küldetésének ideje lejárt – megújította Francisco Zeno megbízatását, mely ekkor már meg nem határozott időre szólt. A bullában az egyházfő az előzővel szinte teljes mértékben megegyező jogosítványokat engedélyezett a generális vikáriusnak, aki ennek megfelelően ismét oklevelet küldött a cizmöntán helytartóságok előljáróinak, így Laskai Osvátnak is. Ebben kinevezte őt segítőjének és megbízottjának, átruházva rá minden felhatalmazását, melyet a pápától kapott.²² Vélhetően újból megkezdődött a búcsúhirdetés hazánkban, ám erről bővebb információt nyújtó adat nem maradt fenn. 1512-ből azonban rendelkezésre áll egy oklevél, mely Rafael bíboros átiratában II. Gyula pápa Francisco Zenónak ez év február 28-án írt brevójét közli, melyben a pápa utasította a generális vikáriust, hogy a magyarországi búcsúhirdetésből származó bevételnek a római építkezésre szánt egyharmadáról gondoskodjon, és azt ő vagy megbízottjai körütekintően őrizték.²³ Eszerint tehát a Szent Péter-bazilika építését megsegítőknak engedélyezett kiváltságok terjesztése ekkor is zajlott Magyarországon.

¹⁹ Marc Lienhard: *Identité confessionnelle et quête de l'unité. Catholiques et protestants face à l'exigence œcuménique*. Lyon, 2007. 264.

²⁰ Borsa G.: A római Szent Péter bazilika, 184.

²¹ Ez a szám azért is kevésnek mondható, mert például az 1500-as jubileumi év kiváltságainak adományozását tizenkilenc fennmaradt oklevél tanúsítja, az 1475-ös jubileum hazai meghirdetését 1480 és 1481 folyamán pedig tizenhat.

²² Cod. Lat. 432. 107v–108r.

²³ DF 275 548. Rafael bíboros pápai kamarás volt ekkor. Conrad Eubel: *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi, sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series...* I–III. Monasterii, 1913–1923. III. 3.

A folytatás X. Leó pápasága idején Európában

X. Leó pápa idején a Szent Péter-bazilika építésére adott búcsú hirdetése újabb lendületet vett. Noha a pápa szokás szerint minden búcsút visszavont megválasztásakor, néhány hónap múlva bullában adta a hívek tudomására, hogy a Szent Péter-bazilika javára hirdetett kiváltságok elnyerésére továbbra is van lehetőség. 1513-tól kezdve az éppen hivatalban lévő ferences generális vikáriust hatalmazta fel a pénz begyűjtésére és a búcsú hirdetésére, majd 1517-től hosszabb időre Cristoforo Forli lett az új megbízott, akit később bíborossá kreált.²⁴

A ferencesek ultramontán területein ez alkalommal is másképpen zajlott a búcsú terjesztése. A spanyol királyságokban a pápa Ferdinánd király beleegyezésével 1514-ben megújította a búcsút. A toledói érsek, Ximenes bíboros²⁵ azonban sokáig nem támogatta a kiváltság hirdetését és a pénzszedést, ám az érsek halála után, 1517-ben a spanyol vezetés tárgyalást folytatott a bevétel pápaságot illető részéről, s legfontosabb törekvése az volt, hogy minél több pénzt a királyi kincstár számára tartson meg, sőt, valójában még a pápai egyharmadot sem akarták átadni, csupán 20 000 dukátot.²⁶ Portugáliában nem került sor a Szent Péter-búcsú meghirdetésére, mert egy 1514-ben engedélyezett keresztes kiváltság volt érvényben, és ennek a bevételéből kívánt részesülni a pápa, méghozzá igen jelentős összeget, 50 000 dukátot szerezve.²⁷ A Francia Királyság hasonlóképpen vette ki részét a búcsúból, mint Portugália. X. Leó egészen korán, már 1514 szeptemberében hasonló egyezsége jutott a királysággal, mint elődje, így utasította megbízottját, hogy a saintes-i székesegyház felújítására adott teljes búcsúból származó pénz felét foglalja le, és küldje el az Apostoli Kamarának.²⁸ Az Angol Királyságban igen későn, csupán 1516-ban került sor olyan búcsú meghirdetésére, melynek jövedelméből a pápa egy részt a római bazilika építésére fordított. Ekkor X. Leó felhatalmazta az ágostonos rend helyi tagjait, hogy tíz éven át teljes búcsút adhassanak, a bevételt pedig fele-fele arányban kapta meg a rend és Róma.²⁹

A Német-római Császárság területén X. Leó pápasága idején megvalósuló búcsúprédikálás érdemel talán a legnagyobb figyelmet a Szent Péter-búcsú történetében, ugyanis első-

²⁴ Paulus, N.: *Geschichte des Ablasses*, 173.

²⁵ 1495. február 20-tól haláláig, 1517. november 17-ig volt toledói érsek. Eubel, C.: *Hierarchia catholica*, II. 252., III. 314.

²⁶ Ez az összeg azt mutatja, hogy a spanyol királyságokban hatalmas bevételt jelentett egy-egy teljes búcsú meghirdetése, hiszen még a 20 000 dukát is egy kisebb összeg, mint a teljes bevétel egyharmada, ami ténylegesen megillette volna a pápát. Paulus, N.: *Geschichte des Ablasses*, 177.

²⁷ Paulus, N.: *Geschichte des Ablasses*, 176.

²⁸ Uo. 177. és Joseph Hergenröther (ed.): *Leonis X. pontificis maximi regesta gloriosis auspiciis Leonis D. P. PP. XIII. feliciter regnantis, e tabularii Vaticani manuscriptis voluminibus aliisque monumentis, adiuvantibus tum eidem archivio addictis tum aliis eruditus viris*. Friburgi Brisgoviae, 1884. 754. (12 275.)

²⁹ R. N. Swanson: *Indulgences in Late Medieval England. Passports to Paradise?* Cambridge, 2007. 146., 243., 451–452., 474.

sorban itt történtek azok az események, melyek a kortársak ellenállását és kritikáját kiváltották. 1514. december 2-án a pápa Gianangelo Arcimboldi milánói prépostot nevezte ki küldöttének Köln, Trier, Salzburg, Bréma és Besançon, valamint a svédországi Uppsala érsekségek területére és néhány egyházmegyébe, elsősorban a francia–flandriai határon.³⁰ A búcsúbiztos feladata volt, hogy saját segítőit kinevezze, a hamis hirdetőktől pedig megszerezze a pénzt és az Apostoli Kamarába küldje.³¹ Arcimboldi hamarosan hozzá is kezdett a búcsú megszervezéséhez az észak-német részekén, és jelentős összeget össze is tudott gyűjteni 1515 nyaratól, ám elsősorban a kölni érsekséghez tartozó gazdag németalföldi területre koncentrált. Itt azonban Habsburg Károly vezetésével a kormány nem engedélyezte a búcsúhirdetést, ugyanis a kiváltságból szerzett pénzt saját céljaira akarta felhasználni. Ennek megfelelően a pápa 1515. szeptember 7-én kibocsátott bullájában három évre olyan teljes búcsút engedélyezett a Habsburg fennhatóság alatt álló területeken, mely bevételének kétharmadát az áradások miatt igen rossz állapotban lévő tengerpart menti gátak felújítására lehetett használni. Búcsúbiztosnak az utrechti Adriaan Floriszoon Boeyenst nevezte ki az egyház vezetője, aki 1522-ben VI. Adorján néven foglalta el a pápai trónt. A gátak helyreállítására hirdetett búcsú sikeresnek bizonyult, ugyanis az adatok szerint három év alatt 53 455 dukát gyűlt össze a bazilika építésére, 75 000 dukát pedig a gátak felújítására, ami nem meglepő, hiszen az egyik leggazdagabb területről van szó.³²

Arcimboldinak tehát korlátoznia kellett tevékenységét, ám kárpótlásul a pápa 1515-ben további jogosítványokat adományozott megbízottjának, így például a kedvezményezettek a nagyböjt kivételével vaját és más tejterméket is fogyaszthattak, stációs búcsút nyerhettek, vagy hordozható oltárt használhattak.³³ 1516 őszén X. Leó még egy évvel meghosszabbította Arcimboldi megbízatását a német területekre, továbbá újabb felhatalmazást adott neki Dániába, Norvégiába és Svédországba 1518 végéig. Ez alkalommal azzal is megbízta, hogy közvetítsen a dán király, II. Keresztély és a svéd kormányzó, Sten Sture között.³⁴ Arcimboldi figyelme ettől kezdve elsősorban az északi területek felé fordult. 1517 nyarán Dániába ment, ahol a püspökök azonnal beleegyeztek a búcsú hirdetésébe, a király pedig udvariasan fogadta a legátust, de a kiváltság terjesztését csak 1120 arany ellenében

³⁰ Wilhelm Ernst Winterhager: Die Verkündigung des St. Petersablasses in Mittel- und Nordeuropa 1515–1519. Politische Bedingungen und Konsequenzen. In: Andreas Rehberg (Hrsg.): *Ablaskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext*. Berlin, 2017. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 132.) 569.

³¹ Ferdinand Rémy: *Les grandes indulgences pontificales aux Pay-Bas à la fin du Moyen Âge, 1300–1531. Essai sur leur histoire et leur importance financière*. Louvain, 1928. (Recueil de travaux. Ser. 2. 15.) 153–155.

³² Charles M. A. Caspers: Indulgences in the Low Countries, c. 1300–c. 1520. In: R. N. Swanson. (ed.): *Promissory Notes on the Treasury of Merits. Indulgences in Late Medieval Europe*. Leiden, 2006. (Brill's Companions to the Christian Tradition 5.) 84–86.

³³ Rémy, F.: *Les grandes indulgences pontificales*, 159–160.

³⁴ Winterhager, W. E.: Die Verkündigung des St. Petersablasses, 577, James L. Larson: *Reforming the North. The Kingdoms and Churches of Scandinavia, 1520–1545*. Cambridge–New York, 2010. 65–68.

engedélyezte neki. Ugyanakkor abban is megállapodtak, hogy Arcimboldi mindent megtesz a dán–svéd konfliktus elsimítása érdekében, s ennek megfelelően egy ideiglenes tűzszünet megkötésében is segédkezett. A pápa megbízottja 1518 tavaszán Svédországba utazott, ahol Sten Sture is szívélyesen fogadta, így megkezdhetette igen sikeresnek mondható búcsúhirdetését.³⁵ 1519 elejéig szinte egész Skandináviát bejárták a megbízott búcsúbiztosok, és jelentős összeget, kb. 20 000 forintot gyűjtöttek össze a kiváltságért. Arcimboldi azonban tevékenységével magára haragította II. Keresztély dán királyt, így amikor a legátus Dánián keresztül akarta a bevételt Rómába vinni, a király elkobozta a pénzt, és Arcimboldi is csak nagy nehézségek árán tudott visszamenekülni Svédországba. II. Keresztély azt kérte X. Leó pápától, hogy más országok példájára megkaphassa a búcsúpénz felét. Arcimboldi végül 1519-ben visszatért Itáliába, de a Svéd Királyságban szedett pénz II. Keresztély birtokában maradt, melyet minden bizonnyal éppen a svédek elleni 1519–1520-as – sikeres – hadjáratra fordított, melynek eredményeképpen ő lett Svédország királya.³⁶

Az északi német és skandináv területeken tehát számos hívő elnyerte bűnei teljes bocsánatát és jelentős összeg gyűlt össze, ám a pénz többnyire nem jutott el Rómába, és a búcsúhirdetés több-kevesebb visszatetszést keltett. A legnagyobb botrányt azonban a Német-római Császárság középső és déli részén hirdetett búcsú okozta, mely egyben kiváltotta Martin Luther kritikáját és a helyi hatalmasságok ellenállását is. X. Leó pápa kezdeti törekvése volt, hogy találjon egy megbízható követet, aki az 1500-as szentévhez hasonló sikereket érhet el az Alpokon túli területeken. Ezt a követet Albrecht von Brandenburg személyében találta meg, akit 1513. december 2-án magdeburgi érsekké, december 16-án halberstadti püspökké, 1514. augusztus 18-án pedig mainzi érsekké nevezett ki.³⁷ Rómanak komoly nehézséget okozott, hogy megerősítse Albrechtet mindhárom egyházi tisztségében, ráadásul túlságosan fiatal is volt, mindössze huszonöt éves. X. Leó végül megerősítette mainzi érseki székében, ám cserébe Albrecht 14 000 dukátot ígért a pápaság számára, további 10 000 dukátot pedig azért, hogy másik két méltóságát is megtarthassa. A hatalmas összeg előteremtésének céljából a pápa őt bízta meg mindhárom területen és a Brandenburgi család által uralt vidékeken a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsú terjesztésével, így mainzi érsekként a befolyt összeg felét megtarthatta, csupán másik felét kellett az építkezés költségeire Rómába küldenie. 1515. március 31-én kelt *Sacrosanctis* kezdetű bullájában a pápa nyolc évre Albrecht von Brandenburgot és Mainz városának ferences őrét bízta meg a kiváltság terjesztésének megszervezésével, és arra is felhatalmazást adott, hogy minden más búcsút felfüggeszsenek a szóban forgó érsekségek és a halberstadti egyházmegye területén.³⁸ A búcsú meghirdetéséhez Albrechtnek alkalmas búcsúbiztosokat is

³⁵ Winterhager, W. E.: Die Verkündigung des St. Petersablasses, 576. és Larson, J. L.: *Reforming the North*, 69.

³⁶ Winterhager, W. E.: Die Verkündigung des St. Petersablasses, 578–579. Vasa Gusztáv mindenesetre arra panaszkodott, hogy a svédek saját búcsúpénzükből támadták meg.

³⁷ Eubel, C.: *Hierarchia catholica*, III. 207. és 232.

³⁸ Pastor, L.: *History of the Popes*, VII. 330–332., 344–345. és 350.

kellett keresnie, ám ez több nehézséggel járt, mint hagyományosan. A más országokban ezt a feladatot lelkesen teljesítő ferencesek itt nem vállalták a megbízatást, és különféle indokkal kitértek a felkérés elől. Így a mainzi érsekségben Jodochus Lorcher egyházjogász lett búcsúbiztos, a magdeburgiban pedig Johannes Tetzel domonkos szerzetes, aki már 1516-ban hirdette a Szent Péter-búcsút a meissenai egyházmegyében.³⁹ Azokon a helyeken, ahol a helyi vezetők lehetővé tették a búcsú prédikálását, a búcsúbiztosok megállapodást kötöttek a püspökkel és a káptalannal a hirdetés idejéről, valamint a helyiek részesedéséről a bevételből, ami többnyire az összegyűlt pénz egyhatoda volt. A búcsúhirdetés azonban több helyen ellenállásba ütközött a helyi világi vezetők részéről, akik saját területeiken, amennyire tudták, akadályozták az érseki megbízottak munkáját. A legnagyobb ellenállást György szász herceg tanúsította, elsősorban személyes ellentétből fakadóan, ugyanis ő Albrecht helyett saját fiát szerette volna a gazdag magdeburgi érsekség élére állítani. Ezért sikeresen megakadályozta Tetzel lipcsei búcsúhirdetését, ám ugyanezt nem tudta elérni Merseburgban, s még az ott szerzett pénz kiadását sem tudta meggátolni. Amikor azonban 1517 novemberében Lipcsében tartózkodott, tudomására jutott Luther támadása a vezeklés enyhítését nyújtó kiváltságok ellen, s Adolf merseburgi püspökkel egyetértésben elhatározta, hogy segíti a lutheri tanok terjedését a tézisek publikálásával. Így György herceg politikai megfontolásból nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a búcsúkritika minél gyorsabban és minél szélesebb körben elterjedjen.⁴⁰

Ezzel egy időben azonban Albrecht érsek azon munkálkodott, hogy a búcsúhirdetést mindinkább kiterjessze, ugyanis kevésnek ítélte a kiváltság adományozásából származó bevételt. A pápa 1517. június 26-án kibocsátott *Comperto alias* brévéjében további jogosítványokat adományozott Albrechtnek, hogy a búcsút még vonzóbbá tegye a hívek körében. Ezzel és számos új kiváltságlevél kinyomtatásával a búcsúhirdetés új lendületet vett, ám még nagyobb ellenállásba ütközött, mint korábban. Ekkorra ugyanis már számos helyen kinyomtatták Luther téziseit, így György herceg után más világi hatalmasságok is kezdték a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsú ellen fegyverként használni a tanokat. Emiatt a bevétel olyan csekély maradt, hogy 1518 nyarán Albrecht végleg befejezte a kiváltság terjesztését, amiben annak is szerepe volt, hogy közben bíborosi kinevezést kapott X. Leó pápától.⁴¹ Albrecht von Brandenburg érsek tehát előbb befejezte tevékenységét, mint a pápai bulla eredetileg engedélyezte neki, és hamarosan véget is ért a kiváltság terjesztése a német területeken, ám a búcsúhirdetés hatása megmaradt, hiszen hathatósan hozzájárult Luther tanainak terjedéséhez.

³⁹ Winterhager, W. E.: Die Verkündigung des St. Petersablasses, 568–569.

⁴⁰ Uo. 582–591.

⁴¹ Uo. 592–601. Bíborosi kinevezése 1518. július 5-én történt, címtemploma a Szent Krizogonusz lett. Eubel, C.: *Hierarchia catholica*, III. 17.

X. Leó gyűjtése Magyarországon

A Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsút illetően a Magyar Királyságra a ferencesek ciszmontán területeinek szóló megbízatások voltak érvényesek. Eszerint – ahogy korábban erről már volt szó – X. Leó pápa már 1513. október 29-én rendelkezett a kiváltság adományozásáról és a pénz gyűjtéséről, amit 1514 januárjában megújított. Erről az időszakról azonban semmi nyoma nincs annak, hogy hazánkban a ferences testvérek a korábbiakhoz hasonlóan elkezdtek volna a búcsú szervezését, és a generális vikárius utasításának végrehajtását. E ténynek minden bizonnyal abban található a magyarázata, hogy X. Leó pápa már 1513. július 15-én bullában rendelkezett egy török elleni keresztes hadjárat meghirdetéséről, melyhez legátusának Bakóc Tamás esztergomi érseket nevezte ki.⁴² Ismeretes, hogy noha Bakóc Tamás megkezdte a kereszt hirdetését, és a magyar hadak készen álltak a harcra, a török békeajánlatot tett 1514 áprilisában, melyet II. Ulászló király elfogadott. Ennek következtében az érsek leállította a keresztesek toborzását, majd betiltotta magát a hadjáratot is, ám ez már nem tudta megállítani a Dózsa György vezette lázongó fősereget, és az események véres polgárháborúba torkolltak.⁴³ Mindezek után nem meglepő, hogy a zavaros hazai események közepette nem történtek lépések a Szent Péter-búcsú hirdetésére. Igaz ugyan, hogy található egy bejegyzés 1515-ben a pápai kamaránál 821 dukát 13 solidus és 4 dénár aranyról, melyet a pápaság kapott a Fuggerektől a magyar búcsúpénzből, ám a nyugta szerint X. Leó a II. Gyula pápa által meghirdetett jubileumra és annak bevételére hivatkozik, így ez nem bizonyíték arra, hogy X. Leó pápaságának elején megindult volna a Szent Péter-búcsú előnyeinek adományozása Magyarországon.⁴⁴

Amikor 1517-ben a pápa Cristoforo Forlit bízta meg a Szent Péter-búcsú hirdetésével, számos olyan kedvezményt engedélyezett, melyek korábban nem jártak együtt a keresztes vagy jubileumi teljes búcsúk adományozásával.⁴⁵ X. Leó elődeihez hasonlóan minden más búcsút felfüggesztett, kivéve néhány francia és portugál ispotály búcsúját, melyek a szegények és szerencsétlenek megsegítésére kötelezték magukat, valamint a török és más hitetlenek elleni kiváltságokat. Arra vonatkozóan, hogy hazánkban történt búcsúhirdetés, mindössze egyetlen adat található. 1519. július 10-én Dereszlényi Albert ferences miniszter levélben arra kérte Budaméri Tárcai János özvegyét, Sárát, hogy küldje el a sóvári kolostor építésére azt a pénzt, mellyel a jubileumi teljes búcsú elnyerése miatt tartozik. A levélben leírja a helytartó, hogy Sára asszony néhány évvel korábban a rend pesti Szent János templomában elnyerte vezeklése teljes elengedését, amiért akkor adakozott, ám a pápa

⁴² C. Tóth Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: Uő – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Bp., 2015. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 32.

⁴³ Uo. 71–72.

⁴⁴ Aloys Schulte: *Die Fugger in Rom, 1495–1525. Mit Studien zur Geschichte des kirchlichen Finanzwesens jener Zeit*. I–II. Leipzig, 1904. I. 173., II. 123–124.

⁴⁵ *Magnum bullarium romanum seu eiusdem continuatio, quae supplementi loco sit, tum huicce, tum aliis quae praecesserunt editionibus Romanae, & Lugdunensi*. X. Luxemburgi, 1730. 38–42.

Verbőci István kérésére megengedte a rendnek, hogy a szerzetesek a búcsúból fennmaradt pénzt saját kolostoraik szükségleteire fordítsák.⁴⁶ Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy a pápa a magyar ferenceseknek is megadta a kegyet, hogy valamilyen helyi célra fordítsák a Szent Péter-búcsúból befolyt összeget. Annak fényében, hogy a török elleni harcok éppen nyugvóponton voltak, ez nem is meglepő. Ugyanakkor azt is lehet tudni, hogy már korábban, II. Gyula pápa idejében is lehetett hazánkban hasonló törekvés, elsősorban Ercole Pio egri egyházmegyei kormányzó részéről.⁴⁷ A kormányzó 1508 és 1510 közé eső mindössze két éves magyarországi tartózkodása során egyik legfőbb célja volt, hogy befejezze a székesegyház építését, melyet még Estei Hippolit elődei kezdtek el. Hogy a munkálatokhoz pénzt szerezzen, 1509-ben megpróbálta rávenni a Rómában tartózkodó Estei Hippolit bíborost, hogy a pápától búcsút kérjen célja eléréséhez. A levél szövegéből ugyan nem következik, hogy a (budai) ferencesek már II. Gyula pápa idején lehetőséget kaptak volna arra, hogy a bevétel egy részét saját céljaikra használják fel, de Ercole Pio hallott ilyen pápai engedélyről, és megpróbálta saját javára fordítani. S ha II. Gyula pápa még szigorúságot mutatott a búcsúpénz felhasználását illetően, hiszen még 1512-ben is a király török elleni hadjáratára fordítandó kétharmadról írt, X. Leó pápa már bizonyára nagylelkűen átengedte a bevétel bizonyos részét egy – a hívek által szívesebben támogatott – helyi cél érdekében, ha cserébe nagyobb összeget tudott szerezni a római bazilika építésére.

Az adatok feltűnő hiányossága ellenére nem mondható el, hogy magyarok egyáltalán nem vették ki részüket az 1520-as években a Szent Péter-búcsúból. Vezeklése teljes elengedését elnyerte ugyanis 1519-ben Site Miklós feleségével és gyermekeivel, 1520-ban Markowchi János és Széchenyi Zsigmond pap, 1521-ben pedig Hanyonyon lakó Ferenc pap szüleivel és testvéreivel.⁴⁸ Mindhárom kiváltságlevél Rómában kelt, tehát a kedvezményezettek valamelyike az Örök városba zarándokolt a kiváltság megszerzéséért. Ők X. Leó pápa bullájának értelmében még több lelki előnyben részesültek, mint a II. Gyula pápa által hirdetett búcsú kedvezményezettjei.

Martin Luther 1517. október 31-én megfogalmazott téziseiben a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsú hatására a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény létjogosultsá-

⁴⁶ DF 217 792. Kiadása: Kertész B.: *A magyarországi obszerváns ferencesek*, 136–137. (54.)

⁴⁷ Ercole Pio egyik fő hazai megbízatása abban állt, hogy Estei Hippolit bíboros, egri püspök bevételeit növelje, ám e téren nem sok sikerrel dicsekedhetett. Domokos György – Erős Katalin Renáta SSND: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből. Az Egri Hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai*. Eger, 2018. (Egri érseki gyűjtemények kiadványai 1.) 31. A tanulmány olasz nyelven: György Domokos – Katalin Renáta Erős SSND: Ercole Pio e le indulgenze di Eger. In: *Verbum. Analecta Neolatina*, 16 (2015) 1–2. 43–56.

⁴⁸ Site Miklós kiváltsága: DL 93 796. Markowchi János és Széchenyi Zsigmond kiváltsága: DL 34 626. Regesztája: Mályusz Elemér: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Második közlemény. Levéltári Közlemények*, 5 (1927) 208. Kiadása: ETE I. 1–3. Hanyonyon lakó Ferenc kiváltsága: DL 23 528.

gát kérdőjelezte meg. Nyomában számos vita keletkezett a búcsúkról, kezdetben főként a Német-római Császárságban, alig valamivel később pedig Európa-szerte mindenfelé. Ugyanakkor a német egyházi és világi vezetők nem magát a búcsú intézményét, hanem kimondottan a Szent Péter-bazilika építésére hirdetett vezeklés-elengedést támadták, hiszen semmi érdekük nem fűződött a népszerű, számukra is hasznot hozó és pénzszerzésre kiválóan alkalmas egyházi kiváltság megszüntetéséhez. Emellett szól az a tény is, hogy míg minden erejükkel a római bazilika számára adott búcsú hirdetését akadályozták, ugyanakkora elszántsággal törekedtek vezeklésenyhítési kiváltságot szerezni saját helyi érdekeltségeik számára.⁴⁹ Minthogy Európa más országaiban nem volt politikai motiváció a lutheri búcsúkritika terjesztése hátterében, nem fejtették ki olyan jelentős mértékben hatásukat. Igaz, hogy Luther felszínre hozta korábbi idők kérdéseit és vitáit a búcsúkkal kapcsolatban, ám ezek nem kimondottan a vezeklés enyhítésére vagy eltörlésére vonatkoztak, hanem elsősorban a búcsúk terjesztésének mikéntjére. Magyarországon sem volt jellemző az 1520-as évek elején a búcsúk intézménye elleni támadás, ám az 1525-ös szentév ebből a szempontból fordulópont, ott ugyanis már erősen jelentkezett a pápai kiváltsággal szembeni elégedetlenség.⁵⁰

Luther nézeteivel kapcsolatban fontos megemlíteni azt is, hogy – noha valóban többfelé történtek visszaélések a búcsúkkal – Luther elsősorban nem a visszaéléseket, hanem a szenvedés bármiféle enyhítését kifogásolta, összefüggésben a már korábban is jogosan kritizált problémával, vagyis az egyházban tapasztalt túlzott engedékenységgel és az eredeti evangéliumi szegénységtől való eltávolodással. Luther azt a nézetet vallotta, hogy aki enyhülést keres a jócselekedetekkel, és ezáltal kerüli a szenvedést, valójában nem Krisztus – vagyis a szenvedés – útján jár, és nem nyer megnyugvást. Szerinte a búcsúk arra tanítják meg az embereket, hogy a büntetéstől féljenek, és ne a bűntől, így tulajdonképpen engedélyt adnak a bűnre, ahelyett, hogy a büntetés szeretetére nevelnének.⁵¹ Luther e megítélésaira elsőként Johannes Tetzel, a Szent Péter-bazilika építésére a magdeburgi érsekségben meghirdetett búcsú prédikátora válaszolt, aki cáfolta nézeteit arra hivatkozva, hogy a búcsút nem a jövőben elkövetett bűnök után kapja a hívő, és a vezeklés teljes elengedése után is bűnre hajló marad az emberi természet.⁵²

A hivatalos katolikus álláspont megfogalmazására a zavaros történelmi események miatt csak jóval a 95 tézis megjelenése után került sor, a tridenti zsinaton. 1545 és 1563 között három nagy ülésszak eredményeképpen születtek meg a zsinati dekrétumok, melyek közül az utolsón 1563. december 3-án és 4-én fogadták el a búcsúkról szóló kato-

⁴⁹ Winterhager, W. E.: Die Verkündigung des St. Petersablasses. 591., 593–597., 601.

⁵⁰ ETE I. 209–210.

⁵¹ Davis Bagchi: Luther's Ninety-five Theses and the Contemporary Criticism of Indulgences. In: Swanson, R. N. (ed.): *Promissory Notes* 334–335.

⁵² Robert W. Shaffern: Mendicant Friars and the Legacy of Indulgences. In: Rehberg, A. (Hrsg.): *Ablasskampagnen des Spätmittelalters*, 291.

likus álláspont megfogalmazását.⁵³ A dekrétumban az egyház a búcsúadás hatalma mellett tett hitet, ugyanakkor megszüntette az alamizsnaadás feltételét minden búcsú esetében, s ettől kezdve csupán ájtatossági cselekedeteket és imádságok elvégzését lehetett kérni akármilyen búcsú elnyeréséhez.⁵⁴ A zsinat hatására átalakult a vezeklés enyhítését engedélyező kiváltság adományozásának rendszere. Míg korábban változatos engedélyek és lelki előnyök ígéretével tettek egy-egy búcsút vonzóbbá a hívek számára, a 16. század második felétől ilyenre már nem volt példa. Fontos változás volt, hogy eltűntek a búcsúhirdetők, akiknek tevékenysége a legtöbb visszatetszést váltotta ki. És minthogy a tridenti zsinat után már kizárólag a jámborság növelése és nem a pénzszerzés volt a cél, egyre inkább megkövetelték a szentáldozást is a kiváltság elnyeréséhez.⁵⁵

A búcsúk tehát szerves részei voltak a középkori vallási életnek, de mint emberek által vezetett intézménynek, természetes velejárója volt időnként az eredeti rendeltetéstől való eltérés, népszerűségüknek köszönhetően pedig olykor több visszatetsző cselekedet volt köthető hozzájuk, mint számos más lelki előnyt nyújtó egyházi kiváltsághoz. Mindazonáltal a középkorban a búcsúkkal kapcsolatban tapasztalható túlkapások nem jelenthetik azt, hogy egy intézményt – mely ilyen szerves része volt a középkori és újkori ember vallásos életének – mindenestül rossznak, tévesnek vagy az idők folyamán elértéktelenedettnek kellene tekinteni. A reformáció által megindított támadások ellenére a búcsúk fennmaradtak, és a mai napig a katolikus hívek vallásgyakorlásának és üdvösségre való törekvésének részei.

Összegzés

A Szent Péter-bazilika építésének elősegítésére II. Gyula, majd X. Leó pápa által hirdetett teljes búcsút igazolhatóan a Magyar Királyságban is számos hívő elnyerte, hiszen a kiváltságért kért összeg nem volt túlságosan megterhelő számukra. A bevétel hazánkból 1510. szeptember végéig a Fuggerek pápai kamarába való befizetése szerint 6 743 dukát, 8 solidus és 8 aranydénár volt, ami több ezer kiváltságnyerőt jelent. A X. Leó pápa idején törént búcsúhirdetést meglepően kevés hazai oklevél tanúsítja, noha ekkorra már elterjedt a nyomtatott búcsúlevelek használata. Az adatokból mindenesetre tudható, hogy a pápa – más nyugat-európai területekhez hasonlóan – Magyarországon is átengedte a bevétel egy részét valamilyen helyi célra, ami ezúttal nem a török elleni harc volt, hanem a kiváltságot hirdető ferencesek templomainak a felújítása.

⁵³ Hubert Jedin: *A zsinatok története*. Ford. Víz László. Bp., 1998. 116.

⁵⁴ Schütz Antal: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere*. I–II. 2. bőv. kiad. Bp., 1937. II. 574.

⁵⁵ Elizabeth Tingle: French Reactions to the 1517 Debate in Theory and Practice. In: Rehberg, A. (Hrsg.): *Ablaskampagnen des Spätmittelalters*, 661–669.

THE LESSONS OF THE ST. PETER INDULGENCE

The attack of Martin Luther against pardons was triggered by the indulgence campaign issued for the construction of the new St. Peter's Basilica in Rome. The deposition of the new basilica's foundation-stone took place in 1506 and, at the beginning of the next year, Pope Julius II promulgated a plenary indulgence for all those who proceeded to Rome and gave a grant for the construction. At the end of the year 1507, a new papal bull was issued which made the plenary indulgence available without a pilgrimage to Rome. The Franciscan observant general vicar, Girolamo Tornielli, was appointed as a commissioner and collector of pardons in the Franciscan Provincia Cismontana. To the other realms of Europe, papal bulls also were issued during the years of 1508–1510 with different clerics being assigned to achieve the indulgence campaign.

There are four surviving pardon letters and a Franciscan formulary which help us to review the events of this pardon in Hungary. In a letter issued at the very end of 1507, Tornielli entrusted the Hungarian vicar, Osvát Laskai, to arrange the preaching of the pardon, appoint his commissioners, select churches for obtaining the benefits of pardon, and take care of the proceeds raised for the construction. The proceeds of the sale of indulgence were divided into three parts, of which two parts were conceded to the Hungarian king Vladislaus II for his campaign against the Turks, and the remaining third was donated for the construction of St. Peter's Basilica. When Tornielli died, Francisco Zeno was appointed as commissioner who also sent a letter to Laskai in which he delegated his concessions. In 1512 Pope Julius II issued a bull directly to the Hungarian Franciscans with instructions regarding the campaign, and especially the proceeds. According to a record in the Apostolic Camera, the proceeds from Hungary between 1507 and 1510 were 6743 ducats.

In 1513 the new Pope, Leo X, promulgated a plenary indulgence again on behalf of the construction of the new basilica. Gianangelo Arcimboldi was appointed as a legate for the northern and western parts of Germany as well as Sweden, Denmark, Norway, and Finland. Albrecht von Brandenburg was entrusted to the eastern and southern parts of Germany. Their activities provoked the opposition of the lay rulers throughout Germany, who, therefore, promoted the spread of Luther's theses and his criticism of indulgences.

Due to the crusade against the Turks, the St. Peter indulgence was not preached in Hungary at that time. But, as the crusade failed, the St. Peter pardon became obtainable again from 1517. According to a few surviving documents, either half or one-third of the proceeds were conceded to the Franciscans for the restoration of their churches. But there was no debate or abuse around the St. Peter indulgence campaign in Hungary, neither during the reign of Julius II nor during the papacy of Leo X.

It is important to notice that Luther's main criticism of indulgences was due to the observed laxity in the Church. He disapproved of any kind of remission of penalty since it led to an easy Christian life, and it took away suffering; therefore, it was the enemy of

the cross. German rulers helped the spread of Luther's theses due to their political goals. In Hungary, the first signs of oppositions against the pardons appeared in 1525 when the jubilee indulgence was preached.

Keywords: plenary indulgence, indulgence campaign, pardon, St. Peter's Basilica, Martin Luther

JAKAB PÉTER

*Hatalmi harcok Róma városában Antonio di Pietro dello Schiavo naplója alapján (1404–1417)**

Bevezetés

A SANTA MARIA di Trastevere Róma egyik ősi temploma, egyben Szűz Mária tiszteletének is kiemelt, a 4. századig visszavezethető helyszíne. Művészettörténeti szempontból legértékesebb része az apszis alatti, Pietro Cavallini nevéhez kötött mozaiksor a 13–14. század fordulójáról, amelynek megrendelője Bertoldo Stefaneschi bíboros volt.¹ A templomban azonban a donátor családjának egy másik tagjához köthető emlék is van: Pietro Stefaneschi síremléke a baloldali kereszthajónál tekinthető meg, sírfelirata ma is jól olvasható. A hexameteres szöveg nem szűkölködik az elhunyt dicséretében („*formam naturani tentem angelicam dederat*”, „*sapiens et doctus in omnia prae fuit eloquio*”). Az 1417-ben elhunyt bíboros korinthuszi oszlopok között elhelyezett, díszes párnán nyugvó alakja Paolo Romano műve. A főpap méltóságot sugárzó arca azonban nem árulkodik a 15. század első évtizedeinek Rómájáról. A nyugati egyházszakadás utolsó éveiben az egyházi méltóságok (ellen)pápák, egymással harcoló bárói családok, s nem utolsósorban hódítók (például Nápolyi László) hatalmi játszmáinak részeseivé váltak.

A történeti munkák jelentős része – Ludwig von Pastor klasszikus munkájának² szellemiségét követve – Róma városát mindig a pápaság története, illetve a tiarát viselő egyes Péter-utódok uralma felől közelítette meg. Az *Urbs* történetét először Jacob Burckhardt kortársa,

* A dolgozat a Középkorral foglalkozó doktoranduszok konferenciáján 2019. június 14-én elhangzott előadásom („Rex Venceslaus. Nápolyi László római uralma Antonio di Pietro dello Schiavo naplójában”) továbbfejlesztett változata. Ezúton fejezem ki köszönetemet Ciegerné Dr. Novák Veronikának, Dr. Galamb Györgynek, valamint a kötet Szerkesztőinek értékes megjegyzéseikért.

¹ Medvigy Mihály: *Róma. Művészeti és régészeti barangolás a történelmi múltban*. Bp., 2009. 74.

² Lásd: Ludwig von Pastor: *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, I–XVI. Freiburg, 1886–1933.

Ferdinand Gregorovius próbálta a pápák történetétől különválasztani.³ A német történész adatgazdag, nagyívű munkájában politikatörténeti megközelítést alkalmazott.⁴ Ehhez képest az első, a város társadalmának intézménytörténetét sajátos fejlődésként, s nem hanyatlástörténetként ábrázoló monográfia majdnem száz évvel később született meg, Eugenio Duprè Theseider tollából.⁵ Amellett, hogy utóbbi szerző narratíváját ma már nem minden tekintetben tartja kiegyensúlyozottnak a történettudomány,⁶ a konstanzi zsinat előtti és alatti „hanyatlástörténetek” helyébe a források részletesebb vizsgálata lépett. Mivel a középkori Róma igazgatszolgáltatásának, törvényhozásának levéltári dokumentációja meglehetősen töredékes,⁷ rendkívül fontosak azok a narratív források, amelyek betekintést engednek abba, hogyan működött korábban a város, s egy-egy átmeneti időszakban ki jutott benne vezető szerephez.

Dolgozatomban az egyik fennmaradt, a hazai kutatásban kevésbé közismert forrás: Antonio di Pietro dello Schiavo naplója alapján mutatom be, milyen folyamatok jellemzik a 15. század eleji Róma hatalmi viszonyait.

Pietro Stefaneschi a forrásokban

Antonio di Pietro dello Schiavo naplója, a *Diarium Romanum* Róma történetének 1404 és 1417 közötti időszakát taglalja.⁸ A magyarországi szakirodalomban lényegében ismeretlen forrásmunka szerzőjéről keveset tudunk. A római Szent Péter-székesegyház fizetési listáin 1388 és 1424 között dokumentált férfit – a naplót először közlő Francesco Isoldi követve – előszeretettel tüntetik fel egyházi személyként, de egyéb forrás híján ezeket a megállapításokat nézetem szerint hipotézisként kellene inkább kezelni.⁹ Dello Schiavo az egyes esztendőkről részletes, napra pontos (de nem minden évszokról vagy hónapról

³ Legújabb kritikai kiadásban: Ferdinand Gregorovius: *Storia del Roma nel Medioevo*, I–VI. Milano, 2016.

⁴ Munkája ugyanakkor a magyarországi szakirodalomban – sajnálatos módon – jóformán ismeretlen, magyar nyelven részletek vagy kivonatok sem jelentek meg belőle.

⁵ Eugenio Duprè Theseider: *Roma dal comune di popolo alla signoria pontificia (1252–1377)*. Bologna, 1952. (Storia di Roma 11.)

⁶ A szerző és a 20. század közepének „neoguelf” szemléletére lásd: Jean-Claude Maire Vigueur: *L'altra Roma. Una storia dei romani all'epoca dei comuni (secoli XII–XIV)*. Traduzione di Paolo Garbini. Torino, 2011. (Einaudi Storia 40.) XII–XIII.

⁷ Miles Pattenden: Governor and Government in Sixteenth-Century Rome. *Papers of the British School at Rome*, 77 (2009) 260.

⁸ Jelen sorok írásakor már rendelkezésre áll a forrás legújabb reprint kiadása is: *Il Diario romano di Antonio di Pietro Dello Schiavo. Dal 19 ottobre 1404 al 25 settembre 1417*. [S.l.], 2018. (Classic Reprint Series. Forgotten Books). Munkám során viszont a klasszikus latin forráskiadást használtam: *Il Diario romano di Antonio di Pietro dello Schiavo. Dal 19 ottobre 1404 al 25 settembre 1417*. A cura di Francesco Isoldi. Città di Castello, 1917. (Rerum italicarum scriptores 24, 5). (A továbbiakban: *Il Diario romano*.)

⁹ A szerzőre vonatkozóan lásd: Maria Grazia Blasio: Immagini di un condottiero: Braccio da Montone e l'occupazione di Roma del 1417. In: Mario Del Treppo (ed.): *Condottieri e uomini d'arme nell'Italia del Rinascimento*. Napoli, 2001. (Europa Mediterranea. Quaderni 18.) 218. 11. jegyzet

egyforma mennyiségű) információt közöl egyes szám harmadik személyben. A nyelvi-
leg nem túlságosan bonyolult, szépirodalmi kvalitástól messze álló szöveg jellegzetessé-
gei közé tartoznak bizonyos szófordulatok (például a bekezdéseket lezáró, illetve elvá-
lasztó *etcetera*), olykor ötletszerűnek tűnő névváltozatok (például Nápolyi László *rex*
Venceslaus-ból számos helyen *Venceslay* lesz). Massimo Miglio részben e stílus okokból
kiindulva, már 1993-as kötetében következetesen krónikának nevezi (*cronaca di Anto-
nio di Pietro*) a forrást.¹⁰ Bár terminológiájának akadtak követői, a szövegkiadásokban és
a szakirodalomban a „napló” meghatározás vált elterjedtebbé a „krónikával” szemben.¹¹

A forrás jelentőségét mutatja, hogy a korszak történéseit alakító számos római méltó-
ság – többek között a fentebb említett Pietro Stefaneschi – szerepét, tetteit megörökítő
egyetlen narratív szövegről van szó. A naplóban akkor tűnik fel először a főpap neve, ami-
kor a szerző megemlíti a VII. Ince által kreált új bíborosok között („[...] *dominus Inno-
centius pape VII creavit et fecit XI cardinales, inter quos fecit quinque romanos; in primis
dominum de Ursis, dominum de Columpna* [sic!], *dominum de Annibaldis, dominum de
Arcionibus, et dominum episcopum Tudertinum, etcetera*.”).¹² A forrás a tizenegy új bíbo-
ros közül azt az ötöt nevesíti, akik rómaiak voltak. Antonio degli Arcioni és Antonio de
Calvis (Tudertinus) szerepéről kevés információ van, annál több az Orsini, a Colonna
és Annibaldi családok itt említett tagjairól. Az elsőként szereplő Giordano Orsini család-
jának talán legbefolyásosabb főpapja volt a 15. század első felében.¹³ Oddone Colonna
azonos a későbbi V. Márton pápával.¹⁴ A *dominum de Annibaldis* megnevezés viszont
Pietro Stefaneschire utal.¹⁵ A szöveg későbbi szakaszaiban a „Sant’Angelo bíborosa”-ként
szereplő Pietro Stefaneschi édesanyja, Costanza feleségül ment Annibaldo degli Annibal-
dihoz.¹⁶ Pietro testvérei közül az 1379-ben született Jacopo nevét ismerjük még, Paolát, aki
egy bizonyos Gianotto di San Eustachio hitvese lett, s Lorenzót, aki IX. Bonifác pápától
kapta meg Roccát, Porto di Traianót és Pescát.¹⁷

¹⁰ Massimo Miglio: *Scritture, scrittori e storia*. II. Manziiana, Roma, 1993.

¹¹ Lásd: Blasio, M. G.: Braccio da Montone, 219.

¹² *Il Diario romano*, 8.

¹³ A mecenatúrájáról is ismert bíborosról egy korábbi tanulmányomban írtam röviden, lásd: Jakab Péter: „Med-
vekölyök”. Az Orsini család hatalmi stratégiái a késő középkori Itáliában. In: Kádár Zsófia [et al.] (szerk.):
Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. Bp., 2011. 31–45.

¹⁴ A Luxemburgi Zsigmond egyházpolitikájával foglalkozó magyar kutatás a konstanzi zsinat jubileuma kap-
csán sem foglalkozott mélyebben azzal, hogy került Zsigmond látószögébe az egyházszakadást megszüntető
jelöltként Colonna.

¹⁵ Konrad Eubel [et al.]: *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesi-
arum antistitum series. Ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vati-
cani collecta, digesta, edita*. Regensburg, 1898. 26.

¹⁶ Az Annibaldik római szerepéről – számomra meglepően tömör, s szerintem téves (egyoldalú ghibellin pártál-
lást rögzítő) – véleményt közöl: Christine Shaw: *The Political Role of the Orsini Family from Sixtus IV to Cle-
ment VII. Barons and Factions in the Papal States*. Roma, 2007. (Nuovi studi storici 73.) 100.

¹⁷ Giuseppe Marchetti Longhi: *Gli Stefaneschi*. Roma, 1954. (Le grandi famiglie romane 9.) 76.

Pietro Stefaneschiről rendelkezünk másik elbeszélő forrással is, nevezetesen az 1642-ből származó *Vita del cardinale Pietro Stefaneschival*. A szerző, Sebastiano Vannini VIII. Orbán pápának ajánlotta művét, amint a hosszú dedikációból egyértelműen kiderül.¹⁸ A cím azonban megtévesztő: a műben ugyanis a legismertebb Stefaneschi, a szintén bíborosi kalapot viselő, 1343-ban elhunyt Jacopo (Giacomo) mecenatúrájához köthető művek, illetve Pietro Cavallini és Giotto mozaikművészete dominál. Vannini ugyanakkor minden kétséget kizáróan forgatta Antonio Pietro dello Schiavo művét.¹⁹ A napló tehát a 17. században is ismert volt, de inkább hivatkozási alapként tekintettek rá, mint valódi történeti forrásként.

Antonio di Pietro dello Schiavo Stefaneschi római működéséről már közel sem rögzít olyan részletes adatokat, mint származásáról. Bár a bíboros Róma helytartója (*vicarius Urbis*) volt, a szöveg alapján a 15. század elején valódi hatalommal Lodovico Migliorati, VII. Ince bíboros *neposa* bírt.²⁰ A pápa unokaöccse Alessandro Cutolo Nápolyi Lászlóról szóló monográfiájában kissé eltúlzottan, már-már macbethi jellemként szerepel.²¹ Viszont kétségtelen, hogy egy *defenestratio* elrendelőjeként nagy felelőssége volt a pápai udvar elmenekülését (1405) megelőző városi zűrzavar kialakulásában.

A Santo Spirito-beli incidens és következményei

A Tevere (Tiberis) partján álló, ispotállal is rendelkező Santo Spirito temploma 1405-ben véres esemény helyszínévé vált, amely nemcsak a Dello Schiavo-féle naplóban szerepel. Az incidens előzménye Colonna–Orsini-viszály kiújulása volt a Capitolium okán, amelynek birtoklását mindkét család igényelte. Giordano, Giovanni és Nicola Colonna szövetségükkel, Battista Savellivel ekkor döntöttek úgy először, hogy Nápolyi László katonai segítségét kéri – látszólag a IX. Bonifác halála utáni anarchia felszámolására, gyakorlatilag azonban az Orsinik ellen.²² László beavatkozására 1404-ben került sor, amelynek köszönhetően az újonnan megválasztott pápa, VII. Ince helyzete is megszilárdult.²³ Az egyházfő pontifikátusa elején így mind a Colonnák, mind az Orsinik támogatását élvezte. A stabilitásnak az vetett véget, hogy a

¹⁸ Cristina De Benedictis: *La vita del cardinale Pietro Stefaneschi di Sebastiano Vannini. Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, 6. (1976) 3. 961.

¹⁹ Uo. 955., 957.

²⁰ A bíboros neve más alakban is előfordul a forrásokban: pl. Gentile Delfino naplótöredékében Megliorati, vö. *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*. A cura di Francesco Isoldi. Città di Castello, 1910. (Rerum Italicarum scriptores 24,2.) 77., azonban a szakirodalom többsége a Migliorati névalakot használja, így én is ehhez igazodom.

²¹ Alessandro Cutolo: *Re Ladislao d' Angiò-Durazzo*. I. Milano, 1936.

²² Gregorovius, F.: *Storia del Roma*, IV. 277.

²³ A VII. Ince nevet felvevő Cosimo Migliorati pápává koronázásának értékes forrása az angol Usk-i Ádám beszámolója is. A szimbólumokban gazdag esemény bemutatása azonban önálló dolgozatot igényel. Ennek kiindulópontja lehet: Agostino Paravicini-Bagliani: *Morte e elezione del papa. Norme, riti e conflitti*. Roma, 2013. (La corte dei papi 22.)

pápa katonái megszállták a Milvius híd (középkori nevén Ponte Molle) környékét.²⁴ A polgárok ezért 1405. augusztus 6-án egy tizenegy főből álló küldöttséget indítottak Incéhez, amelynek vezetője egy bizonyos Gualtiero mester volt.²⁵ Egy másik forrás, a Gentile Delfino neve alatt megmaradt naplótöredék a delegáció vezetőjeként Stefano dello Bufalót emeli ki, aki történetesen a Colonnák szolgálatában állt.²⁶ Lodovico Migliorati bíboros, a pápa unokaöccse azonban elfogatta a delegáció tagjait. Dello Schiavo hallgat a városi előkelők bántalmazásának részleteiről, de egyértelműsíti, hogy a Santo Spirito kórházban²⁷ mindannyiukat megölték („*item omnes supradicti fuerunt interfecti*”).²⁸ Dello Schiavo szerint Lodovico bosszúja itt nem ért véget: „*post mortem supradictorum, fuerunt pro gectiper finestras prope amulam, ubi hostendebatur Veronicam, etcetera.*”²⁹ Nemcsak a küldöttek holttesteinek defenztrálásának ténye szembetűnő, hanem a Dello Schiavo által használt kifejezések is. Az *amula* egyértelműen a bor átváltoztatásához szükséges kehely (régies) elnevezésére utal. A források által *Veronica* névvel illetett szent tárgy pedig nem volt más, mint a „vera ikon”. Ez a Szent Péter-székesegyház egyik legféltettebb kincse volt: tágabb értelemben minden olyan ábrázolás, amely a szenvedő Krisztus eredeti (az Újszövetség szerint Veronika kendőjében megőrzött) arcvonásait idézte, szűkebb értelemben maga az ereklye.³⁰ A kehely (amely feltételezésem szerint az eredeti tárgy másolata lehetett) a IX. Bonifác által megrendezett szent év alkalmával kerülhetett a Santo Spirito-ban egy jól látható helyre (például egy ablakba), de az is elképzelhető, hogy zarándokok, jární, mozogni részben képtelen betegek számára bemutatott szentmise alkalmával is rendszeresen kitehették. Azt gondolom, a hosszú leírás annak bizonyítását szolgálja a krónikaszerzőnél, miért volt e gyilkosság égbekiáltó bűn. Ince pápa *neposa* azt az épületet gyalázta meg tettével, amely testi és lelki gyógyulást jelentett sok ember számára.³¹ A gyilkosságon felháborodott tömeg ekkor a

²⁴ Alessandro Cutolo – tévesen – augusztus 16-ra teszi az incidens napját, holott Dello Schiavo precízen meghatározza az esemény időpontját (die iouis VI mensis augustis). Vö. Cutolo, A.: *Re Ladislao*, 296., továbbá: *Il Diario romano*, 8.

²⁵ *Il Diario romano*, 9.

²⁶ *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*, 77.

²⁷ Az Ospedale Santo Spirito épülete a Tevere partjához közel van ma is. Az épületegyüttest (templomot és kórházat) Marchionne di Arezzo tervezte, s közel 1000 beteget tudtak benne elhelyezni. Róma 1527. évi kifosztását követően teljesen újjá kellett építeni: egyedül a 15. századi torony maradt meg a középkori épületből. Lásd: Claudio Rendina: *Le chiese di Roma*. Roma, 2015. 347.

²⁸ *Il Diario romano*, 8–9.

²⁹ *Il Diario romano*, 9.

³⁰ Ennek reprezentatív szerepéről a korabeli Rómában lásd: E. Kovács Péter: Zsigmond császár megkoronázása Rómában. *Századok*, 143 (2009) 1323–1382.

³¹ Az erőszak megnyilvánulásaira és itáliai szimbolikájára lásd: Szolnoki Zoltán: Giovanni Sercambi elmékedései a bosszúállásról. In: Kis Iván [et al.] (szerk.): *Micae Mediaevalis VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Bp. 2019. 117–133., illetve Jakab Péter: A „Pazzi-átok”. Kísérlet egy 15. századi firenzei összeesküvés társadalomtörténeti aspektusainak megragadására. *Korall*, 28–29 (2007) 167–196. A helyszínhez kapcsolódó konfraternitásról és zarándoklatokról: Csukovits Enikő: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai. *Századok*, 134 (2000) 211–244., illetve Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. *Századok*, 145 (2011) 377–418.

Colonnák vezetésével átvonult a hídon, s kifosztotta, majd felperzselte a pápa és bíborosai által birtokolt épületeket, palotákat.³²

VII. Incét – Dello Schiavo naplója szerint nem egészen önszántából („*contra sua voluntatem*”) – elmenekítették Rómából Viterbóba.³³ Vele tartott Pietro Stefaneschi is, aki a források szerint nem tudta megakadályozni az események elfajulását. Az egyházfő menekülését Gentile Delfino naplótöredéke részletesebben leírja, mint Dello Schiavo. Ebből kiderül, hogy Ince olyan sietségben s felkészületlenül hagyta el Rómát, hogy kíséretében többen szomjan haltak. Embereinek erejéből viszont még gyilkosságra is futotta: Ceccolino da Peroscia megölt egy apátot (testvére, Bigordo feltételezett gyilkosát) Sutri közelében.³⁴ A vérbosszú kiemelése a Delfino-féle forrásban a pápa tehetetlenségéről s züllött udvartartásáról árulkodik – ehhez hasonló *explicit* értéktételek Dello Schiavónál meglehetősen ritkák.

Rex Venceslaus és a pápák

Az 1405–1406-ra kialakult helyzetben a Colonnák a római polgárok érdekeit hangoztaták, velük szemben az Orsinik az elmenekült pápa és nomenklatúrája (köztük Stefaneschi) mellé álltak. Nápolyi Lászlót ismét a Colonnák kérték fel beavatkozásra: a királynak azonban nem annyira a római nép védelme állhatott érdekében, mint azt Miskolczy István tanulmányában vélte, hanem saját uralmának legitimációja.³⁵ Ince elődeinek a kapcsolata Nápolyal ugyanis felettébb ingatag volt. László bizonyára nehezen felejtette el, hogy VI. Orbán (1378–1389) Nocera ostroma miatt *interdictum* alá helyezte apját, a Magyarországon rossz véget ért Durazzói (Kis) Károlyt. IX. Bonifác (1389–1404) ugyan hozzájárult László koronázásához 1390-ben, ugyanakkor bizalmasai (Tommaso di Napoleone Orsini, Andrea Tomacelli, továbbá a későbbi ellenpápa, a kétes hírnévnek örvendő Baldassare Cossa) hadjáratokkal és szerződésekkel megerősítették az itáliai államalakulatokkal szemben a *Patrimonium Petri* területét, valamint körbevették olyan pápabarát, új hatalmakkal, mint Rimini (Malatesták), Urbino (Montefeltro család) és Foligno (Trinci família).³⁶ Miután Bonifác meghalt, Nápolyi László – ahogy fentebb utaltam rá – szerepet játszott VII. Ince helyzetének megszilárdításában, s feltehető, hogy a római családokhoz hasonlóan ő is váarakozással tekintett a VII. Ince néven megválasztott Cosimo Migliorati uralmára.

Az új egyházfő rövid pontifikátusát nem könnyű értékelni. A magyarországi kutatás – érthető okokból – mindig Luxemburgi Zsigmond uralmi céljai felől közelített a 15. század elejének egyházfőihez. VII. Incével kapcsolatosan azonban nincs egységes álláspont. Fraknói

³² Cutolo, A.: *Re Ladislao*, 296.

³³ *Il Diario romano*, 9.

³⁴ *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*, 77.

³⁵ Miskolczy István: Nápolyi László, 2. közlemény. *Századok*, 56 (1922) 499–523.

³⁶ D. S. Chambers: *Popes, Cardinals & War. The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*. London–New York, 2006. 35–36.

Vilmos – különösen Luxemburgi Zsigmond és a *placetum regium* kapcsán – az egyház egységének helyreállításával kísérletező, „bölcс mérsékletű” pápát látott Incében.³⁷ Áldásy Antal viszont – meglátásom szerint jóval kevésbé elfogultan – úgy értékelte az egyházfőt, hogy IX. Bonifáchoz hasonlóan ő sem vette komolyan az egyház tekintélyének helyreállítását.³⁸

Nápolyi László először még 1404 októberében vonult be Rómába, Ince védelmében. A Lateránnál bíborszínű baldachin alatt vonuló uralkodó hatalmi szimbolikáját nehéz volt félreértetni: az uralkodó a római császárok örökében a *renovatio imperii* letéteményeseként tekintett magára.³⁹ 1406-ban viszont a Viterbóba menekülő pápa címereit leverő és a Trastevere-negyed felprédáló tömeg haragja gyorsan a László által Rómában hagyott nápolyi katonák ellen fordult.⁴⁰ Az uralkodó számára hosszabb távon több politikai haszonnal bírt a pápa hazatérésének, mint a városszerte lázadást szító Colonna-pártnak a támogatása. A szakirodalom véleménye eltér abban, hogy László pálfordulása mellett mekkora szerepe volt Róma pacifikálásában Lodovico Miglioratinak. Alessandro Cutolo szerint az Ince által gyakorlatilag semmilyen büntetéssel nem sújtott – mi több, Ancona és Terni urává tett – *nepos* haderejére szüksége volt a pápának, ezért az Orsinik mellett ezek a csapatok tették lehetővé a Kúria hazatérését.⁴¹ Ludovico Gatto ellenben úgy véli, hogy a pápa kegyetlen unokaöccsének mellőzésével próbálta maga mellé állítani a várost.⁴² A két történész véleménye közül Gentile Delfino naplója alapján utóbbi lehet megalapozottabb, ugyanis a forrásban nem Migliorati, hanem Paolo Orsini, illetve a rejtélyes háttérű *condottiere*, Mustarda emberei kényszerítik ki, hogy a város kulcsait Ince elé vigyék.⁴³ VII. Ince hazatérése után a városi polgárok oldalán álló és a pápával ellenséges Colonnák csak az egyházfő kegyelmében bízhattak. Számításuk bevált: Oddone Colonna (a későbbi V. Márton) ekkor kapott – nyilvánvalóan békülési gesztusként – bíborosi kalapot, másfelől a család szerencséjére VII. Ince 1406. november 6-án meg is halt.⁴⁴

Az új pápa, a velencei származású XII. Gergely megválasztásakor egy fontos célt tűzött ki: elhatározta, hogy békét köt avignoni riválisával, XIII. Benedek ellenpápával. Az 1407-re Savonába tervezett találkozó azonban nem jött létre. A római közvélekedés szerint a

³⁷ Fraknoi Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal I. A Magyar Királyság megalapításától a konstancai zsinatig*. Bp., 1901. 309.

³⁸ Áldásy Antal: *Alsáni Bálint bíbornok*. Bp., 1903. (Magyar történeti életrajzok) 109.

³⁹ Gregorovius, F.: *Storia del Roma*, IV. 278.

⁴⁰ Nápolyi László egyik fontos római bizalmasa, a később a Capitoliumon lefejezett Galeotto Normando lovag például azzal tette magát gyűlöletessé, hogy kijelentette: legszívesebben minden római kutyákkal tépetne szét. Lásd: *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*, 76.

⁴¹ Cutolo, A.: *Re Ladislao*, 298.

⁴² Ludovico Gatto: *Storia di Roma nel Medioevo. Politica, religione, società, cultura, economia e urbanistica della città eterna tra l'avvento di Costantino e il saccheggio di Carlo V*. Roma, 2014. (Biblioteca romana 2.) 489.

⁴³ A városi viszonyokat jól jellemzi, hogy Mustardát később maga Paolo Orsini ölte meg, mégpedig a pápai udvarban, vö. Brigante Colonna: *Gli Orsini*. Milano, 1955. 201.

⁴⁴ *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*, 78.

terv azért hiúsult meg, mert az egyházfő teljesen Nápolyi László befolyása alá került, többek közt Gergely gyóntatójának, Domenico di Giovanninak köszönhetően, aki Nápolyba továbbított bizalmas információkat.⁴⁵ Amikor a Colonnák 1407-ben nápolyi fegyveresekkel törtek be Róma területére, vélhetően ismét nyomás gyakorlása végett, a pápa Paolo Orsini tanácsára követte elődje példáját, s Viterbóba menekült.⁴⁶

Aut Caesar, aut nihil

Antonio di Pietro dello Schiavo naplójából kiderül, hogy a Rómából távozó XII. Gergely a város irányítását Paolo Orsinire és Pietro Stefaneschi bíborosra hagyta, utóbbi legátusi minőségében meg tudta tartani befolyását e pápa uralma alatt is.⁴⁷ Kormányzatát azonban a forrás sok kritikával illeti. Előfordult, hogy a Sant'Angelo bíborosa befolyásos polgárokat börtönöztetett be („*Butius de Sanguineis, et Franciscus Ceronus [...] positi in carceribus in Castro Sancti Angeli...*”).⁴⁸ Máshol azt olvassuk, hogy engedély nélkül (azaz XII. Gergely felhatalmazása nélkül) adót vetett ki a papságra („*inposuit datam [...] omnibus parrichiis et totius clericati sine licentia*”).⁴⁹ A naplóíró elárulja, mire kellett a pénz egy része („*fecit et creavit noviter banderasios propter guerram regis Venceslay*”). Ez az adat azt mutatja, hogy a pápa és legátusa ekkor már számolt egy Nápolyi Lászlóval való konfliktussal.⁵⁰ A forrás tükrében ezért óvatosabban ítélném meg, mennyire szolgálta az uralkodó érdekeit XII. Gergely pápasága.

Dello Schiavo naplójában a Róma ellen felvonuló László első akciója Ostia ostroma 1408. április 16-án. A forrás szerzője nem pusztán általános tények, toposzok mentén emeli ki Nápolyi László seregének jelentőségét („*venit rex Venceslaus rex Napoletanus per terram cum maximo exercitu*”).⁵¹ Bár Dello Schiavo nem részletezi, a Gentile Delfinónak tulajdonított naplótöredék szerint László 12 000 lovassal, 10 000 gyalogossal és 60 gályával látott neki a Pápai Állam hódoltatásának.⁵² A Rómába bevonuló királyról a leírás részletes, s következtetni enged a hódító által használt hatalmi szimbolikára is, például a kitű-

⁴⁵ Cutolo, A.: *Re Ladislao*, 303.

⁴⁶ 1407 augusztusában itt csatlakozott a pápai udvarhoz Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök, ám miután az idős, betegeskedő főpap javaira szemet vetett a Kúria, Alsáni a pápa engedélye nélkül távozott Viterbóból. Vö. Áldásy A.: *Alsáni Bálint*, 119. Zsigmond király és XII. Gergely diplomáciai kapcsolatára, illetve Alsáni követtségére vonatkozóan lásd még: Fedeles Tamás: Az uralkodó, a Szentsek és a magyar főpapok Luxemburgi Zsigmond korában. In: Czeferner Dóra – Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.): *Mesterek és tanítványok 2. Tanulmányok a bölcsészet-és társadalomtudományok területéről*. Pécs, 2018. 103.

⁴⁷ Nemcsak Stefaneschi, hanem Paolo Orsini is XII. Gergely bizalmi embere volt; a pápa jóvoltából 1407-ben jut hozzá Alborno bíboros legendás hírű erődvárosához, Narnihoz. Vö. Colonna, B.: *Gli Orsini*, 202.

⁴⁸ *Il Diario romano*, 21.

⁴⁹ *Il Diario romano*, 22.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ *Il Diario romano*, 27.

⁵² *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*, 78.

zött zászlók kapcsán („*vidi quatuor banderas super ecclesiam Sancti Pauli apostoli [...], videlicet una cum signo Ecclesie, una cum signo Pape, una cum signo Populi Romani, et una cum signo dicti Regis [...]*”).⁵³ A hidak, kapuk, stratégiai fontos pontok Paolo Orsininek „köszönhetően” kerültek a nápolyiak kezére, de érdekes módon ezt a napló nem illeti jelzőkkel. Az árulás ténye egyetlen szikár mondatba van foglalva, akárcsak a Luccába távozó, s minden hatalmáról lemondó Pietro Stefaneschi legátusi tevékenységének vége is.⁵⁴

Említésre méltó, hogy Nápolyi László – a fejezetcímbe idézett jelmondatához híven, akár egy megbocsátás kegyét gyakorló *Caesar* – elsősorban szövetségeseiket gyűjt („*vidimus in palatio [...] supradictum dominum Regem cum multis baronibus neapolitanis et romanis*”), illetve ünnepel („*Supradictus dominus Rex [...] faciebat magnum festum [...]*”).⁵⁵ Az uralkodó mindenesetre kisajátítja a pápai palotát („*[...] venit per regionem Transiberim [...] et intravit palatium domini Pape, et incepit facere rex identiam indicto palatio [...]*”) és tiszteletére megszólaltatják a harangokat („*[...] fuerunt pulzate campane per totam Urbem [...]*”).⁵⁶

A Rómát elfoglaló László a napló leírása szerint tehát nem kegyetlenkedett, hanem híveket gyűjtött, s követségeket fogadott (például Firenzéből).⁵⁷ Másik, már többször idézett narratív forrásunk, Gentile Delfino azt is megemlíti, hogy Lazio-szerte tornyokat építtetett – ennek régészeti-topográfiai igazolása egy újabb kutatás feladata lehet.⁵⁸ A Dello Schiavo-féle naplónál „pártosabb” szerzők (Stefano Infessura, Gentile Delfino) munkáiban a pusztítás, a zűrzavar inkább a római elit (elsősorban a Colonnák) műve, mintsem Nápolyi Lászlóé.⁵⁹

Dello Schiavo munkájában egy sajátságos epizódot találunk. Egy Mózes nevű, befolyásos zsidó orvos gyilkosság áldozata lesz („*...fuit interfectus unus iudeus medicus, noviter factus medicus domini regis Venceslay*”).⁶⁰ A jól értesült naplóíró azonban közli, hogy egy Éliás nevű kollégája volt a tettes, akit gyorsan kézre is kerítették („*[...] fuit captus unus alius iudeus medicus nomine Helia, et positus in carceribus*”).⁶¹ Vagyis nincs antijudaizmus-sal jellemezhető megnyilvánulás, lincselés; a bűnös a törvények szerint börtönbe kerül. A forrásnak ez a részlete azért érdemel figyelmet, mert alátámasztja azokat a történeti nézeteket, amelyek szerint a városi zsidóság és a keresztény római lakosság konfrontációja

⁵³ *Il Diario romano*, 28.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ *Il Diario romano*, 29.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Il Diario romano (1370–1410) attribuito a Gentile Delfino*, 78.

⁵⁹ Uo. 77.

⁶⁰ *Il Diario romano*, 31.

⁶¹ Uo.

a 15. század első felében (a római gettó felállítása előtt) jóformán nem létezett.⁶² Anarchiáról, káoszról szó sincs tehát a forrásban Nápolyi Lászlóval kapcsolatosan.

Régi helytartó, új ostromló

A pisai zsinat révén 1410 májusában XXIII. János néven pápává választott Baldassare Cossa viszont nemcsak Nápolyi László hatalmának kiterjesztését nem támogatta, hanem nyíltan II. (Anjou) Lajos mellé állt.⁶³ A naplóban többnyire *rex Luvisius*, illetve *Luisius* névalakban szereplő provençe-i gróf először 1409-ben tűnt fel Rómában, az Orsinik kíséretében, hogy nápolyi trónigényének érvényt szerezzen.⁶⁴ A XXIII. János által támogatott Lajos 1411 májusában a Roccasecca mellett vívott ütközetben jelentős győzelmet aratott Nápolyi László felett. Róma egykori „Caesarjának” fogságba esett híveit (élükön XII. Gergely legátusával) Dello Schiavo hosszan sorolja, a győzelem örömére meghúzott római harangokról, a hadizsákmányként megszerzett zászlókról sem megfeledkezve.⁶⁵ Pietro Stefaneschi azonban nem vált kegyvesztetté, mi több, XXIII. János követeként ő tárgyalta Firenzében, illetve Sienában a békéről.⁶⁶ Noha Stefaneschi kulcsszerepet játszhatott a békekötés során, a megállapodás létrejöttében (1413) a legújabb szakirodalom inkább Rinaldo Brancaccio bíboros, Nápoly legátusa szerepét emeli ki.⁶⁷ Ennek a dolgozatnak nem lehet feladata Nápolyi László portréjának vázlatos bemutatása sem, de fontos megemlíteni, hogy a békét megszegő király 1413-ban ismét megszállta Rómát, s nem tartom lehetetlennek, hogy az aktuális hatalmat mindig kiszolgáló Stefaneschit ezúttal csak László halála (1414) mentette meg a politikai bukástól.

Dello Schiavo naplója Róma 1417. évi, újabb megszállásával zárul. Miután XXIII. János már nem uralkodott, Oddone Colonna viszont még nem lépett Szent Péter trónusára, Braccio da Montone (eredeti nevén Andrea Fortebracci) bevonult az Örök Városba június 16-án.⁶⁸ Róma élén ekkor ismét – nagy politikai túlélőként – Pietro Stefaneschi áll, mi több, a forrásban az ő palotájában születik meg a döntés, hogyan fogadják a *condottiere* érkezését („[...] *omnes domini Romani, conservatores capita regionum et omnes tam hofficiales quam non hofficiales, fecerunt consilium hora vesperorum in domo domini cardinalis de Sancto Angelo de introitu Brazo in Urbem.*”).⁶⁹ A naplóban nem olvashatunk a bíboros személyes véleményéről, ám az eredmény egy (talán Nápolyi Lászlóénál is reprezentatívabb) bevonulás lett

⁶² Laurie Nussdorfer: The Politics of Space in Early Modern Rome. *Memoirs of Amercian Academy in Rome*, 42 (1997) 171.

⁶³ Chambers, D. S.: *Popes, Cardinals & War*, 37.

⁶⁴ *Il Diario romano*, 44.

⁶⁵ *Il Diario romano*, 67.

⁶⁶ *Il Diario romano*, 77.

⁶⁷ Chambers, D. S.: *Popes, Cardinals & War*, 37.

⁶⁸ Blasio, M. G.: Braccio da Montone, 215–216.

⁶⁹ *Il Diario romano*, 109.

(„[...] *he quitavit dominus cardinalis de Sancto Angelo cum omnibus officialibus Urbis [...] versus portam Apiam ad recipiendum et ponendum dictum Brazoin possessione et dominio dicte urbis Rome cum palmis in manibus portantes in manibus et voci ferando et dicendo: Viva, viva Brazo [...]*”).⁷⁰ A vélhetően Stefaneschi által megszervezett pálmaágas triumfus azonban nem mindenkit győzött meg Braccio da Montone békés szándékairól: Giacomo Isolani, a Sant’Eustachio bíborosa és az általa kinevezett római szenátor, Giovanni Alidosi elmene-kültek a Capitoliumból, s jobbnak látták az Angyalvárba zárkozni.⁷¹ Számításuk nem vált be, mert a hatalmas sereg – igaz, nem egyik napról a másikra – fokozatosan megszállta a várost, s rövidesen sorra került az Angyalvár elfoglalása is („*Item die iouis VIII mensis iulii, supra-dictus Brazo [...] cum tota sua gente armorum tam pedestri quam hequestri [...] assedia-vit dictum Castrum Santi Angeli, etcetera.*”)⁷² A *condottiere* felvette a *Gubernator reipublicae Romanorum* címet, de kirívó kegyetlenséget továbbra sem követett el a város falain belül.⁷³ Hirtelen távozásának (1417. augusztus 26.) okai nem teljesen tisztázottak. Maria Grazia Blasio a gyors csapatkivonás okát abban látja, hogy a hadvezér felismerte: titkos terve egy új, legitim római pápa hatalomra juttatása már nem lehetséges a konstanzi zsinat ellenében.⁷⁴ Braccio da Montone akciójának ez az értelmezése, úgy gondolom, talán túl sokat feltételez a hadvezérről. Megtévesztő lehet, hogy Dello Schiavo *Nota de Brazo* alcímmel egy epilógusként is értelmezhető, hosszabb szakaszt szentelt ennek az eseménynek – ami a helyi hatalmi viszonyok megváltozásával zárul.⁷⁵

A napló utolsó előtti bejegyzése ugyanis Pietro Stefaneschi bukását örökíti meg („[...] *cardinalis de sancto Angelo fuit conductus ad Castrum Sancti Angeli, et ibi fuit in carceratus, etcetera.*”).⁷⁶ A több pópát, de utóbb egy Rómát hódoltató hadvezért is kiszolgáló bíboros halálának körülményei ismeretlenek (igaz, sírversén és szobrán erőszakos halálra semmi sem utal). Amikor 1458-ban Giovanni Antonio Campano megírja Braccio da Montone életrajzát a hadvezér fiának, Carlo Fortebraccinak ajánlva, abban a római városi polgárok már köpönyegforgató, áruló magatartása kerül előtérbe, ami közvetve a korabeli római városi elit, így a bíboros kormányzatának kritikája is lehet.⁷⁷

V. Márton Rómába érkezését Pietro Stefaneschi tehát már nem érte meg. Ha Oddone Colonnán múlik, aligha kerül dicsőítő hexameter a Santa Maria in Trastevere-beli

⁷⁰ *Il Diario romano*, 110. A bevonulások tipológiájához lásd: Sergio Bertelli: *The King’s Body. Sacred Rituals of Power in Medieval and Early Modern Europe*. Translated by R. Burr Litchfield. University Park, Pa., 2001.

⁷¹ Isolano bíboros és Braccio da Montone levelei a kialakult helyzetről tájékoztatják Orvieto és Firenze hivatalnokait. Ezek elemzése azonban önálló tanulmányt igényel. A levelek kritikai kiadása: *Braccio a Roma. Lettere di Braccio e del card. Isolani, raccolte e pubblicate da Luigi Fumi*. Siena, 1877.

⁷² *Il Diario romano*, 110.

⁷³ Blasio, M. G.: Braccio da Montone, 219.

⁷⁴ Blasio, M. G.: Braccio da Montone, 222.

⁷⁵ *Il Diario romano*, 109–112.

⁷⁶ *Il Diario romano*, 112.

⁷⁷ Blasio, M. G.: Braccio da Montone, 224.

Stefaneschi-síremlékre. Az Angyalvárban elhunyt bíborostól ugyanakkor elvitathatatlan, hogy a 15. századi Róma talán legzűrzavarosabb időszakában próbálta meg a várost kormányozni.

Összegzés

Antonio di Pietro dello Schiavo naplójából a konstanzi zsinat előtt, illetve annak árnyékában játszódo hatalmi zűrzavar rajzolódik ki, amelyben azonban egy-egy politikai szereplő, így például Pietro Stefaneschi bíboros portréja jól felvázolható. A főpap több pápa alatt is Róma irányítója volt, noha több eseményt (Lodovico Migliorati és a városi küldöttség konfliktusa, Ostia ostroma és elfoglalása) nem tudott megakadályozni.

Hosszabb távon – nem utolsósorban Nápolyi Lászlónak a hazai szakirodalomban mind a mai napig hiányzó monográfiája miatt – fontosnak tartanám a napló kritikai kiadását. A politikai véleménynyilvánítás legfontosabb terei és a hatalmi szimbólumok vizsgálata (az okleveles forrásokkal kiegészítve) plasztikus képet mutathat a 15. század első felének Rómájáról. Bár erőszakos cselekményekre kétségtelenül sor került (elegendő itt Római Szent Franciska hagiográfiáját megemlíteni a Ponziani-férj halálával), Nápolyi László és Braccio da Montone római bevonulására a narratív források inkább rácsodálkoznak, mint megbélyegzik. A *Diarium Romanum* lapjain Róma elfoglalása inkább szimbolikus jelentőséggel bíró esemény, mint véres katonai akció. A közállapotokról árulkodó Santo Spirito-beli gyilkosságban, a kétszer is Viterbóba távozó pápai udvartartás mozgásában a felelősség inkább a római családok képezte elité. A városi polgárok számára az anarchikus belviszonyokat ezeknek a famíliáknak a harcai jelentették, amelyekre nagyobb hangsúlyt kell fektetni a 15. századi pápaság és Róma viszonyának vizsgálatában.

STRUGGLE FOR POWER IN ROME IN THE DIARY OF ANTONIO DI PIETRO DELLO SCHIAVO (1404–1417)

The *Diarium Romanum*, written by Antonio di Pietro dello Schiavo, is one of the most important sources on the history of Rome between 1404 and 1417. In the era of Popes Innocent VII and Gregory XII, Pietro Stefaneschi, the Cardinal of Sant' Angelo, had tried to rule the *Urbs* and balance the baronial factions (e.g. Colonna, Orsini). Stefaneschi was papal *vicarius* (later *legatus*) when the forces of Ladislaus of Naples initially attacked and seized the city, followed by a similar capture in 1417 by the troops of Braccio da Montone. One could argue that the King of Naples and the *condottiere* were cruel warlords. The narrative sources suggest that capturing Rome was more a political act with special symbols and feasts to display power than a bloody siege. The *Diarium Romanum* records the murder of Roman citizens in the hospital Santo Spirito (1405), the escape and the return of the papal court, and some other events in which the cardinals and the Roman barons played a leading role. In view of developing more complex research on 15th-century Hungary and papal diplomacy, it would be necessary to publish a critical edition of this source. In light of my findings, I suggest new insights concerning the *Diarium Romanum*.

Keywords: Antonio di Pietro dello Schiavo, *Diarium Romanum*, Rome, papacy, Pietro Stefaneschi, Ladislaus of Naples

KANÁSZ VIKTOR

*A Rómába induló főúr végrendelezik.
Kanizsai László itáliai zárandoklatáról,
testamentumáról és haláláról**

CAPUT MUNDI. Évszázadok óta ezzel a kifejezéssel illetik a nyugati latin kereszténység központját, a pápaság székhelyét, Rómát, amelyet a késő középkori Európa egyik legfontosabb vallási központjaként zárandokok ezrei kerestek fel nemcsak Itália, hanem az Alpokon túli országok földjéről is.¹ Nem számított kivételnek ez alól a Magyar Királyság sem: végrendeletek, krónikás elbeszélések, levelezések, oklevelek, valamint a vatikáni levéltárakban található egyéb források őrzik a mai napig az Örök Városba induló magyarok útjának lenyomatát.

A zárandokok között több főurat találunk. Közöttük a szakirodalom számon tartja a neves dunántúli bárói család egyik sarját, Kanizsai Lászlót is. Jelen dolgozatomban az eddig ismeretlen, 1525-ben kelt végrendeletének² bevonásával mutatom be Kanizsai itáliai zárandokútjának előkészületeit, az út menetét és pontos idejét, a Rómában történeteket, valamint tisztázom a főúr halálának időpontját, s hogy mi valósulhatott meg a végrendeletéből. Mindezt azért tartom különösen fontosnak, mert Kanizsai László halála kapcsán

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban az MTA TKI, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-I-PTE-305. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával. Ezúton köszönöm Tusor Péter, Fedeles Tamás, C. Tóth Norbert és Tuhári Attila értékes és gondolatébresztő tanácsait. Köszönet illeti Csukovits Enikőt, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

¹ A római zárandoklatokról: Pierre André Sigal: *Isten vándorai. Középkori zárandoklatok és zárandokok.* (Ford. Gyáros Erzsébet) Bp., 1989. 104–115., Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Bp., 2000. (Első kiadás: 1940.) 118–124., Bálint Sándor – Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Bp., 1994. 31–33., Csukovits Enikő: *Középkori magyar zárandokok.* Bp., 2003. (Historia Könyvtár. Monográfiák 20.), Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk”. *Zárandokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban.* Pécs, 2015. 52–56.

² Ezúton is köszönöm Orsós Juliannának és Farkas Csabának, hogy felhívták a figyelmemet e forrásra.

maig egymásnak ellentmondó vélemények ütköznek a szakirodalomban, nem egyszer összekapcsolva nevét a mohácsi csatával is.

A zárandoklat előkészítése

Kanizsai László Kanizsai György pohárnokmester (1492–1497), vasi (1499–1510) és zalai ispán (1494–1499), nándorfehérvári (1499–1507) és dalmát-horvát-szlavón bán (1497–1498, 1508–1510)³ és Rozgonyi Klára fiaként látta meg a napvilágot.⁴ Édesapja révén a Dunántúl egyik legjelentősebb főura lett, fontos uradalmakat tartott kézben. Ennek ellenére édesapjával szemben a legjelentősebb országos politikai tisztségeket nem szerezte meg: 1510 és 1525 között vasi ispánként,⁵ majd 1522-ben rövid ideig rendi kincstartóként működött.⁶ Ellenben viselte a királyi kamarási címet, részt vett az 1515-ös bécsi királytalálkozón,⁷ s 1519-ben címerbővítést kapott az uralkodótól.⁸ Így politikai befolyása mégsem lehetett

³ Horváth Richárd: Vas megye tisztségviselői a késő középkorban. *Vasi Szemle*, 64 (2010) 6. 733., C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, I. 98–99, 112, 146., II. 330, 355.

⁴ A családról: Fögel József: *II. Lajos udvartartása, 1516–1526*. Bp., 1917. 34., Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. *Turul*, 55 (1941) 22–31., 71–81., Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Béli József – Rózsa Miklós – Rózsáné Lendvai Anna (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia*. I. Nagykanizsa, 1994. 215–424., Engel: *Gen. „Osli nem, 5. tábla, Kanizsai” családfa*, Körmenyi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozásai a középkorban. *Turul*, 83 (2010) 1. 3–24., Kelényi Borbála: Dorottya Kanizsai's Last Will and Her Donations to the Church. In: Toader Nicoară (szerk.): *Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură*. V. Cluj-Napoca, 2011. 59–76., Uő: Kanizsai Dorottya végrendelete és a bajcsi pálosoknak tett adományai. *Fons*, 19 (2012) 4. 495–529., Uő: Kanizsai Dorottya végrendelete és társadalmi kapcsolatai. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Bp., 2012. 451–458., Péterfi Bence: A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján. *Századok*, 150 (2016) 2. 443–472., Kanász Viktor: Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán. In: Karlsinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán, 2017. augusztus 30–31-én rendezett konferencia előadásai*. Veszprém, 2018. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 32.) 125–153., Polster, Gert (Hrsg.): *Die Kanizsai und ihre Zeit. Tagungsband der 38. Schlaininger Gespräche 17. bis 20. September 2018*. Eisenstadt, 2019. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 163.)

⁵ C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, II. 331., 355. Fedeles T.: „Isten nevében utazunk”, 187–188.

⁶ Kincstartói működésére ld.: C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 83–148.

⁷ Czövek Zoltán: Egy magyar főúr levelei az 1515. évi pozsonyi–bécsi fejedelmi találkozó idejéből. In: Gulyás László Szabolcs (szerk.): *Az információ mikrotörténetéhez*. Bp., 2015. (Információtörténelem) 70–85., Tibor Neumann: Dienstleistungen der Dynastie. Die neue Aristokratie von König Wladislaw II. und der Wiener Fürstentag. In: Dybaś, Bogusław – István Tringli (Hrsg.): *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Bp., 2019. (21st-Century Studies in Humanities.) 177., 188.

⁸ DL 24 772., Körmenyi T.: Az Osl nemzetség címerváltozásai, 6.

elhanyagolható. Felesége a szintén jelentős főúri családból származó bélteki Drágfi János lánya, Anna volt.⁹ Házasságukból öt gyermek született: Farkas, Katalin, Magdolna, Ferenc és Orsolya, akik még kiskorúak voltak, amikor a báró úgy döntött, zárandokbotot vesz kezébe.¹⁰ Ehhez azonban komoly tervezésre és szervezőmunkára volt szükség.

Mielőtt elindult volna, folyamatban lévő bírósági ügyeiben kellett eljárnia, szükség esetén elnapoltatnia azokat úgy, hogy az uralkodótól utazása időtartamára perhalasztó okleveleket eszközölt ki magának és kíséretének.¹¹ Kanizsai László esetében két ilyen irat ismert. Az első 1524. december 21-én, Budán kelt, s benne II. Lajos, mivel Kanizsai László Loretoba utazik és ezért pereiben nem képviseltetheti magát, azokat visszatértéig prolongálta.¹² 1525. január 7-én szintén Budán oklevelet állíttatott ki a király, melyben Kanizsai és szervitorai: vági Vatai Ferenc,¹³ Sitkei Sebestyén,¹⁴ soklyói (siklói) Ember Demeter,¹⁵ Dénesfalvi

⁹ Rábik, Vladimír: Bélteki (Beltiug) Drágffy család a magyar királyság történetében. Ford. Vida Beáta. *Turul*, 82 (2009) 2. 45. A családról: Hegyi Géza: A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi tudományos füzetek 277.) 83–101., C. Tóth Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között. In: Uo. 135–166., Horváth Richárd: A bélteki Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. In: Uo. 167–212., Neumann Tibor: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: Uo. 213–235., Diaconescu, Marius: Peșitorii nepoatei lui Ștefan cel Mare în 1517. Despre căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Bartolomeu Drágfi. *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, 49 (2012) 58–61.

¹⁰ C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, II. 331., 355.

¹¹ Fedeles T.: „Isten nevében utazunk”, 187–188.

¹² DL 39 348., ETE I. 183. A parancs relátora Drágfi János volt.

¹³ Vági Vatai (Wathay) Ferenc (Franciscus Wathay de Wag) kapui várnagyként szolgálta a családot. Kanizsai László vasi ispánsága idején az alispáni tisztséget is ellátta 1522–1524-ben. ETE I. 378., Czövek Zoltán: Három középkor végi számadás a Nádasdy-levéltárból. *Fons*, 14 (2007) 1. 136., Nógrády Árpád: *Kanizsai László számadáskönyve*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Okmánytárak 8.) 36, 60, 66–67, 92, 128., C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, II. 331. Unokája és névrokona a híres énekeskönyv szerzője. Nagy Lajos (sajtó alá rend.): *Wathay Ferenc énekes könyve*. I–II. [Bp.], cop. 1976.

¹⁴ Sitkei Sebestyén (Sebastianus de Sythke) mellett Sitkei Gergely sárvári várnagyként és alispánként Kanizsai szolgálataiban állt. Czövek Zoltán: Három középkor végi számadás, 135–136., Érszegi Géza: Sárvár a X–XV. században. In: Söptei István (szerk.): *Sárvár története*. Sárvár, 2000. 71, 75., Nógrády Árpád: *Kanizsai László számadáskönyve*, 30., C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, II. 330–331.

¹⁵ Ember Demeter (Demetrius Ember de Soklyo) az egervári uradalom későbbi tisztartója, talán az 1530-as években Sopronban feltűnő Ember Demeterrel azonosítható. Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. I–II. Sopron, 1921–1943. I/7. *Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig*. 378., Tirnitz József – Szakács Anita: *Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái*. I. 1533–1554. Sopron, 1996. 22., Srágli Lajos – Vándor László: *Egervár*. [Bp.], [2000]. (Száz magyar falu könyvesháza) 34. Egy tévesen 1507-re datált 1527-es oklevélben Frangepán Kristóf és Drágfi Anna Ember Demetert Egervár visszaadásáról nyugtatja. Thallóczy Lajos – Barabás Samu (kiad.): *A Frangepán család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*. I–II. Bp., 1910–1913. II. 270–271.

László¹⁶ és Sági Sebestyén¹⁷ számára perhalasztást írt elő római és loretoi zárandoklatuk idejére.¹⁸ Tehát az újév beköszöntével újra perhalasztást nyert Kanizsai, viszont most már nem csak Loreto, hanem Róma is szerepelt az úticélok között, valamint belekerültek a Kanizsaival tartó familiárisok is a kedvezményezettek körébe. Ennek köszönhetően név szerint ismerjük kíséretének fontosabb tagjait.

A hosszú peregrináció várható viszontagságai az otthon maradottak érdekében gyakran végrendelet megírására sarkallták az utazót.¹⁹ Így járt el Kanizsai is 1525. január 6-án sárvári birtokán.²⁰ E dokumentum azonban a kutatás számára mindeddig ismeretlen volt. A testamentum azért kerülhette el a kutatók figyelmét, mert annak ellenére, hogy 1526 előtt keletkezett, nem került be a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Levéltárába, hanem a Magyar Kamara Archivumában, a *Neo-regestaactában* (E 148) kapott helyet. Ide valószínűleg a Nádasdy család egyéb irataival együtt érkezhetett, ugyanis a Kanizsaiak férfiakának kihalását követően a fiúsított Kanizsai Orsolya révén a familia oklevelei a Nádasdy család birtokába, majd pedig a kamarai gyűjteménybe kerültek. A diplomatikai gyűjtemény felállításakor a *Neo-regestaactából* kiválasztották és kiemelték az 1527 előtti iratokat, így elvileg itt csak 1526 utáni, elsősorban jogbiztosító jellegű forrásokat (armálisok, beiktatások, végrendeletek stb.) találunk.²¹ Mindennek ellenére a Kanizsai-testamentum mégis e fondban maradt.

Az eredeti, vörös viaszba nyomott gyűrűspecséttel ellátott végrendeletben Kanizsai László közli az irat olvasójával, hogy fogadalmának eleget téve néhány napon belül Loreto-ba és Rómába indul zárandoklatra. Ha az út során bármi baj érné, netán meghalna, feleségét és gyermekeit elsősorban a király, II. Lajos, valamint Szalkai László esztergomi érsek, Bátorfi István nádor, Szapolyai György szepesi gróf, valamint Drágfi János temesi ispán gondjaira bízta, hogy védelmezzék meg őket minden javukban, így várukkal, városukkal, falvaikkal és birtokukkal egyetemben. Ezen kívül meghagyta, hogy őrizték meg jogaikban

¹⁶ Dénesfalvi László (Ladislaus de Dienesfalwa) kezdetben a Kanizsai család szervitora volt, majd a Bánfiak szolgálatába állt. Bilkei Irén (szerk.): *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1542–1544.* Zalaegerszeg, 2002. (Zalai gyűjtemény 54.) 33, 71, 75, 78., Bilkei Irén (szerk.): *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1545–1548.* Zalaegerszeg, 2008. (Zalai gyűjtemény 64.) 30–31.

¹⁷ Sági Sebestyén (Sebastianus de Saag) személyére vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal. Nevéből arra következtethetünk, hogy valószínűleg a Kanizsa melletti középkori Ság településről (ma pusztá Liszó határában) származhatott.

¹⁸ DL 24 048., Nemes Gábor: Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedele Tamás (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni kutatások a 21. században.* Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15) 117–118.

¹⁹ Csukovits E.: *Középkori magyar zárandokok*, 20. A végrendeletekről: Kulcsár Beáta: Magyar nemesi végrendeletek a középkorban. *Belvedere Meridionale*, 22 (2008) 1–2. 58–78.

²⁰ Az előző napon, január 5-én – lezárva birtokügyeit – még beiktatták a Sopron megyei Felsőlövő birtokába. DL 91 071.

²¹ Maksay Ferenc: *A Magyar Kamara archívuma.* Szerk. Buzási János. Bp., 1992. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) 34., 36.

papjait és egyházi embereit, s özvegye vegye figyelembe Háshágyi Dénes,²² Kápolnai György deák,²³ Csali István²⁴ és Vatai Ferenc tanácsait, s gyermekei nevelésére közösen figyeljenek. A családi vagyon az özvegye kezén maradhat mindaddig, míg újra nem házasodik. Ha pedig gyermekei is elhunynának, a Drágfi Jánossal kötött 1524-es örökösödési szerződés lép életbe, amelynek értelmében II. Lajos előtt bérteleki Drágfi János és Kanizsai László maguk és fiaik nevében testvérül, s bármelyik fél megszabadása esetére kölcsönösen örökösül fogadták egymást.²⁵ Az itáliai úthoz szükség lehetett egy olaszul is jól beszélő útitársra, ezért küldhette el 1525. január 8-án a velikei várnagy Kanizsaihoz az olasz Ivánt.²⁶

A zarándoklat célja, menete és ideje

Kanizsai valószínűleg a VII. Kelemen pápa által 1524. december 17-én megnyitott, s 1525-re meghirdetett szentévre érkezett az Örök Városba.²⁷ A búcsúhoz Magyarországon eléggé ambivalens módon viszonyultak. Bár a megelőző években folyamatosan csökkent a Rómába érkező magyarországi zarándokok száma, ennek ellenére a király megtiltotta a Rómába való zarándoklást, előtte pedig azt kérte a pápától, hogy a búcsút azok is elnyerhessék, akik ájtatosságukat Magyarországon végzik el és a római zarándokutat a török elleni hadjáratra adott pénzadománnyal váltják meg.²⁸ Viszont a Magyarországon tevékenykedő pápai nuncius így is a vártnál kevesebb bevételt könyvelhetett el eme adományokból.²⁹

²² Tisztartóként szolgálta a Kanizsai családot. Fontosságát jól mutatja, hogy ő lett Kanizsai Orsolya keresztapja. Luther követője lett, s ennek köszönhetően fia, Háshágyi Ferenc 1536-ban Wittenbergben tanult. Bilkei Irén: Egy hivatalvállaló köznemes família a későközépkori Zalában, a Háshágyiak. *Zalai Múzeum*, 21 (2013) 140–141.

²³ A Kanizsaiak familiárisaként szolgált, többek közt a velikei várnagy tisztét töltötte be. Pl. DL 22 656., DL 25 574., DL 25 691., DL 25 713., DL 26 326.

²⁴ Jelenleg csak erről az említéséről tudunk. Neve alapján a korszakban a Kanizsaiak kezében lévő Csókakő várához tartozó Fejér megyei Csalá birtokról származhatott. Záborszky Miklós: Csókakő. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 15 (1981) 184., DL 22 837.

²⁵ DL 47 550., Géresi Kálmán (sajtó alá rend.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. I–V. Bp., 1882–1887. III. 150–152., Nagy Imre (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár*. I–II. Sopron, 1889–1891. II. 620–622.

²⁶ Érszegi G.: Sárvár a X–XV. században, 69. A zarándokok nyelvi problémáiról, valamint a tolmácsokról: Fedeles T.: „Isten nevében utazunk”, 162–164.

²⁷ Sergio Pagano – Pier Paolo Piergentili (ed.): *Peregrinatio sancta. Le bolle dei giubilei dal l'Archivio segreto vaticano. The Jubilee Bulls from the Vatican Secret Archives*. Roma, 2016. 26.

²⁸ Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-székkal*. I–III. Bp., 1901–1903. II. 368., Pásztor L.: *A magyarság vallásos élete*, 118–124., 122–123.

²⁹ Nemes Gábor: *Magyarország és az 1525. évi szentév*. In: Lukácsi Zoltán – Martos Levente Balázs (szerk.): „Lát-tak a vizek téged, Istenem...”. *Tanulmánykötet, 2013–2014*. [Győr], [2014]. 111–115. A korszak pápai-Jagelló kapcsolatairól: Kubinyi András: *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között*. In: *Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., 1999. (METEM-könyvek 22.) 107–121., Nemes Gábor: *Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526)*. *Egyháztörténeti Szemle*, 15 (2014) 4. 3–19.

Miután Kanizsai mindent megszervezett, valamint a szükséges perhalasztó okleveleket is kézbe vehette, végrendelete megírását követően még egy ideig Sárváron tartózkodott, majd kíséretével valamikor 1525. január második felében útnak indult.³⁰ Innentől kezdve hónapokig nem találkozzunk általa, illetve a nevében írt levelekkel. A legközelebbi tőle származó forrásunk április 3-án keletkezett, amikor is – valószínűleg éppen Itáliából hazafelé tartva – Kanizsai azt írta feleségének, hogy másnap megérkeznek Sztenicsnyák (Steničnjak) várába.³¹ László távollétében felesége, Anna intézkedett helyette, például 1525. március 6-án Kápolnai György deák (Georgius literatus de Kapolna) velikei várnagy ügyében.³² Március 27-én király is arra utasította a csornai konventet, hogy feleségének, Annának kézbesítsék a parancslevelét.³³ Ezt követően május 25-én a király rábízta Püspök György és zalai birtokai védelmét.³⁴ Felmerült, hogy mivel neve szerepel egy 1525. február 28-án a zágrábi káptalan által kiadott *fassióban*, már ekkor hazaérkezett volna, ám az oklevélben nem írnak arról, hogy személyesen jelen lett volna Kanizsai.³⁵ Mindezekből kifolyólag Kanizsai január első napjaiban indulhatott el, s április folyamán érkezhett vissza Itáliából. Így útja nagyjából három hónapig tartott, ami a korabeli közlekedési viszonyok alapján reális időtávnak számít.³⁶

Kanizsai útvonalát nehezen tudjuk rekonstruálni. A Rómába induló magyar zarándokok leggyakrabban a Bécsből induló, s Velencén át vezető szárazföldi utat, az úgynevezett *Venediger Strassét* használták, ám nem egyszer az Adriai-tengeren át érkeztek meg Itália földjére.³⁷ Az Észak-Itáliában dúló háború miatt, s Loreto tengerparti elhelyezkedése okán valószínűbbnek tartom, hogy Kanizsai is (részben) a tengeri utat választotta, s így jutott el a Rómától 200 km-re keletre, a tengerparton fekvő, a korszak egyik kedvelt búcsújáróhelyének számító Loretóba, ahol állt egy ház, amelyben a legenda szerint Szűz Mária született, és amely előtt az angyali üdvözlés történt.³⁸

³⁰ 1525. január 14-én még Sárvárról írt levelet Kápolnai György deáknak. DL 25 713.

³¹ DL 25 715. Az egykori erősség Zágráb megye területén feküdt, s 1512 és 1526 között volt a Kanizsaiak birtokában. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. (Térinformatika szerk. Kollányi László – Sallay Ágnes) Bp., 2001. pontkódja: 9ZB119. Április 23-án már ismét Sárvárról küldött levelet Kápolnai György deáknak. DL 38 741.

³² DL 94 391.

³³ Házi J.: *Sopron szabad királyi város története*, II/7. 142.

³⁴ DL 24 155.

³⁵ A zágrábi káptalan előtt Frangepán Mihály özvegye tesz kötelezvényt a Kanizsai Lászlótól élete végéig használatra megkapott Lippie falu ügyében. Thallóczy L. – Barabás S. (kiad.): *A Frangepán család oklevéltára*, II. 376., DL 24 097.

³⁶ Újlaki Miklós útja például – jóval nagyobb kíséret mellett – hozzávetőlegesen 106 napig tartott. Fedeles Tamás: „Bosniae [...] rex [...] apostolorum liminavit.” Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata. *Történelmi Szemle*, 50 (2008) 4. 470.

³⁷ Fedeles T.: „Isten nevében utazunk”, 196. 199., Uő: „Bosniae [...] rex [...] apostolorum liminavit”, 467–470.

³⁸ Pásztor L.: *A magyarság vallásos élete*, 125., Bálint S. – Barna G.: *Búcsújáró magyarok*, 34–35. Utóbbiak tévesen 1524-re teszik Kanizsai loretoi zarándoklatát.

A Rómába érkezők gyakran nem csak a legfontosabb bazilikákat és műemlékeket keresték fel, hanem sokszor folyamodtak kérelemmel, úgynevezett *supplicatio*val a pápai kúria felé, ám e források kiadása még nem érte el VII. Kelemen pontifikátusát (1523–1534), a pápa kiadott brevői között pedig szintén nem találkozunk a főúr vagy szervitorai említésével.³⁹ A Trastevere útjait járva sok magyar zarándok beiratkozott a Szentlélek-társulat tagjai közé, ám 1523 után e forrás sem tartalmaz magyarországi neveket.⁴⁰ Szerencsére római tevékenységéről mégis rendelkezünk forrással: Burgio pápai legátus egyik 1525. július 11-én írt leveléből megtudhatjuk, hogy Kanizsainak nagy megtiszteltetésben volt része, ugyanis találkozott VII. Kelemen pápával, aki lovaggá ütötte a főurat.⁴¹ Ennek idejét és helyét Biaggio Martinelli da Cesena pápai szertartásmester naplójának jóvoltából tudhatjuk meg: 1522. március 7-én, a vatikáni apostoli palota egyik termében, a *capella parvában* került sor a lovaggá ütésre Gabriele Mascioli Foschi pápai sekrestyés, durazzói érsek, valamint Sessia hercegének jelenlétében.⁴²

Felmerül az a kérdés is, hogy lehetett-e Kanizsainak esetlegesen valamilyen követi, diplomáciai feladata, s ténylegesen áhítatos szempontok vezették-e útját. Általános perhatalasztást az uralkodótól általában azok kaptak, akik hivatalos ügyben, az uralkodót képviselve indultak útnak vagy hadjáratra,⁴³ és bár Kanizsai rendelkezett ilyen oklevéllel, jelen ismereteink szerint Kanizsai sosem látott el diplomáciai feladatot: ha megnézzük a korabeli pápai–magyar diplomácia működését, azt láthatjuk, hogy 1525-ben jól kiépített diplomáciai útvonalak álltak a két fél rendelkezésére, s Brodarics István működött Rómában a

³⁹ Lakatos Bálint (szerk.): *Regesta supplicationum, 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények*. Bp.–Róma, 2018. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1. 16.), Nemes Gábor (szerk.): *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevői (1523–1526)*. Bp.–Győr–Róma, 2015. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1. 12.) (Publicationes Archivi Dioecisani Iauriensis. Fontes, studia 23.)

⁴⁰ *Liber Confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. A római Szentlélek Társulat anyakönyve. 1446–1523*. Bp., 1889. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Ser. 1. 5.), Csukovits Enikő: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523). *Századok*, 134 (2000) 1. 238., Csukovits E.: *Középkori magyar zarándokok*, 187.

⁴¹ „Öfelsége az egri és veszprémi püspököket, meg Drágffy Jánost és Kanizsay Lászlót (kit ez évben ütött őszentsége Rómában lovaggá) követségbe küldte a nemességhez, megüzenne velük, hogy a nádorválasztással meg van elégedve.” „Ladislao Canixei che questo anno Sua Santità fece Cavaliere in Roma” – Fraknói Vilmos (szerk.): *Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései. 1524–1526*. Bp., 1884. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Ser. 2. 1.) 231–237., Mohács Magyarországa. *Báró Burgio pápai követ jelentései*. Ford. Bartoniek Emma. [Bp.], 1926. (A Napkelet könyvtára 2.) 21., Molnár András (szerk.): *Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény*. Zalaegerszeg, 1996. 57.

⁴² „Die Martis 7 Martii sanctissimus dominus noster in capella sua parva creavit in militem nobilem et illustrem dominum nostrum Ungariae cum ceremoniis et solemnitatibus consuetis presentibus illustrissimo domino duce de Sessia et reverendissimo domino Gabriele archiepiscopo Dirachienisi.” Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. vol. 12276, fol. 46. v. 88. Ezúton köszönöm Nemes Gábornak, hogy e fontos, általa megtalált adatra felhívta a figyelmemet!

⁴³ Csukovits E.: *Középkori magyar zarándokok*, 104.

magyar király követeként.⁴⁴ Kanizsai személyes motivációit, vallásosságát jobban ismerjük.⁴⁵ A Kanizsai családban a 16. századra szinte hagyománya volt a jelentős szent helyeket felkereső kegyes zarándoklatoknak. 1400-ban Kanizsai János esztergomi érsek két testvérével, Miklóssal és Istvánnal tervezett a Szentföldre zarándokolni, ehhez a kötelező pápai engedélyt is megszerezte,⁴⁶ ám végül csak István vette kezébe a vándorbotot, ugyanis Miklós testi erőtlensége miatt nem indult útnak, János ottlétéről pedig nincsen adatunk.⁴⁷ István unokája, Kanizsai János 1512-ben szintén hosszú zarándoklatra indult, ám a Szentföld helyett ő már Rómát és Loretót vette célba, ezzel nyilván kijelölve az utat unokaöccse, László számára.⁴⁸ Végül maga a király, II. Lajos említi meg a már idézett oklevelében, hogy Kanizsai korábban fogadalmat tett (*solvendi voti sui*), s ezért indul útnak.⁴⁹ További források is ismertek: a Kanizsai család több tagjáról is tudjuk, hogy misealapítványt tett, többek közt Kanizsai László is, aki a pálosoknál tett misealapítványt saját és hozzátartozói lelki üdvéért.⁵⁰ Tudjuk továbbá, hogy Tolnai Máté 1521-ben a bárót családtagjaival együtt felvette a bencés rend konfrátere közé.⁵¹ Ha eme adatokat összekötjük azzal, hogy éppen a szentévre időzítette utazását, valószínűsíthetjük, hogy itáliai útjának fő mozgatórugóját Kanizsai hitében, vallásos meggyőződésében kell keresnünk.

⁴⁴ Kasza Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*. Pécs–Bp., 2015. (Sziluett) 64–65., Nemes Gábor: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékekkel (1523–1526). *Századok*, 149 (2015) 2. 488–489., Uő: Folytonosság vagy újakezdés? Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mohács előtt és után. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lászlár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Pécs, 2017. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis 17.) 116.

⁴⁵ A késő középkori magyar főurak vallásosságáról: Fedeles Tamás: „E földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni”. Szempontok a késő középkori főúri vallásosság vizsgálatához. In: Fedeles Tamás – Böhm Gábor (szerk.): *Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*. Pécs, 2014. 54–80.

⁴⁶ *Bullae Bonifacii IX. p. m. IX. Pars altera. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404*. Bp., 1889. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Ser. 1. 4.) 180.

⁴⁷ *Bullae Bonifacii IX.*, 188., Csukovits E.: *Középkori magyar zarándokok*, 134. 155. Habár lehet, hogy János nem ért el a Szentföldre, végrendeletében nagy összeget hagyott a római Santa Maria Maggiore bazilika Szent Jeromos oltárára. Áldásy Antal: Regesták a vatikáni levéltárból. 3. és befejező közlemény. *Történelmi Tár*, 18 (1895) 2. 285.

⁴⁸ DL 22 275., Csukovits E.: *Középkori magyar zarándokok*, 51., 156. Gersei Pető János 1500-ban Róma mellett Loretóba is elment.

⁴⁹ DL 24 048.

⁵⁰ Kanizsai Lászlón kívül Kanizsai György, István, valamint Kanizsai Miklós özvegye, Margit, s Kanizsai Dorottyia is tett ilyen alapítványt. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Harmadik közlemény. *Levéltári Közlemények*, 6 (1928) 1. 202., Fedeles Tamás: „Medicina contra peccata mundana”. Késő középkori főúri misealapítványok. *Századok*, 148 (2014) 2. 455–456, 462–467.

⁵¹ DL 23 598., ETE I.50. A családban ez sem számított egyedi jelenségnek. 1498-ban Kanizsai László szüleit, Kanizsai Lászlót és Bánfi Erzsébetet Laskai Osvát felvette az obszerváns ferencesek konfrátere közé. Kertész Balázs: *A magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai, 1448–1526*. Bp., 2015. (Fontes Historici ordinis fratrum minorum in Hungaria 7.) 106–107. 1521-ben pedig Kanizsai Dorottyia a pálosok konfrátere lett. DL 23 544. Az adatokért Erős Renátának és Fedeles Tamásnak tartozom köszönettel.

Az úttól várható, túlvilági életre gyűjtött lelki javak felhasználására mindenesetre hamarosan szüksége lehetett, ugyanis Rómából való hazatérte után nem sokkal elhunyt. A főúr halála egy újabb tisztázandó kérdéskört nyit meg: pontosan mikor is halt meg Kanizsai, s zarándokútja előtt írt végrendelete vajon érvénybe lépett-e?

Kanizsai László halála

Bár Kanizsai halálával eddig részletekbe menően nem foglalkoztak, mégis számtalan különböző verziót olvashatunk a szakirodalomban. Sokan, többek közt Vándor László, B. Szabó János és C. Tóth Norbert szerint a főúr már 1525 szeptemberében elhunyt.⁵² E dátum mellett azonban számos más vélemény olvasható a 19. század végétől napjainkig.

Az egyik legelső megjegyzés a helytörténeti feldolgozások sokszor ingoványos talajára vezet bennünket: Balogh János magyar királyi honvédszázados 1896-ban megjelent, s azóta sokat idézett, a történeti diskurzusba beépült *Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténelmi leírása* című művében egy igen különös történetre bukkanunk.⁵³ A szerző a következőket írja Kanizsai Lászlóval kapcsolatban, aki az 1520-as évek első felében nem csak a Kanizsai-család feje volt, hanem a királyság egyik nagyhatalmú főura: „Mindezek a király által illően jutalmaztattak, minek folytán fokanként ő is följutott a kir. tárnokmesteri állásra; a mi körülhordozásra gyűjtött mintegy 3000 főnyi seregét már nem volt képes a királyi táborba vezetni; kénytelen volt tehát hű vezérére, Sárkány Ambrúsról bízva, a Babocsánál időzőtt Nádasdy Tamás országnádorhoz irányítani, ki Sárkányt csapataival a Drávához rendelé, hogy Solimán hadainak átkelését megakadályozza, vagy legalább hátráltassa, hogy ő a magyar hadak összpontosítására időt nyerhessen.” A nehéz csatározások után „Sárkány a zömtől elvágtatott és a megmaradt csapatainak roncsával – alig 100–200 emberrel – Styriába menekülni kényszerült és csak hosszas kerülő utakon, nyomorral küzdve vergődhetett, a 3000 főből állott szép és büszke seregének elcsigázott alig hatodrésszével, a mohácsi catastropha után N.-Kanizsa várába.”⁵⁴

Az 1940-es években a főúr halála az irodalmi életben is feldolgozásra került: Hajós Terézia regényében László megsérül a csatában, majd nemsokára meghal, Dénes Gizella

⁵² Reiszig E.: A Kanizsaiak a XV. században, 80., Vándor L.: Kanizsa története, 243., Érszegi G.: Sárvár a X–XV. században, 69., C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, 331., B. Szabó János – C. Tóth Norbert: „Árnyékboksz az árnyék-sereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131 (2018) 2. 310.

⁵³ Balogh János: *Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténelmi leírása*. Nagykanizsa, 1896., Baloghról: Czupi Gyula: *Nagy-Kanizsa és vidékének hadtörténelmi leírása*. In: Rikli Ferenc (szerk.): *Kanizsai enciklopédia*. Nagykanizsa, 1999. 231. A kérdésről részletesen: Kanász Viktor: *Kanizsa és a mohácsi csata*. In: Haramza Márk [et al.] (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata (1526) kutatásának legújabb eredményei*. Bp.–Pécs, 2020. 93–105.

⁵⁴ Balogh J.: *Nagy-Kanizsa*, 64–65.

művében pedig a báró életét veszti a mohácsi csatát. ⁵⁵ Barta Gábornak 1977-ben szemtől szúrta Kanizsai László eltűnése a mohácsi csatát követő hónapokban, azonban választ nem keresett a kérdésre. ⁵⁶ Ugyanebben az évben N. Ipolyi Márta a Hadtörténeti Közlemények hasábjain úgy nyilatkozott, hogy Kanizsai László „feltehetően szintén a mohácsi csatában pusztult el”. ⁵⁷

Végül pedig Botlik Richárd 2017-ben publikált Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei” című művében – felsorolva, hogy kik nem vettek részt a mohácsi ütközetben – az eddigiekkel ellenkező véleményt fogalmazott meg: „Ügyszintén távol maradt a csatától [...] Kanizsai László [...]”. ⁵⁸ 2018-ban e munka nyomtatásban is megjelent, s itt a fenti állítások megismétlése mellett megjegyzi, hogy „Egyes tudománynpszerűsítő weblapok szerint Kanizsai 1525-ben meghalt, aminek ellentmond, hogy korabeli összeírások 1527-ben, 1529-ben, de még 1532-ben is a főurak közt tüntették fel a nevét.” ⁵⁹

Mindebből azt láthatjuk, hogy bár több, egymással olykor szöges ellentétben álló vélemény olvasható a szakirodalomban, Kanizsai László halálának körülményeit senki sem vizsgálta meg alaposabban. Tegyük hát most erre kísérletet! Mint fentebb olvasható, Kanizsai 1525 áprilisában térhetett haza Rómából. Május folyamán Drágfi Jánossal intézte a birtokügyeit. ⁶⁰ Július 10-én a felesége Sárvárról levelet írt a hatvani országgyűlésen tartózkodó férjének, amelyből megtudhatjuk, hogy László ekkor már gyengélkedett. ⁶¹ Augusztus 31-én Drágfi János előtt Csepel szigetén lányát, Magdolnát jegyezte el Batthyány Ferenc testvérének, Boldizsárnak a fiával, Kristóffal. ⁶² Pár nappal később, szeptember 9-én Drágfi Anna Sárváron kelt levelében már Kanizsai László özvegyének nevezte magát, s ezt követően újraházasodásig így használta

⁵⁵ Dénes Gizella: *Virrasztó asszony. Kanizsai Dorottya életének regénye*. Bp., [1943]. 676–677., 682., Baloghné Hajós Terézia: *Mohács anyaga. Kanizsai Dorottya életregénye*. Bp. [én.] 151., 160.

⁵⁶ „... Kanizsai László életelt alig ad magáról e döntő fontosságú hetek alatt,” „Elképzeltető, hogy a Korlátkövyek, Erdődyek, Kanizsayak közül eljött még valaki, de erre semmiféle bizonyítékunk nincsen.” – Barta Gábor: Illúziók esztendeje. Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez. *Történelmi Szemle*, 20 (1977) 1. 5., 22.

⁵⁷ N. Ipolyi Márta: A mohácsi csata és csatátér megválaszolatlan kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 24 (1977) 2. 218.

⁵⁸ Botlik Richárd: *Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”*. Bp., 2017. Online dokumentum: [https://www.academia.edu/34807761/Az_1526_évi_mohácsi_csata_árnyékseregei_Bp._2017_Shadow_Militaries_of_the_Battle_\(A_letöltés_ideje:_2018._január_31.\)](https://www.academia.edu/34807761/Az_1526_évi_mohácsi_csata_árnyékseregei_Bp._2017_Shadow_Militaries_of_the_Battle_(A_letöltés_ideje:_2018._január_31.)) 66. A munka kapcsán érdekes polémia kezdődött: B. Szabó J. – C. Tóth N.: „Árnyékoks az árnyéksereggel”, Botlik Richárd – Nemes István: Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata távolmaradóiról, a hadkötelezettség törvényeiről és a tárgyalt kor orvosi kérdéseiről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132 (2019) 2. 455–474., B. Szabó János – C. Tóth Norbert: Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132 (2019) 2. 475–487.

⁵⁹ Botlik Richárd: Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”. In: Botlik Richárd – Illik Péter: *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?* Bp., 2018. 177.

⁶⁰ DL 24 147.

⁶¹ DL 94 392.

⁶² DL 24 183.

nevét.⁶³ A hír a királyhoz is hamar eljutott, ugyanis II. Lajos szeptember 11-én arról írt, hogy Vas vármegye ispáni tisztségét Batthyány Ferencnek adta,⁶⁴ szeptember 22-én (*in crastino festi beati Mathei apostoli et ewangeliste*) Budán kelt oklevele pedig már néhaiként említi a főurat.⁶⁵ A fenti adatokból arra következtethetünk, hogy Kanizsai László előre érezhette élete végének közeledtét, ezért köthette meg utolsó napjaiban a lánya eljegyzését, s végül 1525. szeptember 1. és 9. között halt meg. Elhunytával Kanizsai Ferenc lett a Kanizsai család utolsó fiúági leszármazottja.

Megoldásra várnak még azonban azok a korabeli összeírások, amelyek Botlik szerint 1527-ben, 1529-ben, de még 1532-ben is a főurak közt tüntették fel nevét. A szerző munkájában nem említette a forrásai helyét, ám érdeklődésemre válaszul megírta, hogy a Haus-, Hof- und Staatsarchiv falai között őrzött, az I. Ferdinánd számára a török ellen nyújtandó fegyveresek számát bemutató összeírásokban többször szerepel a Kanisay név, s ezek közül egy 1528 elejére datálható iratban az alábbiakat olvashatjuk: „*Dominus Kanisay L. armorum et pedites*”. Botlik szerint e rész Kanizsai Lászlóra vonatkozik.⁶⁶ Meglátásom szerint amennyiben ténylegesen egy „L” *sigla* lenne a szövegben, az sem a *Ladislaus* rövidítésére szolgálna, hanem a küldendő katonák számát (50) kívánná megadni. Azonban az iratot átolvasva azt láthatjuk, hogy a forrásban a következő szerepel: „*D[ominus] Kannisay Le. ar. et pedites – eq. iiiii*”. Azaz az *L* betű valójában a *levis armaturae* (könnyűfegyverzetű) rövidítése. A forrásban szereplő másik említés pedig pusztán annyit közöl, hogy „D. Kanisay”.⁶⁷ Tehát e forrás nem nevezi meg a pontos személyt, azonban, mint ahogy a későbbiekben láthatjuk, Kanizsai Ferenc rejtőzhet a *dominus* megnevezés mögött.

Botlik jelezte továbbá, hogy még egy Ferdinánd 1532-ben megtartott országgyűlésén jelenlévő előkelőket felsoroló listán is találkozunk egy Kanizsaival.⁶⁸ Az iratban valóban szerepel a család, s meglepő módon többletinformációt is nyújt számunkra, ugyanis a felsorolásban a következő bejegyzést találjuk: „*liberi condam de Kanysa*”, azaz „a néhai Kanizsai gyermekei”, ami minden bizonnyal az elhunyt Kanizsai László gyermekeire, Kanizsai Ferencre és Orsolyára vonatkozik.⁶⁹ Egy további kérdés azonban még tisztázásra vár: mi lett özvegye és árvái további sorsa, életbe lépett-e a végrendelet?

⁶³ „Anna Dragfy de Belthek m. quondam dom. L. de K. relictā” – DL 25 719. Későbbi leveleire ld. DL 25 721., DL 62 109., DL 62 110., DL 104 459., DL 104 461., DL 104 462., DL 104 466., DL 104 467., DL 104 470., DL 104 475.

⁶⁴ C. Tóth [et al.]: *Arch. 1458–1526*, II. 508.

⁶⁵ „Annam relictam magnifici q[ua]ndam Ladislai de Kanya” – DL 24 190. Reiszig Ede, Vándor László és az MNL OL DL–DF Adatbázisa tévesen 1521-re datálja az oklevelet. Reiszig E.: A Kanizsaiak a XV. században, 80., Vándor L.: Kanizsa története, 243. Október 4-én szintén néhaiként említi. Házi J.: *Sopron*, 169–171.

⁶⁶ Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (a továbbiakban: ÖStA HHStA UA), Allgemeine Akten, Fasc. 8. ff. 15–16. (Botlik Richárd 2019. június 15-i levele alapján.)

⁶⁷ ÖStA HHStA UA, Allgemeine Akten, Fasc. 8. f. 15r.

⁶⁸ ÖStA HHStA UA, Comitalia, Fasc. 378., Konv. A., ff. 64–67.

⁶⁹ ÖStA HHStA UA, Comitalia, Fasc. 378., Konv. A., f. 65r. Ezúton köszönöm Oross András segítségét!

A Kanizsai-árvák sorsa

Kanizsai László halálát követően a király szeptember 22-én kelt oklevelében gyámként Drágfi Jánost bízta meg az özvegy Drágfi Anna, valamint az árvák, Ferenc, Orsolya és Magdolna vagyonának megóvásával.⁷⁰ Az öt gyermek közül ekkora Farkas és Katalin már elhunyt.⁷¹ E védő kart Drágfi sajátosan értelmezhetette: az 1524-es szerződés értelmében – bár továbbra is életben volt László törvényes fiúgyermek, Ferenc – saját kezelésbe vette a birtokokat. Legalábbis erre enged következtetni a két nappal a törökkel vívandó csata előtt, 1526. augusztus 27-én, Mohács mezején tett testamentuma: „Gaspárnak, Boldisárnak hagyom szalában kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestwl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon...”⁷² A nagyúr jól tette, hogy végrendeletbe foglalta akarátát, ugyanis ő is holtan maradt a mohácsi csatátérén. A testamentum értelmében Drágfi Gáspárra és Boldizsárra szálltak a Kanizsai birtokok, amennyiben ezt érvényre tudták volna juttatni. Drágfi Anna mindenesetre nem maradt sokáig özvegy, hozzámént Frangepán Kristófhhoz, ám a sors továbbra sem volt túl kegyes hozzá, ugyanis férje hamarosan meghalt. Ezért újabb védelmezőt kellett találni: 1528. január 30-án I. Ferdinánd megparancsolta Szalaházy Tamás egri püspöknek, hogy vegye oltalmába Drágfi Annát és fiát, Lászlót, valamint Drágfi Gáspárt és javait.⁷³ Anna 1528. március 7-én végrendeletet tett, amelyben Várdai Pálra, Szalaházy Tamásra, Thurzó Elekre és Batthyány Ferencre bízta az árvákat, nevelésüket pedig Hászhágyi Dénesre és Vatai Ferencre hagyta.⁷⁴ Az özvegy megérezhette halála közeledtét, ugyanis 1528. szeptember 21-én az Orsolya és Ferenc nevelésével törődő Kanizsai Dorottyá Sárváron – miközben az árvák birtokairól rendelkezett – már néhaiként említette.⁷⁵

Kanizsai Ferenc halálának időpontja kapcsán, ami egybeesik a család magva szakadásával, nemrég új dátum merült fel a szakirodalomban. Nagykanizsa egyik első historikusa, Horváth Gyula, majd többek közt Reiszig Ede és rá hivatkozva Vándor László is az 1532-es

⁷⁰ DL 24 190.

⁷¹ Farkasról egyetlen adatunk van csupán: a vasvári káptalan 1518-ban egyedül őt említi a gyermekek közül. DL 23 012. 1523-ban csak Katalin és Orsolya szerepel az oklevelekben (DL 23 761., DL 24 788. (1523. június 8.), valamint DL 23 769. (1523. június 23.)), s Ferenc Katalin és Orsolya mellett csak 1524. március 11-én tűnik fel. (DL 47 550.) Így Ferenc 1523. június 23. és 1524. március 11. között született.

⁷² DL 24 323. Zolnai Gyula átirásában: „Farkas fiamnak hagyom Erdőd várát, Andrásnak Kővárat, Gáspárnak, Boldizsárnak hagyom Zalában Kanizsay László atyámfia jószágát mindenestül. Jól tudjátok, miképpen volt az kontraktus köztünk, mely kontraktuslevél nálatok van.” – Zolnai Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Bp., 1894. 255–259. Drágfinak egy évvel korábban, 1524. június 27-én is tett végrendeletet, amiben szintén szerepel Kanizsai László, akinek elengedi a tartozását. Mészöly Gedeon: Drágffy János 1524-iki végrendelete. *Magyar Nyelv*, 13 (1917) 121–124., Kulcsár B.: *Magyar nemesi végrendeletek*, 61.

⁷³ MNL OL E 148. Fasc. 19. No. 22.

⁷⁴ ETE I. 366–370.

⁷⁵ MNL OL E 148. Fasc. 251. No. 1. Köszönöm Orsós Juliannának, hogy felhívta a figyelmemet a forrásra.

dátumot fogadta el.⁷⁶ A hivatkozott forrás valóban arról tudósít, hogy az oklevél kiállítása előtt néhány nappal hunyt el Ferenc („*prefati condam Ladislai de Kanysa filii eiusdem his diebus defuncti*”).⁷⁷ Nemrég előkerült azonban két másik, Bécsben őrzött forrás, amelyekben a Helytartótanács 1531. július 20-án azt írta az uralkodónak Pozsonyból, hogy levelet kaptak, amely szerint nemcsak Kanizsai Dorottya, hanem unokaöccse, Kanizsai Ferenc is elhunyt. Az udvar válasza szerint ugyan hallottak Dorottya haláláról, de mivel nem tudták biztosan, hogy Ferenc is elhunyt volna, az ügy kivizsgálására Lengyel János asztalnokmestert küldték ki, aki szomszédsága, valamint a Kanizsai-familiárisokkal való barátsága miatt is alkalmas volt a feladatra.⁷⁸ Mivel az utóbbi forrásban érződik a bizonytalanság, az első, 1532-es forrás viszont világosan fogalmaz, az 1532-es dátumot valószínűbbnek tartom.

Halálával a család férfiágon kihalt, s Orsolya maradt az egyetlen élő személy a családból. Hozománya nem mindennapi értéket képviselt, s a kezét elnyerő férfi sem volt átlagos kére: a Kanizsai-familiáris családból származó Nádasdy Tamás, az ország későbbi nádora vezethette oltár elé az ifjú arát. Nem is késlekedett, Ferenc halála után pár nappal sikerült kiharcolnia először Szapolyai Jánosnál, majd I. Ferdinándnál is Orsolya fiúsítását, így végül az egész Kanizsai-vagyon az ő kezébe került.⁷⁹

Összegzés

A késő középkor folyamán számtalan magyarországi zarándok fordult meg Rómában. Zarándoklatuk részleteit: útvonalukat, indítékaikat, esetleges kísérőiket azonban a források sporadikus volta miatt ritkán ismerhetjük meg. Szerencsés kivétel ez alól Kanizsai László, ugyanis az 1525-ös itáliai peregrinációja előkészületeivel együtt jól dokumentálható.

Kanizsai László a családi hagyományt követve familiárisai, Vatai Ferenc, Sitkei Sebestyén, Ember Demeter, Dénesfalvi László és Sági Sebestyén körében fogadalmának eleget

⁷⁶ Horváth Gyula: *Kanizsa város története s annak jelen viszonyai*. Kanizsa, 1861. 9., Reiszig E.: A Kanizsaiak a XV. században, 80., Vándor L.: *Kanizsa története*, 244.

⁷⁷ Károly János: *Fejér vármegye története*. III. Székesfejérvár, 1899. 575–578.

⁷⁸ Erdélyi Gabriella (szerk.): *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése. Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez*. I. 1526–1532. Bp., 2005. (Lymbus-kötetek 1.) 258–264., Kelényi Borbála: *Kanizsai Dorottya végrendelete és társadalmi kapcsolatai*, 453., Uő: *Késő középkori magyar fő- és köznemesi női végrendeletek (1440–1526)*. Doktori disszertáció. Bp., 2015. 22.

⁷⁹ Ennek ellenére úgy tűnik, Drágfi Gáspár sem adta fel a Kanizsai-uradalmakért folytatott küzdelmet. Legalábbis ennek tudhatjuk be, hogy mikor 1540. szeptember 25-én I. Ferdinánd kegyelmébe fogadta Drágfi Gáspárt, a Kanizsai László egykori birtokainak kormányzását is rábízta. „[...] praeterea in facto universorum castrorum, castellorum ac bonorum et iurium possessionariorum quorumlibet magnifici quondam Ladislai de Kanysa intra ambitum dicti Regni nostri Hungariae et partium sibi subiectarum ubiviset in quibuscumque comitatibus existentium et habitorum, quae idem Caspar Dragffy ad se efficaci iure spectare praetenderet [...]” – MNL OL E 148. Fasc. 415. No. 29. (A forrás ismeretéért Orsós Juliannának tartozom köszönettel.) Az ügy hátterét jelenleg még nem ismerjük, mindenesetre eléggé érdekes, hogy e lépéssel a már évek óta Ferdinánd hűségén lévő Nádasdyhoz került birtokokról rendelkezik a király.

téve a VII. Kelemen pápa által meghirdetett Szentév keretében 1525 januárjának második felében indult zarándoklatra Rómába és Loretóba. A báró felkészült az útra: perhalasztó oklevelet nyert maga és kísérete nemes tagjai számára a királytól, és családja, valamint vagyona védelmében végrendelkezett, melyben II. Lajos, Szalkai László, Bátori István, Szapolyai György, valamint Drágfi János gondjaira bízta feleségét és gyermekeit. Az Örök Városban amellet, hogy bizonyosan felkereste a zarándokok számára előírt bazilikákat s megnézte a város főbb nevezetességeit, március 7-én VII. Kelemen pápa audiencián fogadta és lovaggá ütötte a vatikáni apostoli palotában. 1525 áprilisára már visszaérkezett Magyarországra. Hazatérése után részt vett a hatvani országgyűlésen, majd lányát, Magdolnát eljegyezte Batthyány Kristóffal.

Mindezt élete utolsó heteiben tette, ugyanis – a sok egymásnak ellentmondó megállapítás ellenére kétséget kizáróan – 1525. szeptember 1. és 9. között elhunyt. Jóllehet férfitágon Kanizsai Ferenc elhunytával csak 1532-ben halt ki a család, Drágfi János megpróbálta rátenni kezét a Kanizsai birtokokra, ám a mohácsi csatátéren életét vesztette. Az ütközet előtt írt végrendeletében Kanizsai László vagyonának örököseként Drágfi Gáspárt nevezte meg, ám bármennyire is igyekezett a Drágfi család megszerezni a kihalt família vagyonát, végül a fiúsított Kanizsai Orsolya kezét elnyerő Nádasdy Tamás révén a Nádasdy család lett a Kanizsai-vagyon tényleges örököse.

Sárvár, 1525. január 6.

Kanizsai László végrendeletet tesz, amelyben tudatja, hogy fogadalmának eleget téve néhány napon belül Loretóba és Rómába zarándokol, s családja és jószágai védelmét halála esetén II. Lajos, Szalkai László, Bátori István, Szapolyai György, valamint Drágfi János gondjaira bízza, valamint intézkedik gyermekei nevelése, és a birtokok további sorsa felől.

(MNL OL E 148 – Fasc. 597. – No. 23.)⁸⁰

az irat tetején: IM

In nomine Sanctae Trinitatis et Individuae Unitatis amen. Anno eiusdem millesimo quingentesimo vigesimo quinto in festo Ephiphaniarum eiusdem Domini nostri Ihesu Christi in castro meo Sarwar.

Ego Ladislaus de Kanysa comes comitatus Castriferrei, licet mente et corpore divina an[n]uente clementia peroptime sanus, considerans tamen et in archano mentis meae cura diligenter revolvens morte nihil certius et eius hora incertius esse nihil, et me quoque instar aliorum mortalium fore mortalem, et quamvis ego gratia solvendi voti per me facti ecclesiam Beatissimae Mariae Virginis de Loreto ac deinde iuvante Domino limina Beatorum Petri et Pauli apostolorum in urbe Romana proximis futuris diebus peregrinantium more visitare decreveram, ipsius itaque meae peregrinationis in itinere casus et fortuna, quae me comitetur, incertum est, nam certus recessus, fortuitus reditus. Quorum potissima consideratione ductus cupiens de rebus et bonis mihi a Deo collatis et concessis salubriter providere et consulere de eisdem, igitur rebus et bonis meis tale meum ultimum et extremum manu mea propria scriptum facio et condo testamentum, item primo et ante omnia, quod si me hac meo in itinere mori contingerit, quod Deus avertat, lego animam meam Deo creatori, eius corpus autem meum terrae sepeliendum. Item liberos meos cum domina consorte mea lego et committo in tutelam et protectionem primum regiae maiestatis domini mei gratiosissimi ac tandem reverendissimi domini Ladislai archiepiscopi ecclesiae Strigoniensis, necnon spectabilium et magnificorum dominorum Stephani de Bator regni Hungariae palatini, Georgii^a de Zapolya comitis perpetui terrae Scepusiensis et Iohannis Dragfy de Beltwk comitis Temesiensis, quos rogo amore Dei omnipotentis et servitiorum meorum intuitu dictos meos liberos ab omnibus impeditores tuere, protegere et defendere velint, maiestati quoque regiae supplicare, ut sua quoque maiestas eosdem defendere dignetur. Item omnia castra, oppida, villasque et possessiones alia quoque universa iura mea possessionaria lego et committo ipsis liberis meis, in quos et alioquin iure hereditario condescendi debent. Volumus autem, ut omnia divina officia, quae nos et predecessores nostri in bonis nostris ad laudem Dei instituimus

⁸⁰ Eredeti, papíron, az irat alján vörös viaszba nyomott gyűrűpecséttel. Az oklevél szövegét normalizálva közölöm így egységesítem az átírást is (például: nichil – nihil, opida – oppida, tutelam – tutelam, sepeliendum – sepeliendum). Ezúton köszönöm Tuhári Attilának az oklevél átírása során nyújtott segítségét.

et ordinavimus, ut suo modo futuris semper successivis temporibus peragantur et bona nostra possessionaria ad id^b data et deputata ne ab eorum possessoribus presbiteris et viris ecclesiasticis alienentur et recipiantur. Item quoniam prefati liberi et pueri nostri in[h]abilem et imperfectam agunt adhuc aetatem eorum cura et educatio comittimus dominae consorti nostrae, matri videlicet eorum, quamdiu videlicet nomen et titulum nostrum gesserit, ubi vero casu se ad secunda vota transferre vellet,^c extunc extraneum maritum in bona nostra ut nostrorum liberorum non inducat, sed rehabito iure suo ipsa bona nostra libere et pacifice dictis nostris liberis remittat et resignat, ubi vero contrarium facere vellet servitores et familiares nostri infrascripti suae aliquo notam infidelitatis resistere valeant. Item volumus, ut ipsa domina consors nostra utatur consiliis egregiorum Dionisii^d Hasagy, Georgii literati de Kapolna, S[t]ephani Chaly, Francisci Wathay familiariorum nostrorum et nullorum aliorum, et si domino permittente individuo (?) ipsam mori contigerit vel ut praemisimus ad alia vota se transtuli voluerit, extunc educationem et nutritionem praefatorum nostrorum liberorum et bonorum nostrorum conservationem communiter praescriptis nostris familiaribus sub tutela semper regiae maiestatis et aliorum praescriptorum dominorum comittimus. [...] nos cum praefato magnifico domino Iohanne Dragfy super devolutione bonis et iuribus nostris possessionariis in alterutrum altero utrum deceden[tibus] et heredibus deficientibus contractum fecerimus, nihilominus ut praemisimus, si nobis eo in itinere, quod Deus avertat, mori contingerit et praefatus dominus Iohannes Dragffy exstantibus praefatis nostris liberis sexus utriusque in ipsa bona nostra quacumque via modo et ratione et colore exquisito se inmi[t]tere vellet et niteretur, extunc literas praefati contractus inter nos emanatas et exortas vanas, cassas, mortuas et viribus careturus relinquimus et esse volumus, et ut eidem praefati nostri familiares iuvamine et auxilio ipsius regiae maiestatis domini nostri gratiosissimi aliorumque praefatorum dominorum, tutorum videlicet et protectorum nostrorum omnibus modis resistere debeant et teneantur. Item volumus et comittimus, quod omnia debita omnium debitorum nostrorum, quibus nos vel ex testamento quondam dominae genetricis nostrae vel ratione servitorum nobis vel ipsis nostris parentibus exhibitorum vel^e aliorum quorumcumque, quae iuste et iure mediante et rationabiliter probare poterunt, praefata domina consors nostra cum dictis nostris familiaribus plenarie solvere debeant et teneantur, quo citius fieri poterit, si aliunde plenaria citissime fieri non posset, extunc de rebus nostris mobilibus persolvere sub poena excommunicationis teneantur. Praescriptum autem testamentum nostrum manu nostra propria scripsimus sigilloque nostro clenodiali quo utimur consignavimus anno die et loco quibus supra. Deo gratias.

Idem Ladislaus de Kanysa
manu propria etc.

[sigillum]

| ^a A kéziratban: 'Georgio' | ^b Kihúзва: 'deputata' | ^c Kihúзва: 'extunc ac extraneum maritum' | ^d A kéziratban: 'Dionisio' | ^e Kihúзва: 'aliorum'

In verso:

N. R. a. Fas. 597. n. 23.

Fasc. 597 – numero 23ius

Numero 2945.

Numero 2945.

R.

Testamentum Ladislai de Kanyša, manu propria, anno 1525. scriptum

THE NOBLEMAN'S TESTAMENT ON HIS WAY TO ROME: THE ITALIAN PILGRIMAGE, TESTAMENT, AND DEATH OF LÁSZLÓ KANIZSAI

During the Late Middle Ages, many Hungarian pilgrims visited Rome but the details of their journeys remain quite often unknown. The case of László Kanizsai is a fortunate exception, since both his Italian peregrination and the preceding preparations are well documented.

László Kanizsai, – following a family tradition and in order to fulfil the vow he made to his familiars – started his voyage to Rome and Loreto in January 1525 in order to complete his pilgrimage in the Holy Year that had been announced by Pope Clement VII. The baron was prepared for the journey: he obtained from the king a charter of continuance for himself and for the members of his entourage, and for the protection of his family and wealth he also made his last will and testament. In this, he entrusted King Louis II, Archbishop Ladislaus Szalkai of Esztergom, Palatine Stephen VII Báthory, Count George Zápolya of Szepes, and John Drágfi of Beltek, Ispán of Temes to take care of his wife and children. On his arrival to the Eternal City, Pope Clement VII received Kanizsai for a papal audience and knighted him. By April 1525, the pilgrim was already back in Hungary.

Following his return, he took part in the diet of Hatvan, and got his daughter, Magdalene, engaged to Kristóf Batthyány. He did these things in the last weeks of his life, since he passed away sometime between 1 and 9 September 1525. Although the male line of the family died out in 1532, John Drágfi had already tried to gain control over the Kanizsai family estate. His attempt was in vain since he died on the battlefield of Mohács in 1526. In his last will, which was written before the battle, John Drágfi named the heir of László Kanizsai's fortune as Caspar Drágfi. Despite all the efforts of the Drágfis to acquire the holdings of the extinct family, Orsolya Kanizsai, who had been prefected (promoted from a daughter to a son), gave her hand in marriage to Baron Tamás Nádasdy. Therefore, in the end, it was the Nádasdy family who came into possession of the Kanizsai estate.

Keywords: pilgrimage, Rome, Loreto, testament, László Kanizsai, piety

KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ

*Fegyverkészítés és céhes önvédelem a 15–16. századi Kolozsváron**

Bevezetés

KOLOZSVÁR A 15. századra jelentős méretű várossá vált, ugyanakkor lakosságáról csak részleges információk állnak a történeti kutatás rendelkezésére. A városban élőkre vonatkozó legfontosabb forrás a magyar polgárok 1453. évi összeírása (*Regestrum Hungarorum de civitate Cluswar*). Az adójegyzékben szereplő névanyag alapján a település lélekszáma 4500–6000 főre becsülhető.¹ Az összlakosság mintegy felét a magyarok tehet-

* Köszönettel tartozom Draskóczy Istvánnak, Simon Zsoltnak és Szende Katalinnak észrevételeikért, valamint Kovács Andrásnak az 1453. évi adójegyzék elérésében nyújtott segítségéért.

¹ Csetri Elek 5400 főre becsülte (Csetri Elek: Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. In: Dáné Tibor Kálmán [et. al.] (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Kolozsvár, 2001. 7.), korábban 4500–5500 főre (Csetri Elek: Kolozsvár népességtörténete – számokban. *Utunk Évkönyv*, 75 (1975) 65.), Jeney-Tóth Annamária 5000–5200 főt említ (Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron*. Kolozsvár, 2004. (Erdélyi Tudományos Füzetek 247.) 76.), Samuil Goldenberg 5500 főre becsülte (Samuil Goldenberg: *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*. București, 1958. (Biblioteca Istorică 4.) 28.), a legfrissebb helytörténeti kutatás pedig 6000 főre (Jakó Klára – Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz*. Kolozsvár, 1992. 11.) Ștefan Pascu az említett adójegyzékekből lényegesen más következtetést von le: 4–4,5 fős családatlaggal számolva 2100–2700 magyar lakost jegyez, a százok lélekszámát a városvezetésben elfoglalt pozíciójuk alapján körülbelül 2400 főre teszi, így a két nemzeti-ség összesített lélekszámát 4500–4800 főre taksálja. (Ștefan Pascu (red.): *Istoria Clujului*. Cluj, 1974. 102). Ezenfelül Pascu további 1200–1500 főnyi román lakosságot is feltételezett, ami az 1453. évi adójegyzékben szereplő csupán két „Oláh” (vagy: román) név alapján erősen vitatható elképzelés. Uo. Idézi: Benkő Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei*. Kolozsvár, 2004. (Erdélyi tudományos füzetek 248.) 24. Érdemes említést tenni arról is, hogy a falakon kívül elhelyezkedő külvárosban is éltek magyarok, akik külön közösséget alkottak. Uo. 19–31., 81. Végül fontos megjegyezni, hogy a város összlakosságának kiszámolására tett kísérletek alapját az a feltételezés képezi, hogy az 1453-as magyar polgárokat felsoroló forrás teljes. Az adófizető lakosság (családfők) zöme háztulajdonos (461/454), de mellettük még bérlők is laktak a városban (64/49). Kovács András: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről (1453). In: Lupescu Makó Mária (főszerk.): *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană*. Kolozsvár, 2018. 183.

ték ki: a körülbelül 2700 fős lélekszámuk az adólajstromban feltüntetett 527 személyből kiindulva – a 4,5 fős családtalaggal számolva – következtethető ki,² míg a másik hasonló súlyú etnikumot a szászok alkották.³ 1458-ban a korábbi vitás helyzet rendezésére Szilágyi Mihály kormányzó előtt a kolozsvári magyar és szász esküdtpolgárok megegyeztek, hogy a továbbiakban a két fél egyenlő arányban vesz részt a város vezetésében. Ekként egy 100 tagú tanácsot állítottak fel, amely 50 magyar és 50 szász tagból állt, és a 12 esküdtet is egyenlő arányban kellett megválasztani. Rendelkeztek arról is, hogy a bírói tisztséget éves váltakozással töltsse be a két népcsoport, valamint megállapodtak abban is, hogy a település jövedelmeiből és javadalmaiból a két nemzetiség kölcsönösen részesül.⁴ Szabó Károly vélekedése szerint az etnikai viszonyok öt évvel korábban is hasonló képet mutathattak,⁵ amellyel mi magunk is egyetértünk, hiszen az 1453 és 1458 közötti néhány évből nem ismeretesek olyan események, amelyek a lakosság szerkezetét jelentős mértékben megváltoztathatták volna.

A magyar adófizetők sorában Szabó Károly kétszáznál is több foglalkozásnevet azonosított,⁶ míg Szűcs Jenő 159 iparossal számolt, ami a magyar polgárok 30%-át jelenti,⁷ melyek között összesen 25 kézműves szakma művelői különböztethetők meg.⁸ Újabban Csetri Elek több mint 30 iparágat vett számításba.⁹ Így a kolozsvári kézműiparosok aránya első pillantásra kisebb mértékűnek látszik a 15. századi Magyarország nagyobb városaiban tapasztaltaknál.¹⁰ Fontos azonban hozzátenni, hogy ezek a számok töredékes adatokon alapulnak, így nem feltétlenül tekinthetők reprezentatívnak a település egészére nézve, ugyanis a város felét adó szász lakosság gazdasági szerepéről keveset tudunk. Mint ismeretes, az erdélyi szász városok jelentős kézműipari kultúrával bírtak a korszakban: példaként Brassóban 51 mesterség vehető számba a század vége felé,¹¹ míg a nagyszebeni adójegyzé-

² Csetri E.: Kolozsvár népessége, 7.

³ Szabó Károly: A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban. *Századok*, 16 (1882) 72., Benkő E.: *Kolozsvár magyar külvárosa*, 27.

⁴ KvOkl. I. 192–193., UGDS VI. 3102. sz. (3.) Az iratot röviden ismerteti: Kiss András: Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel. In: Uő: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. (Erdély emlékezete) 165–166. (a régebbi szakirodalommal), Benkő E.: *Kolozsvár magyar külvárosa*, 27.

⁵ Szabó K.: A kolozsvári magyar polgárok, 72.

⁶ Uo. 73.

⁷ Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Bp., 1955. 47.

⁸ Makkai László: Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron. *Kolozsvári Szemle*, 2 (1943) 2. 40.

⁹ Csetri E.: Kolozsvár népessége, 7.

¹⁰ A Budai Jogkönyvben 58 iparág található, míg a 15. század végén a nagyvárosokban hozzávetőlegesen 70 szakma figyelhető meg. Szűcs J.: *Városok és kézművesség*, 67.

¹¹ Maja Philippi: *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenbürgischen Stadt im Mittelalter*. Köln–Wien, 1986. (Studia Transylvanica 13.) 174.

kekben 71 szakma azonosítható.¹² Ekként a kolozsvári szászok gazdasági szerepére vonatkozó források hiánya nyújthat magyarázatot a kézműipari ágak alacsonyabb számára.

A 15. század közepi kolozsvári kézművesek számát és arányát tehát már többen is vizsgálták, ám egyes szakmák művelői már nem mindig váltak alaposabb kutatás tárgyává, így mindeztől kevés figyelem irányult például a kolozsvári fegyverkészítő szakmákra. Ezek meghatározására jobbra az 1453. évi adólajstromban fennmaradt „személynevek” nyújtanak lehetőséget, ugyanis ebben az időszakban a foglalkozást jelölő nevek még erős kapcsolatot mutatnak a ténylegesen gyakorolt mesterségekkel.¹³ A forrás tartalmaz íjkészítőket, nyilasokat és pajzskészítőket, akik arányát Ioan Marian Țiplic a város (vélt) összlakosságához mérten 2,97%-ra becsüli.¹⁴ Mindazonáltal érdemes alaposabban szemügyre venni a kolozsvári fegyverkészítőket, illetve az általuk gyakorolt ágazatokat.

Fegyverkészítésre utaló foglalkozásnevek a késő középkori kolozsvári írott forrásokban

A kolozsvári fegyverkészítő személynevek között az egyik legnagyobb számban az íjkészítésre szakosodottakra – illetve az íjászathoz köthető tárgyakra – vonatkozó foglalkozásnevek maradtak fenn. Az 1453. évi adójegyzékben hét Arcupar/Ig(y)artho névvel jegyzett személy szerepel.¹⁵ Feltételezhetően szintén e fegyver tárgyi kultúrájához tartozó mesterségre

¹² István Draskóczy: Die Bevölkerungszahl des Siebenbürger Sachsenlandes am Ende des 15. Jahrhunderts. *Review of Historical Demography*, 6 (1990) 119.

¹³ A középkori foglalkozást jelölő személynevekre lásd: Sliz Mariann: *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Bp., 2017. 132., Melich János: Családneveinkről. *Magyar Nyelv*, 39 (1943) 272., Szűcs J.: *Városok és kézművesség*, 45–46., Gulyás László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok*, 142 (2008) 437–461., Uő: A középkori magyar városfejlődés, migráció-, és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévadás tükrében. I. Személynévadás és migráció. *Névtani Értesítő*, 36 (2014) 43–62. A családnevek mögött feltételezett mesterség azonosítását az örökösödési jog is megnehezíti. Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények*, 37 (1966) 231. Kubinyi András és Gulyás Szabolcs László nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy a foglalkozásneveket latin vagy magyar nyelven jegyezték le, mivel ez nem alkalmas annak eldöntésére, hogy egyszerű megkülönböztető névről van-e szó, vagy valós mesterségről. Kubinyi András: Családnévadás a középkori Magyarországon. In: Stirling János (szerk.): *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Bp., 2003. 105–107., Gulyás L. Sz.: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink, 446–447.

¹⁴ Ioan Marian Țiplic: *Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Brașov și Cluj. Secolele XIV–XVI*. Sibiu, 2001. (Bibliotheca Septemcastrensis 1.) 74., Uő: *Bresle și arme în Transilvania (secolele XIV–XVI.)*. București, 2009. 112–113.

¹⁵ Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 181–205, valamint Szabó Károly: A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból. *Történelmi Tár* (1882) 525–541, 729–741. Szabó Károly nyolc személyt különböztet meg. Szabó K.: A kolozsvári magyar polgárok, 73. A tanulmányban szereplő, forrásokból átvett magyar és német szavakat betűhív módon közlöm, melynek módszertanáról (a német szavak esetén) Szende Katalin értekezett: Szende Katalin: A magyarországi középkori német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata. *Fons*, 7 (2000) 49–62.

utal a tíz, illetve hat alkalommal előforduló T(h)egez és Nylas név.¹⁶ Bár utóbbi jelenthet nyíllal harcoló személyt is, talán valószínűbb – ugyanakkor egyértelműen nem igazolható –, hogy jelen esetben a lövedéket előállító kézművesről van szó a többségében mesterséget jelölő nevek sorában. Mindenesetre az íjkészítő szakma vitathatatlan jelenléte a városban feltételezi a rokonmesterségek (tegezkészítő, nyílgyártó) meglétét is. Végül az adórajstromban szereplő fegyverkészítők között egy pajzskészítő (Paysiartho) is található.¹⁷ További adalékot jelenthet a helyi pajzsgyártásra a kolozsvári tanács egy 1461-ben kelt oklevele, amely szerint egy tűzeset kapcsán Lucas *clipifex* is tanúskodott.¹⁸

A magyar polgárokat tartalmazó jegyzékben fellelhetők olyan egyéb kézműipari ágak is, amelyek a fegyverkészítéssel rokoníthatók. 1453-ban három csiszárt (Chyzar) és nyolc nyergest jegyeztek le.¹⁹ Érdemes említést tenni a forrásban megörökített késkészítőről (Keesgyartho)²⁰ és egy bizonyos Buzogányosról (Bwzuganos) is,²¹ ámbár kérdéses, hogy utóbbi kettő esetében tényleges fegyverkészítésre szakosodott mesterségről van-e szó (előbbi esetben az előállított kések nem mind hadi célra készülhettek, a Buzogányos pedig lehetett katonára tapadt ragadványnev is).

A kolozsmonostori konvent egy 1457-ben kelt oklevelében számos, további foglalkozásnevekkel illetett – vélhetően – kolozsvári lakos között további fegyverkészítésre mutató elnevezések tűnnek fel: Chyzar, Arcupar, Thegez és egy Balistator.²² Mivel ez a forrás utóbbi megkülönbözteti az íjkészítők elnevezésétől (*Arcupar*), elképzelhető, hogy a Balistator név egy kolozsvári számszeríjkészítőt jelöl.

Fegyverkészítésre utaló foglalkozásnevek a 16. század első felében is feltűnnek a város életéhez kötődő jogi ügyletekben.²³ 1530-ban Chyzar Balázst említik,²⁴ egy évvel később

¹⁶ Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 181–205, valamint Szabó K.: A kolozsvári magyar polgárság, 525–541., 729–741. Ezeket Szabó Károly is foglalkozást jelölő névként azonosította. A „Nyilas” névből egygyel többet számol. Szabó K.: A kolozsvári magyar polgárok, 73. Vélhetőleg az 1453-as adórajstromban leírt Nylas Miklós megegyezik azzal a személlyel, aki két évvel később (többedmagával) tanúvallomást tesz egy a Szamoson épült, háromkerekű malom ügyében. KmJkv. I. 1184. sz. (496.) A Nyilas személynév későbbi dokumentumokban is feltűnik: az 1496. évi kolozsvári számadásban említést tesznek egy Laurentius Nylas nevű személyről, akinek a város 5 forintot fizetett előző évi szolgálatai fejében. Szabó Károly: Kolozsvár város 1496-diki számadása. *Történelmi Tár* (1883) 578. Talán az 1453. évi adójegyzékben szereplő Tegez György megfeleltethető azzal az azonos nevű személlyel, aki 1461-ben visszafizette 100 forintos kölcsönét, amelyet az időközben elhunyt Kemény Istvántól kapott. KmJkv. I. 1652. sz. (618–619.)

¹⁷ Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 201., 202.

¹⁸ UGDS VI. 3254. sz. (102–103.)

¹⁹ Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 181–205.

²⁰ Uo. 199.

²¹ Uo. Szabó Károly foglalkozásnévként értelmezi. Szabó K.: A kolozsvári magyar polgárok, 73.

²² KmJkv. 1277. sz. (519.) Gyaníthatóan Chyzar Péter magister, Thegez Pál és Íjgyártó (Arcupar) Lőrinc megfeleltethető az 1453. évi adójegyzék azonos nevű személyeivel.

²³ Az 1453. évi jegyzékben és az 1530-as évek forrásaiban szereplő személyek – tekintetbe véve az eltelt időt és a korszakban jellemző átlagos élettartamot – valószínűleg nem azonosak egymással.

²⁴ KmJkv. II. 4314. sz. (514.)

a néhainak mondott Igartho Balázt²⁵ és Paysghyartho András²⁶ 1544-ben pedig néhaiként Thegez Ambrust.²⁷ Íjkészítésre utaló magyar „személynevek” a 16. század második feléből is fennmaradtak: Igyartha Benedek, Igyartha Ferencz, Stephanus Igiartha és Andreas Igiartha, Jgyarto gçrg és Benedict Jwyartha.²⁸ Úgyszintén néhány pajzsgyártó – illetve özvegy – nevét is lejegyezték ebben az időszakban: Ladislaus Paysgyarto, Sthphanus Paysgyartha, Illie Paysgyartha, Martinus Paysgiartha,²⁹ továbbá Nicolaus Paysgyartha, paysgyarto andrasne.³⁰

Példák a fegyverkészítő „személynevekkel” megegyező foglalkozás gyakorlására a 15. század idejéből

Bár a 15. század derekán erős korreláció feltételezhető a mesterséget jelölő „személynevek” és a ténylegesen gyakorlott szakmák között, azonban kontrollforrás nélkül a kizárólagos megfeleltethetőség nem igazolható egyértelműen. Az 1453. évi adójegyzék szűkszavú bejegyzései önmagukban nem nyújtanak érdemi információt a kérdés teljes körű tisztázására. Mindazonáltal a számadástörödékek fontos adalékot jelenthetnek egy-egy személy foglalkozását illetően. Erre példa az a bejegyzés, mely szerint 1453-ban Valentinus Paysgyarthonak 100 denárt fizetett a város egy pajzsért.³¹

Amint már említettük, önmagában a T(h)egez „személynévből” nem feltétlenül következik az, hogy foglalkozásnévként lehet rá tekinteni, ugyanis nem tartozik hozzá „-gyártó” utótag, egyszerűs mind nem fejez ki melléknévi minőséget sem (pl.: Tegzes). Ugyanakkor az említett adójegyzékben több ízben is kapcsolat mutatkozik e „személynév” és az erre jellemző késztermék között, így ezekben az esetekben a mesterséget jelölő foglalkozás-

²⁵ KmJkv. II. 4338. sz. (526.)

²⁶ KmJkv. II. 4358. sz. (531.)

²⁷ KmJkv. II. 4828. sz. (654.) Utóbbi az oklevél tanúsága szerint egykoron a Torda utcában lakott.

²⁸ Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. V. Bp.–Bukarest, 1993. 529.

²⁹ Tîplic, I. M.: *Breslele producătorilor*, 82.

³⁰ Vámszer Márta (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. X. Bp.–Kolozsvár, 2000. 393. Vélhetően a fentebb felsorolt személyekkel feleltethető meg Elias Paysgartha, valamint felesége, Pays Iarto Illyesne, továbbá Martinus Paysgartha, azaz paisgiarto marton, illetve Stephanus Paysgyartha/Pays gyarto Istúan/Pais Giartha Jstwa(n) és annak felesége, Paysgyarto Jstwanne. Uo. Ebből a korszakból már akad példa az öröklött „személynévre” is. Igyártó György 1576-tól ügyvédként, 1582-től legkésőbb 1586-ig a város procuratoraként tevékenykedett, Igyártó Mihály 1567-től ötvösként (1577–1578 között céhmesterként, 1590-ben főbíróként), miként az utóbbi fia, Simon is (1597). Kiss András: Farsangolás Kolozsvárt – 1582-ben. *Utunk Évkönyv*, 8 (1975) 63–64., Pakó László: Boszorkányvadak az anyagi érdek és a bosszúvágy szolgálatában: Igyártó György prókatori tevékenysége és az 1580-as évek kolozsvári boszorkányperei. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Bp., cop. 2014. (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1.) 158–166., Flóra Ágnes: Kolozsvári ötvösrege sztrum (1549–1790). *Lymbus*, (2003) 43–44. (Mihály, 1567–1568., 1575). Az öröklött személynévre jelenthet példát Georgius Arcuparis esete is, aki domonkos szerzetesként a magyarok prédikátoraként tűnik fel a 15. század végi kolozsvári forrásokban. A névalakot Jakó Zsigmond Ígyártófinak fordította. KmJkv. II. 2725. sz. (73.), 2832. sz. (103.).

³¹ Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 202.

nevek közé kell sorolni. Stefanus Thegez,³² Petrus Thegez³³ és Emericus Thegez³⁴ adóját – részben – a nevével megegyező portékával (*faretra*) fizette. Más nevek esetében nem található tegezzel történő adózás. A magyar polgárok neveinek többsége pusztán említés, így ezeknél – bár következtetni lehet a ténylegesen gyakorolt szakmára – kizárólagosan nem igazolható egyértelműen a „személynév” és a kézműipari szakma közti összefüggés. Akadnak olyan esetek is, amikor egy fegyverkészítésre utaló „személynévvel” rendelkező személy egyéb – a feltételezett mesterséghez nem köthető – feladatot lát el: Emericus Thegezt beszercei kiadásai okán fizették ki,³⁵ Petrus Thegez – többek között – kőszállítás lebonyolításában intézkedett.³⁶ Ezek az esetek valószínűleg a város számára nyújtott (többet) tevékenységekről tanúskodnak, vagy esetleg az adójegyzékekben található azonos nevű (tegezkészítő) személyektől különböző egyéneket jelölnek.

Fegyverkészítéssel foglalkozó céhek és közösségek a 15–16. századi Kolozsváron

Kolozsvár kézműipara a késő középkor idején figyelemre méltó fejlődésen ment át: a 14. század elején még elsősorban a mezőgazdasági termelés jelenthette a település gazdaságának alapját, mely főként a gabonatermesztésre és a szőlőművelésre épült.³⁷ A város 1316-ban kelt privilégiuma szerint a lakosság három rétegre oszlott: szántóföld-tulajdonosokra, szántóföld nélküli háztulajdonosokra és zsellérekre.³⁸

Bár a 15. században a céhes fejlődés magvai Kolozsvár gazdasági és társadalmi életében is gyökeret eresztettek, a kortárs írott forrásokban mégsem maradt fenn olyan érdemi információ a század utolsó harmadáig, amely igazolná a helyi fegyverkészítő iparágak önálló céhekbe tömörülését és az egyes – ide vehető – szakmák saját érdekvédelmének megszervezését.

A településen az első fegyverek készítésére szakosodott – egyesített – céh 1484-ből ismert, ugyanis az íjkészítők, nyergesek, szíjgyártók és fegyvercsiszárok ekkor adták ki

³² „dedit duas faretras et LVI den.” – Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 201.

³³ „dedit [...] faretra [...] d. 1^c” – Uo.

³⁴ „dedit simulcum faretris tribus fl. I.” – Uo. 202. A félreértések elkerülése végett érdemes tisztázni, hogy két ilyen nevű személy is élt ekkor Kolozsváron, azonban eltérő házsoron laktak.

³⁵ Uo. 539.

³⁶ Uo. 541.

³⁷ Szűcs J.: *Városok és kézművesség*, 27., Jeney-Tóth A.: *Míves emberek*, 76.

³⁸ UGDS I. 346. sz. (319–320.), magyar nyelvű regesztája: Jakó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia*. I–IV. Bp., 1997–2014. II. 1301–1339. 263. sz. (119.).

közös szabályzatukat.³⁹ A kérvényezőkhöz személyein keresztül újabb fegyverkészítő mesterek és kézműiparágak azonosíthatók: Martinus Kufferbart és Johannes Gabrielis íjkészítő volt; Damianus, Benedictus Sedd és Johannes pajzskészítő; Gregorius, Johannes és Martinus csiszár (*eruginator*); Iacobus, Mathias, Andreas és Paulus nyerges; Gallus, Mathias, Martinus, Cristofforus szíjgyártó (*corrigiator*); Valentinus és Gregorius pedig vésnők (*caelator*).⁴⁰ Az oklevél tartalmazza a számukra gazdasági szempontból konkurencsportékák behozatalának tiltását, amely egyúttal tükrözi az általuk készített tárgyak körét is. Ez alapján kézi íjakat, nyergeket, kész kardokat, szíjakat, pajzsokat és kézi nyilakat állítottak elő.⁴¹

A kardcsiszár mesterség továbbélését bizonyítja, hogy közösségük 1557-ben a csizma-diáktól kért engedélyt, hogy azoknak a Szamos mellett álló cserzőmalmánál (*chermalom*) fenőkövet telepíthessenek kardjaik élesítésére.⁴² Az új létesítmény arra enged követke-

³⁹ UGDS VII. 4577. sz. (374–376.) Az irat említése: Ștefan Pascu: *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*. București, 1954. 136. A céh a Szent Mihály-templomban lévő Szent Ferenc-oltár köré szerveződött. Erre bővebben lásd: Lidia Gross: *Bresle și confrerii sau despre pietatea urbană în Transilvania medievală (secolele XIV–XVI)*. Cluj-Napoca, 2014. 140. Bár a kovácsok nem feltétlenül tekinthetők minden esetben fegyverkészítésre szakosodott kézműveseknek, több város számadáskönyvében találhatók olyan kovácsmesterek, akik fegyverek készítéséért kaptak fizetséget. Ekként a kolozsvári kovácsok figyelembevétele is célszerű. Közösségük statútuma az 1467. évből ismert, amely szerint a plébániatemplom Szent László-oltára körül szerveződtek. Megújított szabályzatuk 1477-ben kelt. KvOkl. I. 221–222., 255–258. E kiadvány alapján való újraközlése: UGDS VI. 3542. sz. (291–292.) Ismertetése és nevezetesebb pontjainak fordítása: Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I–III. Buda-Bp., 1870–1888. (A továbbiakban: KvTört.) I. 496–498. A későbbi félreértések elkerülése végett érdemes megjegyezni, hogy a Jakab Elek által összeállított oklevéltár az 1467-es oklevelet a „lakatos céh alapszabályzataként” címezi, ugyanakkor a latin szöveg a kovácsokat jelöli. Valószínűleg elírásról lehet szó, hiszen a Kolozsvár története c. munkájában már mindkét forrást a kovácsokhoz köti. Hibás értelmezés azonban az, hogy a céh feladatai közé tartozott volna száz szakállas puska szolgáltatása a város számára. Feltehetően Jakab a babata (azaz patkó) kifejezést fordítja barbata (azaz szakállas) puskaként. Azonban a céhszabályzatban az említett szöveghely kontextusában a patkolásról, illetve annak garanciájáról van szó, fegyverekről viszont nem tesz említést. Így a 15. századi források alapján nem bizonyítható – igaz, expressis verbis nem is cáfolható –, hogy a kolozsvári kovácsok céhe tűzfegyverek előállítását is végezte. Fontos hozzátenni, hogy a 17. században foglalkoztak – a lakatosokhoz hasonlóan – szakállas puskák és tarackok javításával. Jeney-Tóth A.: *Míves emberek*, 127–128. A lakatos és sarkantyúkészítő céh szabályzatában nem található utalás fegyverkészítésre. KvOkl. I. 237–239., 248–249., valamint Finály Henrik: Adalék a kolozsvári lakatos és sarkantyús czéh történelméhez. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei*, 5. kötet (1868–1870) 1. füzet 103–104.

⁴⁰ Utóbbi kifejezés fegyverekkel összefüggő értelmezését eddig nem sikerült pontosan tisztáznom.

⁴¹ UGDS VII. 4577. sz. (374–376.) – „Item nemo gratia mercantiae aut lucri arcus, sellas, gladios promptos, corrigea, clipeus ac sagittos manuales hanc ad vendendum tempore inter medio portare audeat civitatem [...]”.

⁴² KvOkl. II. 33. Említi: Pascu, Ș.: *Meșteșugurile*, 172. A forrásban újabb példák találhatók a mesterség és a „személynév” egyezése: „Thomas et Petrus Czýzar Magistri Chehe similiter ipsorum [...] Magistri eruginatores gladiatorum”. A 17. század eleji kolozsvári számadásokban szép számmal találhatók olyan Csiszár „személynevű” kézművesek (András, Ferenc, János, Tamás, Miklós), akik szablyák, török és pallosok készítését és tisztítását, javítását végezték. Jeney-Tóth A.: *Míves emberek*, 105., 113., 128., 181., 217. (Későbbi forrásokból kiderül, hogy az említett malom egy korábbi lisztelő malom közelében állt, mely mellett egy puskapormalom is létesült. Utóbbi a csertőrő malommal együtt 1630-ban elpusztult. Benkő E.: *Kolozsvár magyar külvárosa*, 55.)

tetni, hogy a csiszárok kézműiparága valószínűleg fellendülőfélben volt ekkor, hiszen az új műhely létesítésének költségein túl átvállalták a malom feletti gát, valamint az ahhoz tartozó épületek és felszerelések költségeinek felét is (örök időközön át). A fenőműhely követ vízi energia hajthatta, ugyanis a szerződés értelmében a folyón elkülönített csatornát kellett fenntartaniuk, munkájukat alacsony vízállás esetén be kellett szüntetniük, a víz bejárását pedig el kellett zárniuk.

A későbbi évekből hasonlóképp találhatók utalások a kolozsvári pajzskészítőkre. Elsőként az 1556. évi kolozsvári országgyűlés árszabása rendelkezik róluk. Bár az erdélyi fejedelemiség diétáin kelt *limitatio*ók országos érvénnyel bírtak, az egyéb típusú források birtokában feltételezhető, hogy ezek a városban tevékenykedő pajzskészítőkre is vonatkoztak. Az árszabások rövid sorai érdekes adalékokat jelentenek a készítés technikai részleteit illetően. 1556-ban a vörösré és fehérre festett pajzsok árát 75 denárban határozták meg,⁴³ mely típus mögött nagy valószínűséggel a huszártárcsapajzs értendő, amit a korszakban széles körben használtak Magyarországon és Erdélyben.⁴⁴ A rendelkezés kitűzte, hogy ezeket háromszor kell a gyentár nevű kenőccsel ellátni.⁴⁵ Ennek a szerepe az volt, hogy a pajzsot megvédje a nedvesség okozta károsodástól, amint ezt egy másik, kortárs forrásból is meg lehet tudni: Nagy István (Stephanus Nagh) komáromi alkapitánynak Nagyszombat bírájához 1567-ben intézett levele szerint, a pajsgyartho Elek által készített pajzsokat bár nem érte eső, sem harmat, bőrborításuk mégis foszlásnak indult, mert semmilyen gyentár (*genthar*) nem volt rajtuk.⁴⁶ További kiegészítést jelent, hogy az árszabások szerint a

⁴³ „Scutum cum rubro atque albo coloribus factum vendatur d. 75”. – Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel*. I–XXI. Bp., 1875–1898. (Magyar történelmi emlékek. 3. oszt., Országgyűlési emlékek) II. 71. A megadott érték nem tekinthető kizárólagosnak, ugyanis az 1608-as limitatio lehetőséget biztosít az egyéni ár alkura, azok számára, akik kopjából, vagy pajzsból „szebbet, jobbat” szerettek volna készíttetni. Szilágyi S. (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, VI. 145.

⁴⁴ A huszártárcsapajzsról: Kalmár János: *Régi magyar fegyverek*. Bp., 1971. 308–317., Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15–17. században*. Bp., 2010. 255–263. A típust a szakirodalom szerint a 17. század elejéig használták. Kalmár J.: *Régi magyar fegyverek*, 317., Boldog Zoltán: XV–XVI. századi pajzsok a Déry-gyűjteményből. *A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve* (2005) 239–249., Kovács S. T.: *Huszárfegyverek*, 261. Talán ide vonatkozólag érdemes megjegyezni, hogy pajzskészítőkről még az 1627. évi országgyűlés árszabása is említést tesz. Szilágyi S. (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, VIII. 399. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében kilenc darab vörös-fehér sávazással festett, 16. századi huszár tárcsapajzs található, amelyek erdélyi eredettel bírnak. Kovács S. T.: *Huszárfegyverek*, 259.

⁴⁵ „Ita tamen ut triplicem habeat unctionem vulgo gyentár.” – Szilágyi S. (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, II. 71. A gyentárra lásd: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I. Bp., 1967. 1120., Vilmos, W.: Hungaro-Baltic Preliminaria. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 21 (1971) 391–397.

⁴⁶ Döbrentei Gábor (szerk.): *Régi magyar nyelvemlékek*. III. Buda, 1842. 70–71. A huszár tárcsapajzsok említett külső rétege pergamenből készült. Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek*, 255., 259. Elképzelhető, hogy erre a célra lóbőrt (is) használtak, ugyanis az 1625. évi limitatio megjegyzi, hogy „Az lóbőrt senki meg ne vegye, hanem csak az nyeregyártók és paisgyártók vehessék meg.” – Szilágyi S. (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, VIII. 289.

kopjákat is pajzsgyártók készítették,⁴⁷ ami megfigyelhető a 17. század legelejéről származó kolozsvári számadásokban is.⁴⁸

„Hiányzó” fegyverkészítő mesterségek?

A fennmaradt írott források tükrében Kolozsvár késő középkori fegyverkészítő kézműipara még ha nem is tekinthető kiemelkedő mértékűnek más erdélyi városokkal összehasonlítva, mégis számos szakmára tagolódott. Mindazonáltal szembetűnő, hogy a városban inkább – a kézműipari értelemben – „könnyebb” szakmák találhatók többségben, amelyek elsősorban fával, bőrrel, szaruval, ínnaal, pergamennel (stb.) dolgoztak. A fémmegmunkálást a kardkészítés jelentette. A késő középkor idejéről egyelőre nincs tudomásunk tűzérsegi fegyverek, ágyúk, valamint testvédelmi eszközök (lemez- vagy

⁴⁷ Szilágyi S. (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, II. 71., VI. 145. A későbbi limitatiókban már „Pais és kopjagyártók”-ként szerepelnek. Uo. 288., 340., 399., 458. A kopjákat szintén több rétegben, impregnáló kenőccsel kezelték. Kovács S. Tibor más példák alapján valószínűsíti, hogy a pajzskészítők azért állíthattak elő kopjákat is, mert mindkét portéka egyik alapanyaga elsősorban a fenyőfa volt. Kovács S. T.: *Huszárfegyverek*, 261.

⁴⁸ Paisos István és Paisos Antal állított elő ilyen szálfégyvereket, néhány évvel később Pajsoz István és paisgi-arto Gáspár is. Jeney-Tóth A.: *Míves emberek*, 217., [Kelemen Lajos]: *A-XXVI-1 Kolozs Megye Kolozsvári Állami Levéltárának iratairól készült regeszták [a 16–17. századi kolozsvári számadásaiból]*. Online dokumentum: <http://regesta.mi.btk.mta.hu/A-XXVI%20Kolozs%20Megye%20Kolozsv%C3%A1r%20%C3%81l-lami%20Lev%C3%A9lt%C3%A1r%C3%A1nak%20iratair%C3%B3l%20k%C3%A9sz%C3%B3lt%20regeszt%C3%A1k/A-XXVI-1%20Kolozsv%C3%A1r%20sz%C3%A1mad%C3%A1sk%C3%B6nyvek/index.html>. (A letöltés ideje: 2019. október 10.) (A továbbiakban: Kolozsvári regeszták.) 203. sz. Ezekben az években több ízben „pajzsosok”-ként utalnak a kopják készítőire, akikre esetenként több száz szálfégyver és festett zászló-nyélfá készítését bízták. Jeney-Tóth A.: *Míves emberek*, 217., Kelemen L.: *Kolozsvári regeszták*, 58. sz.

sodronypáncélok) helyi gyártásáról,⁴⁹ habár ezeket használták a településen.⁵⁰ Talán erre az aránytalanságra a forrásadottság sajátossága ad magyarázatot: elsősorban a magyar adózók nevei maradtak fenn, akik – a városban növekvő gazdasági erejük révén – a régóta használt magyar fegyverek, az íj, a nyíl és a tegez, valamint a kard és a pajzs készítéséhez járultak hozzá.

A fegyverkészítő foglalkozásnevű személyek társadalmi háttere

Az 1453. évi adójegyzékben szereplő magyar fegyverkészítő „személynévvel” aposztrofált polgárok a Hosszú-, a belső és külső Magyar, a Közép, a Király, a Farkas, a Fazekas és a Szén utcában laktak. Az egyes fegyverkészítő – vagy azzal rokonítható – szakmák között átlagot vonva, az általuk fizetett adó mértékét illetően az alábbi eredményeket kapjuk: a tegezkesztők 4,5; a nyilasok 3; az íjkészítők 2,8; csiszárok 2,6; a pajzskészítők 2 és a nyergesek 1,8 *dicányi* adót fizettek. A településen tapasztalható vagyoni tagozódás tükrében ez azt jelenti, hogy fegyvergyártó nevű személyek többnyire a kolozsvári társadalom közepérétegéhez tartoztak (2–6 *dica*).⁵¹ Míg a városban a legnagyobb adókulcsot 25 *dica* jelen-

⁴⁹ 1457-ben ugyan egy Paulus Panczelt említene a források, aki a Kómálon 2 hold szőlővel rendelkezett. (Szabó Noémi Gyöngyvér: A kolozsmonostori apátság XV. századi szőlőtized jegyzékei. *Fons*, 19 (2012) 487.), mindazonáltal egyéb forrás hiányában nem igazolható ezen „személynév” esetleges kézműipari háttere. A fegyverkészítés kapcsán érdemes megjegyezni, hogy korábban az aranyműves céh 1473. évi szabályzatának a mesteremrekre vonatkozó szakaszát Jakab Elek úgy értelmezte, hogy a mesterjelölteknek (többek között) „egy fegyver kívül-belül címerezését” kell elvégezniük. KvTört. I. 499. Az oklevél kiadása: KvOkl. I. 242–247. Jakab olvasatából következik, hogy munkájuk kapcsolatba hozható volna a fegyverkészítéssel. Azonban a dokumentum adott szakasza inkább értelmezhető vésett (címer)jelvény elkészítésére: „Item quando aliquis magister vult intrare czecham illum non debent acceptare nisi ista tria articula sciat prius laborare, scilicet, insignia vel clenodia armatica. wappengraben. interius et exterius facere et formare et in cypho regali et solempni.” – Uo. 245. A céh szabályzatát 1516-ban megújították, 1561-ben pedig magyarra fordították. Előbbiben szintén megjelenik a vésett címer(jelvény), megint csak ötvöstárgyak (kehely és gyűrűk) vonatkozásában és nem pedig fegyverek kapcsán: „[...] debet prius facere Calicem unum: arma in annulo sculpta et lapidem in annulo ligare.” – Uo. 343. A magyar nyelvű változatban is hasonló szerepel: „egy knoros kupa, egy helymes [címeres] pecsét, egy aranygyűrű kibén kü legyen.” Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Okirattárral (1307–1848). Czéhek lajstroma. A czéhirodalom és ipartörténet könyvszete*. I–II. Bp., 1913. (Az Országos Iparegyesület Bárá Kornfeld Zsigmond-könyvtára 6–7.) I. 57., Kovács Géza – Binder Pál (vál., bev., jegyz.): *A céhes élet Erdélyben*. Bukarest–[Bp.], 1981. (Téka) 102. (Jakab az 1627. évi átiratként tekint rá, ezt azonban Szádeczky később cáfolta.) KvOkl. II. 270. Bunta Magdolna szerint a pecsétek készítése a középkorban az ötvösök hatáskörébe tartozott. Bunta Magdolna: Középkori céhpecsétek. *Folia Archeologica*, 21 (1970) 152–153. (Az általa tanulmányozott 16. századi erdélyi céhpecsétek kompozíciója egyébként egyszerű: vonalak között álló köriratból és egy címerpajzsból állnak, melyben az adott mesterség jellegzetes eszközt tüntették fel. Uo. 149.) Összegezve, a korábbi feltételezésekkel ellentétben vélhetőleg a céhpecsétek előállítása volt a kolozsvári ötvösök feladata, nem pedig fegyverek „megcímerzése”.

⁵⁰ Lásd a „Falakon belül s kívül. Fegyverek a céhes városvédelemben” c. fejezetben!

⁵¹ Goldenberg, S.: *Clujul*, 29., Csetri E.: Kolozsvár népessége, 7.

tette, addig a polgárok többsége 1 *dicányi* adót fizetett.⁵² A fegyverkészítő „személynevű” lakosok között Emericus Thegez 12 *dicányi* közterhet fizetett, őt követte Gallus Thegez 10, illetve Gregorius Arcupar 7 *dicával*, akik így a város jómódú patríciusrétegéhez (7–27 *dica*)⁵³ tartoztak. Körülbelül egy tucat fegyverkészítő, illetve rokon szakmát végző kézműves 1 rovást fizetett, így a szegények közé számított.

Maradt fenn említés olyan – vélhetően – kolozsvári fegyverkészítő „személynevű” polgárokról, akik szőlőbirtokkal rendelkeztek. 1457-ben *magister* Petrus Chyzart, *magister* Johannes Balistatort, Gallus Thegezt, Laurentius Arcupar özvegyét és (egy másik) Laurentius Arcupart jegyezték le telektulajdonosokként, 1469-ben pedig arról értesülünk, hogy Chyzar Györgynek a Kőmál dombon volt szőlője.⁵⁴ Figyelembe véve, hogy a városban a mezőgazdasági tevékenység továbbra is fontos maradt, elképzelhető, hogy ezek a (nevükben) fegyverkészítő személyek a fellendülő kézművesség mellett párhuzamosan mezőgazdasági tevékenységet is folytattak.

Vélhetően a 15. századi kolozsvári kézművesek – valamint közösségeik – gazdasági erejének és társadalmi rangjának emelkedésére engednek következtetni a helyi adminisztráció azon emlékei, amelyekben megjelennek a település igazgatásában meghatározó tisztséget betöltő személyek között kézművességre utaló névvel rendelkező polgárok is. A 15. század közepétől 1526-ig terjedő időszakban a városi vezető réteg tagjai között számos iparos foglalkozást kifejező név figyelhető meg.⁵⁵ Ezek között összesen 21 szakma „személynevei” fedezhetők fel, melyekből 5 fegyverkészítő (csiszár, íjkészítő, nyilas, tegezgyártó és nyerges). A bírák sorában három szabó, egy kerekés és egy ötvös nevű található. A kolozsvári esküdtpolgárok közül kerültek ki az 1453. évi adózás behajtói is: Demetrius Faber (Demeter Kowach), Egidius Zabo és Gregorius Arcupar.⁵⁶

A jelenségre több lehetséges válasz is megfogalmazható. Elképzelhető, hogy egyes prosperáló mesterségek képviselői számára – gazdasági erejük folytán – lehetőség nyílt arra, hogy saját érdekeiket magasabb fórumon képviseljék. Amennyiben azt feltételezzük, hogy ezek a személyek a városban működő céhek mesterei voltak, gyanítható, hogy a városi tanácsban több kézműves testület előjárói is megjelentek.⁵⁷ Megvizsgálva a század második feléből fennmaradt céhszabályzatokat, az esküdtek között gyakorta találkozzunk kézművesek neveivel. Példaként az aranyműves céh 1473-ban kelt szabályzatában felsorolt tisztségviselők között észrevehető egyes kézműipari szakmák képviselőinek foglalkozásnevei (Jacob Zetsch, Sabo Georg, Czyssar Petir, Martinus goltsmit, Petir Sattler).⁵⁸

⁵² Szabó K.: A kolozsvári magyar polgárok, 73–74.

⁵³ Goldenberg, S.: *Clujul*, 29., Csetri E.: Kolozsvár népessége, 7.

⁵⁴ KmJkv. I. 1932. sz. Petrus Chyzar az 1457. évi jegyzékben a harmadik legnagyobb szőlőbirtokkal rendelkezett (5 ¼ hold). Szabó N. Gy.: A kolozsmonostori apátság, 474.

⁵⁵ Lásd 3. táblázat!

⁵⁶ Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 184.

⁵⁷ Jeney-Tóth A.: *Műves emberek*, 31.

⁵⁸ KvOkI. I. 242.

Ezek sorában több fegyverkészítő (nevű) személy is található: csiszár, nyeregkészítő valamint íjkészítő.⁵⁹ Négy évvel később a kovácscéh megújított statútumaiban szintén találhatók hasonló foglalkozásnevűek (talán mesterek) a tanácsstagok között (Egidius Zabo, Petrus Chyzar, Martinus Kyfferbart).⁶⁰ Utóbbit az 1484. évben alapított egyesült fegyvergyártó céh íjkészítő mesterei között említik, valamint sejtethetően Sabo Georgot tüntetik fel 1475-ben a szabó céh mesterei között is, így – legalább ezekben az esetben – igazolható-nak tűnik, hogy egyes céhek képviselői helyet kaptak a városi tanácsban.

Mindemellett érdemes számításba venni azt az elképzelést is, hogy az egykor kézműves háttérrel rendelkező, meggazdagodott, kereskedést (is) folytató személyek – részben – azok, akik vagyonuk és befolyásuk révén a városi elit körébe kerültek. Az újabb szakirodalom szerint ilyen lehetett Gregorius Arcupar is, akitől az 1453. évi számadástöredék szerint a város néhány portékát vásárolt.⁶¹ Azonban a szöveghely több értelmezési lehetőséget is kínál, jóllehet mindegyik tartalmi és/vagy nyelvhelyességi kérdéseket vet fel. Kovács András vélekedése szerint Gregorius Arcupar papírivekkel kereskedett,⁶² amellyel össze-cseng, hogy ezeket a darabokat az írnoknak adta át. Emellett a kútfőben két ízben található papírvásárlás.⁶³ Mindazonáltal szembetűnő, hogy ezeket mindkét alkalommal jelzős szerkezetben adták meg (*arcus papyrus*), a tárgyalt esettel szemben. Ügyszintén kimagasló az értékbeli különbség is (2, illetve 100 denár). Bár alkalmasint ez magyarázható minőségi eltéréssel, ugyanakkor szükséges megállapítani, hogy a korszak számadásaiban és vám-

⁵⁹ Kubinyi András a budai városi tanács iparos tagjainak kapcsán a kézművességre utaló – esetenként azzal összefüggő kereskedelmet folytató – személyekre már kevésbé tekint úgy, mint a céhpolgárság képviselőire, hanem inkább úgy, mint a középrétegből a patriciusok sorába felemelkedett *homo novus*okra. Ugyan a tanácsstagok között elvéve kimutatható, hogy közel álltak a kézműiparhoz, de a tanácsosok számottevő része az iparcikkek kereskedelmével foglalkozott. Kubinyi András: *Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. Tanulmányok Budapest Múltjából*, 16 (1964) 155–156. Érdekesség, hogy a budai esküdtek között feltűnik egy Thegzes 1464/65-ben, valamint 1475/76-ban (véltetően azonos személy). Uo. 155.

⁶⁰ KvOkI. I. 255., UGDS VII. 4203. sz. (149–151.) Megjegyzendő, hogy a felsorolt szakmák mindegyike rendelkezett céhes szervezettel a 15–16. században.

⁶¹ „Gregorio Arcuparo pro tribus arcis quos dedimus notario. – 300 den.” – Kovács A.: *Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről*, 203., valamint Szabó K.: *A kolozsvári magyar polgárság*, 540.

⁶² Az *arcus*, -us m. kifejezés többek között egyaránt jelent íjat és papírvét is, azonban pluralis ablativusban „*arcubus*” formában kellene állnia. Természetesen nem zárható ki, hogy a számadás jegyzője tévesztette el a rövidítést. Az eredeti forrást megvizsgálva – és más innen származó rövidítéssel összevetve – valóban az „*arcis*” alak olvasható. Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára, Ms U. 1379. sz., fol. 24av. Szovák Kornél A magyarországi középkori latinság szótárához közölt kiegészítéseiben idézte a forrásrészletet, az *arcus* szót íjként értelmezve. Kornél Szovák: *Supplements to the Dictionary of Medieval Latin from Hungarian Sources. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2014) 4. 486.

⁶³ „Item unum arcum papiri. – 2 den.”, valamint „Item decem arcus papiri comparavimus. – 20 den.” – Kovács A.: *Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről*, 202., 203.

jegyzeikben többször feltűnnek 100 denár értékű ijak.⁶⁴ Utóbbi ténye – a mesterségjelölő névvel együtt – talán inkább íjkészítő tevékenységet sejtet. Ennek tükrében érdemes hozzátenni, hogy Gregorius Arcupar a helyi társadalomban meghatározó státusszal bírhatott, hiszen 1451-ben Hunyadi Lászlóval és Ambrus deákkal közösen ők írták át – a kolozsvári magyar polgárok és lakosok egyeteme nevében – Hunyadi János kiváltságlevelét.⁶⁵

Falakon belül s kívül. Fegyverek a céhes városvédelemben

A 15. század elejére az oszmán fenyegetés miatt a várost új, bővülő védmű-rendszerrel vették körül, melyben a falak és tornyok fenntartásáért a helyi céhek feleltek.⁶⁶ A védelem megszervezését – más erdélyi településekhez hasonlóan – Kolozsvárott is a város vezetése látta el. Erre enged következtetni egy 1496. évi számadástöredék, mely szerint a lövészek számára puskaportáról ügyében intézkedtek.⁶⁷ Több céh szabályzatában találhatók védelmi rendelkezések, melyek kiegészítik a tűzfegyverek polgári használatáról korábban

⁶⁴ Kozák-Kigyóssy Szabolcs László: Íjkészítés a késő középkori Brassóban. In: Tóth Áron [et al.] (szerk.): *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra*. Kolozsvár, 2019. (Studia historica Transylvaniensia 2.) 330–333. Az 1453-as kolozsvári számadástöredék megőrizte egy tegez és egy íj értékét is, amelyet átszámítva 100 denárban határozott meg. Újabb érv lehet Gregorius Arcupar íjkészítő tevékenysége mellett, hogy mivel a brassói számadásokban a tegezek értéke 9–10 denárnak felel meg, a fennmaradó 90 denár összemérhető a kolozsvári polgár által szolgáltatott portékák darabonkénti 100 denáros árával. Kozák-Kigyóssy Sz. L.: Íjkészítés, 331–333. (Bordi Zsigmond Lóránd a Gregorius Arcuparra vonatkozó bejegyzést – különösebb indoklás nélkül – íjak vételeként interpretálja. Bordi Zsigmond Lóránd: Az íj és számszeríj Erdélyben a magyar honfoglalástól Mohácsig. In: *Acta. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, 6 (2006) 2. 92.). A ragozás szempontjából szóba jöhet még a faládát, vagy koporsót jelentő arca, -ae f. kifejezés (ez esetben a vonatkozó névmás feloldása „quas”-ként lehetséges). Ennek kapcsán felmerülhet a diplomáciai ajándékként való értelmezés, ugyanis a számadásban található erre is párhuzam: V. Lászlónak egy ezüstkupával kedveskedtek. Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 184. Mindez továbbra sem zárja ki a fegyverként való fordítás lehetőségét, hiszen – ahogyan néhány sorral fentebb kitértem rá – gyaníthatóan diplomáciai célra szánt fegyverek küldése is fellelhető a kútfőben. Lásd 87. jegyzet!

⁶⁵ KmJkv. I. 970.

⁶⁶ Miklósi-Sike Csaba: Kolozsvár bástyái és városfalai: adatok a középkori Kolozsvár katonai jellegű építkezéseire. *Művészettörténeti Értesítő*, 50 (2001) 3–4. 272. A város védműveire lásd még: *Kolozsvár erődtípményei*. In: Kovács András – Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A reneszánsz Kolozsvár*. Kolozsvár, 2008. 6–23., Gaal György: Kolozsvári várak, városfalak, kaputornyok, bástyák. *Korunk*, 17 (2006) 10. 22–34., Lupescu Radu: Heraldikai reprezentáció és szöveges manifesztum Kolozsvár városfalán a 15–17. században. *Várak, kastélyok, templomok évkönyv* 2014, 40–45.

⁶⁷ „Item vnun vas ad pulveres pixedarios emimus pro 28 den.” – Szabó K.: Kolozsvár város 1496-diki számadása, 580. A védelmi intézkedések szervezését és hierarchiáját az 1563-ban Hadadvárnál zajlott események utáni kolozsvári rendelkezések illusztrálják: a centumvirek döntése alapján a város legnagyobb tornyába éjjelre két őrt rendeltek a kürtös segítségére, ezen felül a bíró és a szenátorok utasították a céhtagokat, hogy minden toronyban éjjel-nappal őrköt tartsanak, azokat különféle hadiszerekkel felszereljék. Azt a céhet, amelynek nem volt tulajdonában puskapor, szankcióval sújtották. Ebben az időben előírták, hogy a városban minden ember felfegyverkezve járjon. KvTört. II. 119–120.

alkotott képet. 1479-ben a szűcsceh előírta tagjai számára, hogy a Répás utcában (*Plathea Rapulorum*) álló tornyukat⁶⁸ hadiszerekkel, védelmi eszközökkel, számszeríjakkal, bombardákkal és más hadigépekkel szereljék fel.⁶⁹ Négy évvel korábban a szabó céh alapszabályzata tett megjegyzést fegyverekről, puskaporról és védelmi eszközökről.⁷⁰ Többek között tűzfegyverek találhatók az aranyműves céh 1569. és 1573. évi inventáriumában is.⁷¹ Összességében a 15. század második felétől érzékelhető a céhek azon szándéka, hogy a korszakban modernnek számító távolra ható fegyvereket a városvédelemben hasznosítsák. A vizsgált időszakban a tűzfegyverek polgári alkalmazása, valamint jelentőségük növekedése párhuzamba állítható más erdélyi településeken tapasztalhatófejeményekkel.

1524-ben II. Lajos király parancslevelet állított ki Szapolyai János vajda és egyéb erdélyi méltóságok számára,⁷² a kolozsvári – és más erdélyi – szabócéhek érdekében, akik az idegen portékák okozta nehézségeik miatt fordultak az uralkodóhoz. A panasztevők érvelésüket részint – a már régebb óta fennálló – katonai szolgálatukkal igyekeztek nyomatékosítani: a forrás szerint *bombardákkal*, hadigépekkel és puskaporral kellett felszerelkezniük, valamint saját költségükre katonákat kellett állítaniuk, illetve az erdélyi részekben lévő városok szabócéhei kötelesek voltak saját tornyukat vagy falrészüket

⁶⁸ Monostorkapu, amely a Belső-Monostor utca végén helyezkedett el. Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kolozsvár, 1946. 83.

⁶⁹ „et signanter ea ratione non obmissa quod ex quo praefati magistri turrin in platea Rapularum sitam per eorum sollicitudinem cum armis Bellicis defendiculis, Ballistis, bombardis, nec non aliorum armorum ingenys diligentius appositis partim eorum expensis et laboribus munendo et fulciendo decorarent/decorarunt [...]” – KvOkl. I. 263., illetve UGDS VII. 4324. sz. (221–222.) (Jakab a torony felszerelését kötőmódban értelmezi.)

⁷⁰ KvOkl. I. 250.

⁷¹ Az általuk vigyázott toronyban 1569-ben feljegyezték egy szakállas puskát, valamint négy öreg (nagy) és több apró tűzfegyvert, 11 puskát (ebből 6 hasznavehetetlen volt) továbbá tároltak fába ütött puskát is, illetve 800 ón- és 700 vasgolyót, egy golyófurót és egy gyújtófát, 11 formát, 11 tokot és közel 2 tonna (azaz hordó) puskaport. Az 1573. évi leltárban további tűzfegyverekhez használt tárgyakat írtak le: egy gyújtóveesszőt, 682 ón- és 730 vasgolyót, egy puskafurót, egy puskatisztító vasat és másfél hordó puskaport. KvTört. II. 153. (Mindezek mellett a céh birtokában néhány testvédelmi eszköz és kopja is volt. Uo.). A fegyverzetről való gondoskodást bizonyítja, hogy a céh az 1563–67 közötti időre vonatkozó számadása szerint egy puskának új szakállat készített. Uo. A kolozsvári céhes fegyverkezésre párhuzamot jelenthet Szende Katalinnak a soproni polgárfelvételi folyamat kapcsán tett megállapítása, mely szerint a városban a 16. század elején hasonlított egymáshoz a polgárjog és a kézműves céhbeli tagság megszerzése: a belépőknek egyszeri taksát kellett fizetniük, vagy cenzussal, vagy természetben. 1510 körülől már gyakorta teljesítették ezt szakállas puskák leadásával (illetve egyéb fegyverek is előfordultak). Szende Katalin: *Polgárnak lenni. Urbs*, 1 (2006) 97–99.

⁷² Alvajdáknak és minden más egyéb báróknak, várnagyoknak, városok polgármestereinek, és bármiféle városok, mezővárosok és falvak bíráinak és esküdteinek.

fenntartani és megvédeni.⁷³ Az oklevél értelmezhető egyfajta kompromisszumként is: a hatalom gazdasági kedvezményben részesíti a kolozsvári és egyéb szabócéheket, vagyis a konkurencia kizárását célzó törekvéseiket országos érvényre emeli, cserébe viszont elvárja a közösségeiktől saját védelmük megszervezését. A parancslevélben olvasható érvelés szerint az idegenek, akik késztermékekkel érkeznek a városba, kevés vagy semmilyen hasznot nem hajtanak, velük szemben kívánja tehát előnyös helyzetbe hozni a helyi kézműveseket, akiknek hadi kiadásai kétségtelenül jelentősek lehetnek. Hasonló elv alkalmazása figyelhető meg néhány évtizeddel később, amikor Izabella 1558-ban privilégiumban részesítette Kolozsvárt: a királyné lerakatjogot (*ius stapulae*) adományozott a városnak, ugyanakkor elvárta a polgároktól (céhektől), hogy a kapuk és a falak őrzését biztosítsák, a védműveket tűzfegyverekkel, golyókkal és puskaporral saját terükre felszereljék.⁷⁴ Ezeket a döntéseket vélhetően a két fél közötti kölcsönös megállapodás eredményezte: a háborús fenyegetés elhárítására való felkészülés komoly kiadásokat jelenthetett a település kézművesei számára, így a központi hatalom a védelem megszervezésének kötelességét – még ha részlegesen is – átruházhatta a helyi igazgatásra, miközben gazdasági érdekeiket támogatta.

A település hatékony védelme érdekében fontos volt, hogy a polgárok értsenek a távolra ható fegyverek használathoz. Az erdélyi városokban rendszerint különféle nemekben tartott lövészesemények nyújtottak lehetőséget a szükséges készségek elsajátításához és szinten tartásához.⁷⁵ A gyakorlásra az alkalmas színhelyet Kolozsváron is a lőtér jelentette,

⁷³ „Ingruentibus bellorum procellis a suis confraternitatibus, certum numerum militum proprys sumptibus conducere, bombardas sive ingenia bellica pulveribus providere et ferme in singulis civitatibus nostris istarum partium turre sive menia [sic!] civitatum curare astricti esse asseruntur” – DF 261 191., kiadásában akadnak kisebb pontatlanságok, például a „bombardas” szóalak helyett „Bambardas”-t közöl: KvOkl. I. 360–361. Az idézett részt ismerteti: KvTört. I. 584. 1527-ben János király is rendelkezett az idegen szabó áruk behozatalának tiltásáról. KvOkl. I. 367–368.

⁷⁴ KvTört. II. 88. „Postremo quia artifices quoque in hac Civitate commorantes multa onera Civitatis publica ferre coguntur, ut sunt custodie in portis et maenys Civitatis ... item in turribus conservatio tormentorum bellicorum et bombardarum cum pulveribus, globis, ac alijs instrumentis bellicis ad propugnandum necessarius, proprys eorum expensis curandorum, tempore etiam necessario belli in Stationibus, defensione maeniorum et excubys, quas personaliter facere debent fatigas, ad humilem Supplicationem Judicis et Juratorum ciuium gratiose annuendum et concedendum duximus...” – KvOkl. II. 35. Korábban is található példa arra, hogy az uralkodó igényt formált a város katonai szolgálatára valamilyen néven: Jakó Zs.: *Erdélyi okmánytár*, II. 263. sz. (119.), Kubinyi András: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): *Házi Jenő emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Sopron, 1993. 159. Újabb Szokola László foglalkozott az erdélyi városok katonaállításának kérdésével: Szokola László: *Magyarországi városok zsoldos-állításának társadalmi és gazdasági háttere a késő középkorban. Az erdélyi városok katonaállítása*. 2020. (kézirat).

⁷⁵ Kozák-Kigyóssy Szabolcs László: Céhes városvédelem Nagyszebenben a XV–XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 131 (2018) 844.

melyre a városkönyv egy 1519. évi bejegyzése utal.⁷⁶ Kovács Kiss Gyöngy birtokügyek és osztálylevelek segítségével azonosította ennek helyét: ez a Hídkapuvál átellenben, Szamossan túli Szent Erzsébet ispótyál – és annak malma – felett, a Kómál alatti szőlőskertek szomszédságában feküdt.⁷⁷ Itt állították fel a lövőfát is, amely valószínűsíti, hogy ekkor Kolozsváron is bevett szokás volt a Nagyszebenben a középkorban adatolt madárlövészet,⁷⁸ illetve a tárgylövészet is. Utóbbira nyújt példát az aranyműves céh 1563–67-es számadása, amely szerint az ötvösök a tárgylövőknek 2 forintot fizettek húsvétkor.⁷⁹ Egy tanúvallomás alapján ilyen eseményre került sor 1574-ben is, amely kapcsán igazolható az íj és nyíl lőtéri használata is.⁸⁰ (A lőtér, vagy annak környezete egyúttal különféle játékok és mulatságok színhelyül is szolgált.⁸¹)

A fegyverkereskedelem nyomai

Kolozsvár kezdetben a belső piacörzete ellátására törekedett, azonban a késő középkorban már jelentős távolsági kereskedelmet tudhatott magáénak.⁸² A 14. században az alapvetően agrárjellegű település főként mezőgazdasági cikkek kereskedelmével foglalkozott, azonban a következő évszázadból fennmaradt oklevelekben feltűnnek már a kolozsváriak által készített kézműves portékák is. A város nemcsak saját javait kínálta, hanem becsatlakozott a közvetítőkereskedelembé is: ezt bizonyítja, hogy 1506-ban jogot kapott éves vásárok tartására, nyolc évvel később a heti két vásárnap kiváltságát engedélyezték számára, valamint 1558-ban évente négy országos vásár rendezését tudhatta magáénak, továbbá lerakattaljoggal is felruházták.⁸³ A fegyveripar egyik legfontosabb alapanyaga, a vas is a távolsági kereskedelem révén jutott a városba, azonban a település 1558-ban erre a

⁷⁶ „ad locum sagitantem vulgo czylstath” – Kovács Kiss Gyöngy: A játékos város. A társadalmi érintkezés, a gondúzés és a játékok néhány színhelye a 16. századi Kolozsváron. *Korunk*, 3/10 (1999) 12. 47.

⁷⁷ Uo. 48.

⁷⁸ Kozák-Kígyóssy Sz. L.: Céhes városvédelem, 845.

⁷⁹ KvTört. II. 153. A szabócéh kimutatásai szerint a tárgylövészet még a 17. században is bevett szokás lehetett, melyet szintén ünnepek alkalmával rendeztek meg. Jeney-Tóth A.: *Míves emberek*, 111. A tárgylövészetet a város szorgalmazta, hiszen az erre a célra szolgáló bakot maga rendelte meg az ácsoktól. Lásd: Uo. 140! Ennek gyakorlata gyaníthatóan a késő középkorban is fennállhatott, melyre a nagyszebeni számadások is párhuzamot nyújtanak. Kozák-Kígyóssy Sz. L.: Céhes városvédelem, 844–846. Ahogy Kolozsváron, úgy a fentebb említett százsz településen is akad példa arra, hogy ezeket az eseményeket ünnepek alkalmával tartották. Uo.

⁸⁰ Kovács Kiss Gyöngy: A játékos város. A társadalmi érintkezés, gondúzés és játékok a 16. századi Kolozsváron. In: Uő: *Rendtartás és kultúra. Századok, mindennapok, változások Erdélyben*. Marosvásárhely, cop. 2001. 21.

⁸¹ Uo.

⁸² Samuil Goldenberg: Kolozsvár kereskedelme a XVI. században. In: [Bodor András et al. (szerk.)]: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár–Bukarest, 1957. (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai. 1., Tanulmányok 1.) 294–295., vö. Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 147–148.

⁸³ Uo. 298.

cikkre nem kapott árumegállítási engedélyt.⁸⁴ Egy névtelen kolozsvári kereskedő üzleti naplója tanúsítja, hogy a 16. század második felében „közép” vas és „kis” vas, azaz torockói vas, valamint szén árucseréje is köthető a településhez. A század végén a város jegyzőkönyveiben gyakran tűnnek fel vasat kínáló kereskedők, akik zilahi, torockói, szilágysági, nagykarolyi vasat, vasszerszámot, láncot, vasércet vagy vasrudat adtak el a település számára,⁸⁵ de számos brassói, nagyszebeni kereskedő is Kolozsvárott vásárolt vasat.⁸⁶

Fegyverek és harci célra szánt javak feltűnnek a diplomáciai kapcsolattartásban és a távolsági kereskedelemben is. 1453-ban a város saját követe számára átadott egy tegeztt egy íjat egy aranyforintért, valamint nyílvevőket 71 denárért.⁸⁷ Ez az ügymenet a fegyverek reprezentációs értékét és funkcióját is tükrözi. 1522-ben Szapolyai János vajda a király parancsára megtiltotta egy helyi kereskedőnek, hogy Havasalföldre fegyvert szállítson.⁸⁸ A 15. század végétől kezdve hasonló korlátozás Nagyszeben és Brassó esetében is tapasztalható: az uralkodó és az erdélyi vajda több ízben tiltja a fegyverkereskedelmet Moldva és Havasalföld irányába (igaz, esetenként ezt engedélyezi).⁸⁹

Összegzés

A 15–16. századi Kolozsvár fellendülő kézművességében több fegyverkészítő szakma azonosítható a korszakból fennmaradt írott források alapján. A településen éltek íjgyártók, nyíl- valamint tegezkészítők, pajzsgyártók és kardcsiszárok. Ezekhez kapcsolódó, kiegészítő- vagy rokonmesterségek művelőiként lehet tekinteni a sarkantyúsokra, nyergesekre és vésnőkökre. Az 1453. évi adójegyzékben szembetűnő a fémmegmunkáló mesterségek alacsony száma.⁹⁰ A továbbiakban sem találtam forrást a helyi tűzfegyverek előállításra, valamint a testvédelmi eszközök készítésére. Lehetséges magyarázatként kínálkozik, hogy a településen nem alakult ki olyan specializálódott kézműipar, amely ezeket a portékákat külön készítette volna, hiszen – későbbi források, valamint a Magyar Királyság több másik városában tapasztaltak alapján – a kovácsok is foglalkoztak tűzfegyverek készítésével. Lehetséges az is, hogy ezeket Kolozsváron a szászok készítették, akik más erdélyi váro-

⁸⁴ Szilágyi S. (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, II. 99.

⁸⁵ Goldenberg, S.: Kolozsvár kereskedelme, 309. A 15. század végén is található arra példa, hogy a város saját céljaira vasat vásárolt, annak érdekében, hogy zsanérokot állítsanak elő (ad cardines) a Répa utcai kapu kisméretű ajtajához (ianua parva). Mivel nem készterméket vettek, így valószínűleg a helyi kovácsok dolgoztak fel a más helyről érkező nyersanyagot. Kolozsvár város 1496-diki számadása, 578.

⁸⁶ Goldenberg, S.: Kolozsvár kereskedelme, 309.

⁸⁷ „Item quum nuncii nostri recesserunt faretram cum arcu comparavimus fl. uno auri cum sagittis LXXI d.” – Kovács A.: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről, 203.

⁸⁸ Uo. 304.

⁸⁹ Kozák-Kigyóssy Szabolcs László: Fegyverkészítő kézműiparosok és céhek a késő középkori Nagyszebenben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131 (2018) 556–558.

⁹⁰ Benkő E.: *Kolozsvár magyar külvárosa*, 28.

sok analógiái alapján jelentős szaktudással rendelkeztek e fegyverek előállításában. Mivel a szász polgárok nem szerepelnek az 1453. évi adójegyzékben, így ez a kérdés továbbra is nyitott marad.⁹¹

Ioan Marian Țiplic korábban kísérletet tett arra, hogy a település lakosságához mérten meghatározza a fegyverkészítőknek a város lakosságán belüli hányadát, melyet 2,97 %-ban állapított meg.⁹² Mindazonáltal a sajátos forrásadottságok miatt a fegyverkészítők számát célszerűbb inkább a polgárjoggal bíró, (magyar) adózókhoz viszonyítani: neveik alapján arányuk több mint 7%-ot tesz ki. A „személynevek” alapján azonosított fegyvergyártók az 1453-ban megállapított adójuk révén a város magyar polgárságának középrétegét alkották, de akadtak olyanok is, akik ennél magasabb adókulcsot fizettek és/vagy szőlőbirtokkal rendelkeztek. Figyelemre méltó a kézművesnevek jelentős száma a városi elitre vonatkozó iratokban, akik a bírók és az esküdt polgárok sorában is szép számmal megtalálhatók.

A fegyverkészítők jelentős szerepet játszottak a késő középkori Kolozsváron, melyet példáz, hogy egy (összevont) céh, valamint egy önálló csiszárcéh állítására is képesek voltak. A fegyverek azonban nemcsak ezeknek a testületeknek, hanem az egész városnak az életében helyet kaptak, a katonai célú gyakorlatozástól a városvédelmen át a kereskedelemig – és nemcsak a késő középkorban, ugyanis 16. századi kútfők alapján a kolozsvári fegyverkészítés 1526 után is virágzott. Az egyes oklevelek olyan technikatörténeti sajátosságokat örökítettek meg, amelyek kiegészítik és színesítik a 15–16. századi fegyverkészítésről alkotott eddigi ismereteinket.

⁹¹ Összehasonlításként egyes szász városok, Nagyszeben és Brassó fegyverkészítőire: Kozák-Kígyóssy Sz. L.: Fegyverkészítő kézműiparosok, 539–568., Uő: Íjkészítés, 322–336.

⁹² Țiplic, I. M.: *Breslele*, 74.

Függelék

1. táblázat. Fegyverkészítésre utaló nevet viselő kézműiparosok Kolozsváron 1453-ban

Csiszár (Chyzar)	Íjkészítő (Igyartho/ Arcupar)	Pajzskészítő (Paysiartho)	Tegzes (Thegez)	Nyílkészítő? (Nyilas)	Nyerges	Egyéb
Blasius	Johannes	Valentinus	Pal	Paulus	Andreas	Buzogá- nyos ⁹³
Stephanus	Peter		Ladislaus	Albert	Lucas	Késkészítő
Petrus	Johannes (másik személy)		Estvan	Janus	Anthal	
	kys Igartho Gerger		Gergh	Balenth	Paulus	
	Janus Thomas		Estvan (másik)	Miclos	Martinus	
	Laurentius (még egy azonos nevű 1457 c)		Petrus	Janus	Andreas	
	Gregorius (kereskedéssel [is?] foglal- kozott)		Gallus		Lucas	
			Emericus		Lucas (azonos névvel, azonos utcában két személy)	
			Emericus (másik)			
			Georgius			
3	7	1	10	6	8	2

Összes fegyverkészítése utaló név: 37 fő

⁹³ Elképzelhető, hogy ragadványnévről van szó.

2. táblázat. Fegyverkészítő nevet viselő kolozsvári lakosok a 15–16. században

Csiszár	Íjgyártó	Pajzsgyártó	Tegezkészítő	Nyílkészítő	Számszerij-készítő	Említés ideje
3	7	8	10	6		1453
1 ua.	2 ua. egyik (†) ⁹⁴		1 ua.		1	1457
		1	1 ua. (?)			1461
1						1469
1 ua.						1473
1 ua.						1477
2 – 1 ua. (?)	2	3				1484
				1		1496
1						1530
	1 (†)	1 (†)				1531
			1 (†)			1544
2	6	5 és 2 özvegy				16. sz. második fele
8	16	20	11	7	1	Össz. (min.) [nyergesek és kovácsok nélkül]

Összes fegyverkészítésre utaló név a 15. század második felétől a 16. század végéig: 63 fő

⁹⁴ Egyiket néhaiként említik. A „†” a továbbiakban is a források lejegyzésének idején néhaiként hivatkozott személyeket jelöli.

3. táblázat. Kézművességre utaló személynevek és fegyverkészítők
a kolozsvári vezető rétegben (1438–1526)⁹⁵

Szakma	Név	Említés ideje	Titulus	Oldalszám
Fegyverkészítésre/rokon szakmákra utaló nevek és fegyverkészítők				
csiszar	Petrus Chyzar	1468, 1473, 1477	esküdt	79., 80.
	Uő	1488, 1492	polgár	82., 83.
íjkészítő	Gregorius Arcupar	1453	polgár	77.
íjkészítő	Martinus Kufferbarth/ Kewfelbarth	1477, 1488	esküdt	80., 81.
	Uő	1491	polgár	83.
nyereg- gyártó	Johannes Sellipar	1468	esküdt	79.
	Petrus Sattler	1473	esküdt	79.
	Uő (Nyerges)	1488	polgár	82.
	Petrus Sattler	1473	esküdt	79.
	Petrus Nyerges	1485	polgár	80.
	Benedictus Nyerges	1488	polgár	81.
	Jacobus Nyerges	1488	polgár	82.
nyilas	Laurentius Nylas	1520	esküdt	85.
tegezgyártó	Emericus Teges	1465	viceiudex	78.
	Emericus Theges (Uő?)	1453	polgár	77.
	Petrus Thegez	1453	polgár	77.
	Gaspar Thegezgyartho	1488	polgár	81.
Egyéb kézműves szakmákra utaló nevek				
bognár	Lucas Kerekes	1462, 1464, 1466, 1468	bíró (Richter)	78., 79.
	Uő	1465	esküdt	78.
	Uő	1453	polgár	77.
	Georgius Kerekes	1444	polgár	76.
	Ladislau Kerekes	1488	polgár	82.
kádár	Laurentius Doleator	1490	esküdt	83.
	Johannes Kadar	1488	polgár	82.

⁹⁵ A késő középkori kolozsvári elit azon tagjait, akiknek „személyneve” kézművességre utal Konrad G. Gündisch vonatkozó műveinek adatbázisai alapján foglaltam táblázatba: Konrad G. Gündisch: Die Führungsschicht von Klausenburg (1438–1526). In: Kálmán Benda (Hrsg.): *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attlia T. Szabó und Zsigmond Jakó*. I. München, 1987. (Studia Hungarica 31.) 67–92., valamint Uő: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien, 1993. (Studia Transylvanica 18.) 383–403. (A táblázatban szereplő oldalszámok az előbbi munkára vonatkoznak.)

**3. táblázat. Kézművességre utaló személynevek és fegyverkészítők
a kolozsvári vezető rétegben (1438–1526)⁹⁵**

Szakma	Név	Említés ideje	Titulus	Oldalszám
kovács	Den. Kowach	1453	polgár	77.
	Mathias Faber	1470	polgár	79.
	Blasius Faber/Kowach	1486, 1488	polgár	81., 81.
	Emericus Faber	1488	polgár	82.
	Johannes Faber	1488	polgár	82.
	Demethrius Kowach	1488	polgár	82.
	Jacobus Kowatsch	1491	polgár	83.
	Georg Faber	1488	polgár	82.
	Ladislau Faber	1488	polgár	82.
lakatos	Petrus Serator	1460	polgár	78.
	Johannes Serator	1460	polgár	78.
molnár	Thomas Molnar	1488	polgár	82.
	Johannes Molendinator	1488	polgár	82.
	Valentinus Molendinator	1488	polgár	82.
	Michael Molendinator	1488	polgár	82.
óragyártó	Petrus Oragyarto	1470	polgár	79.
ötvös	Stephanus Aurifaber/ Aurifex/Ewthwes	1525, 1526	bíró (Richter)	86.
	Uő	1520, 1521	esküdt	85., 86.
	Martinus Goldsmit	1473	esküdt	79.
	Uő (Aurifaber)	1488	polgár	81.
	Blasius Otwes/Aurifaber/ Eothwes	1519, 1521, 1524	esküdt	85., 86., 86.
	Michael Gemmifisor (gemnifusor?)		esküdt	86.
	Petrus Goldner	1524	esküdt	86.
pék	Laurentius Pek/Bek	1520, 1521	esküdt	85., 85.

**3. táblázat. Kézművességre utaló személynevek és fegyverkészítők
a kolozsvári vezető rétegben (1438–1526)⁹⁵**

Szakma	Név	Említés ideje	Titulus	Oldalszám
süveges	Valentinus Sywges	1465	esküdt	78.
	Uő	1468	esküdt	79.
	Johannes Syweges	1468	polgár	79.
	Anthonius Syweges	1488	polgár	82.
szabó	Egidius Zabo	1458	bíró (Richter)	77.
	Uő	1471	polgár	79.
	Uő: Egidius Sartor	1453, 1467, 1473, 1477	esküdt	77., 78., 79., 80.
	Egidius (sz.n. nélkül) uő?	1461	esküdt	78.
	Ambrosius Zabo (Sartor)	1486, 1488, 1490	bíró (Richter)	81., 83.
	Uő	1481	esküdt	80.
	Uő	1478	polgár	80.
	Balth. Zabo	1503	királybíró (iudex regius)	82.
	Uő (Sartor)	1496	polgár	83.
	Georgius Sabo	1473, 1490 (sen.)	esküdt	79.
	Georg(ius) Sartor (Uő?)	1482	esküdt	81.
	Uő	1470, 1488, 1509	polgár	79., 81., 84.
	Georg Zabo (másik)	1488, 1488	polgár	81., 82.
	Stephanus Zabo	1513	esküdt	85.
	Johannes Sartor	1460	polgár	78.
	Johannes Sartor (másik?)	1500	polgár	84.
	Zabo Janusch (utóbbivel azonos?)	1502	polgár	84.
	Lucas Zabo	1488	polgár	81.
	Demetrius Zabo	1488	polgár	82.
	Valentinus Zabo	1488	polgár	82.
	Benedictus Zabo	1497	polgár	84.
	Martin Zabo	1505	polgár	84.
	Johannes Zabo	1505	polgár	84.
	Andreas Zabo	1526	polgár	86.
	Nicolaus Zabo	1526	polgár	86.
	Sabo Boldisar	1502	polgár	84.

**3. táblázat. Kézművességre utaló személynevek és fegyverkészítők
a kolozsvári vezető rétegben (1438–1526)⁹⁵**

Szakma	Név	Említés ideje	Titulus	Oldalszám
szakács	Johannes Ko(c)h	1466	esküdt	78.
	Uő	1468	polgár	79.
	Martinus Koch	1477	esküdt	80.
szíjgyártó	Michael Reymer (Riemer?)	1491	polgár	83.
szűcs	Jacob Zetsch	1473	esküdt	79.
	Petrus Pellifex	1438	polgár	76.
téglavető	Mathias Tziegler	1502	polgár	84.
üveges	Pal Iweges	1453	polgár	77.
	Georgius Eweges	1488	polgár	81.
varga	Thomas Sutor	1468	polgár	79.
	Martinus Suttor	1488	polgár	81.
	Mathes Sutor	1488	polgár	82.
	Elias Sutor	1488	polgár	82.
	Georgius Warga	1488	polgár	82.
	Jacobus Warga	1488	polgár	82.

**WEAPON PRODUCTION AND GUILD PARTICIPATION
IN THE SELF-DEFENCE OF KOLOZSVÁR (KLAUSENBURG/CLUJ)
IN THE 15TH–16TH CENTURIES**

By the late Middle Ages, the economic life of Kolozsvár significantly changed. In the 14th century, the city's output was mainly based on agriculture but in the 15th century various crafts appeared. Among these, weapon producing professions can be found: bowyers, arrowmakers, quivermakers, shieldmakers, and swordsmiths, as well as spurmakers and saddlemakers, as is indicated by the register of the Hungarian taxpayers of 1453. In this era, the city's total population was approximately 4500–6000 persons. There seems to be a considerable correlation between 'surnames' and the actual occupations of their bearers. With the help of the contemporary written sources, it is possible to get a picture of the weapon making craftsmen: in some cases we have information about where they lived, about the amount of tax that they had to pay to the city, and about their social status (possessions). From 1453 to the end of the 16th century, around 70 persons can be ascertained whose names referred to weaponmaking crafts, or who records indicate were in engaged in actual weapon producing activities.

The arms guilds had multiple roles in the city's life. In response to the Ottoman threats, the local residents erected new walls and towers. Each guild was liable for defending their own tower. For this reason, some of the guilds ordained the collection of arms for themselves in their statutes. Outside of the walls, there was a shooting range for practicing. The community and guilds of Kolozsvár received a series of economic privileges from the Hungarian kings, and from the voivode of Transylvania, but in return they had to organize their own defence.

From the 16th century, some interesting technical details can be found in the contemporary sources. In 1557, the swordsmiths established a new workshop for sharpening their blades. In this facility they used a water mill with a wetstone on the bank of the Szamos river. A price tariff (*limitatio*) that mentions the shieldmakers tells us that in the mid-16th century, they produced wooden shields (most likely of the hussar shield type), coloured with red and white pigments (traditional colours of the Hungarian state). Similar Transylvanian pieces can be found in the collection of the Hungarian National Museum. According to the aforementioned source, the craftsmen had to coat the shields with three layers of resin in order to make their product's parchment surface waterproof. They also used this method on staff weapons.

Keywords: craftsmen, guilds, weapons, production of arms, Kolozsvár/Cluj, 15th century, 16th century

RUDOLF VERONIKA

*A tét a Babenberg-örökség. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1246 után**

Bevezetés

II. (HARCAS) FRIGYES osztrák és stájer herceg (1230–1246) 1246. június 15-én életét vesztette a magyarokkal vívott – egyébként győztes – Lajta menti csatában, ami egyúttal az Osztrák Hercegséget 976, a Stájer Hercegséget pedig 1192 óta kezében tartó Babenberg-ház fiági kihalását is jelentette. A gazdag és stratégiaiilag kedvező helyen fekvő területekre (vagy legalábbis egy részükre) minden szomszédos uralkodó igényt tartott, de a császárnak és a pápának is komoly, a következőkben bővebben tárgyalandó tervei voltak a hercegségekkel. Ennek, továbbá az osztrák és stájer miniszterialisok¹ megosztottságának következtében egy bizonytalan és összeecsapásokkal tarkított időszak köszöntött be

* Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Körmendi Tamás tanszékvezető egyetemi docensnek tanácsaiért és észrevételeiért, Péterfi Bencének (MTA TTI) hasznos meglátásaiért, valamint Bagi Dániel egyetemi tanárnak (PTE), aki értékes megjegyzéseivel külső szakmai lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Jelen tanulmány egy korábbi írásom (Rudolf Veronika: Cseh–magyar kapcsolatok 1249 és 1254 között. In: Kiss Alpár (szerk.): Arma. Tanulmányok a Colloquium Officiale III. konferencia előadásából. Bp., 2018. (Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae. Series I. Nr. 7.) 79–104.) terjedelmesebb és átdolgozott változata.

¹ A 11. században a birodalmi és lokális hierarchiában is megjelenő, függő státuszú népelemek, akiknek elsődleges feladata uruk (Landesherr) szolgálata volt, amely szolgálat mindig együtt járt valamiféle privilegizált státusszal. Politikai és gazdasági szerepük miatt a 13. századtól egyre többször tekintették őket szabadnak, majd a nemesség alsó vagy a városi polgárság felső rétegébe is beolvadtak. A császári hatalom 13. századi meggyengülése, valamint a birodalmi fejedelmek súlyának növekedése utat nyitott a miniszterialisok felemelkedése, önállósodása előtt is. A század második felében a nagypolitikában, birodalmi szinten, a különböző fejedelemségekben pedig még inkább komoly tényezőnek számítottak. Knut Schulz: Ministerialitát szócikk. In: LexMA IV. 636–639.

a hercegségekben, ahogyan az Ausztria Névtelen Krónikájában is olvasható: „Ausztriát különböző harcokkal zaklatják és pusztítják a szomszédos fejedelmek és a közeli föld előkelői.”²

A Harcias Frigyes halála utáni időszak már a 19. században felkeltette a hazai és a külföldi történészek érdeklődését – elég csak Pauler Gyulára,³ František Palackýra⁴ és Alfons Huberra⁵ gondolnunk –, a rá irányuló figyelem azonban az újabb időkben sem csökkent. Magyar részről legutóbb Szende László⁶ szentelt egy cikket a kérdéskörnek, de a cseh medievisztika II. Ottokár uralkodására fókuszáló képviselői (Jörg K. Hoensch, Josef Žemlička, Vratislav Vaníček) se kerülhették meg a témát, ahogyan a korszakkal foglalkozó osztrák történészek (Josef Lampel, Erich Zöllner, Maximilian Weltin) sem. Bár egyértelműen kijelenthető, hogy a Babenberg-ház kihalása és a hercegségek Habsburg Rudolf általi megszerzése közötti időszak a 13. századi cseh–magyar–osztrák kapcsolatok legjobban kutatott periódusa, mégis maradtak fehér foltok mind az eseménytörténetet, mind az egyes politikai lépések közötti ok-okozati összefüggéseket illetően. Jelen tanulmány ezen hiányosságok pótlására, illetve az eddigi eredmények esetenkénti felülvizsgálatára vállalkozik, a korabeli elbeszélő forrásokra és az érintettek által kiadott oklevelekre támaszkodva.

A hercegségek elárvulásának következményei

Harcias Frigyes 1246. évi halálát követően egy időre felcsillant egy békés hatalmváltás reménye: a herceg unokahúga, Babenberg Gertrúd ugyanis már az év májusa óta I. Vencel cseh király (1230–1253) idősebb fiának, Ulászló morva őrgrófnak a felesége volt, akit feltételezhetően az osztrák nemesség, illetve a miniszterialisos többsége is hajlandó lett volna támogatni, ám 1247. január 3-án váratlanul elhunyt.⁷ Arra vonatkozóan azonban – tudomásom szerint – nincsenek források, hogy hercegségét adott esetben külső hatalmak is elismerték; talán azért, mert ez jogi problémákba ütközött volna. A Babenberg-család még

² „Austria a circumsedentibus principibus et a proceribus terre prope diversis preliis accessit et vastatur” – Anonymi Chronicon Austriacum. In: RAS II. 247.

³ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 2. jav. kiad. I–II. Bp., 1899.

⁴ Franz Palacký: *Geschichte von Böhmen. Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften*. I–V. Prag, 1844–1867. II/1.

⁵ Alfons Huber: *Geschichte Österreichs*. I–IV. Gotha, 1885–1896.

⁶ Szende László: *Harc a Babenberg-örökségért (1246–1261). Sic itur ad astra*, 11 (1999) 263–306.

⁷ W. Wattenbach (ed.): *Annales Mellicenses*. In: MGH SS IX. Hannoverae, 1851. 508., Uő (ed.): *Annales Praedicatorum Vindobonensium*. In: Uo. 727.

életben lévő nőtagjai – a már említett Gertrúd, valamint a herceg nővére, Margit⁸ – ugyanis az 1156-ban kiadott, 1245-ben pedig megerősített *Privilegium minus*ban rögzített nőági örökösödési jogra alapozva követelték maguknak az Osztrák Hercegséget, a kiváltságglevél azonban csak az elhunyt herceg egyenes ági leszármazottaira terjedt ki, így jog szerint a két hercegség visszaháramlott a Birodalomra.⁹ Megjegyzendő, hogy az említett két hölgyön kívül más nőági Babenberg-leszármazottak is éltek a térségben: Harcias Frigyes 1243-ban elhunyt hűgának, Konstanciának a III. Henrik meissenai örgróffal (1221–1288) kötött házasságából származó fiai, Albrecht és Dietrich. A források hallgatásából feltételezhető, hogy III. Henrik nem számolt fiai lehetséges örökösödésével, ami utóbbiak kiskorú voltaival, valamint az örgróf gyakori hadjárataival magyarázható, amelyeket – a III. Henrik szempontjából mindenképpen prioritást élvező – Tübingia megszerzéséért indított.

II. Frigyes császár (1211–1250) nem is habozott a birodalmi jog érvényesítésével. A IV. Ince pápával (1243–1254) folytatott viszálya és itáliai lekötöttsége miatt személyesen nem tudta birtokba venni új területeit, ezért helytartókat küldött maga helyett. A császár egyrészt zilált anyagi helyzetének rendbe tételét remélte a gazdag területek megszerzésétől, másrészt – a Birodalomra visszaháramlott fejedelemséget saját családjának adományozva – a Stauf-birtokokat kívánta növelni.¹⁰ Először Ottó ebersteini gróft, az ő sikertelenségét követően pedig 1248-ban II. Ottó bajor herceget (1231–1253) nevezte ki az Osztrák, III. Meinhard görzi gróft pedig a Stájer Hercegség élére.¹¹ A császár komoly táborral rendelkezett az osztrák területeken, amit jól mutat, hogy Ottó ebersteini gróffal egy kisebb osztrák követség is indult II. Frigyeshez, akiknek az útját erősen megnehezítette, hogy Fülöp választott salzburgi érsek (1247–1257) kirabolta őket.¹² A követség azzal a kéréssel fordult Frigyeshez, hogy Babenberg Margitnak a császár fiával, (VII.) Henrik (1220–1235) római királlyal kötött frigyből származó gyermekét, Frigyeset tehessék meg új fejedelmükké,

⁸ Margit első férje, (VII.) Henrik római király halála után belépett a trieri domonkos apácakolostorba, majd a Würzburg melletti Szent Márk kolostorba költözött, testvére halála után azonban azonnal visszatért az Osztrák Hercegségbe. Sabine Pentz: Margarete von Babenberg. Römische Königin – Herzogin von Österreich – Königin von Böhmen. In: Karl-Heinz Rueß (Hrsg.): *Frauen der Staufer*. Göppingen, 2006. (Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst 25.) 95.

⁹ A *Privilegium minus* nem vonatkozott a Stájer Hercegségre, a stájer miniszterialisok pedig a Georgenberger Handfeste – amely 1192-ben biztosította a Babenbergeket örökösödését Stájerországban – meghamisításának árán is fenntartották maguknak a jogot új fejedelmük megválasztására. Heinrich Appelt: *Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich*. 2., durchges. Aufl. Wien–Köln–Graz, 1976. (Böhlau-Quellenbücher) 55–56., 88–90., Karl Spreitzhofer: 800 Jahre Georgenberger Handfeste. Wachsen und Wandel der steierischen Landesfreiheiten. *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, 77 (1986) 31–37.

¹⁰ Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért*, 265., Georg Scheibelreiter: *Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren*. Wien–Köln–Weimar, 2010. 351.

¹¹ W. Wattenbach (ed.): *Annales Garstenses*. In: MGH SS IX. 598., Uő (ed.): *Annales Praedicatorum Vindobonensium*, 727., Uő (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 789.

¹² Wattenbach, W. (ed.): *Annales Garstenses*, 598.

előbbi azonban ebbe nem egyezett bele, és a már említett két helytartóval próbálta kézben tartani a hercegségeket.¹³

E vállalkozásban legnagyobb ellenlábasai a Lyonban tartózkodó IV. Ince pápa és az általa megválasztott Raspe Henrik német ellenkirály (1246–1247) voltak. Ince számára az elsődleges cél az volt, hogy ne egy Stauf-párthoz tartozó személy kezére jussanak a hercegségek, így pozitívan fogadta IV. Béla nem sokkal későbbi igénybejelentését. A magyar király ugyanis a szomszédos uralkodók közül elsőként, már 1246 őszén – tehát jóval Ulászló halála előtt – elküldte követét, Jakabot, a ferencesek magyarországi provinciálisát a pápához, hogy tárgyaljanak a tatárkérdésről, Bosznia krisztianizációjáról, illetve az Osztrák Hercegség megszerzéséről.¹⁴ A pápa 1247. január 30-án kelt válaszlevelében beleegyezését adta a magyar király tervéhez, Raspe Henrik német ellenkirályt pedig IV. Béla támogatására utasította az Osztrák Hercegséggel kapcsolatban.¹⁵ Ulászló halálhíre ekkora talán még el sem ért Lyonba, az ellenkirályhoz írt levélben ugyanis Ince kiemelte, hogy Béla tekintettel lesz Raspe Henrik, a Birodalom, valamint a cseh király és szülőtte jogaira (*in omnibus iure ac honore [...] Regis Boemie illustris natique sui*).¹⁶ Utóbbi minden bizonnyal Ulászlóra vonatkozik, ami egyben azt is jelenti, hogy a morva őrgrof hercegségét IV. Ince nem ismerte el, és nem is számolt annak lehetőségével. Ez véleményem szerint az olmtüzi püspökség betöltése körüli bonyodalmakkal, I. Vencel és a pápa konfliktusával magyarázható.¹⁷

Első pillantásra meglepőnek tűnhet, hogy az I. Ottokár cseh király (1198–1230) és Árpád-házi Konstancia 1199. évi házasságkötése óta fennálló cseh–magyar szövetség ellenére, IV. Béla nem ismerte el Ulászló feltételezhető trónigényét, ugyanakkor akadhat rá magyarázat: Harcias Frigyes a vereség ellenére a magyar sereg ölte meg, így Béla bizonyos mértékben érdekeltnek érezhette magát az ügyben, továbbá az 1240-es években kétségtelenül meglazult a kapcsolat a két ország között. Kevesebb érintkezésről tájékoztatnak a források, emellett Harcias Frigyes és Vencel 1246 tavaszán kötött szövetsége is érzékenyen érinthette a herceggel épp konfliktusban álló magyar királyt.¹⁸

¹³ Uő (ed.): *Annales Sancti Crucis*. In: MGH SS IX. 642.

¹⁴ ÁÜO VII. 226–227., RA 839. IV. Béla elsőségét már Varga Gábor is hangsúlyozta. Gábor Varga: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München, 2003. (Studia Hungarica 49.) 271.

¹⁵ Fejér CD IV/1. 458–459., RA 846.

¹⁶ CDM III. 91.

¹⁷ IV. Ince 1245-ben káplánját, Bruno von Schauenburgot nevezte ki olmtüzi püspökké, a székeskáptalan választási jogát figyelmen kívül hagyva. I. Vencel cseh király a mainzi érsek által már korábban kinevezett Konrad von Hildesheim mellé állt. Az uralkodó végül csak 1247 elején, a pápai nyomásnak engedve ismerte el Brúnót. Jörg K. Hoensch: *Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert*. 2., aktualisierte und erg. Aufl. München, 1992. 86., Václav Novotný: *České dějiny*. I/III. Praha, 1928. 776–778.

¹⁸ Rudolf Veronika: Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok II. (Harcias) Frigyes herceg uralkodása alatt (1230–1246). *Fons*, 25 (2018) 42.

1247 elején IV. Béla tehát bírta a pápa és az ellenkirály, továbbá minden bizonnyal a rokon II. Ottó bajor herceg támogatását, Ulászló halálát követően pedig talán Vencel hallgatólagos beleegyezését, de legalábbis semlegességét. Ennek ellenére nem tett lépéseket a hercegség megszerzésének érdekében. Ezt a késlekedést Senga Toru kutatásai alapján általában a feléledő tatárveszéllyel és az emiatt fellépő keleti orientációval – egyebek mellett a Danyil halicsi fejedelemmel (1238–1264) való szövetség szorosabbra vonásával – szokás magyarázni,¹⁹ azonban véleményem szerint ezek mellett két további tényező sem hagyható figyelmen kívül. Egyrészt 1247. február 16-án elhunyt Raspe Henrik ellenkirály, a helyébe megválasztott Hollandiai Vilmos befolyása csak a Birodalom északi területeire terjedt ki, így a magyar király egyáltalán nem számíthatott a támogatására.²⁰ Másrészt Harcias Frigyes meggyilkolása, a hosszú évekig tartó osztrák–magyar szembenállás, valamint a hercegségekben okozott károk miatt IV. Béla aligha rendelkezett szimpatizánsok tömegeivel a szomszédos országban, a politikailag egyre erősödő minisztériálisok megnyerése viszont a 13. század második felében már kulcsfontosságú volt.

Badeni Hermann uralma

Minden bizonnyal ez a passzivitás készítette lépésre IV. Incét, aki a császár hatékonyabb beavatkozásától tartva, a Babenberg-örökösnök felé fordult. Kettejük közül 1248 januárjában végül a Staufokkal semmiféle kapcsolatban nem álló és ezért politikailag megbízhatóbbnak – s ugyanakkor befolyásolhatóbbnak – vélt Gertrúd pártján foglalt állást, amit a IV. Bélának és a Vencelnek címzett levelei is bizonyítanak, amelyekben arra kérte a koronás főket, hogy segítsék Gertrúdot ellenségeivel és a császár támogatóival szemben.²¹ Ezt követően a pápa összeházásította az említett hölgyet az osztrák helytartóként fungáló II. Ottó bajor herceg rokonával, VI. Hermann badeni örgróffal (1243–1250).²² Ez a rokoni kapcsolat, valamint az, hogy a pápa támogatói szüntelenül zaklatták II. Ottót saját birtokain, biztosította a császári helytartó háttérbe húzódását, ugyanakkor Hermann nem számított komoly hatalmi tényezőnek a Birodalomban, így a pápaságra nézve sem jelentett

¹⁹ Senga Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. *Századok*, 121 (1987) 594–596., Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 21.) 254. Danyilról bővebben: Font Márta: A „Halicsi” Danyil és a Magyar Királyság. *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae*, 44 (2017) 267–283.

²⁰ Stefan Weinfurter: *Das Reich im Mittelalter. Kleine deutsche Geschichte von 500 bis 1500*. München, 2008. 182.

²¹ CDB IV. 227. Ince állásfoglalásában szerepet játszott továbbá, hogy Margit nem volt hajlandó házasságot kötni az elhunyt Raspe Henrik fivérével. Penth, S.: Margarete, 95–96., Hermann Meier: Gertrud. Herzogin von Österreich und Steiermark. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 23 (1927) 7.

²² Fontos tehát megjegyezni, hogy azzal a széles körben elterjedt állítással szemben, miszerint IV. Béla azért hagyott fel az Osztrák Hercegség megszerzésére tett lépésekkel, mert IV. Ince megmászította elképzeléseit, és Badeni Hermannnt kezdte el támogatni, a pápa épphogy azért kényszerült másik jelölt után nézni, mert a magyar király passzív maradt. Vö. Pauler Gy.: *A magyar nemzet*, II. 215., Varga, G.: *Ungarn und das Reich*, 271.

veszélyt, azaz ideális jelöltnek tűnt Ince szempontjából.²³ A szinte elhanyagolható mértékű befolyás és az erőforrások hiánya azonban hosszú távon Hermann bukásához vezetett.

Több kortárs kútfő is beszámol Hermann uralmának gyengeségéről: a Heiligenkreuzi Évkönyv²⁴ szerint „herceg akart lenni, de nem bírt”,²⁵ míg a Rövid Osztrák Krónika²⁶ arra hívja fel a figyelmet, hogy nem tudott úrrá lenni a túl hatalmasra nőtt miniszterialison.²⁷ Uralmi területe általában csak Bécs környékére, néha Bécsújhelyre terjedt ki, ráadásul folyamatosan hadban állt az osztrák miniszterialisokkal, többek között a Babenbergeket idején vezető szerepre szert tett Kuenringekkel.²⁸

Több évkönyvbejegyzés tanúskodik az osztrák és stájer miniszterialisok önkényeskedéséről, egymás elleni harcairól és a hercegségek pusztításáról, az anarchia közeli állapotokról, ami a későbbiekben csak fokozódott.²⁹ Az uralkodó hiánya, illetve gyengekezűsége addig nem látott mértékben megnövelte a miniszterialisok mozgásterét, és még az önálló „külpolitikát” is lehetővé tette. Így történhetett meg, hogy az osztrák miniszterialisok egy része Vencel cseh király, egy másik része pedig másodszülött fia, Ottokár morva őrgróf oldalán vett részt az 1248-ban kirobbant cseh belviszályban. Előbbiek Ottó hardegi gróf vezetésével elfoglalták Znojmot (Znaim) az őrgróf embereitől,³⁰ utóbbiak pedig Prága bevételében segítettek Ottokárnak.³¹ Az év végére szorult helyzetbe kerülő cseh király végül csak IV. Béla segítségével tudta visszaszerezni országát: az osztrák és magyar csapatok által támogatott Vencel 1249 februárjában előbb a strahovi monostort és Vyšehrad várát, majd Žatecet foglalta vissza, egy rövidebb fegyvernagyítás után pedig – egy elte-relő hadművelet keretében, amelyben a magyarok már nem vettek részt – augusztusban

²³ A helytartói feladatok elhanyagolása miatt II. Frigyes 1249 őszén le is váltotta II. Ottót. Helyére a Stájerországot is igazgató III. Meinhard görzi gróftól nevezte ki. Heinz Dopcsch – Karl Brunner – Maximilian Weltin: 1122–1278. *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. In: Herwig Wolfram (Hrsg.): *Österreichs Geschichte*, Wien, 1999. 206.

²⁴ A forrásra: Franz Josef Schmale: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum*. I. Darmstadt, 1976. 219., Körmendi Tamás: *Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája*. Bp., 2019. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 66–67.

²⁵ „Hermanus marchio de Paden voluit esse dux Austrie, sed non valuit.” – Wattenbach, W. (ed.): *Annales Sancti Sincrucensis*, 642.

²⁶ A forrásra: *Chronicon Austriacum Breve*. In: *Repertorium. Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*. Online dokumentum: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00997.html (A letöltés ideje: 2019. szeptember 30.)

²⁷ *Chronicon Austriacum breve*. In: RAS I. 686.

²⁸ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Sancti Sincrucensis*, 643., Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért, 267. A Kuenringekről: Johannes Preiser-Kapeller: Die Hunde von Kuenring – Raubritter, Kolonisatoren und Klostergründer im mittelalterlichen Österreich. Karfunkel – Zeitschrift für erlebbare Geschichte*, 84 (2009) 87–92.

²⁹ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Sancti Sincrucensis*, 642. Uő (ed.): *Annales Praedicatorum Vindobonensium*, 727., *Chronicon Austriacum breve*, 686., Anonymi *Chronicon Austriacum*, 247.

³⁰ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Sancti Sincrucensis*, 642.

³¹ A morva őrgróf, 1248-tól ifjabb király támogatói között Heinrich von Lichtensteint, Otto von Plaine és Hawel von Löwenberget találjuk. CDB IV. 259.

Prága is a kezére jutott.³² A miniszteriálisok eddig sosem tapasztalt szabadságának végül a Magyar Királyság is áldozatul esett: az 1249 óta folyó határvillongások³³ után 1250-ben Haßbachi Henrik pohárnokmester és a Preußel testvérek egy komolyabb betörést hajtottak végre Magyarországra, ami kiváltotta IV. Béla bosszúhadjáratát. A visszavágás a Heiligenkreuzi Évkönyv leírása alapján – Béla „megesküdött azon püspökei és bárói színe előtt, akik vele jöttek, hogy inkább vissza sem tér a saját földjére, míg nem előbb Ausztria egész földjét prédálással, gyújtogatással és különböző kártételekkel el nem pusztította”³⁴ – ugyan kétségtelenül aránytalanul nagyra tűnik, ám ez véleményem szerint inkább a kútfő túlzására és elnagyolt leírására vezethető vissza. Így az osztrák szakirodalom gyakori állításával szemben IV. Béla ekkor még nem hódításra, legfeljebb megfélemlítésre, az erőviszonyok tisztázására törekedett, vagy, ahogy egy később kelt oklevelében hangoztatja, csak a provokációra válaszolt.³⁵

Az okleveles adatok és az osztrák évkönyvek – Heiligenkreuzi, Salzburgi Főszékeskáptalani,³⁶ Mariazell,³⁷ Melki Évkönyv³⁸ – alapján a korábbi szakirodalomnál pontosabban,³⁹ az érintett helységek felsorolásán túl a hadjárat iránya és lefolyása is rekonstruálható. Véleményem szerint a magyar sereg június 23. körül indult a király vezetésével.⁴⁰ Először a Bécs előterében fekvő Himberg váránál csaptak össze az osztrákokkal, ahol a vitézségéről már a muhi és a Lajta menti csatákban tanúbizonyságot tett Ákos Ernye főlovászmester párbajt is vívott a betörésben részt vett Wernhard Preußel várkapitánnyal.⁴¹ Ezután tovább vonultak, dél felé üldözve a menekülőket, akik Kirchschlag várába vonultak vissza. A királyi adománylevelek, illetve azok viszonylagos nagy száma (öt darab) – ami azonban az érdemi következtetéshez továbbra is igen kevés – alapján itt került sor a legjelentősebb harci cselekményre, ami ugyan a vár elfoglalásával ért véget, ám arra nincs adatunk, hogy IV. Béla kísérletet tett volna fog-

³² Rudolfus Koepke (ed.): *Canonicorum Pragensium*. In: MGH SS IX. 167., Wattenbach, W. (ed.): *Annales Praedicatorum Vindobonensium*, 727., Uő (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*, 789., Josef Emmler – Jan Gebauer (ed.): *Kronika Pulkavova*. In: FRB V. 141. A cseh belviszálról bővebben: Palacký, F.: *Geschichte von Böhmen*, 131–136., Novotný, V.: *České dějiny*. 784–817., Vratislav Vaniček: Přemysl Otakar II. In: Marie Ryantová – Petr Vorel (ed.): *Čeští králové*. Praha–Litomyšl, 2008. (Historická paměť. Velká řada 16.) 105–106. A magyar szakirodalom eddig csak a Vencelnek nyújtott segítség tényét hangsúlyozta, a hadjárat pontos leírásával nem foglalkozott. Vö. Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. [Szeged], 2003. 176.

³³ RA 1023.

³⁴ „coram episcopis et baronibus suis, qui cum eo venerant, iuravit se nunquam in terram suam velle reverti, nisi prius totam terram Austrie rapinis et incendiis et diversis cladibus devastaret” – Wattenbach, W. (ed.): *Annales Sancrucenses*, 643.

³⁵ Fejér CD IV/2. 314–315. (összevetve: DL 411.), RA 1055. Vö. Huber, A.: *Geschichte Österreichs*, 528.

³⁶ A forrásra: Körmendi T.: *Az 1196–1235 közötti magyar történelem*, 74–75.

³⁷ A forrásra: Ernst Klebel: Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, 21 (1928) 56.

³⁸ Schmale, F. J.: *Deutschlands Geschichtsquellen* I, 214–215., Körmendi T.: *Az 1196–1235 közötti magyar történelem*, 62.

³⁹ Csak Kirchschlagot és Mariazellt említi Kristó Gy.: *Háborúk*, 176.

⁴⁰ IV. Béla ekkor Győrben adott ki oklevelet. Nem kizárt, hogy ekkor már az Osztrák Hercegség felé tartott. RA I/2. 926.

⁴¹ 1250: DL 70 587. (RA I/2. 928.)

lalása hosszú távú megőrzésére.⁴² Ezt követően Stájerország délebbi részeire is behatolt a magyar sereg, és Petrus fia Oltumanus vezetésével felégette Waltersdorfot.⁴³ IV. Béla további útvonaláról nincsenek információink. Annyi bizonyos, hogy július 7-én már oklevelet állított ki Ákos Ernye számára, ezt követően pedig megsűrűsödnek a királyi oklevelek, így valószínűnek tartom, hogy a magyar király már július első felében felhagyott a hadműveletekkel.⁴⁴ Ennek oka I. Vencel cseh király fellépése volt, aki közvetítőként rávette a magyar királyt a hazatérésre.⁴⁵ Ebből egyébként jól látszik, hogy a Cseh és a Magyar Királyság ekkor nem tekintett egymásra riválisként. Már csak azért sem, mert Vencel ez idő tájt még a szász herceg lányával, Juttával próbálta összeházasítani immár egyetlen élő fiát, Ottokárt.⁴⁶

Amennyiben ez a felvetésem helyes, akkor a Semmering körüli falvak és Mariazell július 25-i felégetése sem a főszerephez, hanem sokkal inkább egy, a királyi seregről talán Kirchschlag ostromakor levált, a forrás tanúsága szerint kunokból és magyarokból álló kontingenshez köthető.⁴⁷ Egyházi létesítmények megtámadása és feldúlása nem állt IV. Béla érdekében, ugyanakkor a keresztény ideológiával sem volt összeegyeztethető, így véleményem szerint a feltételezett kontingens nagyobbik részét az említett segédnép tette ki.

Meg kell említenem, hogy Senga Toru a himbergi epizódot 1249-re datálta, mondván, Ákos Ernye július 7-én kelt adománylevele elmúlt eseményként említi az incidenst, azaz jóval korábban kellett, hogy sor kerüljön rá, így nem köthető az akkor még tartó 1250. évi hadjáratához. Tekintve azonban, hogy az érdekem felsorolása szükségképpen múlt időben történik, a hadjárat közbeni jutalmazás pedig nem példa nélküli, valamint, hogy egy előző évi katonai akció meglétét nem támogatják (egyéb) források, ezért egy 1249. évi hadjárat létét el kell vetnem.⁴⁸ Megoldást jelenthet egyébként a Senga által felvetett problémára a

⁴² DL 411., RA 1290., ÁÚO VII. 338–339. (RA 968.), Fejér CD IV/3. 198–199. (összevetve: DL 559.), RA 1666., Maximilian Weltin: Kirchschlag. In: Maximilian Weltin [et al.]: *Wehrbauten und Adelssitze Niederösterreichs. Das Viertel unter dem Wienerwald II*. St. Pölten, 2003. (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde. Sonderreihe 2.)

⁴³ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Mellicenses*, 508., Uő (ed.): *Annales Sancrucenses*, 642., Uő (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. 791., ÁÚO VII. 338–339.

⁴⁴ Egy évszám nélküli oklevél alapján feltételezhető lenne, hogy IV. Béla Pettauban táborozott július 4-én, Szentpétery Imre azonban meggyőzően bizonyította, hogy az eseményre nem 1250-ben, hanem 1258-ban került sor. RA 1185.

⁴⁵ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Sancrucenses*, 643.

⁴⁶ CDB IV. 400.

⁴⁷ W. Wattenbach (ed.): *Auctarium Mariaecellense*. In: MGH SS IX. 647. Az általam feltételezett eseménysorról hasonlóan vélekedett Bánlaky József, bár a magyar sereg mozgásának irányával adós maradt. Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. I–XXIV. Bp., 1928–1942. VI. *A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300)*. 20–23. Az itt vázolttól eltérő forgatókönyvvel számolt Szende László, aki Kirchschlag ostromát és Mariazell felégetését 1252-re datálta. Az ezekkel kapcsolatos adománylevek keltezése azonban ezt nem teszi lehetővé. Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért*, 272–273.

⁴⁸ Senga T.: IV. Béla külpolitikája, 601–602. Itt jegyzendő meg továbbá, hogy Ákos Ernye biográfusa, Kis Péter – számomra ismeretlen okból – 1251-re datálta az adománylevelet. Kis Péter: „A király hű bárója”. *Fons*, 2 (1995) 283.

hadjárat fentebb vázolt lefolyása: lehetséges, hogy IV. Béla és Ákos Ernye számára ekkor már ténylegesen véget értek a harci cselekmények, így mód nyílt a hőstettek jutalmazására. A Vencellel folytatott tárgyalások bizonyosan tovább tartottak néhány napnál, ráadásul a középkori viszonyok mellett a levált seregrésszel sem lehetett éppen problémamentes a kapcsolattartás, így érthetővé válik a két híradás között eltelt idő hosszúsága is.

Cseh–magyar vetélkedés

A Cseh és a Magyar Királyság békés egymás mellett élése Badeni Hermann 1250. október 4-én, illetve II. Frigyes császár december 13-án bekövetkezett halálával változott meg. A két haláleset következtében a hercegségek minden tekintetben úr nélkül maradtak,⁴⁹ a szomszédos hatalmak pedig elérkezettnek látták az időt, hogy kihasítsák vélt járandóságaikat az osztrák és a stájer területekből. II. Ottó bajor herceg – aki az előző évben eredménytelenül próbálta megnyerni a Bajorországgal szomszédos területek miniszterialisait – megbízásából elsőszülött fia, Lajos betört az Enns feletti területekre és elfoglalta Enns, illetve Linz várát.⁵⁰ Ezzel párhuzamosan Spanheim Fülöp választott salzburgi érsek a sókereskedelem szempontjából kiemelt jelentőségű Ausseet és Rottenmannt szállta meg.⁵¹ Ezekkel a külső fenyegetésekkel, támadásokkal az osztrák és stájer miniszterialisok már csak megosztottságuk miatt sem tudták egyedül felvenni a harcot, ezért új uralkodó után néztek.

A Stájer Rímes Krónika és annak nyomán néhány jóval későbbi kútfő érdekes epizódot hagyományozott az utókorra. Eszerint az osztrák miniszterialisok színe java, megelégedve az anarchikus állapotokat, összegyűlt Tullnban, és követséget – Haßbachi Henrik pohárnokot, Liechtenstein Henriket, Dietmar klosterneuburgi prépostot és a bécsi skót bencés monostor apátját – indított útnak Meissenbe, hogy az őrgrof és Konstancia egyik fiának ajánlják fel a trónt. A követség útja a Cseh Királyságon vezetett keresztül, ahol is Vencel cseh király megvendégelte, majd erélyes, fenyegetéssel felérő fellépésével rávette a küldötteket, hogy eredeti tervüket megváltoztatva inkább az ő fiát, Ottokár morva őrgroft hívják

⁴⁹ II. Frigyes az unokájára, Babenberg Margit fiára, Frigyesre hagyta a hercegségekkel kapcsolatos jogigényeit, ám utóbbi nem sokkal később, 1251-ben szintén elhunyt. Penth, S.: Margarete, 97.

⁵⁰ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Garstenses*, 598., Uő (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*, 791., *Chronicon Bavaricum* Anonymi. In: SRA II. 77.

⁵¹ Wattenbach, W. (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*, 791., Thomas Ebendorfer: *Chronicon Austriacum*. Hrsg. von Alphons Lhotsky. In: MGH SS rer. Germ. N. S. XIII. Berlin–Zürich, 1967. 128.

meg a trónra.⁵² Az epizód valóság tartalma, ahogyan magának a kútfőnek az értékelése is erősen vitatott. Az osztrák és cseh medievisztika hagyományosan nem ad hitelt a Rímes Krónika információinak, így ezt az epizódot is a szerző, Ottokar von der Geul kitalációjának véli. Ezt a felfogást erősítik egyrészt a krónikában nagy számban található tárgyi tévedések és szándékos torzítások, másrészt a kortárs források ez irányú hallgatása.⁵³ A krónika megbízhatóságát már a 19. században kétségbe vonta Palacký, e forrásrészletet azonban hitelesnek tartotta, mindazonáltal úgy vélte, hogy a követség titokban már eleve Ottokárt szemelte ki új uralkodójául.⁵⁴ Ursula Liebertz-Grün ezzel szemben arra hívta fel a figyelmet, hogy a követek megfélemlítése, majd megvesztegetése párhuzamba állítható azzal az 1253-as – alább bővebben kifejtendő – epizóddal, amely szerint IV. Béla a stájer miniszteriálisok megvesztegetésével szerzett magának támogatókat. A kutató szerint mindkét történet ugyanazt a célt szolgálta, mégpedig, hogy hangsúlyozza az idegen uralom kezdetektől való jogtalanságát.⁵⁵ A történet ugyanakkor nem teljesen elvetendő, hiszen egyfelől információt szolgáltat a korszak vezető miniszteriálisainak kilétéről, másfelől nem tartom kizártnak, hogy hordoz némi igazságmagot magában. Ottokar von der Geul a stájer Liechtensteinek szolgálatában állt a 13. század utolsó harmadában – és az egyik követ éppen Liechtenstein Henrik volt –, azaz elképzelhető, hogy információit szemtanúktól szerezte, továbbá, hogy olyan forrásokhoz is hozzáfért, amelyek mára már elvesz-

⁵² Joseph Seemüller (ed.): Ottokars Österreichische Reimchronik. In: MGH Dt. Chron. V./1. Hannover, 1890. 18–23., Johannes Victoriensis: Chronica Romanorum. In: Johann Friedrich Boehmer (Hrsg.): *Johannes Victoriensis und andere Geschichtsquellen Deutschlands im vierzehnten Jahrhundert*. Stuttgart, 1843. 284., Ebendorfer, T.: *Chronicon Austriacum*, 126–128., Vitus Arnpeckius: *Chronicon Austriacum*. In: Veit Arnpeck: *Sämtliche Chroniken*. Hrsg. von Georg Leidinger. München 1915. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 3.) 756., Anonymi Leobensis Chronicon. In: SRA I. 820. (Bár hozzá kell tenni, hogy utóbbi legújabb kiadása nem tartalmazza ezt a részletet. Vö. Joseph von Zahn (Hrsg.): *Anonymi Leobensis Chronicon*. Graz, 1865.)

⁵³ Alfons Huber: Die Steirische Reimchronik und das österreichische Interregnum. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 4 (1883) 45–46., Jörg K. Hoensch: *Přemysl Ottokar II. von Böhmen. Der goldene König*. Graz–Wien–Köln, 1989. 41., Vaníček, V.: *Přemysl Otakar II.*, 106–107., Ursula Liebertz-Grün: *Das andere Mittelalter. Erzählte Geschichte und Geschichtserkenntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steiermark, Jans Enikel, Seifried Helbing*. München, 1984. (Forschungen zur Geschichte der älteren deutschen Literatur 5.) 101–102., Uő: Ottokar von der Steiermark. Ein Klassiker der deutschsprachigen Geschichtsschreibung des europäischen Mittelalters. In: Alfred Ebenbauer – Fritz Peter Knapp – Anton Schwob (Hrsg.): *Die mittelalterliche Literatur der Steiermark. Akten des internationalen Symposiums, Schloß Seggau bei Leibnitz 1984*. Bern [etc.], 1988. (Jahrbuch für internationale Germanistik. Reihe A, Kongressberichte 23.) 167., 171., Ernst Ralf Hintz: Ottokar von Steiermark. In: Greame Dunphy (ed.): *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. I–II. Leiden–Boston, 2010. 1176–1177., Vízkelety András: Béla hercegnek, IV. Béla király fiának menyegzője. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97 (1993) 571–584.

⁵⁴ Palacký, F.: *Geschichte von Böhmen*, 139–140.

⁵⁵ Liebertz-Grün, U.: *Das andere Mittelalter*, 121.

tek.⁵⁶ Emellett a kortárs források hallgatása ugyan gyanúra ad okot, ám e relatív forrás-szegény korszakban semmiképp sem lehet perdöntő. A forrásrészlet hitelességét támogatja továbbá, hogy Meissen nem volt ismeretlen az osztrák miniszterialisok előtt, hiszen 1234-ben Bécs közelében került sor III. Henrik és Babenberg Konstancia esküvőjére, amelyen az illusztris külföldi vendégek mellett a hercegségek előkelőségei is részt vettek.⁵⁷ A Rímes Krónika emellett megemlíti, hogy az 1240-es évek végén megtörtént Harcias Frigyes vagyonának felosztása a rokonai között, amiből a nővérén, Margiton és unokahúgán, Gertrúdon kívül a korábban elhunyt húgának, Konstanciának fiai is részesültek.⁵⁸ Utóbbi híradás valóságtartalmában egyébként nincs okunk kételkedni, hiszen a lilienfeldi apátságban – ha erősen sérülten is, de – megőrződött Henrik meissenai örgróf Babenberg Margittal 1247 februárja előtt kötött örökösödési szerződése, amely szerint Konstanciától származó gyermekeit Harcias Frigyes vagyonának egyharmad része illeti.⁵⁹ Az pedig, hogy Vencel a követség átvonulásakor lehetőséget látott az Osztrák Hercegség megszerzésére, szintén nem tűnik elképzelhetetlennek, hiszen – mint ahogyan azt fentebb már említettem – ekkoriban még a szász herceg lányával igyekezett összeházasítani fiát, azaz nem voltak kiforrott tervei déli szomszédjával kapcsolatban. Az újabb kutatások szerint az 1248-ban kirobbant cseh belviszályban is szerepe lehetett Vencel Ausztriával szemben mutatott közömbösségének, ami szintén a döntés *ad hoc* jellegére utal.⁶⁰ Meissen érintettségét az is alátámasztja, hogy Vencel 1251-ben kárpótlásul átengedte a cseh–sziléziai határon fekvő Seidenberg városát és Birkenstein várát III. Henriknek. Palacký szerint azért kellett kárpótolni az örgróft, mert lemondott fiai nevében Konstancia jogigényéről.⁶¹ Magam azonban a Margittal kötött szerződés fényében valószínűbbnek tartom, hogy a Konstancia hozományát képező birtokokról lehetett szó. Az mindenesetre jól látszik, hogy Vencel mindent megtett annak érdekében, hogy nyugati szomszédját távol tartsa az Osztrák Hercegségtől. A kútfő szavahihetőségének problémája mindazonáltal továbbra is fennáll, véleményem szerint azonban – még ha az osztrák követek megbízatása és a Vencel általi preszszionálásuk csak a krónikaszerző fantáziájának köszönhető – joggal feltételezhető, hogy a

⁵⁶ Václav Bok: Zum Bild des böhmischen Königs Přemysl Otakars II. in der „Steirischen Reimchronik“. In: Matthias Meyer – Hans-Jochen Schiewer (Hrsg.): *Literarisches Leben. Rollenentwürfe in der Literatur des Hoch- und Spätmittelalters. Festschrift für Volker Mertens zum 65. Geburtstag*. Tübingen, 2002. 34–37., Otacher oüz der Geul: Steirische Reimchronik. In: *Repertorium. Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*. Online dokumentum: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03768.htm (A letöltés ideje: 2019. október 5.)

⁵⁷ W. Wattenbach (ed.): *Annales Admontenses*. In: MGH SS IX. 593., Uő (ed.): *Annales Sancrucenses*, 637–638.

⁵⁸ Seemüller, J. (ed.): *Ottokars Österreichische Reimchronik*, V/1. 17. Átveszi: Anonymi Leobienensis Chronicon, 820., Johannes Victorienensis: *Chronica Romanorum*, 283., Ebendorfer, T.: *Chronicon Austriacum*, 126.

⁵⁹ BUB IV./1. 1287. Az oklevélre: Gerhard Winner: *Babenberger-Fragmente aus Stift Lilienfeld. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, 42 (1976) 316–322. Legújabb kiadása: Tom Graber – Mathias Kälble (Hrsg.): *Codex diplomaticus Saxoniae. Hauptteil I. Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen. Abteilung A., Band 4. 1235–1247*. Hannover, 2014. Nr. 231.

⁶⁰ Hoensch, J. K.: *Přemysl Ottokar II.*, 33.

⁶¹ Palacký, F.: *Geschichte von Böhmen*, 140., 202. jegyzet.

Meissenben élő utódokat ugyanúgy számításba vették, mint Margit és (VII.) Henrik fiát, vagyis a mesésnek tűnő elemek dacára a krónika valós információkat hagyományozott az utókorra.

Bármilyen úton hozták is meg az osztrák miniszteriálisok a végső döntést, a későbbiekben egyértelműen a cseh király, illetve fia, Ottokár felé kezdtek orientálódni, amiben – Vencel esetleges meggyőzőképességén túl – a cseh belviszály során szerzett tapasztalataik, valamint nem kis részben az Ottokár által 1251 tavaszán–nyarán végrehajtott bajorországi betörés is közrejátszott.⁶² A morva őrgrof a Kuenringek és a Liechtensteinek segítségével 1251 őszen be is vonult a hercegségbe, hódoltatta Bécset, majd 1252. február 11-én Hainburgban feleségül vette az addig háttérbe húzódott Babenberg Margitot. A freisingi, passauai, regensburgi és olmtüzi püspökök jelenlétében lezajlott szertartást követően Margit átadta újdonsült férjének az addig elzárva tartott *Privilegium minus*t, így Ottokár a frigynek köszönhetően megszerezte és megszilárdította osztrák hercegi címét, Stájerországra azonban nem tudta kiterjeszteni fennhatóságát.⁶³ Az esküvőn a fentiek mellett részt vett Ottokár unokatestvére, Spanheim Fülöp is, amely rokoni szál a salzburgi érsekség támogatását biztosította Ottokár számára.⁶⁴ A stájer területek III. Meinhard görzi gróf távozása után a Bajor Hercegség felé tekintettek, II. Ottó másodszülött fiát és IV. Béla vejét, Henriket próbálták megnyerni ügyüknek.⁶⁵ A harmadik vonalat pedig a Hollandiai Vilmos testvérével kötendő frigyet elutasító és ezért a pápa által magára hagyott Babenberg Gertrúd képviselte, aki IV. Bélához fordult segítségért.⁶⁶

A magyar király nem habozott kihasználni az ölébe hullott ürügyet, aminek következtében a Babenberg-örökségért folytatott harc cseh–magyar vetélkedéssé alakult át. A beavatkozás minden bizonnyal több okra vezethető vissza. Egyfelől tovább élt a már 1246-ban megfogalmazott igény az Osztrák Hercegség felé való terjeszkedésre, aminek útjából a korábban akadályt jelentő tatárveszély is elhárult; köszönhetően az Ögödej nagykán halála után kirobbant mongol trónviszálynak. Másfelől Ottokár és Margit házassága a Magyar Királyság számára kedvezőtlen helyzetet teremtett, hiszen Stájerország és – Vencel

⁶² Philippus Jaffé (ed.): *Hermannus Altahensis Annales*. In: MGH SS XVII. Hannoverae, 1861. 395., Wilhelmus Wattenbach (ed.): *Annales Osterhovienses*. In: Uo. 546. A korábbi háborúskodások miatt a magyar és a bajor fél jöhetett számításba. Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért*, 270.

⁶³ Pentth, S.: *Margarete*, 97. A frigyéről beszámol többek között: Wattenbach, W. (ed.): *Annales Mellicenses*, 508., Uő (ed.): *Annales Garstenses*, 600., Uő (ed.): *Annales Zwetlenses*. In: MGH SS IX. 679., Uő (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*, 792., Jaffé, P. (ed.): *Hermannus Altahensis Annales*, 395. A házasságot és Margit jogát az örökösödségre az év májusában IV. Ince is megerősítette. CDB IV. 243. A régebbi történetírás helytelenül a stájer területek feletti fennhatóságot is a házasságból eredeztette, és az esküvőhöz kapcsolta. Pauler Gy.: *A magyar nemzet*, II. 219.

⁶⁴ Hans Wagner: *Salzburg im Spätmittelalter. Vom Interregnum bis Pilgrim von Puchheim*. In: Heinz Dopsch (Hrsg.): *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land*. I. *Vorgeschichte, Altertum, Mittelalter*. Teil 1. Salzburg, 1981. 438.

⁶⁵ Meinhard a császár halálhírére hagyta el Stájerországot. Anonymi Leobiensis Chronicon, 820.

⁶⁶ Huber, A.: *Geschichte Österreichs*, 524., Meier, H.: *Gertrud*, 11.

halála után – a Cseh Királyság Ottokár kezén való egyesülése nyugat felől teljesen elzárta volna a Magyar Királyságot. Talán erre utal a Zwettli Évkönyv⁶⁷ is, amikor arról számol be, hogy a magyar király a házasság felett érzett haragjában tört be az Osztrák Hercegségbe.⁶⁸ Hogy IV. Béla jogalapot teremtsen a beavatkozásra, férjet keresett Gertrúd számára szövetségesei között, akit végül Danyiil halicsi fejedelem fiában, Romanban talált meg. A Bécsi Domonkos Évkönyv⁶⁹ alapján Gertrúdnak nem volt ellenére a nagynénje haragját kiváltó frigy, ugyanis „a magyar király segítségével (amelyen alkalmasint segédc csapatokat is érthet a kútfő – R. V.) kívánt területeket szerezni”.⁷⁰ A Halics–Volhíniai Évkönyv tudósítása szerint Danyiil Pozsonyba érkezett IV. Béla hívására, ahol német követekkel tárgyaltak, minek utána Danyiil hazatért.⁷¹ Font Márta eredményei nyomán magam is úgy vélem, hogy ekkor állapodhattak meg a Gertrúd és Roman közötti házasságról. Danyiil hazatért, Roman viszont a magyar királlyal tartott a hadjáratra, amelynek fő célja Bécs elfoglalása lehetett.⁷²

A királyi sereg június 2-án már Pozsony mellett táborozott,⁷³ majd a Duna déli partján haladva elfoglalta több meg nem nevezett település mellett a feltételezésem szerint a Gerhausszal azonosítható *Grinhous*. Az utóbbi településen ugyan nem mutatható ki vár az adott időszakban, ám a közvetlenül szomszédos (és vele mára egybenőtt) Rohrauban állt egy erődtámasz, amely a kezdetektől a II. Ottokár pártján álló osztrák Liechtensteinek tulajdonát képezte, azaz ideális célpontnak számított.⁷⁴ Ezt követően a szintén megszállt Himberg-

⁶⁷ A forrásra: Schmale, F. J.: *Deutschlands Geschichtsquellen* I., 223–224.

⁶⁸ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Zwetlenses*, 655. A házasság Magyarország számára nyugtalanító jellegét emeli ki Josef Žemlička is. Josef Žemlička: *Die Tradition der babenbergisch–přemyslidischen Heiratsverbindungen*. In: Marie Bláhová – Ivan Hlaváček (Hrsg.): *Böhmisch–österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert. Österreich (einschließlich Steiermark, Kärnten und Krain) im Großprojekt Ottokars II. Přemysl, König von Böhmen. Vorträge des internationalen Symposions vom 26. bis 27. September 1996 in Znaïm*. Prag, 1998. 77.

⁶⁹ A forrásra: Körmendi T.: *Az 1196–1235 közötti magyar történelem*, 70–71.

⁷⁰ „cupiens obtinere terras auxilio regis Ungarie mediante” – Wattenbach, W. (ed.): *Annales Praedicatorum Vindobonensium*, 727.

⁷¹ George A. Perfecky (transl.): *The Galician-Volynian Chronicle*. München, 1973. (Harvard Series in Ukrainian Studies 16. II.) (a továbbiakban: HVÉ) 61–62.

⁷² Font M.: *Árpád-házi királyok*, 255–256. Ezzel szemben számottevő orosz segédc csapatokat feltételez: Varga, G.: *Ungarn und das Reich*, 272.

⁷³ RA 972.

⁷⁴ DL 559. Az azonosítás az eltorzult alak, valamint Fejér hibás közlése miatt – Zrinhou Grinhous helyett – ez idáig vagy tévúton haladt, vagy teljesen elmaradt. Vö. Fejér CD IV.3. 198–199., Max Weltin: Landesherr und Landherren. Zur Herrschaft Ottokars II. Přemysl in Österreich. In: Andreas Kusternig – Max Weltin (Hrsg.): *Ottokar-Forschungen*. Wien, [1979]. (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge 44/45.) 194. Pauler még úgy vélte, hogy IV. Béla elsőként Stájerországba tört be, és elfoglalta Pettau, ám erről forrást nem tudott felmutatni. Lehetséges, hogy a magyar király 1258. évi ott-táborozásával keverte össze az eseményt, mindenesetre Pettau magyar hódoltatását el kell vetnem. Pauler Gy.: *A magyar nemzet*, I. 219. Ugyanígy Hoensch, J. K.: *Geschichte Böhmens*, 86., Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. [Sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta Engel Pál]. Bp., 1993. (História könyvtár. Monográfiák 1.) 83.

ben sor került Gertrúd és Roman esküvőjére.⁷⁵ A magyarok innen nyugat felé vonultak tovább: elfoglalták előbb Mödlinget és Sparbachot (*Parduch*), majd a Dunán átkelve megsarcolták Tullnt és Klosterneuburgot, azaz előkészítették Bécs ostromát, ami június közepén vehette kezdetét.⁷⁶ Ezzel párhuzamosan Dénes fia Herrandus vezetésével egy kisebb sereg Stájerországba is betört, megostromolta Hartberget és néhány közeli, meg nem nevezett várat.⁷⁷ Az okleveles adatok alapján a magyar sereg a felsoroltak mellett más várakat is elfoglalt mind az Osztrák, mind a Stájer Hercegség területén, kút főink azonban nem nevezik meg ezeket, így csak annyi valószínűsíthető, hogy az áldozatul esett erősségek a felvonulási útvonalon, illetve a megnevezett várak közelében álltak.⁷⁸ Bécs ostroma a vártnál jobban elhúzódott, így IV. Béla az abban haszontalan kunokat Morvaország fosztogatására küldte.⁷⁹ Pusztításuk – véleményem szerint – főként Brünn környékét érintette, kiváltképp a közeli egyházakat, Tischnowitzet (Tišnov), Tscheitschet (Čejč) és Groß Raigernt (Rajhrad), de a bányászatáról híres Iglaut (Jihlava) is megsarcolták.⁸⁰ Elképzelhető ugyanakkor, hogy a kunok egy kisebb magyar csapattal együtt törtek be Morvaországba, utóbbi azonban Mikud bán vezetése alatt egy elhúzódó várostromba bonyolódott talán Maidenburgnál (*Minen*, ma Děvičky). Az esetet leíró oklevél szűkszavúsága és kontrollforrás hiányában nem vehető biztosra az azonosítás, a feltételezés helyessége esetén azonban jobban érthetővé válna a kunok általi pusztítás kiterjedése.⁸¹ Bécs ostromának sikertelenségét látva, IV. Béla július elején térhetett vissza a Magyar Királyságba, a meghódított területeket Roman és Gertrúd kezében hagyva. A friss házások alig 10 km-re Bécstől, Klosterneuburgtól délre, a stratégiaiilag kiemelt helyen fekvő Kahlenbergen (ma Leopoldsberg) lévő várban rendezték be székhelyüket, és igen valószínű, hogy annak közvetlen környezetét is – a klosterneuburgi monostorral bezárólag – uralmuk alatt tartották.⁸²

Az eddig Stájerország megnyerésével foglalatosskódó Ottokár a magyar csapatok kivonulása után visszatért az Osztrák Hercegségbe és szinte mindent visszafoglalt: Roman és Gertrúd Kahlenberg várába szorult vissza, amin a – már korábban megismert – him-

⁷⁵ Seemüller, J. (ed.): Ottokars Österreichische Reimchronik, V./1. 33.

⁷⁶ Anonymi coenobitae Zwetlensis Chronicon. In: SRA. I. 981., Wattenbach, W. (ed.): Annales Sancrucenses, 643., DL 559., Fejér CD IV.2. 195–196., ÁUO VII. 342–343. (RA 973.) IV. Béla június 15-én és 20-án a Bécs melletti táborban adott ki oklevelet. Vö. RA 973., 974. Az ostromot és a környező területek pusztítását a Stájer Rímes Krónika is megerősíti. Seemüller, J. (ed.): Ottokars Österreichische Reimchronik, V./1. 33.

⁷⁷ RA 1290.

⁷⁸ RA 1024., 1166., 1272., 1559.

⁷⁹ Rudolfus Koepke (ed.): Annales Ottokariani. In: MGH SS IX. 174., Wattenbach, W. (ed.): Annales S. Rudberti Salisburgenses, 792.

⁸⁰ CDB V. 108., 138–139., CDM III. 202., 243. Az eddig megjelent munkák ekkor és 1253-ban is csak a támadás tényét hozzák. Vö. Kristó Gy.: *Háborúk*, 176.

⁸¹ RA 1666.

⁸² Алексей В. Мартынюк: „Австрийский стол” князя Романа Даниловича. *Colloquia Russica*, 3 (2017) 135–136. A tanulmányra Font Márta professzor asszony (PTE) hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

bergi várkapitány, Wernhard Preußel vezette felmentő sereg sem tudott segíteni.⁸³ IV. Béla 1253 tavaszának végén, nyár elején emiatt újabb támadást indított Ottokár ellen, azonban ekkor Morvaország volt a harcok fő színtere: királyi oklevelekből tudjuk, hogy a magyar és kun sereg Prerau (*Pirillo*) mellett több várat is elfoglalt a határ közelében, majd sor került Olmütz ostromára.⁸⁴ Ezzel párhuzamosan Danyil, a fia, Leó, továbbá a Vaszilkó volhíniai fejedelem csapatait vezető Jurij Krakónál egyesült IV. Béla lengyel vejének, Krakói Boleszlónak és Ulászló oppelni hercegnek a csapataival, majd kelet felől betörték Morvaországba és Troppaut (Opava) pusztították.⁸⁵ Ez a betörés komoly károkat okozott az olmützi püspökségnek, amelyeket a békekötés után Ulászló orvosolni igyekezett.⁸⁶ A felvonulási útvonal biztosítása ellenére sor került egy – valószínűleg Brünnből indított – morva ellentámadásra, amit IV. Béla másik veje, Rosztiszláv sikerrel vert vissza.⁸⁷ Ennek a hatósugarát eddig Trencsén környékére korlátozta a szakirodalom, egy 1262. évi oklevél alapján, amelyben IV. Béla birtokadományban részesíti Ramzolan fia János turóci várnagyot a vár megvédéséért, azonban valószínűnek tartom, hogy Turócot is érintette.⁸⁸

A morvaországi hadművelet nem tehermentesítette az osztrák területeket, ezért a kilátástalan helyzetbe került Roman a távozás mellett döntött, elhagyva az áldott állapotban lévő Gertrúdot.⁸⁹ A Halics–Volhíniai Évkönyv ugyan úgy véli, hogy IV. Béla azért nem segítette meg Romant, mert magának akarta megszerezni a hercegséget, ám valószínűbb, hogy a morvaországi hadműveletek alakulása nem tette lehetővé egy újabb katonai akció megkezdését, a később indított támadás pedig támogatók hiányában nem volt elég hatásos.⁹⁰

⁸³ Мартынюк, А. В.: „Австрийский стол”, 139.

⁸⁴ Koepeke, R. (ed.): *Annales Ottokariani*, 174., Wattenbach, W. (ed.): *Annales Garstenses*, 600., Uő (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*, 792., CDM III. 205., RA 1058. Az információk elégtelen voltából kifolyólag nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a fentebb Maidenberggel azonosított Minen ostromára nem ekkor került sor. RA 1666. Olmütz ostromára ld. DL 559., ÁUO VIII. 196. (RA 1185.) Ezzel szemben Stájerországot tartja a főszerep célpontjának: Bánlaky J.: *A magyar nemzet hadtörténelme*, VI. 24–30., különösen 24.

⁸⁵ Richardus Roepell – Wilhelmus Arndt (ed.): *Annales Cracovienses compilati*. In: MGH SS XIX. Hannoverae, 1866. 600., HVÉ 64–65., Font M.: *Árpád-házi királyok*, 258.

⁸⁶ CDM III. 198.

⁸⁷ HO VI. 97. (RA 1126.)

⁸⁸ RA 1298.

⁸⁹ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Garstenses*, 598., Meier, H.: Gertrud, 11. Varga Gábor véleménye szerint Roman már 1252-ben hazatért. Ez a nézet azonban tarthatatlan, tekintve, hogy ebben az esetben Danyilnak nem állt volna érdekében részt vennie az 1253-as hadjáraton, hiszen az egyértelmű, hogy fia érdekében szállt hadba. Varga, G.: *Ungarn und das Reich*, 272., Мартынюк, А. В.: „Австрийский стол”, 134.

⁹⁰ HVÉ 72., *Annales SS. Udalrici et Aefrae Augustenses*. In: Franciscus Albinus (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. I–III. Bp., 1937–1938. I. 207., Wattenbach, W. (ed.): *Annales Mellicenses*, 508., Uő (ed.) *Annales Garstenses*, 600. Ezzel szemben Palacký stájerországi betörésről tud. Palacký, F.: *Geschichte von Böhmen*, 145.

Olmütz ostroma végül pápai beavatkozásra értvéget: IV. Ince legátusa, Velasco⁹¹ rávette IV. Bélát az ostrom felfüggesztésére és a visszavonulásra, ami feltehetően július második felére, de legkésőbb augusztus elejére meg is történt.⁹²

A béketárgyalások valószínűleg már kezdetüket vették, amikor II. Ottó bajor herceg is aktivizálta magát: fiaival szeptemberben az osztrák területek északi részén keresztül próbált eljutni IV. Bélához és egyesíteni erőiket, ám az ottani erőkkel feltartották őket. Így végül csak II. Ottó fia, Henrik jutott el Magyarországra III. Meinhard görzi gróf segítségével.⁹³ Ekkor már minden bizonnyal bírta a fentebb említett stájerországi bajor párt támogatását, így fő célja az volt, hogy segítséget kérjen a hercegség elfoglalásához apósától.⁹⁴ A kortárs kútfők tanúsága szerint IV. Béla azonban elzárkózott ettől,⁹⁵ talán már ekkor világossá vált számára, hogy az Osztrák Hercegséget nem tudja megszerezni a közeljövőben. Mivel II. Ottó 1253 októberében elhunyt, Henrik hazatért Bajorországba, a kérdés pedig lekerült a napirendről, így a magyar király minden nehézség nélkül megnyerhette, illetve megvesztegethette veje korábbi támogatóit.⁹⁶

Az Ottokárral folytatott háborút végül pápai közvetítéssel sikerült lezárni. A felek hajlandóságát minden bizonnyal növelte Vencel cseh király 1253 szeptemberében bekövetkezett halála: Ottokárnak nyugalomra volt szüksége a hatalma stabilizálásához, IV. Béla pedig ráébredhetett, hogy elvesztette addigi stratégiai előnyét, hiszen Vencel csapatokkal nem, csak diplomáciai úton támogatta fiát a hercegségek megszerzésében; a cseh trón birtokában azonban Ottokárnak immár nem csak a morva, hanem a cseh seregek is a rendel-

⁹¹ Ferences szerzetes, a pápa gyóntatója, később Famagusta, majd Idanha-a-Nova püspöke, pápai nuncius. Velasco. In: Delegat Online. <http://delegatonline.pt.e.hu/search/persondatasheet/id/127> (A letöltés ideje: 2019. szeptember 29.)

⁹² Koepke, R. (ed.): *Annales Ottokariani*, 175. IV. Ince levélben jelentette be Vencelnek, Ottokárnak és IV. Bélának legátusa érkezését. CDB IV. 470. Ottokár július 15-én Brünnben, augusztus 5-én pedig Olmützben adott ki oklevelet. CDB IV. 283., 287. Szende szerint Olmütz ostroma a várkapitány, Sternbergi Jarosláv kitörése miatt hiúsult meg, ám ez a teória egy forrás félreértelmezésén alapul: Jarosláv valójában a tatár ostromot verte vissza 1241-ben. Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért*, 276.

⁹³ Wattenbach, W. (ed.): *Annales S. Rudberti Salisburgenses*, 792., Jaffé, P. (ed.): *Hermannus Altahensis Annales*, 395., Wattenbach, W. (ed.): *Annales Osterhovienses*, 546. Szende László az 1252. évben is számolt egy bajor támadással, ám ezt az általam ismert források nem támasztják alá. Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért*, 273.

⁹⁴ Anonymi Leobienensis *Chronicon*, 820.

⁹⁵ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Garstenses*, 600.

⁹⁶ Seemüller, J. (ed.): *Ottokars Österreichische Reimchronik*, V/1. 27–29. A Melki Évkönyv egyenesen Ottokár ellen lázadó és a magyar király pártján álló stájer miniszterialisokat említ. Wattenbach, W. (ed.): *Annales Mellicenses*, 509. Szende és Gerhard Pferschy szerint Henrik 1254-ben is tett egy próbát IV. Bélánál Stájerország megszerzésére, ám az ismét kudarcba fulladt. II. Ottó halála után és a Bajor Hercegség küszöbön álló felosztásakor azonban egy ilyen kísérletnek – egyetértve Hoenschel – már nem lett volna értelme. Szende L.: *Harc a Babenberg-örökségért*, 281., Gerhard Pferschy: *Funktion und Gefüge der Herrschaft Ottokars über die Steiermark*. In: Bláhová, M. – Hlaváček, I. (Hrsg.): *Böhmisch-österreichische Beziehungen*, 56., Hoensch, J. K.: *Přemysl Ottokar II.*, 50.

kezésére álltak volna.⁹⁷ Az sem kizárt, hogy a magyar király a békekötéssel próbálta oldani a IV. Incével az esztergomi érsekség betöltése miatt kialakult feszült viszonyát.⁹⁸

A tárgyalások során Velascónak kettős feladata volt: egyrészt tető alá kellett hoznia a békét a Magyar és a Cseh Királyság között, másrészt meg kellett szereznie az egyezkedés kezdetén még életben lévő Vencel és Ottokár hűségét az új ellenkirály, Hollandiai Vilmos számára. Ennek eléréséhez az Ottokár és Margit házasságához szükséges és már így is késve érkezett diszpenzációt használta ütkőként, aminek következtében a cseh király és fia 1253 szeptemberében esküt tett a legátus előtt Hollandiai Vilmos támogatására.⁹⁹

A békét végül csak 1254 áprilisában kötötték meg Budán, május 1-jén pedig a két uralkodó is megerősítette Pozsonyban. A megegyezés értelmében Ottokár megkapta az Osztrák Hercegséget, valamint a korábban Stájerországhoz tartozott, az Enns alsó folyásánál lévő területeket és az egykori Pitteni Grófságot¹⁰⁰ a Bécsújhely közelében fekvő Schwarzenbach kivételével, ami Stájerország további részeivel IV. Bélának jutott. A magyar királynak kellett továbbá kártalanítania Gertrúdot, ami a stájerországi Judenburg, Knittelfeld és Leoben városok átadását jelentette.¹⁰¹ Az Ottokár számára kedvezőbb, azaz nagyobb területet juttató béke hátterében valószínűleg egy, a pogány poroszok ellen indítandó keresztes hadjárat ígérete és az ezáltal elért pápai szimpátia állhatott.¹⁰² A béke uralkodók általi szentesítésével 1254 nyarán kezdetét vette az 1260 elejéig fennálló stájerországi magyar uralom.¹⁰³

⁹⁷ Vencel az 1253. évi morvaországi támadás alatt sem segítette fiát, mindössze megerősítette Prága falait. Koepke, R. (ed.): *Annales Ottokariani*, 174.

⁹⁸ Bővebben: Szűcs Jenő: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. Béla király és az egyház. *Történelmi Szemle*, 11 (1978) 168–171.

⁹⁹ CDB IV. 485. IV. Ince ugyanezt a feltételt támasztotta az Ottokár és a szász herceg lányának frigyét elősegítő diszpenzáció ügyében. CDB IV. 400., Novotný, V.: *České dějiny*, 847.

¹⁰⁰ A Pitteni Grófság a mai Alsó-Ausztria területén, a Semmering hegységtől északkeletre, a Bécsi-erdőtől pedig délkeletre terült el a magyar határ közvetlen szomszédságában, magába foglalva többek között Pittent, Gloggnitzot, Neunkirchent és Kirchschlagot. A 11. század derekától a Formbach grófok tulajdonába került, utolsó képviselőjük 1158-ban bekövetkezett halála után a stájer Otakárookra, 1192-ben pedig a Georgenberger Handfeste értelmében a Babenbergekre szállt. Bővebben: Maximilian Weltin: Das Pittner Gebiet im Mittelalter. In: Karin Kühtreiber [et al.]: *Wehrbauten und Adelssitze Niederösterreichs. Das Viertel unter dem Wienerwald I*. St. Pölten, 1998. (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde. Sonderreihe 1.) 19–35.

¹⁰¹ Wattenbach, W. (ed.): *Annales Garstenses*, 600., Uő (ed.): *Annales Sancrucenses*, 643., Uő (ed.): *Annales Zwetlensis*. In: MGH SS IX. 655., StUB III. 209–210., a békeokmány magyar nyelvű kiadása: Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: *Magyar békeszerződések (1000–1526)*. Pápa, 2000. 69–71., Josef Lampel: Die Landesgrenze von 1254 und das steirische Ennstal. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Zwischenreiches. *Archiv für österreichische Geschichte*, 71 (1887) 311–315., Meier, H.: Gertrud, 12.

¹⁰² Hoensch, J. K.: *Geschichte Böhmens*, 87.

¹⁰³ Utóbbi tárgyalása szétfeszítene e tanulmány kereteit, így kifejtésére most nem vállalkozhatok.

Összegzés

A források újbóli átvizsgálásával sikerült az eddigieknél pontosabban rekonstruálnom IV. Béla 1250., 1252. és 1253. évi hadjáratait, azok irányát és az érintett helységek nagyobb részét. Továbbá fény derült a magyar király lépései mögött meghúzódó lehetséges motívációkra is. A továbbiakban felmerülő kérdés immár az, hogy IV. Béla egyáltalán miért vágott bele a hercegségek megszerzésébe, hiszen számos riválissal, osztrák (és részben stájer) ellenállással, valamint a tatárjárás okozta veszteségekkel, illetve a mongolok esetleges újabb támadásával kellett szembenéznie. E kérdés már a 19. században is foglalkoztatta a történészeket, az akkor született megoldás pedig még ma is kísérti a magyar középkortudományt. Marczali Henrik óta él az a Szűcs Jenő által is vallott nézet, miszerint IV. Béla az Osztrák Hercegség megszerzésével próbálta kompenzálni a tatárjárás okozta veszteségeket, továbbá hogy ezzel át kívánta volna helyezni az ország súlypontját az elpusztult keleti területekről a védettebb és ellenállóbb nyugati részekre.¹⁰⁴ Ez 1246-ban talán még elfogadható magyarázat lenne, bár véleményem szerint ilyen intenciója akkor sem volt IV. Bélának: a magyar király tatárjárás utáni külső politikája – a keleti fejedelmekkel, különösen Danyiil halicsi fejedelemmel kötött szövetsége, István herceg Erdélybe helyezése és a Szörényi Bánság átadása a johannitáknak – nem a keleti országrész feladására, sokkal inkább fokozott védelmére utal.¹⁰⁵ Éppen ezért valószínűbbnek tartom, hogy IV. Béla 1246-ban – mindenkit megelőzve és a pápával szövetségben – megpróbált megragadni egy kínálkozó lehetőséget, aminek megvalósítását részben éppen az újabb tatárveszély akadályozta meg. 1252-ben pedig egy a Magyar Királyság számára előnytelen területváltozást, a nyugatról való teljes elzárást akarhatta megakadályozni, ám – mint láttuk – nem járt sikerrel.

¹⁰⁴ Marczali Henrik: Magyarország az Árpád-házi királyok alatt. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. IV. Bp., 1995. 190., Szűcs J.: *Az utolsó Árpádok*, 84.

¹⁰⁵ Szende László: Magyarország külpolitikája 1242–1246 között. In: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Bp., 2003. (Nemzet és emlékezet) 554–556., Bertényi Iván: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: Uo. 547–549.

THE WAGER IS THE BABENBERG LEGACY: BOHEMIAN–AUSTRIAN–HUNGARIAN RELATIONS AFTER 1246

With the death of Frederick the Quarrelsome, Duke of Austria and Styria, on the 15 June 1246 at the Battle of the Leitha River, the dynasty of the Babenbergs, which has ruled the Duchy of Austria since 976 and the Duchy of Styria since 1192, died out along its male line. In the next years, almost every neighbouring ruler, including Pope Innocent IV and Emperor Frederick II, tried to take possession of the duchies or some parts of them. After the death of Emperor Frederick II and Hermann of Baden (1250) who had held the Duchy of Austria for a few years, the conflict became a Bohemian–Hungarian rivalry, which came to a provisory end only in 1254 with the Peace of Buda. This period is one of the most well-known and researched eras in the history of Bohemian–Austrian–Hungarian relations, but there are still unclear details and open questions which I try to address in this paper. The main focus is directed on the military campaigns of King Béla IV of Hungary in 1250, 1252, and 1253. Beside this, I attempt to reveal the objectives of the Hungarian king behind his political moves and to reconstruct the decisions which defined the history of the region in these years. To achieve these goals, I analyse the contemporary and later narrative sources such as the charters issued by rulers and clerics who played an important role in this matter.

Keywords: the Babenberg legacy, Béla IV of Hungary, Ottokar II of Bohemia, Austrian interregnum, dynastic struggle

SZOLNOKI ZOLTÁN

*Árulás, összeesküvés és megtorlás
a Croniche di Luccában.
A Trinci testvérek meggyilkolása**

Bevezetés

GIOVANNI SERCAMBI (1348–1424) neves luccai krónikás és történetíró számos egyedülálló toszkán várostörténeti forrás szerzője. A nevéhez kötődő írárok közül kiemelkedő a *Croniche di Lucca*, amely városa történetét dolgozza fel 1168-tól a szerző 1424-ben bekövetkezett haláláig. A krónika Goro Dati *Istoria di Firenze* című munkájának kortársa, hosszát tekintve pedig Villani és Stefani írásai mellé helyezhető. Sercambi a toszkán krónikaírást azon időszakában alkotta, amikor a kereskedők által írt személyes hangvételű *ricordi* vagy *ricordanze* élesen elkülönült a nyilvánosságnak szánt várostörténeti munkáktól. Nagy különbség ugyanakkor a firenzei szerzőkhöz képest, hogy a *Croniche di Lucca* nem egy várostörténeti hagyomány része, hanem teljes mértékben önálló történeti mű.¹ Sercambi további jelentős munkája az *Il noveliere* című elbeszélés-gyűjtemény, amely több mint százhatvan hosszabb-rövidebb elbeszélést tartalmaz különböző témákban.² Ezenkívül értékes történelmi

* Köszönet illeti Falvay Dávidot, hogy értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez. Köszönettel tartozom Novák Veronikának és Galamb Györgynek értékes tanácsaikért.

¹ Louis Green: *Chronicle Into History. An Essay on the Interpretation of History in Florentine Fourteenth-Century Chronicles*. Cambridge, 1972. (Cambridge Studies in Early Modern History) 88–90., 112., Duane Osheim: *Chronicles and Civic Life in Giovanni Sercambi's Lucca*. In: Sharon Dale – Alison Williams Lewin – D. J. Osheim (ed.): *Chronicling History. Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*. University Park, PA, 2007. 145–149.

² Christine Meek: *Il tempo di Giovanni Sercambi*. In: *Giovanni Sercambi e il suo tempo. Catalogo della mostra. Lucca, 30 Novembre 1991*. Lucca, 1991. 3., Sergio Nelli – Maria Trappani: *La vita familiare e sociale*. In: Uo. 37–47.

forrás a *Nota ai Guinigi* című rövid tanácsadó jegyzet,³ amelyben a krónikás politikai útmutatást ad a Luccát uraló Guinigi család ifjainak. Sercambi a különböző írásaiban, elsősorban a krónikájában, előszeretettel és nagy részletességgel számol be a különböző, a városához köthető erőszakos tettekről, eseményekről. A *Croniche* lapjain olvashatunk vendettákról, párt-harcokról és árulásokról is. Az utóbbi kategóriát a krónikás három fő kontextusban tárgyalja: a nagypolitikai intrikák során bekövetkező árulások (1.), a harctéri pártfordulások (2.) és a városokban előforduló, rendszerint *signorék* ellen szőtt összeesküvések (3.). Megállapítható, hogy Sercambi történetírói felfogására az utóbbiak gyakorolták a legnagyobb hatást. Lazzaro Guinigi 1400-ban történt meggyilkolását követően a krónikás is részt vett az összeesküvőkkel szembeni megtorlásokban, munkájában pedig több fejezeten keresztül számol be az eseményekről.⁴ A krónikában ehhez hasonló központi szereppel bír a Niccolò és Bartolomeo Trinci meggyilkolásával végződő, 1421-es összeesküvésről beszámoló fejezet is.⁵

A Trinci család az umbriai⁶ Foligno egyeduralkodó dinasztiája volt. Figyelembe véve, hogy 1226-tól egészen Corrado Trinci 1439-es bukásáig kisebb megszakításokkal Foligno élén álltak, és az ismertebb *signorék* közé tartoztak,⁷ nem tarthatnánk rendhagyónak, hogy a krónikás figyelmét felkeltette a fivérek meggyilkolásának története. Ami mégis kiemelkedővé teszi Giovanni Sercambi sorait, az egyrészt a vonatkozó 2:308-as *caput* hossza: a krónika 1892-es nyomtatott kiadásában majdnem hét oldalt tesz ki, ami a luccai szerző leg-hosszabb novelláival vetekszik. Másrészt azt is érdemes megemlíteni, hogy a Trinci testvérek meggyilkolása más korabeli toszkán krónikákban és történeti munkákban még csak az említés szintjén sem jelenik meg. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy bár Foligno urai valószínűleg ismert családba tartoztak, a gyilkosság ténye inkább regionális szinten kelthette fel a történetírói érdeklődést, hiszen, mint majd később látni fogjuk, a toszkán forrásokkal szemben az umbriai krónikák fontos eseményként írták le. Ennek tükrében Sercambi beszámolója nemcsak a hossza miatt rendhagyó, de regionális szinten egyedi is. Felvetődhet a kér-

³ *Nota ai Guinigi*. In: Salvatore Bongi (ed.): *Le croniche di Giovanni Sercambi, lucchese. Pubblicati sui manoscritti originali*. I–III. Lucca, 1892. (Fonti per la storia d'Italia 19–21.) (A továbbiakban: *Sercambi*.) 397–407.

⁴ *Sercambi*, 1:677.

⁵ Uo. II. 308. Az eseménysorra vonatkozó források egy része modern átiratban, de kritikai apparátus nélkül kiadásra került: Arnaldo Picuti: *La strage di Nocera. La vendetta dei Trinci*. Foligno, 2004. Mint Jean-Baptist Delzant alapvető írása is mutatja, Sercambi vonatkozó fejezetének mérvadó változata a *Croniche di Lucca* jelen írásban is idézett kiadásában olvasható. Jean-Baptist Delzant: *Les Trinci à Nocera. Mise en scène et construction de la violence dans une seigneurie italienne du premier Quattrocento. Questes. Revue pluridisciplinaire d'études des médiévales*, 14 (2008) 64–75.

⁶ A történelmi Umbria területe a tárgyalt időszakban több különálló igazgatási egységre oszlott. Foligno a Pápai Állam része volt, a később említendő Camerino a Camerinói Hercegség központjaként funkcionált, viszont a területén a pápák befolyása érvényesült. Cristopher Kleinhenz (ed.): *Medieval Italy. An Encyclopedia*. I–II. New York–London, 2004. (Routledge Encyclopedias of the Middle Ages 9.) 173., 360. Mivel a bemutatandó városokat a szakirodalom összefoglalóan Umbriában helyezi el, ezért a dolgozatban is ezt a kifejezést használok.

⁷ Mario Sensi: *I Trinci*. In: *Signorie in Umbria tra medioevo e Rinascimento. L'esperienza dei Trinci*. Foligno. 10–13 dicembre 1986. I–II. Perugia, 1989. I. 177.

dés, hogy a korabeli politika aktív résztvevőjét és leíróját mi motiválhatta, hogy beszámoljon a gyilkosságról és az azt követő megtorlásról? Írásomban részben erre a kérdésre keresem a választ. A vizsgálandó krónikarészlet ismertetése és elemzése előtt érdemes röviden megvizsgálnunk a szerző luccai pályafutásának főbb mozzanatait.

Giovanni Sercambi mint politikus

Giovanni Sercambi, a *Croniche di Lucca* szerzője nem csak krónikásként és íróként, de politikusként és – ahogy a *Nota ai Guinigi* is mutatja – politikai tanácsadóként is színes karriert tudhatott maga mögött. Ifjú korától kezdve egészen 1424-ben bekövetkezett haláláig szinte folyamatosan viselt különböző tisztségeket,⁸ illetve tagja volt a legfőbb városi tanácsoknak is. Mint Giorgio Tori kifejtette, Sercambi karriere Lucca Pisától való függetlenedése után kezdődött, 1372-ben.⁹ Először a nagyobb létszámú tanácsokba került be, majd folyamatosan szaktudást igénylő, felelősségteljesebb tisztségekbe helyezték. Többször volt *anziano*, továbbá 1391-ben jelölték *Gonfaloniere nel Consiglio nel Trentaseine*nek,¹⁰ 1393-ban *Capitano delle Milizie del Comune*¹¹ volt, és 1404-ben pedig *Condottiero*¹² is (ami ebben az esetben egy városi katonai tisztség, és nem zsoldosparancsnok). Megállapítható tehát, hogy a Guinigiek által irányított városvezetés bizalmi alapon működő katonai és rendfenntartó feladatokat is rábízott, amelyekről a krónikában is olvashatunk. Egy lázongás leverésekor mint *gonfaloniere*, felleggyverkezve irányította a csapatát.¹³ Az utóbbi pozíció fontosságát az is jelzi, hogy ezt gyakran maguk a Guinigi családtagok vagy közvetlen barátai (*amici*) töltötték be.¹⁴ Ezenkívül

⁸ A krónikás mindössze 1394 és 1397 között, Lazzaro Guinigi időszakában nem viselt hivatalt. A mellőzésének pontos okát nem tudjuk megállapítani, ugyanakkor a krónikás Lazzaróval kapcsolatos megjegyzései véleményem szerint arra engednek következtetni, hogy a vonatkozó időszak hivatalnokfrissítési politikája hátrányosan érinthette Sercambit. Szolnoki Zoltán: Giovanni Sercambi elmékedései a bosszúállásról. In: Kis Iván [et al.] (szerk.): *Micae Mediaevales VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Bp., 2019. (Tanulmányok, konferenciák 13.) 117–132.

⁹ Giorgio Tori: La carriera politica. In: *Giovanni Sercambi e il suo tempo*, 109.

¹⁰ Uo. 110.

¹¹ Uo.

¹² Marina Brogi: Sercambi e Paolo Guinigi. In: *Giovanni Sercambi e il suo tempo*, 148. A felsorolt pozíciók területi és hatásköri megkötések mentén betöltött rendfenntartó tisztségek voltak. A Guinigik kvázi egyeduralkodóiban, később pedig signoriájában nem jelentettek olyan széles jogkört, mint a firenzei városi berendezkedésben. A fontosságukat ugyanakkor egyrészt az jelzi, hogy csupán megbízható családok kaphatták meg, másrészt 1400 után capitano és gonfaloniere csak Paolo Guinigi lehetett, míg a signoriában az anziani pozíció végleg megszűnt. Christine Meek: Paolo Guinigi, parenti e amici. *Quaderni lucchesi di studi sul medioevo e sul rinascimento*, 4 (2003) 12–15., Tori, G.: La carriera politica, 104–108.

¹³ Forráskritikai szempontból felvetődik annak a lehetősége, hogy Giovanni Sercambi egyes esetekben eltúlozza a saját szerepét, mindenesetre tény, hogy a tisztségeket valóban betöltötte. Sercambi saját szerepének értékelésével kapcsolatban lásd: Osheim, D: *Chronicles and Civic Life*, 145–170.

¹⁴ Christine Meek: *Lucca, 1369–1400. Politics and Society in an Early Renaissance City-State*. Oxford, 1978. (Oxford Historical Monographs) 281.

volt Castiglione vikáriusa,¹⁵ azaz a *contado* egy részének Lucca által delegált kormányzója is. A személyes tisztségek mellett éveken át meghatározó tagja volt továbbá a *Consiglion el Trentaseinek*, a *Consiglio Generalénak*, valamint a *Quindicinek* is.¹⁶ Ezeket a tisztségeket, tagságokat rendszerint a Guinigi család patronáltjaként kapta meg. A család a 14. század végének és a 15. század elejének legbefolyásosabb luccai politikai csoportosulása volt. Az élen 1384-ig Francesco, 1392 és 1400 között a tragikus körülmények között meggyilkolt Lazzaro, majd 1430-ig öccse, Paolo Guinigi állt. Utóbbi nem csak a család, hanem a város feletti hatalmat is meg tudta szerezni: a Guinigik közül elsőként alakította ki a *signoriát*, azaz az egyeduralmat Luccában.¹⁷ Mint a krónika lapjairól is ismerjük, Paolo Guinigi 1400-as hatalomátvétele nem kis részben Giovanni Sercambi és társai határozott fellépésén is múlhatott, hiszen a krónikás és más szimpatizánsok fegyveres jelenlétükkel gyakoroltak nyomást a *Consiglio Generaléra*, annak érdekében, hogy Paolót a város urának válasszák.¹⁸ Ebből is kitűnik, hogy helytálló az a szakirodalomban elterjedt vélemény, miszerint Sercambi a Guinigi család belső köréhez tartozott. A krónikás tehát a luccai politikai környezetet első kézből ismerte, a Guinigik politikájára vélhetően közvetlen rálátása volt. Az alábbiakban bemutatandó krónikarészlet elemzésekor mindenképp érdemes szem előtt tartani ezt.

Niccoló Trinci meggyilkolása Sercambi leírásában

A Trinci-testvérek meggyilkolásának története a következőképpen szerepel Sercambinál.¹⁹ Ugolino Trinci, aki az umbriai Foligno ura,²⁰ birtokokat és tisztségeket juttat egy bizonyos

¹⁵ Tori, G.: *La carriera politica*, 110.

¹⁶ Uo. 101–103.

¹⁷ Lucca Guinigik által fémjelzett időszakát dolgozzák fel az alábbi monográfiák: Meek, C.: *Lucca, 1369–1400*, Michael E. Bratchel: *Medieval Lucca and the Evolution of the Renaissance State*. Oxford, 2008.

¹⁸ Tori, G.: *La carriera politica*, 107.

¹⁹ Giovanni Sercambi a történet leírása előtt általános érvényű tanulsággal vezeti fel a fejezetet. Ebben a barátságot színlő ellenségek és az igaz barátok közötti különbségtétel fontosságáról olvashatunk. Delzant alaposan vizsgálja ezt a részt, ezért jelen tanulmányban nem vizsgálom részletesen a vonatkozó sorokat, de Delzant következtetéseire még kitérek. Delzant, J.-B.: *Les Trinci à Nocera*, 72–74.

²⁰ Foligno a Pápai Állam alá tartozó umbriai területek egyik jelentősebb városa volt. Black szerint az úgynevezett közepes signoriák (le *signorie medie*) közé tartozott, amely nem a város méretére, hanem a pápaság által biztosított mozgásterére utal. Christopher F. Black: *La grande politica e le politiche locali. Il problema di una signoria umbra*. In: *Signorie in Umbria* I. 91. Más szerzők a méretét és befolyását figyelembe véve kifejezetten a kisebb városok közé sorolják. Jean-Claude Marie Vigueur: *Comuni e signorie in Umbria, Marche e Lazio*. Torino, 1987. 252. A város élen a Trinci dinasztia tagjai álltak, akiket a pápák 1368-tól a terület vikáriusaiként is elismertek. A folignói signorék azon kevés umbriai egyeduralkodók közé tartoztak, akik nem csak a régmúlt időkből megőrződött közigazgatási egység, azaz a városuk contadójának urai voltak, hanem próbáltak terjeszkedni is. Ebben főleg a történetben megnevezett Ugolino jeleskedett, de fia, Niccolò is hódításokat könyvelhetett el, csakúgy, mint Corrado. A megszerzett területeket el kellett ismertetni a pápával, aki ezt hivatalos formában a Trinci vikáriátus kibővítésével hagyta jóvá. 1439-ben Corrado Trinci halála jelentette a folignói signoria végét. Sensi, M.: *I Trinci*, 195.

Pasquale de Argillaia nevű férfinak. Mint kiderül, ezt annak ellenére teszi, hogy Pasquale a közvélekedés szerint igen kegyetlen és dicstelen tetteket végrehajtó ember hírében áll.²¹ Ugolino nem csak személyesen neki tesz kedvezményeket, hanem halála előtt legidősebb fiát, Niccolòt is rábíra arra, hogy egyrészt hagyja meg kegyeltjét birtokaiban, másrészt az ő leszármazottainak is hasonló módon járjon a kedvében. A Sercambi-féle történetben Ugolino „*conmelato parlare*”, azaz mézes-mázos szavakkal gyözködi legidősebb fiát. Niccolò enged is haldokló apjának, és Pasquale idősebb fiát, Pedrót birtokokkal látja el, illetve kinevezi a Folignóhoz tartozó Nocera nevű település várnagyának. Másik fiát, Nannit pedig közvetlenül a saját kíséretébe helyezi, hiszen ezt követően ő lesz a *cubiculari*ója.²² Ezek után,²³ 1421 januárjában Niccolò Trinci vadászatot szervez Nocera környékére. Az eseményen jelen vannak barátai, személyes kísérete, és többek között Berardo da Rodolfo da Camerino is. Utóbbi nem más, mint Rodolfo Varaninak, a Folignóhoz és Nocerához egyaránt közel eső Camerino *signor*éjának a fia, tehát örököse. Vadászat közben úgy döntenek, hogy éjszakára a közelben fekvő Nocerában szállnak meg. Sercambi azt írja, hogy Niccolò annyira biztonságban érzi magát, mintha a saját házában lenne. A saját ház említése nem tekinthető túlzásnak, hiszen Foligno ura nyilvánvalóan birtokolta Nocera erődjét.²⁴ Niccolò tehát mit sem sejtve alszik.²⁵ Ekkor Nanni di Argillaia, aki vélhetően urával egy helységben tartózkodott, belülről kinyitja a hálószoba ajtaját, beengedve testvérét, Pedrót, aki felfegyverkezve és meztelen, azaz kivont karddal lép Niccolò ágyához, és leszúrja a kisebb „ágyacskán” alvó szolgáló ordítására felriadó *signor*ét.²⁶ Sercambi vélhetően nem hiába fordít figyelmet arra a részletre, hogy Foligno ura meztelenül fekszik, amikor végeznek vele. A felfegyverzett gyilkos meztelen kardja valamint a meztelen,

²¹ „Si narra che essendo gran tempo fa in ella ciptà di Fulingno uno signore nomato Ugolino Trinci, avendo preso alcuna domestichezza con uno suo soctoposto nomato ser Pasquale da Argillaia, e dato li alcuno officio, cognoscendo lo crudele et dispietato lo predicto ser Pasquale essendo a tali officii.” – *Sercambi*, 2:308.

²² „E facto l’ essequio del dicto Ugolino, fu suplicato per alchuni di mézzo al predicto Nicolò maggiore figliuolo che li piacesse rimettere il dicto ser Pasquale e figliuoli, con melato parlare; in tanto che, prima che del dicto Ugolino fusse facto il settimo, il predicto Nicolò rimisse il dicto ser Pasquale e’ figliuoli con restituire a loro mete le possessioni et beni.” – *Sercambi*, 2:308.

²³ A Sercambi-féle történetvezetésben Ugolino halála, az Argillaia testvérek pozícióba helyezése és az 1421-es események közvetlenül követik egymást, ugyanakkor tudjuk, hogy Niccolò apja 1415-ben, tehát hat évvel a tárgyalt események előtt hunyt el. Sensi, M.: I Trinci, 187.

²⁴ Nocera területét az 1400-as évek elején még Ugolino Trinci szerezte meg ismeretlen körülmények között. XXIII. János pápa egy 1412-ben keltezett levelében ismerte el a Trinciket Nocera vikáriusainak, tehát egy viszonylag friss szerzeményről volt szó. Sensi, M.: I Trinci, 187.

²⁵ „E apparecchiato molta vivanda da vivere con molti chani et cacciatori e con alquanta compagnia, si dirissonno a Nocera, [...] pensando esserse curicome in casa loro, senza alcuno sospetto dormendo.” – *Sercambi*, 2:308.

²⁶ „Nanni sopra scripto uscio del lecto e aprio la cammera, et entrato dentro il dicto ser Pedro con una spada nuda in mano, il predicto ragassino vedendo il dicto ser Pedro colla spada nuda volse gridare. Il dicto ser Pedro quello uccise, e andatosene a letto dando a Nicolò signore, essendo nudo, più colpi, quello uccise.” – *Sercambi*, 2:308.

tehát védtelen áldozat ellentétpárja egy olyan retorikai elem lehet, amely az eset aszimmetriáját, szörnyűségét szimbolizálhatja.

Az Argillaia testvérek cselvetése és a megtorlás

A gyilkosok Niccolò megölésén felbátorodva elhatározzák, hogy a másik két Trinci testvérrel, Corradóval és Bartolomeóval is végezni szeretnének. A legifjabb Trincit, Bartolomeót úgy csalják csapdába, hogy Niccolò nevében írt levelet küldenek neki, amelyben arra kéri, hogy csatlakozzon ő is a társasághoz Nocerában. Bartolomeót, aki semmit sem sejtve belép az erőd kapuján, a gyilkosok megrohanják és leszúrák. Ekkor a történet fordulóponthoz ér: Pedro egyik barátja – aki vélhetően nem volt beavatva az összeesküvésbe – a gyilkosságot látva felordít²⁷ és annyira megdöbben, hogy később, amikor Pedro különböző feladatokkal bízta meg, végrehajtásuk helyett Madonna Costanzához, a Trinci-testvérek édesanyjához siet.²⁸ Ő, értesülve arról, hogy mi történt Nocerában, és hogy mit terveznek még tenni Corradóval (akit szintén hamis levéllel akarnak törbe csalni), figyelmezteti életben maradt fiát, aki rögtön elkezd fegyvereseket toborozni. Ekkor a történetbe új szereplő kapcsolódik be, ugyanis, mint megtudjuk, Braccio da Montone²⁹ szintén értesül a tragikus eseményekről. Ő rögvest katonákat gyűjt, és a leírás szerint mintegy kétszáz lovassal megtámadja Nocerát.³⁰ Érdemes megemlíteni, hogy bár Sercambi szerint Corrado Trinci is katonai válaszcsoportot tervez, az erődöt végül Braccio da Montone foglalja vissza. Az árulók, azaz Pedro és Nanni a *Croniche di Lucca* sorai szerint végül az erőd tornyából vetik ki magukat és fejezik be életüket. A hozzájuk hű helyiek egy részével az összecsapások során végeznek, míg sokukat fogságba ejtik.³¹

A történet folytatásában újabb megdöbbentő esetről olvashatunk: egy nocera-i apa felismeri fiát az elfogott Argillaia támogatók között, majd megrendülten fegyvert ránt, és maga végez vele. Tettét a következőképp indokolja: hogyan érthetné el egyet urunk meggyilkolását?³² A kérdésben az apa vélhetően Niccolò Trinci meggyilkolására gondolhat. A győztesek

²⁷ A mit sem sejtő barát döbbenete: „E vedendo uno contadino amico et parente del dicto ser Pedro, [...] Il predicto contadino, vedendo tal cosa, non sapendo la chagione, volse gridare;” – *Sercambi*, 2:308.

²⁸ „Et narrò a madonna Gostanza madre de’ dicti signori la morte loro, e che li piacesse mandare a Trievi a dire che Currado suo mezzano figliuolo si partisse et venisse a Fuligno prima che quel fante giunto fusse; però che li era scripto che andasse a Nocera e giunto sere’ morto.” – *Sercambi*, 2:308.

²⁹ Braccio da Montone személyére lásd a 64. jegyzetet!

³⁰ „E avuto Braccio tale imbasciata, montato a chavallo & con .ce. cavalli, chaminò a Fuligno, avendo lassato che l’ altra brigata, così da cavallo come da pie, seguisseno lui.” – *Sercambi*, 2:308.

³¹ Uo.

³² „Funno i dicti .xxxm. ainpeto et romore da quelli di Nocera tagliati a pessi et morti; e più si narra che di quelli .xm. presi di quelli del castellano, essendovi uno di Nocera tra essi, come il padre lo vidde, subito tracto a lui con uno coltello, il padre uccise il figliuolo, dicendo: chome à iconsentito che abbi morto il nostro signore?” – *Sercambi*, 2:308.

ezt követően további kegyetlenségeket követnek el. Pasquale di Argillaia testét a vadászku-tyák elé vetik, amelyek szétmarcangolják.³³ A közép- és észak-itáliai vendetta elbeszélések sajátos – valóságallappal rendelkező – visszatérő eleme a vadászati motívum szerepeltetése a történetekben, amelynek célja a legyőzött ellenfél státuszának lealacsonyítása, emberi mivoltának semmibe vétele.³⁴ A test meggyalázása, az elkövető tárgyasítása vélhetően a korábbi sértés súlyosságának kihangsúlyozását szolgálhatja. A *caput* befejező részében arról olvashatunk, hogy a nocerai lakókat válogatás nélkül megcsonkítják, illetve meggyilkolják, a testrészeiket pedig figyelmeztető jelleggel különböző, a Trincik uralma alatt álló helyeken, például Folignóban is közszemlére teszik, mintegy a lakosság számára elrettentésül. Sercambi ekkor sajátos, történetírói és politikai nézőpontjáról árulkodó megjegyzést tesz: a kegyetlen megtorlást az igazságszolgáltatás részeként tünteti fel. Bár más toszkán történeti munkák és krónikák nem számolnak be az esetről, érdemes megvizsgálnunk, hogy hogyan vélekednek róla más régiók narratív forrásai.

A gyilkosság előzményei más krónikákban: sértés és vendetta

A Paruccio Zampaolini nevéhez köthető spoletói krónika – ahogy azt Delzant megálla-pítja³⁵ – már az eset előzményeit tekintve is eltérő módon számol be a történe-sekről. A vonatkozó részben arról ír, hogy egy bizonyos Pasquale da Rasiglia számos kegyet-lenséget, gyilkosságot és egyéb véres tettet hajtott végre, amelyeket kifejezetten Foligno urai kedvében járva tett meg. Zampaolini szerint ezek orgyilkosságok lehettek.³⁶ Ugo-lino Trinci tehát azért adhatott birokokat Pasqualénak, hogy ezeket a szolgálatokat hono-rálja. A *Croniche di Luccá*ban olvasható szerepe, miszerint Ugolino inkább egyfajta józan belátás hiánya miatt részesíti kegyben Argillaiát, a spoletói krónikában árnyaltabbnak tűnik. A Trinci családfő a kegyetlen tettek elrendelőjeként kifejezetten negatív szereplője a fiai meggyilkolásáig fajuló eseménysornak, hiszen aktív közreműködő a pártfogoltjának tekinthető Pasquale kegyetlenségében. Ezt követően a történetnek a Sercambi-féle narrá-ciótól újabb eltérő elemét olvashatjuk: kiderül, hogy Pedro kifejezetten azért gyilkolta meg

³³ „ditto del padre di ser Pedro che da' cani fu mangiato,” – *Sercambi*, 2:308.

³⁴ Trevor Dean: *Marriage and Mutilation. Past & Present*, 157 (1997) 3–36., 82.

³⁵ Delzant, J.-B.: *Les Trinci à Nocera*, 64–70., 72.

³⁶ „ser Pasquale da Rasiglia, lu venne tanto ingratià delli Signiuri per suo e executioni martirij, asasinamenti, homicidia et altru malfare per piacere delli Signiuri.” – Frammenti degli Annali di Spoleto di Parruccio Zampolini dal 1305 al 1425. In: Achille Sansi (ed.): *Documenti storici inediti in sussidio allo studio delle memorie umbre*. I–II. Foligno, 1879. I. 159–160.

Nicolò Trincit, mert az szemet vetett Pedro kiemelkedő szépségű feleségére.³⁷ Tehát amíg Sercambinál egy pusztá kegyetlenségéből elkövetett összeesküvésről olvashatunk, addig a Zampaolini-féle leírás inkább egy becsületbeli ügyre adott válaszreakciót, azaz vendettát fogalmaz meg. Ezt a szálát erősíti meg a gubbioi krónika³⁸ vonatkozó részlete is. Ebből kiderül, hogy Niccolò vagy Bartolomeo Trinci erkölcstelen dolgokat művelt Pedro feleségével, aki ezért meggyilkolta őket.³⁹ További vizsgálatokból kiderül, hogy más régiók krónikái is ezekhez hasonló elemeket mutatnak be. A *Vite di Braccio Fortebracci*, egy perugiai várostörténeti írás,⁴⁰ szintén beszámol arról, hogy a három Trinci testvér közül valamelyik házasságtörésre buzdította Pedro di Argillaia feleségét, aki ezért bosszút állva, meggyilkolta Niccolòt.⁴¹ A *Vite*ből az derül ki, hogy a meg nem nevezett Trinci fivér először szavakkal közeledett a várnagy feleségéhez, majd a szavakat tettek követték. Bár a történet elemzését nem befolyásolja, érdekes, hogy a *Vite* a várnagyot sem említi név szerint, csupán *il Castellánónak* nevezi.⁴² További leírásbeli sajátosság, hogy a perugiai forrásunk az egyetlen, amelynek lapjain kimondottan a várnagy hívja meg vadászni Foligno urait a környékre, és nem maguktól tesznek arra kitérőt. A cselszövés tudatosságát nyomatékosítja a *Vite* szerzője akkor is, amikor a vendetta kifejezést használja az esetre, amely egyúttal a súlyos becsületbeli sértésre is utal.⁴³ A camerinói krónikában⁴⁴ a várnagy feleségével való viszony nem jelenik meg, ugyanakkor szintén arra utaló sorokat olvashatunk, hogy Pedrónak valamilyen, a személyes becsületét érintő ügye lehetett Niccolóval, hiszen a meggyilkolásának okaként a következőt olvashatjuk: „*ch'in vendetta del lá offesarice vutan ell'ho-*

³⁷ „ser Pietri pigliò per moglie la figliuola de Nicola de Catagnione dalla fratta de Trievi gintil donna et bellissima jovene, et habitavanu in Fuligne, pocu ingratia delliSignuri [...] Ecco delle cose occulte non se potè bene iudicare focrisu per alcuniche Nicolò signiore rechedesse la dicta donna de ser Pietri de fornicatione per belleza” – Frammenti degli Annali di Spoleto di Parruccio Zampolini, 160., Delzant, J.-B.: Les Trinci à Nocera, 64–70., 72.

³⁸ Giuseppe Mazzatini (ed.): *Cronaca di Ser Guerriero da Gubbio, dall'anno 1350 all'anno 1472*. Nuova ed. riv., ampliata e corr. Città di Castello, 1902. (Rerum Italicarum Scriptores 21.4)

³⁹ „Nicolò et Bartolomeo Trinci signori da Fuligne et de Nociera foro morti da uno loro castelano da Nociera, cetadino da Fuligne: fo dicto l'avea facto perché uno di quelli signori usava con la moglie.” – Mazzatini, G. (ed.): *Cronaca di Ser Guerriero da Gubbio*, 41.

⁴⁰ *L'Historie et vite di Braccio Fortebracci detto da Montone, et di Nicolo Piccinino perugini*. Scritte in latino, quella da Gio. Antonio Campano, & questa da Giouambattista Poggio Fiorentino, & tradotte in uolgare da M. Pompeo Pellini Perugino ... Mandate pur'hora in luce da Luciano Pasino. Vinegia, 1572.

⁴¹ „Erano Signori di Foligno, e di Nocera tre fratelliuno de quali andando spesse molte a Nocera, e alloggiando nella Rocca, cominciò pera ventura alquanto lasciuamente à riguardare la moglie del Castellano, di maniera che inbrievetem posi venne dalle parole a fatti.” – Uo. 102.

⁴² Uo.

⁴³ A Gratiani testvérek perugiai városi krónikája a korszakhatárai miatt párhuzamba állítható lenne a Vitével, de sajnos a *Croniche di Perugianak* az 1420 és 1424 közötti eseményeket leíró sorai nem maradtak fent. Ariodante Fabretti (ed.): *Cronaca della Città di Perugia dal 1309 al 1419* nota col nome di diario del Graziani. Secondo un codice appartenente ai Conti Baglioni. *Archivio storico italiano*, 16 (1850) 1. 69., 71–75.

⁴⁴ *Dell'istoria di Camerino di Camillo Lili*. Macerata, 1652. 163.

nore havev aammazzato Niccolò”.⁴⁵ Azaz, „megbosszulván a sértést, amely a becsületét érte”.⁴⁶ Az elszenvedett sérelem – bár leírva nem jelenik meg – a camerinói munkában is a privát szférával lehet kapcsolatban.

Az általam vizsgált történeti munkák közül – Sercambit leszámítva – a fermói az egyetlen, amely a gyilkosságról hosszabb leírást közöl, de Pedro di Argiliai személyes motivációjáról mégsem számol be.⁴⁷ Az urbinói krónika szintén hallgat ezzel kapcsolatban, viszont más részletet sem említ meg, a Trinci testvérek meggyilkolására vonatkozó sorokban kizárólag a gyilkosság tényére szorítkozik.⁴⁸

Nem csak a hiányok feltűnők a *Croniche di Lucca* leírásában, hanem a más krónikákhoz képest többletet jelentő részletek is. Más munkákban nem található meg számos olyan elem, amelyek vélhetően a gyilkosság kegyetlenségét hangsúlyozzák: ilyen Niccolò Trinci meztelenségének kihangsúlyozása, Pedro barátjának pálfordulása, illetve a csalódott apa és fia tragikus története. Fontos továbbá, hogy egyedül Sercambi ír arról, hogy a kegyetlen megtorlások az igazságszolgáltatás részének tekinthetők. Szintén szemléletes rész Pasquale testének kutyák elé vetése is, amiről azonban a luccai krónika mellett a fermói is beszámol. A Giovanni Sercambi által leírt elbeszélés tehát sok helyen eltér a többi leírásaitól. A luccai krónikás egyedi nézőpontjainak megértéséhez érdemes megvizsgálni a korabeli Lucca bel- és külpolitikáját, különös tekintettel a Guinigi-család fő stratégiai törekvéseire.

A 14. századi luccai külpolitika

Lucca városa a 14. század elején még a szárazföldi expanziót folytató városok közé tartozott. Castruccio Castracani, akit 1320-ban *signorénak* választottak, hadjárataival még Firenzét is veszélyeztette.⁴⁹ Ugyanakkor a város mozgástere fokozatosan beszűkült. Castruccio 1328-as halálát követően a városvezetők több szempontból is alkalmatlannak bizonyultak a függetlenség megőrzésére, legalábbis többször előfordult az a méltatlan helyzet, hogy Lucca tulajdonjoga pénzért cserélt gazdát.⁵⁰ 1342-ben a szomszédos Pisa csapatai vonultak be a városba. Jelzésértékű, hogy a pisai térnyerés hírére Firenze is magának követelte a várost – igaz, ekkor még sikertelenül. Lucca 1368-ban nyerte vissza

⁴⁵ *Dell'istoria di Camerino di Camillo Lillii*, 163.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Antonio Di Nicolò: *Cronaca della città di Fermo*. Edizione critica e annotazioni di Gaetano De Minicis. Introduzione e traduzione Paolo Petrucci. Fermo, [2008] (Biblioteca storica del fermano 8.) 176–177.

⁴⁸ „Fo la novità in la terra de Nocera contro Nicoló et Bartholomeo de Trinci allora morti etc. et inmediate ne sequi la morte del Castellano de quelloco et de più de cento persone.” – Giovanni Scatena (ed.): *Cronachetta di Urbino, 1404–1444*. Urbino, 1995. (Biblioteca del Rinascimento) 26.

⁴⁹ Bratchel, M. E.: *Medieval Lucca*. 48–50.

⁵⁰ Louis Green: *Lucca Under Many Masters. A Fourteenth-Century Italian Commune in Crisis (1328–1342)*. Firenze, 1995. (Quaderni di Rinascimento 30) 74–77.

önállóságát, méghozzá egy külső hatalom, IV. Károly közbenjárására.⁵¹ Giovanni Sercambi szerint a szabadság kivívásában ugyanakkor nagy politikai szerepe volt Francesco Guiniginek és követőinek is.⁵² Bár Lucca ezután 1429-ig önálló politikát folytathatott, kimutatható, hogy mind a külső, mind pedig a belső ügyek terén visszafogottabb diplomáciai megoldásokra kényszerült.⁵³ Ennek egyik és egyben elsődleges oka a luccai *contadót* déli irányban határoló Firenzei Köztársaság szakadatlan expanziója volt. Az Arnó partján fekvő város, bár viszonylag lassú ütemben, de folyamatosan próbálkozott a vele határos kisebb települések megszerzésével. Eszközeik a helyi elit „firenzei polgárrá” tételétől a *podestà* küldéseken át az adott város megvásárlásáig és végső esetben a katonai beavatkozásig terjedtek.⁵⁴ A firenzei vezetés egyik célkitűzése a tengeri hajózás lehetőségének biztosítása volt, ami nem csak a tengerparti településeket, de az ahhoz közel fekvő – és így potenciális veszélyt jelentő – városokat is érintette.

A 14. század végétől a Luccától északra fekvő területeken a Visconti család által uralt városok előrenyomulása jelentett veszélyt.⁵⁵ Bár az 1400-as évek fordulóján a Guinigi család kísérletet tett a Viscontik és Firenze konfliktusának kihasználására,⁵⁶ a külpolitikai lehetőségek érdemben nem változtak. Paolo Guinigi a firenzei törekvéseket ideiglenesen a Viscontikhoz való közeledéssel és a firenzei kereskedők Motrone kikötőből való kitiltásával próbálta ellensúlyozni, sőt, a Bargában kitörő Firenze-ellenes lázadást is támogatta. Giovanni Galeazzo Visconti 1402-ben bekövetkező halálával azonban a Firenze elleni fellépés veszített az erejéből.⁵⁷ A geopolitikai helyzetet tovább színezte, hogy a luccai területektől északra keletre egy kis méretű firenzei enklávé is létrejött, míg északnyugatra a Visconti-szövetséges úgynevezett Malaspina terület okozott problémát.⁵⁸ Meek és a luccai történelem más jeles kutatói szerint a luccai városi pártok azért is tartózkodtak a 14. század második felében a nyílt utcai harcok és leszámolások kezdeményezésétől, mert attól féltek, hogy a szomszédos városok esetleges beavatkozása az egyik vagy másik oldalon lehetőséget adna a luccai

⁵¹ Meek, C.: *Il tempo di Giovanni Sercambi*, 1–33.

⁵² Sercambi, 1:285.

⁵³ Meek, C.: *Lucca*, 235–256.

⁵⁴ A területi terjeszkedés változatos eszköztárát a firenzeiek már a 13. század második felétől kezdve alkalmazták, többnyire sikerrel. Az 1300-as évek fordulóján a stratégiai motivációt még a főbb szárazföldi utak – folyók, völgyek, hegyi átkelők – megszerzése és biztosítása jelentette számukra. Piero Gualtieri: „Col caldo e furore di certi Fiorentini”. *Espansione fiorentina e preminenza signorile a Prato, Pistoia e nei centri della Valdelsa e del Valdarno inferiore*. In: Andrea Zorzi (ed.): *Le signorie cittadine in Toscana. Esperienze di potere e forme di governo personale (secoli XIII–XV)*. Roma, 2013. (Italia comunale e signorile 3) 221–222. Ezt követően, bár Firenzére elsődlegesen nem a tengeri kereskedelem volt jellemző, a tengeri hajózás biztosítása létfontosságúvá vált számukra, és részben ez indokolta Pisa 1404-ben történt elfoglalását is. Augusto Mancini: *Storia di Lucca*. Firenze, 1950. (Contributi alla storia della civiltà europea) 187–189.

⁵⁵ Bratchel, M. E.: *Medieval Lucca*, xxi.

⁵⁶ Paolo Guinigi közvetlen elődei Visconti-barát politikát folytattak. Meek, C.: *Lucca*, 301–332.

⁵⁷ Mancini, A.: *Storia di Lucca*, 186–188.

⁵⁸ Bratchel, M. E.: *Medieval Lucca*, xxi.

politika erős külső befolyásolására.⁵⁹ Azt, hogy az aggodalmuk jogos volt, az mutatja, hogy Firenze először a Guinigi család egyes tagjainak akart firenzei polgárjogot adni,⁶⁰ majd sikertelen próbálkozások után 1429-ben katonai erővel foglalták el Luccát,⁶¹ véget vetve a Guinigi uralomnak. Paolo Guinigi *signoriája* az ezt megelőző közel három évtizedben tehát fokozódó külső nyomással nézett szembe. Az állandónak tekinthető járványok és a vissza-visszatérő éhínségek természetesen csak súlyosbították a helyzetet: a *contado*ban állandó volt az instabilitást előidézhető lázongások veszélye.⁶² A problémák dacára a luccai politikai elit – azaz a Guinigik és támogatóik – célkitűzése az önállóság megőrzése volt.⁶³ Ugyanakkor a külpolitikai helyzet az 1410-es évek végére egyre kiélezettebbé vált. 1418-ban Braccio da Montone, Perugia *signoréja* és a kor egyik legnagyobb *condottierója*,⁶⁴ csapataival behatolt a luccai *contado* területére, ahol számtalan ingóságot rabolt el az ott lakóktól. Mint Giovanni Sercambi megemlíti, feltételezhető, hogy a vállalkozás firenzei felbujtásra történt, legalábbis Braccio csapatai Firenze felől érkeztek.⁶⁵ A luccai elit gazdagságát azonban jól mutatja, hogy a *Croniche di Lucca* szerint a Guinigi család és más tehetősebb luccai polgárok a magánvagyonukból kifizették Bracciót, aki ezért cserébe egyrészt felhagyott a hadjárattal, másrészt visszaszolgáltatta az elrabolt ingóságokat, például a különböző jószágokat és haszonállatokat.⁶⁶ A luccai vezetés kétségbeesett lépése tehát sikerrel járt, viszont Braccio és a firenzeiek kapcsolata aggodalomra adhatott okot. 1420-ban a pápa leváltotta a firenzei Spini családot a pápai bankár szerepköréből, és ezt a nagy anyagi és diplomáciai hasznot hajtó pozíciót a Firenzét ekkor már közvetve uraló Medici családnak juttatta.⁶⁷ Sercambi szerint ez Braccio da Montone szempontjából is lényeges volt, ugyanis a pápaság nem volt hajlandó elismerni a perugiai *signoriáját*, viszont a firenzeiek közvetítő szerepét kihasználva, közelebb kerülhetett a megegyezéshez.⁶⁸

⁵⁹ Meek, C.: *Lucca*, 235–260.

⁶⁰ Sercambi, 2:359.

⁶¹ Bratchel, M. E.: *Medieval Lucca*, 144.

⁶² Uo. 123–143.

⁶³ Meek, C.: *Lucca*, 300–332.

⁶⁴ Braccio da Montone 1368-ban született Braccio Fortebracci néven, Montone településen. Ezt követően perugiai polgárként szerepel a forrásainkban, de Perugiából 1393-ban száműzték. Alberico da Barbiano *condottiero* zsoldos csapatában harcolt, de rövidesen IX. Bonifác pápa szolgálatába szegődött. Katonai pályafutása során pápai megbízatásokat teljesített: ideiglenesen kormányozta Rómát és Bolognát is. 1416-ban mint „békítő” tért vissza Perugiába, ahol egyeduralmat alakított ki, amelyet V. Márton viszont csak 1420-ban ismert el. Végül 1424-ben bekövetkezett haláláig pápai szolgálatban maradt. Claudio Regni: Braccio da Montone: *i'avventura di un nobile guerriero*. In: Stefania Zucchini (ed.): *I capitani di ventura. Guerra e società nell'Italia centrale del Trecento. Atti del convegno, Perugia 5 maggio 2006*. [Perugia], [2006]. (Working papers of the Uguccione Ranieri di Sorbello Foundation 8) 40–50.

⁶⁵ Sercambi, 2:271.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ John M. Najemy: *A History of Florence, 1200–1575*. Malden, Mass.–Oxford, 2006. 263–264.

⁶⁸ Sercambi, 2:281., 282.

A korban a városi elit és a *signore* családok egyik diplomáciai lehetősége a házasságkötésen keresztül történő kapcsolatépítés volt.⁶⁹ Érdekes megvizsgálni, hogy a Guinigi család a Lucca számára kritikus időszakban milyen házassági stratégiát alkalmazott. Paolo Guinigi pontos születési dátumát a kutatás nem ismeri, de a családi helyzete és idősebb testvéreinek kora alapján arra lehet következtetni, hogy esetleg a harmincas éveie elején járhatott, amikor kialakította a luccai egyeduralmát.⁷⁰ A vélhetően még nőtlen Paolo számára *signore*ként számtalan házassági lehetőség adódhatott, ugyanakkor neki és tanácsadóinak több szempont szerint kellett mérlegelni a lehetséges arák személyét. Az első feleségét, Ilariát 1403-ban, tehát közvetlenül a hatalom megszilárdítását követően vette el.⁷¹ Természetesen a város élén álló személyként ez kötelesség és lehetőség is volt számára. Mint Giovanni Sercambi az esethez szükséztlenül hozzáfűzi, a menyasszony személyének kiválasztásában nagy szerepe lehetett különböző tanácsadói szavának: „egyesek tanácsára hallgatva”.⁷² Érdekes adalék, hogy – bár a krónikás nem utal erre –, leírásának rövidebből és abból, hogy saját szerepét nem hangsúlyozza, arra következtethetünk, hogy ez vélhetően nem Sercambi javaslata lehetett, hiszen más esetekben rendre kihangsúlyozza ezt. A házasság nem volt hosszú életű: Paolo felesége 1405-ben hunyt el, vélhetően szülés közben.⁷³ A megfelelő házastárs kiválasztásának fontosságát és jelentőségét ezúttal is mutatja, hogy Lucca ura már 1407-ben új asszonyt vett nőül: Piagentinát, Camerino *signoré*jának, Rodolfo Varaninak a lányát.⁷⁴ A jelen kutatás szempontjából fontos tényező, hogy a Guinigi ház feje annak a Berardónak lett a sógora, akit az összeesküvésről szóló történetben az Argillaia fivérek fogságba vetettek. Bár a Piagentinával való második házasság hosz-

⁶⁹ Ez a városi társadalmi szerveződés legalacsonyabb szintjétől, a szomszédságtól egészen a városok élén álló családok stratégiáig megfigyelhető. A témával foglalkozó szakirodalomból kiemelkedik Nicholas A. Eckstein munkája, amelyben egy 15. századi firenzei kerület szociális és kapcsolati hálóját vizsgálja. Eckstein kutatásából kiderül, hogy egyes családok, például a Bonsik és Serraglik üzleti érdekek és hagyományok miatt kifejezetten egymás között házasodtak. Nicholas A. Eckstein: *The District of the Green Dragon. Neighbourhood Life and Social Change in Renaissance Florence*. Firenze, 1995. (Quaderni di Rinascimento 22) 157. A politikai kapcsolatépítést jól példázza a Salimbeni klán törekvése, akik a 15. század második felében úgy igyekeztek visszakerülni a sienai politikába, hogy a Petrucci családba próbáltak beházasodni, de említhetnénk a Medici család házassági politikáját is. *Tra politica e cultura nel primo Quattrocento senese: le epistole di Andreuccio Petrucci (1426–1443)*. A cura di Petra Pertici. Siena, 1990. (Monografie di storia e letteratura senese 10) 28–47. Jean-Claude Marie Vigueur szerint megállapítható, hogy a 14–15. században, de főleg az 1400-as években az egyeduralkodó dinasztiák egyrészt stratégiái szempontokat figyelembe véve próbáltak házasodni, másrészt természetesen azt is szem előtt tartották, hogy saját rangjuknak megfelelően építsenek családi kapcsolatot. Ezek a megfontolások azt eredményezték, hogy a *signore* családok még a városi elittől is élésen elkülönültek, egy kvázi külön társadalmi réteget alkotva. Marie Vigueur, J.-C.: *Comuni e signorie*, 235–236.

⁷⁰ Meek, C.: *Lucca*, 341.

⁷¹ Sercambi, 2:48.

⁷² „il magnifico signore Paulo Guinigii senza donna, fu per alcuni amici tractato di darli per donna madonna Ylaria figluola di messer Charlo marcheze del Carretto.” – Uo.

⁷³ Sercambi, 2:120.

⁷⁴ Sercambi, 2:74.

szabb ideig tartott, Paolo második felesége 1419-ben – szintén szülés közben – elhunyt.⁷⁵ Az új menyasszony kiválasztása ezúttal nem tartott egy évnél tovább. Lucca ura újfent az umbriai területekről választott párt és 1420-ban nőül vette Jacopa Trincit, Foligno urának a lányát, aki az egy évvel később meggyilkolt Nicolò és Bartolomeo Trinci nővére volt.⁷⁶ A Guinigi család e lépése ugyanakkor nem jelentette a korábban éveken át kiépített camerinói kapcsolatok végét, hiszen Paolo egyetlen fia, Lancilao (vagy Ladislao) szintén 1420-ban házasságot kötött, méghozzá Maria di Rodolfo Varanival.⁷⁷ Így a Luccát vezető családból nem csak Paolo, hanem az egyetlen férfiági örököse is egyaránt a sógora lett Berardo Varaninak.

Paolo Guinigi egy-egy adott régióra koncentráló házassági kapcsolatai nem feltétlenül voltak példátlanok a korban, de nem is tekinthetők megszokottnak. Kimutatható például, hogy Rodolfo Varano tizennégy különböző városból szerzett feleséget a fiainak, Padovától Rómaig,⁷⁸ a Trinci család az Estékkal, az Orsinikkel és több további dinasztiaival létesített hasonló kapcsolatot.⁷⁹ Bár Mancini szerint a bemutatott házasságkötéseknek nem volt kimutatható politikai haszna,⁸⁰ azon a véleményen vagyok, hogy a Guinigi család egy lehetséges külpolitikai stratégiája körvonalazódik előttünk. A közvetlen szomszédjai által nyomás alatt tartott korabeli Lucca számára lehetőségként adódott, hogy a fenyegetést jelentő Firenzei Köztársaságon és a Viscontik által uralt városok területein átnyúlva, tulajdonképpen a riválisok háta mögött próbáljanak kapcsolatokat kialakítani. Ezzel egyrészt adott esetben szövetségesre tudtak szert tenni, másrészt elkerülhették az expanzív szomszédok felé történő elköteleződés veszélyét is. Ez a szándék nyilvánulhatott meg Paolo első házasságában, hiszen a bemutatott szempontok északi irányban a genovai ellittel való szövetkezéssel teljesülhettek. 1407-ben a camerinói feleség elvétele ugyanezeknek az elvárásoknak felelt meg, ezúttal azonban a déli irányban, Firenze megkerülésével.

Az umbrai területeken nem csak a Guinigi-ház, hanem Braccio da Montone törekvései is megnyilvánultak a házassági kapcsolatokban. Bár Montone Perugiát ténylegesen a kezében tartotta, még firenzei közvetítéssel sem tudott érdemben előrelépni a *signoriája* pápai elismertetésének ügyében.⁸¹ Ugyanakkor az umbriai városi elithez való kapcsolatát

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ *Sercambi*, 2:292.

⁷⁷ *Sercambi*, 2:296.

⁷⁸ Arnold Esch: *Bonifaz IX. und der Kirchenstaat*. Tübingen, 1969. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 29) 551–552.

⁷⁹ Marie Vigueur, J.-C.: *Comuni e signoria*, 235.

⁸⁰ Mancini, A.: *Storia di Lucca*, 187.

⁸¹ *Sercambi*, 2:271.

megpróbálta minél szorosabbra fűzni.⁸² Paolo Guinigi mellett ő is közeledett a Foligno–Camerino tengely felé. Lucca urához hasonlóan szintén 1420-ban házasodott: feleségül vette Nicola di Rodolfo Varanit.⁸³ A sort még ugyanebben az évben Oddo nevű fiának frigye is követte egy meg nem nevezett Trinci lánnyal.⁸⁴ A Trinci testvérek meggyilkolásának Giovanni Sercambinál olvasható leírása nem említi meg Braccio da Montone rokoni kapcsolatát, és lényegében nem is magyarázza meg, hogy miért támadhatta meg Perugia ura Nocerát az embereivel, de a fentiek alapján egyértelműnek tűnik, hogy a neves *condottiero* kifejezetten a sógorának, Berardónak a kiszabadítására indult,⁸⁵ másrészt a neje testvéreit megbosszulni, illetve Corradót katonailag kisegíteni. Megállapítható, hogy Braccio da Montone – Paolo Guinigihez hasonlóan – tehát szintén törekedett arra, hogy mind a Trincikkel, mind a Varanikkal jó viszonyt ápoljon. Ez az elképzelés azért is lehetett különösen fontos, mert Foligno és Camerino *signoréi* hagyományosan jó viszonyt ápoltak egymással, így egy érdekcsoportba és tulajdonképpen egy tágabban vett rokonsági hálóba tartoztak. Ezt támasztja alá a Nocera köré szervezett vadászat is: szinte minden forrásunk kiemeli, hogy Niccolò Trinci Berardo da Camerinóval tartott.⁸⁶ A korábban ismertetett szempontokon túl a házasságok arra is lehetőséget adhattak a Guinigik számára, hogy az umbriai, tehát formálisan a pápa joghatósága alá tartozó városok vezetésén keresztül esetleg a pápa felé is közvetve kapcsolatot létesítsenek, mintegy ellensúlyozva a firenzeiek és a pápa jó viszonyát. Paolo Guinigi lényegében egy rokonsági körbe került a korábban Rómát is megszálló és szerteágazó kapcsolatokkal rendelkező Braccio da Montonéval. Azt, hogy a luccai vezetés nem volt rossz véleménynyel Perugia uráról, sőt adott esetben még közeledhetett is hozzá, az a meglepő hozzáállás is mutathatja, amelyet Giovanni Sercambi az 1418-as luccai hadjárata kapcsán fogalmaz meg: olyan személyként jellemzi Bracciót, aki ellenséggént érkezett, de végül sokat tett a luccaiakért.⁸⁷ Az értékes kapcsolatokra vonatkozó további adalék az a nagy részletességgel megfo-

⁸² Christopher F. Black *Il problema di una signoria Umbra* című tanulmányában vizsgálja a signoriák kialakításának lehetőségét az umbriai városok esetében. Véleménye szerint a kisebb, előnyös földrajzi adottságú települések esetében ki lehetett alakítani egyeduralmat, míg a nagyobb, jelentősebb városok lehetőségei a pápához és a szomszédos arisztokráciához való viszonytól függtek, katonai és diplomáciai szempontból sem tudtak ugyanis dacolni a római egyházfő befolyásával. Black elgondolásába illeszkedik Braccio bemutatott legitimációs törekvése is. Black, C. F.: *La grande politica*, 93–97.

⁸³ *Dell'istoria di Camerino di Camillo Lillii*, 162.

⁸⁴ Továbbá egy meg nem nevezett lányt hozzáadta egy Malatesta ifjúhoz, ami arról árulkodik, hogy Braccio több területen is próbált kapcsolatokat építeni. Erről a camerinói krónikában olvashatunk: „Volle, che un figliuolo suo naturale chiamato Oddo prendesse per consorte una figliuola di Signore di Foligno, e ricetene da Ambasciatori degli Ariminesi, condescese, ch' a Roberto figliuolo di Pandolfo Malatesto si sposisse un'altro figliuolo di lui parimente illegimente.” – *Dell'istoria di Camerino di Camillo Lillii*, 161–162.

⁸⁵ Delzant is felhívja a figyelmet Braccio da Montone és Berardo Varano rokoni kapcsolatára. Írásában ugyanakkor nem tárgyalja sem Braccio fiának, Oddónak a kiházását, sem pedig a korábban említett Guinigi–Trinci kapcsolatokat. Delzant, J.-B.: *Les Trinci à Nocera*, 64–75.

⁸⁶ *Sercambi*, 2:308.

⁸⁷ *Sercambi*, 2:271.

galmazott fejezet, amely a Luccában tartott 1420-as menyegzőről számol be: megtudhatjuk, hogy az ünnepséghez tartozó vacsorán jelen volt Niccolò Trinci, Rodolfo Varani egyik fia és „Pietro”,⁸⁸ Pasquale de Argillaia fia, valamint további hús, meg nem nevezett személy.⁸⁹ Ezt egészíti ki a *Storia di Camerino* is, amely szerint Braccio da Montone esküvőjén jelen voltak Foligno, Fabriano valamint Matelica urai is.⁹⁰ Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a Trinci testvérek meggyilkolásában résztvevő szereplők lényegében nem csak egy rokonsági körhöz tartoztak, hanem 1420-ban, a tragikus összeesküvést megelőző évben a főbb ünnepségeken egy asztalnál étkeztek, tehát formálisan legalábbis ismerték egymást. Ez elsősorban Pedro di Argillaia esetében meglepő, aki nem volt a felsorolt urak rokona, mégis szerepel a vacsoratársaság leírásában. Természetesen nem zárható ki, hogy a krónikás a későbbi gyilkosságok ismeretében, visszamenőleg hangsúlyozza ki Pedro jelenlétét a vacsorán – mintegy kiemelve a tett súlyát – ugyanakkor jelentéktelen részletnek sem tarthatjuk, hiszen mindenképp a szereplők közelségére utal. Jean-Baptist Delzant véleménye szerint Giovanni Sercambi azért nem írja le Pedro feleségének esetét és Pasquale szolgálatait, mert a különböző írásaiban megfogalmazott tanulságba – az uralkodó sose bízson ellenségeiben és bízson inkább kipróbált barátaiiban – nem illeszkedne.⁹¹ A felvázolt viszonyok és Sercambi vonatkozó részlete alapján az a véleményem, hogy bár a Delzant-féle megállapítás logikus, a krónikás egyedi leírásának motivációi máshol keresendők.

Következtetések

Giovanni Sercambi krónikásként kifejezett érdeklődést tanúsított a különböző erőszakos tettek iránt. A *Croniche di Lucca* szerzője gyakran nem elégedett meg az egyes gyilkosságok, pártharcok, vendetták egyszerű említésével, hanem viszonylagos részletességgel számolt be ezekről. Ez a történetírói nézőpont részben betudható a szerző irodalmi háttérének, az aktív politikai szerepvállalásának, valamint annak a szándéknak, hogy az eseteket példaként állítsa az olvasó (adott esetben Paolo Guinigi) elé, ezért a megdöbbentő részleteket a figyelemfelhívás retorikai eszközeként kihangsúlyozza, ezzel erősítve a tanító jelleget. A krónikás motivációját a Trinci testvérek meggyilkolásának leírásakor tehát egyrészt ez az egyedi szemléletmód is jelenthette.

További értelmezési keretet ad a kérdés vizsgálatához Giovanni Sercambi politikai látásmódja. A kutatás számára egyértelmű, hogy a szerző a Guinigi család elkötelezett

⁸⁸ Ebben az esetben nem a Pedro névalakkal találkozhatunk, de kétségtelen, hogy a történetben szereplő személyről van szó.

⁸⁹ „E fesi la festa principale delle diete due spoze a di .vii. agosto in .mccccxx. In e borghi al palagio nuovo, solo di cena; alla quale cena fulo signore Nicolò da Fulingno e uno figliuolo di Rodolfo da Chamerino e uno ser Petro di ser Pasquale d' Argillaia, con circha .xx. in loro compagnia.” – *Sercambi*, 2:297.

⁹⁰ „Bracciosi se incontro alla sposa nella chiesa di S. Maria de gl'Angioli, e quiui presenti i Signori di Foligno, di Fabriano, di Matelica, et altra nobilità di conto.” – *Dell'istoria di Camerino di Camillo Lili*, 162.

⁹¹ Delzant, J.-B.: *Les Trinci à Nocera*, 73–74.

híve volt. A krónikában olvasható utalások, a *Nota ai Guinigi* célközönsége, a krónikás folyamatos politikai szerepvállalásai, valamint Paolo Guinigi állandó megszólítása megerősítik, hogy Sercambi nem csak egyszerű politikus volt, hanem a város vezetőinek belső tanácsadói körébe tartozott. Ebből kiindulva feltételezem, hogy tisztában volt a luccai külpolitika nehézségeivel, és ebből adódóan a folignói kapcsolatépítés jelentőségével is. A gyilkosságok közvetlenül az 1420-as esztendő után következtek be, amelyet nem túlzás a nagy házasságok évének hívni. Az eseményekben résztvevő személyek rokoni szálai és a közös – nem sokkal korábban kiépített – ismeretségük illetve az ebből sejthető politikai szándékok véleményem szerint különösen érzékeny témává teheték az esetet. Pedro di Argillaia szerepeltetése a vacsoratársaságban arról árulkodik, hogy nem csak az összeesküvés elszenvedői, de az összeesküvők is közismertnek számítottak ebben a kapcsolati hálóban. Ugolino Trinci Pasqualénak adott megbízásai különböző erőszakos tettekre olyan elemeket jelentettek volna a történetben, amelyek említései esetleg árnyékot vethettek volna az Ugolino örököseivel frissen, és feltételezhetően nagy körültekintéssel kialakított kapcsolatra. Pasquale di Argillaia eredendően kegyetlen voltának leírása tehát több szempontból is értelmet nyer: egyrészt így Sercambi levette a Trinci fivérek apjáról a felelősséget, másrészt még könyörtelenebbnek állíthatta be az elkövetőket. A kegyetlen Pasquale és kegyetlen, áruló fiainak motívuma egyébként a *Croniche di Lucca* azon említései közé is illeszkedik, amelyek szerint gyakran az atya által mutatott rossz példa vezet a leszármazottai által elkövetett árulásokhoz. Niccolò vagy Bartolomeo Trinci erőszakos vagy illetlen viszonya Pedro feleségével szintén olyan gondolkör, amely bár magyarázattal szolgálna a várnagy cselszövésére, véleményem szerint a téma érzékenysége való tekintettel maradhatott ki a krónikából. Ugyanis a becsületsértés ténye, legalábbis a kor elbeszélő forrásaiban, törvénytelen, de logikus módon vonta maga után a vérbosszút. Ezzel szemben a meggyilkolt folignói örökösök a Sercambi-féle leírásban ártatlan és legfőképp passzív szereplői a történetnek. Paolo Guinigi kapcsolata Corrado Trincivel illetve az azonos rokonságba tartozó Varanikkal, Montonékkal nem tette lehetővé, hogy Lucca urának elkötelezett támogatója a város történetét feldolgozó munkájában az újdonsült rokonság egyik tagjának erkölcstelen tettét hibáztassa az eseményekért.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a vizsgált eset 1421-ben történt, Sercambi pedig 1424-ben hunyt el, tehát megállapítható, hogy a krónikás szinte az események után közvetlenül írhatta le a vonatkozó sorokat. Így vagy személyesen informálódott a történetekről vagy közvetítőkön keresztül értesült róla. Jacopa Trinci és a kísérei már 1420 végén Luccába kerülhettek, így akár ők is szolgálhattak hírekkel. Nem zárhatjuk ki tehát azt sem, hogy a Trinciket kizárólag áldozatként szerepeltető történet a fivérek nővérén keresztül jutott el a luccai krónikához, mintegy megmagyarázva a torzításokat és a történetvezetés sajátosságait. Összegzésként megállapítható, hogy a három lehetséges tényező, azaz a szerző sajátos érdeklődése, a külpolitikai érzékenysége, valamint a Guinigi–Trinci kapcsolatok együttesen motiválták Sercambit a történet ilyen formában történő lejegyzésére.

CONSPIRACY, TREASON, AND RETALIATION IN THE *CRONICHE DI LUCCA*: THE KILLING OF THE TRINCI BROTHERS

Giovanni Sercambi (1348–1424) wrote on several acts of violence in his main work, entitled *Croniche di Lucca*. In the pages of his chronicle, we can often read about vendettas, factional fights, and the guilty acts of traitors. As regards this last category, the most important ones were probably the killing of Lazzaro Guinigi, Lord of Lucca in 1400, and the conspiracy against the Trinci brothers. Niccolò and Bartolomeo Trinci were killed in 1421 by Pedro de Argillaia in the fortress of Nocera. Sercambi wrote one of the longest chapters of his historical work about the death of the Trinci brothers. The interest of the Luchese writer is unquestionable and stands in contrast to the other Tuscan writers, none of whom mentions the bloody events of 1421. In my present study, I examine the motives behind Sercambi's account. Delzant wrote about it recently, but I approach the context differently. Comparing the analysis and research of the contemporary political circumstances and family relations, I conclude that Sercambi's personal interest in violent events was only one reason. As an additional factor, the writer was sensible to Guinigi's external politics, although he also received information from a Trinci – the wife of Paolo Guinigi. In light of this, I examine special elements of Sercambi's writing.

Keywords: vendetta, conspiracy, retaliation, revenge, Sercambi, Trinci, Guinigi

VARRÓ ORSOLYA

*Barátok közt: a marseille-i Szent Viktor-apátság megtelepedése Brignoles-ban**

A MARSEILLE-I SZENT Viktor-apátság 11. századi története jellemző példája a kor-szakban végbemenő társadalmi folyamatoknak: a Francia Királyság politikai átalakulásainak, a nagyobb apátságok terjeszkedésének, a clunyi reformok térhódításának, új birtokszerzési és -kezelési stratégiák, illetve társadalomszemléleti elvek megjelenésének. Az eredeti apátság 924 körül a sorozatos arab hadjáratok miatt feloszlott és csak a 970-es években népesült be újra.¹ Az addig eltelt évtizedekben a szerzetesek korábbi földjei szomszédos birtokosok kezére kerültek, az egyház azonban megőrizte a Szent Viktor egykori nagyságának emlékét,² jelentősen hozzájárulva ezzel az apátság birtokszerzési ambícióihoz. A 10. század utolsó évtizedei és a 11. század során a szerzetesek igyekeztek beilleszkedni a megszerzett (és visszaszerzett) birtokok szomszédságainak társadalmi szövetébe, ami konfliktusok, tárgyalások és megegyezések hosszú sorát eredményezte.

A kor társadalomszemléletei között két alapvető konfliktust figyelhetünk meg az egykori Karoling Birodalom nyugati felében. Az egyik a hűbérúr hűbérese feletti hatalmának korlátaival kapcsolatos, a másik pedig a világi és az egyházi szféra viszonyával. A helyi elitbe felemelkedő, cím nélküli birtokosok maguknak követelték a hagyományos arisztokrácia

* Köszönet illeti Gálffy Lászlót, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megcsinálásához.

¹ Paul Amargier: 966 ou 977 - La date d'un millénaire ? *Provence historique*, 16 (1966) 309–321., Édouard Baratier: La fondation et l'étendue du temporel de l'abbaye de Saint-Victor. *Provence historique*, 16 (1966) 396–401., Florian Mazel: *La noblesse et l'Église en Provence, fin X^e-début XIVe siècle. L'exemple des familles d'Agoult-Simiane, de Baux et de Marseille*. Paris, 2002. 85.

² Túlélte az apátság feloszlását például az apátság 814-ben szerkesztett polyptychonja, amelyet a marseille-i püspöki levéltár őrzött meg: Benjamin Guérard (éd.): *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*. I–II. Paris, 1857. (A továbbiakban: CSV.) 633–654. Több oklevél utal arra, hogy bizonyos egyházi intézmények, mint például a marseille-i és a senezi püspökség rendelkeztek ismeretekkel a korábbi birtokviszonyokról. CSV 23., 773., 768–770. sz.

bizonyos jogait, például a hűbértokok automatikus öröklését, amit a hatalom hagyományos birtokosai, az arisztokrácia és a felső klérus általában elleneztek. A második nézetkülönbséget a reformált apátságok szerzetesei és mindenki más között találjuk. Az előbbi csoport képviselői a világi és az egyházi szféra teljes különválasztását szorgalmazták, hangsúlyozva az egyház, azon belül is a szerzetesi életforma morális felsőbbrendűségét.³ Jelen írásban elsősorban az utóbbi konfliktustípusról lesz szó.

A clunyi reformot követő apátságok a korábbi hagyományokkal szemben az egyházi hatalom szigeteit igyekeztek létrehozni a birtokos társadalomban, miközben egyrészt a világi szomszédok úgy vélték, továbbra is beleszólásuk van a helyi egyházi életbe, az egyházi birtokok kezelésébe, másrészt az egyházi személyek sem könnyen mondtak le világi érdekeltségeikről.⁴ Pontius marseille-i püspök és a tartomány világi és egyházi arisztokráciája 1005-ben biztosította a Szent Viktor számára a clunyi apátság jogait.⁵ Habár későbbi generációk ezt időnként vitatták, az apátság számára mindvégig irányadó elvként szolgált.

A provençe-i arisztokrácia és az egyház, különösen az apátságok kapcsolatával Jean-Pierre Poly 1976-ban megjelent doktori disszertációja óta többek között Eliana Magnani, Florian Mazel, Michel Lauwers, Christiane Clary és Jean-Baptiste Renault foglalkoztak, Paulette L'Hermite-Leclercq pedig hosszasan tárgyalja Brignoles korai történetét a La Celle-i kolostorról írt monográfiájában.⁶ Ezzel együtt a jelen íráshoz felhasznált forrásanyagot azonban ilyen mélységben még senki nem dolgozta fel. A Szent Viktor brignoles-i megtelepedését, integrációját ugyanakkor tökéletesen végigkövethetjük az apátság fennmaradt okleveleiben. A következőkben röviden áttekintjük a brignoles-i viszonyokat a Szent Viktor megjelenése előtt, utána három szakaszra bontva tárgyaljuk az apátság területszerzési stratégiáját és beilleszkedését a Brignoles-környéki társadalomba.

³ Varró Orsolya: *A világi hatalom elmélete és gyakorlata a 10–11. századi Dél-Franciaországban*. Mesterszakos diplomamunka. Bp., 2018. Online dokumentum: <http://dx.doi.org/10.17613/ftem-4j96> (A letöltés ideje: 2019. szeptember 11.) 6–10., 13–15., 24–35., 45–55., 62–68.

⁴ Uo. 16–24., 35–42., 67–68.

⁵ CSV 15. sz.

⁶ Jean-Pierre Poly: *La Provence et la société féodale, 879–1166. Contribution à l'étude des structures dites féodales dans le Midi*. Paris, 1976. (Études), Eliana Magnani: *Monastères et aristocratie en Provence, milieu Xe-début XIIe siècle*. Münster, 1999. (Vita regularis 10.), Mazel, F.: *La noblesse et l'Église*, Michel Lauwers: Cassien, le bienheureux Isarn et l'abbé Bernard. Un moment charnière dans l'édification de l'Église monastique provençale (1060–1080). In: Michel Fixot – J.-P. Pelletier (ed.): *Saint-Victor de Marseille. Études archéologiques et historiques. Actes du Colloque de Marseille, 18–20 novembre 2004*. Turnhout, 2009. (Bibliothèque de l'Antiquité tardive 13.) 213–238., Uő: *Mémoire des origines et idéologies monastiques*. Saint-Pierre des Fossés et Saint-Victor de Marseille au XIe siècle. *Mélanges de l'École française de Rome* 115 (2003) 1. 155–180., Christiane Clary: *Aristocratie, monastères et pouvoir (X^e-XIIe siècle)*. L'abbaye Saint-Pierre de Montmajour et les comtes de Provence, d'après le cartulaire de l'abbaye de Montmajour (949–1166). Diplomamunka. Aix-en-Provence, 2001., Jean-Baptiste Renault: *L'écrit diplomatique à Saint-Victor de Marseille et en Provence (ca. 950-ca. 1120)*. Doktori disszertáció. Strasbourg, 2013., Paulette L'Hermite-Leclercq: *Le monachisme féminin dans la société de son temps. Le monastère de La Celle (XIe-début du XIIe siècle)*. Paris, 1989. (Religieux et société)

1. A kezdetek (1011–1020)

A kora középkori Brignoles-t három településrag alkotta: a mai Brignoles, La Celle és Camps-la-Source.⁷ 1011-ben a következő templomok már biztosan léteztek: a) a brignoles-i várban található Szűz Mária-templom, b) a tőle keletre, valószínűleg a várfalon kívül elhelyezkedő Szent Péter, amely ekkor valószínűleg a település plébániatemploma volt, c) a La Celle-i Szent Perpetua, d) a camps-i Szűz Mária-plébániatemplom és e) a vele szomszédos Szent Márton (amely 1017-ben került a montmajouri apátság fennhatósága alá).⁸ (Lásd a 2. függelékét!)

A források alapján úgy tűnik, Brignoles és környéke a cavailloni algrófi család birtoka volt.⁹ (Lásd a 3. függelékét!) Az adományozók első generációjához tartozik Willelmus Nevolongus algróf és testvére, Ingilrannus cavailloni püspök. Az utóbbi feleségével, Adalguisszal és négy fiával együtt az 1010-es évek elején lemondott brignoles-i birtokairól a Szent Viktor-apátság javára, a négy fiú és az Episcopalis melléknévvel megkülönböztetett leszármazottaik azonban később is feltűnnek az apátság brignoles-i birtokaira vonatkozó oklevelekben, hol további birtokok adományozójaként vagy a szerződés megerősítőiként, hol pedig egy korábbi adományozás érvényét vitatva.¹⁰

A falu legfontosabb birtokosának Waldrada tűnik, aki Eliana Magnani szerint Willelmus Nevolongus és Ingilrannus testvére vagy unokatestvére volt.¹¹ Férje, Guigo a riezi algrófi családból származott,¹² és a jelek szerint Waldradához képest jelentéktelen szerepet játszott Brignoles életében. A pár idősebbik lánya, Scocia Rians urához, Geoffroyhoz ment feleségül. Ők és leszármazottaik gyakran tettek további adományokat a Szent Viktor számára, nemcsak Brignoles-ban, hanem immár Rians környékén is.¹³

Az apátság 1011–1012-ben szerezte meg első birtokát Brignoles-ban, amikor Waldrada és Ingilrannus családja lemondott a Szent Perpetuáról és földjeiről a Szent Viktor javára.¹⁴ A már említett személyeken kívül La Garde ura, Pontius is birtokos volt a faluban,

⁷ F. Durand: *Saint-Victor et le mouvement de reconstruction en Provence au XI-XIIème siècles*. Diplomamunka. Aix-en-Provence, 1972. I., 17., L'Hermite-Leclercq, P.: *Le monachisme féminin*, 54–55.

⁸ Szűz Mária (Brignoles) és Szent Péter: CSV 340. sz., Szent Perpetua: CSV 336. sz., Szűz Mária (Camps): CSV 359. sz., L'Hermite-Leclercq, P.: *Le monachisme féminin*, 55.

⁹ Eliana Magnani: La dévotion monastique féminine en Provence (fin X^e-XIe siècles). In: *Saint Mayeul et son temps. Millénaire de la mort de saint Mayeul, 4e abbé de Cluny, 994–1994. Actes du Congrès International, Valensole, 12–14 mai 1994*. Digne-les-Bains, 1997. Online dokumentum: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01456372/document> (A letöltés ideje: 2019. szeptember 11.) 15.

¹⁰ CSV 336., 338–341., 350–351., 359., 368., 370. sz.

¹¹ Magnani, E.: La dévotion féminine monastique, 15., Uő: *Monastères et aristocratie*, 121., 106. jegyzet. A rokonság lehetőségét már Léon-Honoré Labande is felvetette. Léon-Honoré Labande: Chartes de Montmajour aux Archives du Palais de Monaco (XIe-XIVe siècles). *Annales de la Société d'études provençales*, 5 (1908) 113.

¹² Labande, L.-H.: Chartes de Montmajour, 29–31., 111.

¹³ CSV 212., 217., 267., 269., 271., 281., 342., 359., 368., 371., 400., 401. sz.

¹⁴ CSV 334–336. sz.

és ebben az időben már ő is tett adományt az apátságnak.¹⁵ 1017-ben Waldrada, Ingilrannus, Willelmus Nevolongus, La Garde-i Pontius és egy bizonyos Pontius Coixardus a Szent Viktornak adományozták a már említett camps-i plébániát.¹⁶

Nem tudjuk, hogy a brignoles-i Szűz Mária és a Szent Péter templomok mikor kerültek az apátság fennhatósága alá, de 1012-ben és 1015-ben már a Szent Viktorral együtt szerepelnek Ingilrannus és Waldrada két adománylevelében, amelyekben a püspök és Brignoles úrnője külön-külön tesznek adományokat a három egyház javára.¹⁷ A Szent Péter 1025 körül már mint korábban eladományozott templom szerepel Willelmus Nevolongus unokája, Pontius Rainaldus oklevelében, amelyben megerősíti apja adományát. Ekkor már szerzetesek is éltek ott.¹⁸

2. Az apátság beilleszkedése (1020–1060)

Isarn és Péter apátsága alatt, 1020 és 1060 között két fő tendenciát figyelhetünk meg. Az egyik az apátság földrajzi terjeszkedése, a másik pedig a helyi társadalomba való mélyebb beilleszkedés. Előbbi kapcsán fontos megemlíteni, hogy az apátság 1033-ban Willelmus Nevolongus fia, Rainaldus és gyermekei adománya révén megszerezte első két telkét az Issole folyó völgyében, a Brignoles-lal szomszédos *villa sancti Medardi*-ban (a mai Garéoult területén).¹⁹ Az apátság öt évvel később a család további telkeit is megszerezte a faluban (cserébe egy 60 *solidus* értékű lovat adtak ajándékul),²⁰ ezzel párhuzamosan pedig a marseille-i algrófi család és több más birtokos is tett adományokat a javára.²¹

Isarn apát kezdeményezte továbbá a garéoult-i Szűz Mária-*cella*²² alapítását, amelyre végül csak halála után, 1048-ban került sor.²³ A falu, amely *villa sancti Medardi* néven volt ismert, már egy 1042-ből ránk maradt oklevélben is *ad sanctam Mariam sive sanctum Medardum*ként szerepel.²⁴ A templom építése és/vagy a szerzetesek letelepedése tehát már ekkor elkezdődhetett, de jó néhány évbe telt, mire Isarn terve megvalósult. Legkésőbb 1060-ra viszont az apátság bizonyos fokú fennhatóságot szerzett két másik környékbeli templom, az ismeretlen egyházi jogi státusú Szent Péter és Szent Márton felett is.²⁵

¹⁵ CSV 338., 348., 352., 361., 368–369., 400. sz. Pontius első adománya: CSV 348. sz.

¹⁶ CSV 359. sz.

¹⁷ CSV 340., 399. sz.

¹⁸ CSV 338. sz.

¹⁹ CSV 378. sz.

²⁰ CSV 377. sz.

²¹ CSV 381–382. sz.

²² Apátság fennhatósága alatt álló kisebb szerzetesi közösség; a „perjelség” szó használata anakronisztikus. Ld. Magnani, E.: *Monastères et aristocratie*, 463.

²³ CSV 384. sz.

²⁴ CSV 375. sz.

²⁵ CSV 385. sz. Ez a templom nem azonos a camps-i Szent Mártonnal, amely a montmajouri apátság fennhatósága alatt állt.

Ami a második tendenciát illeti, megfigyelhetjük, hogy a korábbi adományozók leszármazottai újabb birtokokkal gyarapították a Szent Viktort. Ekkortájt csatlakoztak hozzájuk hűbéreseik és a kisebb birtokosok. Waldrada Brignoles-környéki telkeinek többségét idősebbik lánya, Scocia örökölte, aki édesanyja példáját követve további földadományokat tett a Szent Viktornak.²⁶ Ingilrannus leszármazottaival kevesebb oklevélben találkozunk, aminek részben az lehet az oka, hogy már 1012-ben lemondtak (elméletileg) az összes brignoles-i birtokról. Az Episcopalis fivérek unokatestvére, Rainaldus első házasságából származó fia, Pontius Rainaldus viszont később, 1045 és 1060 között az apátság bőkezű támogatója volt.²⁷

Ami a kisebb birtokosokat illeti, Waldrada Nortaldus nevű hűbéresének (aki már 1016-ban szőlőket adományozott a Szent Viktornak) egyik fia, Willelmus Nortaldus az 1050-es években nagybirtokosok kíséretében tűnik fel, és egy 1060 körül keletkezett feljegyzés szerint ő maga is tett adományt az apátságnak.²⁸ Ugyanebben a feljegyzésben maradt nyoma Willelmus Streubeira és családja korábbi camps-i donációinak. Willemus a század közepén szintén nagybirtokosok tanújaként szerepel, egy ízben viszont rá is *domnusként* [sic] hivatkoznak.²⁹ Egy 1056-ban kelt oklevélben Pontius Rainaldus adományát társadományozóként erősíti meg,³⁰ 1079 és 1103 között (valószínűleg az első dátumhoz közelebb) pedig az Episcopalisok „barátja” (hűbérese), aki Ingilrannus püspök és Geraldus korábbi adományainak egy részét tartja a kezén.³¹

Pontius Coixardust (1020 k.–1056) és fiai, Pontius (mh. 1060 e.) és Carbonellust (1025 k.–1079) a helyi elit tagjai közé számíthatjuk. Legtöbbször csak tanúként szerepelnek, de Pontius Coixardus részt vett a brignoles-i plébánia 1056. évi újjáépítésében, és azt is tudjuk, hogy a család a Szent János-plébániatemplom malmának legalább egyharmada felett is rendelkezett, illetve egy bizonyos Raimundus Ugo és Theubertus Heros pedig a hűbéreseik voltak.³²

Aldegarius Nizeziust szintén nagyobb birtokosok kíséretében találjuk 1052 és 1074 között, ő maga két telekről mondott le a Szent Viktor javára.³³ Pontius Bermundus, aki 1020 és 1060 között számos megállapodás tanúja volt, két ízben tett adományt: egyszer 1025, majd pedig 1055 körül.³⁴

A helyi elit alsó peremén elhelyezkedő személyek közül Willelmus és Pontius Aynardus, Willelmus Streubeira, Bras-i Arbert és egy bizonyos Petrus Guilelmus hűbéresei

²⁶ CSV 281., 342., 359., 368., 371., 400–401. sz.

²⁷ CSV 337., 342., 347., 368–370. sz.

²⁸ CSV 337., 342., 350., 353., 361. sz. Willelmus Nortaldus adományát lásd: CSV 367. sz.

²⁹ CSV 350., 402–403.

³⁰ „Vilelmus Stiblera donavit et firmavit.” – CSV 342. sz.

³¹ CSV 341. sz.

³² CSV 337., 341–342., 350., 353., 362., 365–366., 368., 376., 378., 400–403. sz.

³³ CSV 312., 341., 347., 350., 357., 362–363., 400., 402., 404. sz.

³⁴ CSV 338., 342., 347., 350., 353., 361., 363., 365–366., 368–369., 378., 400–401. sz.

mindössze egyetlen birtokot adományoztak, más földekért pénzt vagy új birtokot kaptak cserébe.³⁵ Theubertus Heros, a Coixardusok hűbérese adományozóként egyetlen oklevélben sem szerepel, annak ellenére, hogy hűbérurai állandó kíséretéhez tartozott.³⁶

A Pontius Coixarduséhoz és Willelmus Streubeiráéhoz hasonló társadalmi rangú személyeket ösztönözhetette az adakozásban egyrészt a gazdagabb birtokosok példája, másrészt pedig a marginalizálódás veszélye. Kijelenthetjük tehát, hogy a század közepétől kezdve a brignoles-iek a helyi társadalom megkerülhetetlen tagjainak tekintették a Szent Viktor szerzeteseit.

3. Fennhatóság az egyházak felett (1048–1065)

Péter és Durandus apátok alatt, vagyis 1048 és 1065 között szerezte meg a Szent Viktor a brignoles-i egyházak feletti teljes ellenőrzést. Az apátság stratégiájára jó példa a Szent János-templom esete.³⁷ Az 1056-ban kelt adománylevelekből kiderül, hogy a templomot Waldrada családjának egyik hűbérese, egy bizonyos Baronus építtette saját hűbérbirtokán. A későbbiekben Waldrada, Scocia és Rians-i Geoffroy, La Garde urai és Pontius Rainaldus is tettek földadományokat a Szent Jánosnak. Ahhoz, hogy a Szent Viktor a plébánia egészét megkapja, mind a négy család közreműködésére szükség volt.

Az első adománylevélben a három nagybirtokos család lemondott az egyház földjeiről: Rians ura a birtok feléről, La Garde-i Arlulf 4/18-ról, Pontius Rainaldus pedig 4 *solidus*-ért adta át a maga 2/18-át. A fennmaradó 3/18-ról nem esik szó az oklevélben, de feltételezhetjük, hogy ezek felett Baronus rendelkezett, mert az első adománylevélben Rians-i Geoffroy családja lemondott az ő jogairól is, amit a másodikban maga Baronus is megerősített. Az első oklevélben kiemelt helyen szerepel, hogy a három nagybirtokos család lemondott a plébános földjeiről is. Ugyanebben az időben az apátság megszerezte Carbone'llus Coixardustól a templomhoz tartozó malom harmadának tulajdonjogát.³⁸ A szerzetesek célja az volt, hogy a Szent János összes földje ezentúl kizárólag a Szent Viktor fennhatósága alatt álljon, és a plébános egyetlen világi személynek se legyen a hűbérese.

Ez a folyamat nem mindenhol zajlott konfliktusmentesen: egy bizonyos Forcalqueiret-i Ricaus valamikor 1048 és 1061 között háborúban állt a garéoult-i szerzetesekkel négy helyi egyházra (a Szűz Mária-*cellára*, a Szent Medárd-plébániatemplomra, illetve a Szent Péterre és a Szent Mártonra) támasztott igényei miatt.³⁹ Fontos megjegyezni, hogy nem maradt fenn olyan dokumentum, amely árulkodna arról, hogy Garéoult-ban a Szűz Mária-templomot leszámítva a másik három helyi egyház, a Szent Péter, a Szent Medárd

³⁵ CSV 350., 389–390. sz.

³⁶ CSV 338., 361., 368–369., 400. sz.

³⁷ CSV 342., 346. sz.

³⁸ CSV 362. sz.

³⁹ CSV 385. sz.

és a Szent Márton mikor és hogyan került a Szent Viktor-apátság kezére. Ricaus felmenői, oldalági rokonai, hűbérurai is ismeretlenek. A névadó birtok, Forcalqueiret a jelek szerint a marseille-i algrófi családé volt,⁴⁰ ezért gyaníthatjuk, hogy az ő hűbéresük lehetett. Ricaus 1048-ban tanúként szerepel a garéoult-i *cella* alapító oklevelén, ezt követően csak évtizedekkel később kerül elő ismét a forrásokban.⁴¹

A garéoult-i konfliktus annyira elmérgesedett, hogy Péter apátnak személyesen kellett közbeavatkoznia a megoldás érdekében. A békeszerződésben Ricaus a legtöbb birtokról lemondott, de a Szent Márton esetében a szerzeteseknek kompromisszumot kellett kötniük. Ricaus emberei az egyház földjén maradhattak, és a tized is Forcalqueiret urát illette, habár maga a plébánia elméletileg a *cella* fennhatósága alá került (vissza).

A konfliktus kialakulására több magyarázat is elképzelhető. Világi birtokosok számos körülményre alapozhatták követeléseiket egy reformált apátsággal szemben, általában egy fontosabb helyi tényező (például rokon, hűbérúr, perjel) vagy az apát halála után. A világi birtokos gondolhatta úgy, hogy a helyi egyház földjeit az adományozó rokon vagy hűbérúr halála után visszaveheti, de abban az esetben is követelhetette a saját maga által adott földet és jogokat, ha valamelyik érintett egyházi személy elhalálozott, különösen, ha új alapítású templomról volt szó. A garéoult-i Szent Medárd biztosan létezett a Szent Viktor megjelenése előtt is, a helyi Szűz Mária-*cellát* pedig 1048-ban alapították. Ha a Szent Péter és a Szent Márton is korábbi alapítású, akkor valamelyik világi birtokos adta át azokat a szerzeteseknek, ha pedig új alapításúak, akkor feltételezhető, hogy a szomszédos világi birtokosok adtak földet ezeknek az egyházaknak, amelyeket azonban alapításuktól fogva a Szent Viktor fennhatósága alá helyeztek. Az oklevél szerint Ricaus a négy egyház földjeit korábban már a szerzeteseknek adta, de a szöveg ennél többet nem árul el.

Három haláleset szolgálthatott okot Forcalqueiret urának arra, hogy támadást indítson a szerzetesek ellen. Az egyik Waldrada halála, amelynek pontos dátumát nem ismerjük, de Brignoles úrnője 1056 után már nem szerepel egyértelműen datálható oklevelekben.⁴² Nem sokkal később, 1060 körül (az időpont a garéoult-i birtokvitát elbeszélő oklevél *terminus ante quemje*) Waldrada örököse, Scocia is eltűnik a forrásokból. A harmadik eset Isarn apát halála (1047): ezt követően Ricaus semmisnek tekinthette a szerződést, amely az apátsághoz kötötte, és amely biztosította a Szent Viktor apátjának kizárólagos fennhatóságát a plébániák felett.

Nyitott kérdés az is, hogy Ricaus miért pont ennyi birtokot foglalt el. Elképzelhető, hogy Waldrada (vagy Scocia) halála hatalmi ürt keltett Garéoult-ban és/vagy Ricaus úgy gondolta, hogy új szomszédja, a Szent Viktor potenciálisan gyengébb nála. Talán ő maga sem gondolta, hogy mind a négy egyházat és azok birtokait megtarthatja, a kiterjedt területfoglalással inkább az lehetett a célja, hogy jobb tárgyalási pozíciót biztosítson magának.

⁴⁰ CSV 380., 456. sz.

⁴¹ CSV 383., 384., 390. sz.

⁴² A Szent Viktor cartulariumának modern kiadásában található 343. sorszámú oklevelet Benjamin Guérard 1060 körülre datálja.

4. Barátok és üzletfelek (1060–1080 k.)

Ez az eset egy új korszak kezdetét jelöli. Durandus apátsága alatt, 1060 és 1065 között jelentősen visszaesett a monostornak tett adományok száma, és a helyzet a millau-i algrófi családból származó Bernát és Richárd apátok ideje alatt sem változott. Ekkorra a Szent Viktor Provence egyik leggazdagabb apátságává vált, szoros kapcsolatot ápolt a pápai reformmozgalom képviselőivel. 1079-ben pápai *exemptió*ban részesült, Richárd apát pedig hivatali ideje nagy részét bíborosként Rómában töltötte. Florian Mazel szerint a Szent Viktor gregoriánus reform melletti elköteleződése egyértelműen kivívta a tartományi nemesség ellenszenvét, amely ennek következtében inkább Provence-on kívüli apátságokat támogatott vagy pedig a Provence területén fekvő, de az investitúra-vitában semleges lérins-i monostort.⁴³

Ugyan Brignoles-ban és Garéoult-ban is tanúi lehetünk egy korszakváltásnak, ennek azonban egészen más okai vannak. Itt a birtokosok elérték azt a határt, amelyen felül már számottevő anyagi veszteséget okozott volna egy újabb földadomány. Brignoles-ban az egyetlen biztosan 1060 utánra datálható adományt Willelmus (Streubeira?) és testvére teszük 1066-ban. Ezen kívül csak a Szent Péter-*cella* részletes birtokösszeírása maradt fenn.⁴⁴

A garéoult-i perjelség fennmaradt oklevelei arról tanúskodnak, hogy a szerzetesek ebben az időszakban élénk kereskedelmi kapcsolatban álltak világi szomszédaikkal, akik-től továbbra is szereztek földbirtokokat, cserébe viszont ekkor már legtöbbször pénzzel vagy állatokkal fizettek a tulajdonosnak.⁴⁵ Egy bizonyos Petrus Guilelmus és két vazallusa 1070 körül például 50, illetve 60 solidus fejében tettek földadományt.⁴⁶

A birtokszerzés módjára és egy-egy birtok jogállapotának változásaira jó példa egy 1070 körüli feljegyzés, amely a már említett Forcalqueiret-i Ricaus és veje, Brasi Arbert egyik garéoult-i tranzakcióját írja le (lásd a 4. függelékét!). A két férfi tulajdonképpen birtokot cserélt egymás között, hogy Arbert Garéoult mellett adhasson földet a szerzeteseknek, két hűbérese pedig kártérítésként megkapta saját tulajdonba azokat a földeket, ahová el kellett költözniük. Ez a következőképpen zajlott: Arbert azt a garéoult-i földet, amelyet hűbértokként kapott Ricaustól, allódiumként adta tovább a Szent Viktornak, cserébe egy másik hűbértokát visszaadta Ricausnak, hogy ő ezt szintén allódiumként Arbert két hűbéresének adhassa.⁴⁷

⁴³ Eliana Magnani: Saint-Victor de Marseille, Cluny et la politique de Grégoire VII au nord-ouest de la Méditerranée. In: Gilles Constable – Gert Melville – Jörg Oberste (Hrsg.): *Die Cluniazenser in ihrem politisch-sozialen Umfeld*. Münster, 1998. (Vita regularis 7.) 6–7., 12–17., 19–21., Florian Mazel: Amitié et rupture de l'amitié. Moines et grands laïcs provençaux au temps de la crise grégorienne (milieu XIe–milieu XIIe siècle). *Revue historique*, 146 (2005) 1. 75–77., Uő: *La noblesse et l'Église*, 201–202., Lauwers, M.: Cassien, le bienheureux Isarn et l'abbé Bernard, 225–232.

⁴⁴ CSV 357., 404. sz.

⁴⁵ CSV 383., 387–393., 397. sz.

⁴⁶ CSV 389. sz.

⁴⁷ CSV 390. sz.

Természetesen a birtokokkal folytatott üzletelésnek is megvoltak a maga árnyoldalai. 1074 előtt, illetve egy későbbi alkalommal vita alakult ki a Szent Viktor és Ingilrannus cavailloni püspök leszármazottai között bizonyos földek miatt, amelyeket a püspök és egyik fia, Geraldus 1012-ben adományoztak az apátságnak, illetve a Szent Péter-cellának és a Szűz Mária-plébániának, amelyek akkor nagy valószínűséggel még nem álltak a Szent Viktor kizárólagos fennhatósága alatt.⁴⁸ A szerzeteseknek ugyan rendelkezésükre álltak az eredeti adománylevelek, azok bizonyító erejét viszont a család nem volt hajlandó elismerni, valószínűleg arra a körülményre hivatkozva, hogy a két egyház csak a feljegyzett üzleteket követően került az apátság tulajdonába. Emiatt vitathatóvá vált, hogy vajon kizárólagos joga van-e az apátságnak a két egyháznak tett adományok felett. Végül az a megállapodás született a Szent Viktor apátja és a kiskorú Aicard és Laufred, illetve azok „barátai”⁴⁹ (idősebb rokonaik és hűbéreseik) között, hogy a két fiú hűbértokként megkaphatja apja és nagyapja földjeit és hasonló megállapodással továbbörökíthetik saját utódaira, örökös hiányában viszont végleg a Szent Viktorra szállnak.

Később az oklevélhez (valószínűleg az eredetiről készült másolathoz, lásd az 5. függelék!) azt a megjegyzést fűzték, hogy az időközben felcseperedett Aicard és Laufred nem volt megelégedve a korábbi egyezséggel. A vitatott föld egyik fele azóta a két fiú egyik „barátja”, Willelmus Streubeira kezén volt, és a gyerekek anyai nagybátyja, Aldieris saját állítása szerint abban állapodott meg a Szent Viktor előző apátjával, Bernáttal, hogy ezt pénzért visszaválthatja tőle. Az időközben elhunyt apát döntését a család precedensnek tekintette, és erre hivatkozva, illetve hangot adva annak az álláspontjának, hogy az előző megállapodás a testvérek zsege kora és befolyásolhatósága miatt nem tekinthető érvényesnek, az egész birtokot követelte Richárd apáttól. Az új megállapodás értelmében a Szent Viktor megtarthatta a földet, de 150 solidust kellett fizetnie érte.

Úgy tűnik tehát, a szerzetesek elvesztették a vitát a náluk erősebb helyi birtokosokkal szemben, akik egymás hűbéruraként-hűbéreseként csoportosan léptek fel velük szemben. Nem biztos azonban, hogy az oklevél latinsága megbízható, ugyanis elvileg csak az üzlet lehetőségét fogalmazza meg, de elképzelhető az is, hogy valóban megszületett a megállapodás, és a fiúknak kifizetett 150 *solidus* az az összeg, amit Aldieris a szerzeteseknek adott a földért cserébe.⁵⁰ Bizonyos szempontból az apátság mégis nyereséget könyvelhetett el. A döntéssel nyomatékosították, hogy az oklevelekkel bizonyíthatóan megszerzett birtok a szerzeteseké és az övék is marad. Végző soron a jogszokás megszilárdítása volt a cél, és ez megérhetett nekik 150 *solidust*.

⁴⁸ CSV 341. sz. A két szóban forgó adomány: CSV 339., 340. sz.

⁴⁹ „Contradixerunt nepotes predicti episcopi Inguilranni et amici eorum. (...) Iterum non consenserunt filii predicti Geraldus Aicardus et Laufredus et amici eorum.” – CSV 341. sz.

⁵⁰ „Aldieris quoque, avunculus ipsorum, dixit eundem abbatem Bernardum sibi convenisse, ut si partem istius honoris quam Willelmus Streubeira tenebat redemisset, eundem aver abbas redderet...” – CSV 341. sz.

A kronológiai áttekintés végére érve ideje bemutatnunk néhány általános tendenciát. Az elmondottak alapján láthatjuk, hogy a beilleszkedés első szakaszában jobbra a település elitje adományoz. A legelső donáció jellemzően valamilyen templom a hozzá tartozó földdel, ekkor ugyanis a Szent Viktor a lelkipásztori tevékenységen keresztül integrálódhatott legkönnyebben a helyi birtokosok társadalmába.⁵¹ A következő szakaszban az alsóbb birtokosi réteg követni kezdi az elit szokásait, akár önszántából, akár kényszerből: mindez azt jelzi, hogy a szerzetesek kikerülhetetlen helyi tényezőnek számítanak. Az apátság ekkor szerzeteseket telepít az adott településre. Az utolsó szakaszban végül kialakul a birtokosok közötti egyensúly és az a kapcsolatrendszer, amely a későbbiek során alapvetően már nem változik.

A Szent Viktor és a világi birtokosok közötti konfliktusok forrása leggyakrabban a jog és tulajdon eltérő felfogása. A korban jellemző volt, hogy az adományozó egy-egy birtoknak csak bizonyos szolgáltatásait ruházta az apátságra. Ez nemcsak elvi alapon sértette a clunyi követő egyházi intézmény érdekeit, hanem gyakorlati szempontból is, mert a világi adományozó így megőrizte az ellenőrzést az apátság bizonyos erőforrásai felett.

Egyik oldalról a szokásjoghhoz való ragaszkodást látjuk: amikor Ricaus erővel elragadja a garéoult-i egyházakat, a korábbi szokásokat akarja erővel fenntartani. A Szent Márton esetében ez sikerült is: az apátság egyedül a lelkipásztori jogokat kapta vissza. Ezzel szemben a Szent Viktor a korábbi írásos megegyezéseket örökérvényűnek tartotta, mivel azonban a szokásjogra nem támaszkodhattak, mást kellett kitalálniuk. A legtöbb megállapodást feljegyezték, birtokszerzés esetén pontosan felsorolták a jövedelmeket, és amikor csak lehetett, bejárták a határokat, az elkészült oklevelet pedig az adományozó családjával, hűbéreseivel, hűbérurával is megerősítették.

Ennek megfelelően a Szent Viktor célja egy-egy konfliktus során az volt, hogy tárgyalásra kényszerítse ellenfelét, míg a világi birtokosok számára ezen egyeztetések alkalmával helyzeti előnyt biztosított, ha előzőleg erőszakosan birtokba helyezték magukat. Az oklevél érvénye mindössze annyi volt, amennyit a tárgyalópartnerek neki tulajdonítottak, mint ahogy azt a cavailloni püspök unokáival kialakult vitában láthattuk. Ez összefüggésben áll a hatalom két eltérő felfogásával: míg a világi birtokosoknál az egyén és családja, hűbérurái, hűbéresei állnak a központban, addig az apátság számára a szent jogai automatikusan biztosítják a kontinuitást.

A Szent Viktornak alkalmazkodnia kellett ahhoz a szokáshoz, hogy minden generációval újabb szerződést kössön ugyanazokról a birtokokról. Ezek a rítusok, az összejövétel, az eskütétel, a határbejárás az esemény üzleti oldalán túl szimbolikusan is szorosabbra vonták a kapcsolatot a két fél között: az apátságot két generáció alatt teljesen befonták a bir-

⁵¹ Ld. még: Magnani, E.: *Monastères et aristocratie*, 464. – „La concession des églises privées aux monastères donne aux moines le contrôle de l'un des principaux pôles de sociabilité des populations rurales.”

tokos társadalom szálai. A konfliktusok és az újratárgyalások ebben a világban elkerülhetetlenek voltak.

Brignoles-ban az integráció viszonylag békésen ment végbe, mivel a legfontosabb birtokos családokat a Szent Viktor már az 1010-es években megnyerte magának, a szövetséget pedig a következő évtizedekben még szorosabbra vonták. Ebben szerepet játszott az is, hogy Brignoles a tartományi arisztokrácia egyik családjának sem volt a hatalmi központja, az arisztokrata birtokosok viszont, Waldradával az élen, éppen elég befolyással rendelkeztek, hogy a helyi elit alsóbb rétegét is bevonják az adományozásba.

**FRIENDS, EPISODE 1:
THE SETTLEMENT OF SAINT-VICTOR OF MARSEILLE IN BRIGNOLES**

The 11th-century history of the abbey of Saint-Victor is a characteristic example of the social developments of the era: the political transformation of France and Burgundy, the expansion of prominent abbeys, the spread of the Cluniac reform movement, new strategies of acquiring and managing landed property, and the appearance of new narratives of society. During the decades between c. 924, which saw the dispersion of the original community, and c. 970, which saw its renovation, the former monastic lands were appropriated by other landholders, but the Church preserved the memory of Saint-Victor's grandeur, which contributed significantly to the ambitions of the new abbey. At the turn of the first millennium, the monks strove to become integrated into the social network of their neighbours, which led to a long series of conflicts, negotiations, and agreements. The goal of this paper is to present the process and difficulties of integration in 11th-century Provence through the example of Saint-Victor and its neighbours in the territory of Brignoles.

Keywords: 11th century, ecclesiastical history, Saint-Victor, conflict management

V. István adományai és a királyi kancellária*

Az ÁRPÁD-KORI magyar királyi kancellária legfontosabb funkciói közé tartozott a mindenkor uralkodói szándék közvetítése az alattvalók felé. Mivel a 13. században a királyi akaratnyilvánításnak az egyik meghatározó eleme volt a földbirtok-adományozás, ezért a *donatiók* adminisztrációjának vizsgálata kiváló lehetőséget nyújt annak feltérképezésére, hogy a királyi kancellária milyen mechanizmusokon keresztül, milyen eszközök segítségével érte el az uralkodói akarat végrehajtását.¹ A 14. században a földbirtok-adományozáshoz kapcsolódó helyszíni eljárást rendszerint a királyi emberek vezették a hiteleshelyek tanúsága mellett. Így az utóbbiak korai történetével foglalkozó munkák² rendszeresen kitérnek arra a szerepre, amelyet a kormányzati ügyvitelben az egyes konventek és káptalanok a 13. századtól betöltöttek.³

Kevés olyan tanulmány született azonban, amely a királyi kancelláriát, és nem az egyik hiteleshelyet állította volna vizsgálatának fókuszpontjába. Kiemelendő ezek közül Fügedi Erik írása, amely IV. Béla 1245 és 1270 között tett *donatióit* vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a birtokadományozáshoz kapcsolódó helyszíni eljárást az általa vizsgált idő-

* Köszönet illeti Körmendi Tamást (ELTE BTK) és Szócs Tibort (MTA-SZTE-MNL-HM HIM Magyar Medievistikai Kutatócsoport), akiknek a segítsége nélkül nem készülhetett volna el ez a dolgozat.

¹ Ideértve a korábbi adományok megerősítését és megújítását, valamint a nem jogvita következményeként történt összeírásokat is. Utóbbiak esetében ugyanis az uralkodó valójában olyan korábban szerzett jogokat erősített meg írásban, amelyekről a destinatarius nem rendelkezett oklevéllel.

² A teljesség igénye nélkül: Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter.* (Ford. Csókay Balázs – Dreska Gábor) Bp., 2012. (Studia notarialia Hungarica 11.), Solymosi László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Uő: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok.* Bp., 2006. 117–137., Koszta László: A pozsegai káptalan. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümei József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története. 1. A középkor évszázadai (1009–1543)* Pécs, 2009. 235–246., Koszta László – Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan. In: Uo., 214–330., Fedeles Tamás – Bilkei Irén (szerk.): *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon.* Pécs, 2009. (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 4.)

³ Pl.: Solymosi L.: A bencés konventek, 117–137.

szakban még többnyire a megyéispánok végezték, továbbá az eljárási parancsokat is ők kapták.⁴ Szovák Kornél az ekkor keletkezett jelentésekre – utalva azok archaikus és szubjektív voltára – a referátum műszoát javasolta, szembeállítva őket a későbbi hiteleshelyi *relatió*kkal.⁵

Jóllehet az 1260-as években IV. Béla és a későbbi V. István országmegosztásának köszönhetően két kormányzat és így két kancellária működött,⁶ Fügedi csak az idősebb király által kiadott okleveleket vonta be vizsgálatába. Véleményem szerint azonban nem magától értődő, hogy a királyság keleti felében a földadományok adminisztrálása ugyanúgy történt volna, mint IV. Béla országrészében. Az sem zárható ki továbbá, hogy V. István az egész királyság uraként eszközölt volna valamilyen változtatást az édesapjától örökölt rendszeren. Tanulmányomban így V. István okleveleinek szisztematikus elemzésével fogom bemutatni a földadományokhoz kapcsolódó kormányzati ügyvitelt a IV. Béla idősebb fiának uralma alá eső országrészben 1258 után, 1270 és 1272 között pedig az egész királyságban.

Először Fügedi Erik és Szovák Kornél eredményeit ismertetem, ezután fogok rátérni V. István kancelláriai kiadványainak szisztematikus elemzésére. Fügedi kifejezetten a földadományozáshoz – azaz *de gratia* – köthető ügyeket vizsgálta. Rámutatott, hogy az 1245 és 1270 között kiadott adománylevelek legnagyobb részében már feltüntették az iktatás tényét, az azt végrehajtó személy nevét, illetve közöltek határleírást is. Ugyanakkor még IV. Béla uralkodásának végéről is maradtak ránk olyan oklevelek, amelyek sem iktatást, sem határleírást nem említenek. Ez pedig minden bizonnyal azt mutatja, hogy „a kancellária nem jutott el a kialakult gyakorlat szintjére”.⁷ IV. Béla adománylevelei, ha tartalmaztak határleírást, akkor azt az iktató jelentése alapján tették, ugyanakkor utóbbi *insertió*jával még nem számolhatunk az adománylevelekben. Arra is akad példa, hogy az iktatást végző személy a jelentésből adott egy példányt a megadományozottnak, amelyet pedig ő a királlyal erősítettett meg a későbbiekben.⁸

Fügedi részletesen vizsgálta az iktatással megbízott embereket. Összesen 45 esetet talált, amikor a klérus egy tagja működött közre: ezek az egyházi hierarchia teljes spektrumát átfogják, éppúgy szerepelnek közöttük érsekek, mint prépostok és káptalani *dignita-*

⁴ Fügedi Erik: IV. Béla adományai és a szóbeliség. *Levéltári Közlemények*, 63 (1992) 39–52.

⁵ Szovák Kornél: Kormányzat és hiteleshely. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Bp., 1998. 225.

⁶ Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 2002. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 161–219., Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Bp., 2007. (História könyvtár. Monográfiák 24.)

⁷ Fügedi E.: IV. Béla adományai, 40. Fügedi ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az iktatás valószínűleg akkor is megtörtént, amikor erre a tényre az oklevelek külön nem térnek ki; egyrésztől ugyanis ezt megkövetelte a jogérvény, másrésztől viszont az adott oklevelek tartalmaznak határleírást, és a határok megjárását nehéz lenne elképzelni iktatás nélkül.

⁸ Uo. 41–42.

riusok. Összességében azonban a főpapok mégsem képviseltek jelentős súlyt az iktatást végzők között. Ennél kevesebb, összesen 15 esetben kaptak országos méltóságok iktatási parancsot, illetve további 17 esetben az adott főméltóság egyben megyésispáni tisztséget is betöltött.⁹

Fügedi eredményei szerint a világiak között a legnépesebb csoportot a megyésispánok képviselték. 70 esetben, az összes általa vizsgált iktatás több, mint egyharmadában a területileg illetékes megyésispán járt el. Ugyanakkor a *comes parochialis* csoport illetékességi elve nem érvényesülhetett maradéktalanul, Fügedi jelentős területi eltérésekre hívta föl a figyelmet. Az egyik véletlet Szepes és Zólyom vármegyék képviselték, itt az esetek túlnyomó többségében az illetékes megyésispán kapta az iktatási parancsot. Ezzel szemben Hont vármegyében az ispán egyszer sem szerepelt. Fügedi felvetette, hogy „a jól megszervezett és kézben tartott megyékben” az adott ispán illetékessége jobban érvényre juthatott.¹⁰ Tehát jóllehet a korszakban főszabály szerint a megyésispánok végezték az adománybirtokok iktatását, azonban, ha az adományos társadalmi státusza azt megkívánta, az eljáró személy főpap vagy világi főméltóság is lehetett. Bár a korszakban a megyésispánok kapták az iktatási parancsot, mégis néhány esetben találkozhatunk olyan *comes parochialis*sal, aki hiteleshellyel együtt teljesítette a megbízatását, annak ellenére, hogy erre forrásaink szerint az utóbbi nem kapott királyi utasítást.¹¹

Fügedi vizsgálatának a végén kísérletet tett az írásbeliség határának meghúzására. Eszerint az egyházi személyek jelentéseiket mindig írásban tették, ugyanakkor a világiaknak a társadalmi rangjával függött össze az, hogy jelentésüket pergamenre vetették-e. A megyésispánok között már jelentős kisebbségben voltak azok, akik megengedhették maguknak egy *notarius* felfogadását, az egyszerű nemesek között pedig erre mindössze egy példa hozható. Tanulmányának végkövetkeztetése az, hogy „a kancellária írásbeli munkájához képest az iktatást végrehajtó személyek kiválasztásában a fejlődés lemaradt. A kör, amelyből a megbízottakat kiválasztották, nem vált intézményessé.”¹²

Fügedi eredményeit Szovák Kornél egészítette ki több megfigyeléssel. Szerinte az iktatást végző személyek kapcsán Fügedi által megállapított arányok elfogadhatók V. István ifjabb királyként, illetve királyként kiadott okleveleire is. Ugyanakkor 1272 után viszonylag gyorsan az a gyakorlat vált rendszeressé, hogy az iktatási parancsokat az uralkodó a hiteleshelyekhez intézte, amelyek már a saját nevükben tették meg a jelentést a 14. századihoz

⁹ Uo. 42–44. Fügedi egyébként felhívta a figyelmet arra, hogy olykor az adományosnak is lehetett beleszólása abba, hogy ki kapta az iktatási parancsot. Szerinte így nem kell határozott, központilag meghatározott rendező elvet keresni. Hogy mely esetekben kapták egyházi személyek az iktatási megbízást, ez elsősorban az adományos társadalmi állásán múlhatott.

¹⁰ Zólyomban például az adományosok kizárólag a „harcos elem tagjai” voltak, akikkel szemben sokkal nagyobb súlyt képviselhetett az adott megye ispánja. Nyitrában ugyanakkor a birtoknyerők magas rangja követelhetette meg a megyésispán kiemelkedő szerepét. Fügedi E.: IV. Béla adományai, 45.

¹¹ Fügedi E.: IV. Béla adományai, 46.

¹² Uo. 47–48.

hasonló módon; ezzel párhuzamosan jelentősen megritkultak a megyéispánokhoz, prépostokhoz és apátokhoz intézett iktatási parancsok. Szovák értelmezésében ebben a hirtelen váltásban mindenképpen egy kancelláriai reformot kell látnunk. Szerinte 1272 előtt a király az esetek nagy részében maga jelölhette ki az eljáró személyt, erre azonban 1272 után a gyermekkirály nyilvánvalóan nem volt alkalmas. Szovák olvasatában a főpapság és az alkancellár lehetett az a csoport, amely a káptalanok bevonásáról dönthetett.¹³

Szovák ezen túl különválasztotta a IV. László trónra lépése utáni *relatió*któl az 1272 előtt keletkezett kisszámú írásbeli jelentést, utóbbiakra a referátum műszót használva. Szerinte ugyanis ezek az iratok rendelkeznek a misszilisek két legfontosabb tulajdonságával, tudniillik személyesek és alkalmiak. Utóbbiból pedig Szovák értelmezésében az következik, hogy a korszakban nem tartották fontosnak, hogy ezek a referátumok szó szerint fennmaradjanak, ezért nem is írták át őket a privilégiumokban. Az oklevéltípus személyes stílusának pedig a feltűnően egyszerű szerkezet a következménye. Szovák szerint az, hogy 1272 után ezt az oklevéltípust felváltották a hiteleshelyi *relatió*k, „a királyi kancelláriából kiinduló tudatos modernizálásként értékelhető.”¹⁴

Jóllehet Szovák Fügedinek a IV. Béla okleveleinek vizsgálata alapján tett megállapításait általánosságban kiterjesztette V. István diplomáira, véleményem szerint ezt a források nem támasztják alá. Ugyanis az 1272-ben elhunyt uralkodónak herceggént, ifjabb királyként, illetve királyként kiadott okleveleinek szisztematikus elemzését elvégezve jelentős különbségeket tudtam azonosítani IV. Béla és idősebb fia országrésze között; a továbbiakban ezekre fogom felhívni a figyelmet.

Az V. István által kiadott diplomák közül két okból csak a *de gratia* ügyekkel foglalkozókat fogom elemezni. Egyrészt jóllehet a 14. században ugyanazzal a kormányzati módszerrel találkozunk egy birtokadományozás és egy birtokvitát követő statuálás során – legtöbbször a királyi ember jár el egy hiteleshely tanúsága mellett¹⁵ – azonban nem bizonyított, hogy hasonló egyezést a 13. századra vonatkozóan is feltételezhetünk. Másrészt Fügedi tanulmánya is csak a *de gratia* aktusokkal foglalkozott. A *de iustitia* ügyeknek a vizsgálatomból való kirekesztése szerencsére nem jár a forrásbázis jelentős csökkenésével:

¹³ Szovák K.: Kormányzat, 227–228.

¹⁴ Uo. 228.

¹⁵ Uo. 225.

1258 és 1272 között mindössze öt ilyen jellegű oklevelet találtam.¹⁶ Ezzel szemben 128 darab *de gratia* ügyben keletkezett kiadványt tudtam bevonni a vizsgálatomba, ide értve a tartalmi átírásokat, és az érdemi információkat hordozó említéseket is.¹⁷

Ha a releváns okleveleket éves bontásban vizsgáljuk, akkor a földadományok adminisztrációjában beállt változások alapján korszakok alakíthatók ki. A továbbiakban ezeket fogom ismertetni, különös figyelmet fordítva arra, hogy a különféle trendfordulók megnyílen estek egybe az V. István kancelláriájának személyzetét érintő változásokkal.

István herceg legkorábbi, 1258 és 1259 között kiadott diplomái az esetek túlnyomó többségében nem tüntetik fel az eljáró személyt, és jellemzően határleírást sem tartalmaznak. Hét oklevél közül¹⁸ csak egy tartalmaz határleírást,¹⁹ egy másik pedig Benedek valkói főesperest nevezi meg az iktatás végrehajtójaként.²⁰ Nem meglepő módon ezekben az években egy kivétellel minden oklevél Zala megyére vonatkozik.²¹ Természetesen az, hogy az adott oklevélben nem tüntették fel azt a személyt, aki az adományost birtokba vezette, nem jelenti azt, hogy az iktatás nem történt meg. Például egy 1271. évi királyi oklevél, amely homályban hagyja az eljáró személy kilétét, így fogalmaz: „*Et eum per hominem nostrum in corporalem apprehensionem dicte possessionis auctoritate fecimus*

¹⁶ RA 1798., 1859., 2008., 2045., 2048. A de iustitia ügyekben keletkezett kiadványoknak az alacsony száma összefügghet azzal, hogy a 13. század derekán az államigazgatás központi szférájában már viszonylag elterjedt volt a szakszerűség és a diverzifikáció, ez pedig kéz a kézben járt az írásbeliség terjedésével. Értve ez alatt, hogy a nádor és az országbíró ítélkezéséhez kapcsolható okleveles gyakorlat felfutásával párhuzamosan a királyi kancelláriának ritkábban kellett jellegét tekintve de iustitia ügyben diplomát adnia. Ld. még: Szócs Tibor: Kinek az embere? Az országbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58 (2016) 245–276., különösen: 252. „Az 1260-as években [...] szilárdultak meg a királyi praesentia képviselőének 'alaki' formái is az oklevéladás során: az országbíró vagy alországbíró a saját nevében ad ki oklevelet, ám a kiküldött embert nem a saját emberének (homo noster), hanem 'királyi embernek' nevezi, az ügyeket mindig a király, és nem a saját színe elé rendeli vissza.” A nádorokkal kapcsolatban ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az 1260-as években tetőzött az a tendencia, hogy a nádor „kissé visszaszorult a királytól független bírói szerv szerepköréből” és inkább a király egyedi politikai megbízásait teljesítő báró lett. Szócs Tibor: *A nádori intézmény korai története (1000–1342)*. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) 81., 216–217., 220.

¹⁷ RA 1753., 1754., 1758., 1759., 1760., 1761., 1763., 1767., 1768., 1770., 1775., 1778., 1779., 1785., 1787., 1788., 1789., 1792., 1800., 1802., 1805., 1806., 1807., 1809., 1810., 1820., 1821., 1822., 1823., 1830., 1831., 1834., 1835., 1839., 1840., 1841., 1842., 1847., 1849., 1850., 1851., 1852., 1853., 1854., 1856., 1860., 1864., 1867., 1869., 1870., 1871., 1872., 1874a., 1876., 1881., 1882., 1883., 1884., 1885., 1892., 1896., 1898., 1900., 1901a., 1902., 1906., 1907., 1908., 1911., 1913., 1914., 1919., 1926., 1928., 1935., 1939., 1950., 1955., 1957., 1992a., 1994., 2005., 2019., 2024., 2026., 2035., 2039., 2041., 2044., 2049., 2051., 2072., 2083., 2084., 2085., 2095., 2096., 2100., 2101., 2102., 2103., 2106., 2113., 2120., 2122., 2128., 2133., 2146., 2154., 2151., 2157., 2158., 2160., 2161., 2162., 2167., 2169., 2171., 2175., 2177., 2177., 2184., 2186., 2205., 2210., 2220., 2221., 2225.

¹⁸ RA 1753., 1754., 1758., 1758a., 1760., 1761., 1763.

¹⁹ RA 1763.

²⁰ RA 1761.

²¹ Ebben az időszakban ugyanis Zala vármegye a Stájer Hercegséghez tartozott. (Szűcs J.: *Az utolsó Árpádok*, 119–128.) Nem Zala megyében található földre vonatkozik: RA 1753. (Szencse birtok Bars vármegyében)

*regia introduci.*²² Ez az első, korai időszak egybeesik Fülöp dömösi, majd választott fehérvári prépost hercegi kancellár (1257–1259) hivatalviselésével.²³

1260-ban IV. Béla legidősebb fiára bízta az ország keleti felének kormányzatát. Ezzel párhuzamosan a földadományozáshoz kapcsolódó adminisztráció terén is felfedezhetők változások. Egyrésről 1260 és 1262 között jelentősen visszaesik azoknak az okleveleknek a száma, amelyekben határleírás sem található, és az eljáró személy nevét sem tartalmazzák.²⁴ Ebben az időszakban az iktatást végzők között a legnépesebb csoportot a megyéspáncok adják,²⁵ ugyanakkor az egyházi társadalom középrétegéhez tartozókkal is találkozhatunk.²⁶ Jóllehet ebből az időszakból csak kevés forrással rendelkezünk, mégis az elősorolt adatok alapján úgy tűnik, hogy István herceg kancelláriája a IV. Béla-féle, Fügedi által leírt rendszert követte. Ugyanakkor több oklevél szóhasználatára arra enged következtetni, hogy István herceg országrészében az iktatásról a világi személyek egyre nagyobb arányban jelentettek írásban.²⁷ Azonban ilyen kisszámú adat alapján nem vonhatók le olyan általánosító következtetések, hogy István herceg országrészében már ekkor magasabb lett volna az írásban tett jelentések aránya, mint a IV. Béla kormányzata alá tartozó területeken.²⁸

Forrásaink hallgatnak arról, hogy 1260 és 1262 között ki töltötte be a hercegi kancelláriai tisztelet. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy ekkor már az alkancellár irányította a hercegi oklevéladó szervet. 1259 és 1264 között ezt a tisztséget Benedek valkói főesperes, később szebeni, majd aradi prépost töltötte be.²⁹ Azonban az 1259 után bekövetkezett változások véleményem szerint mégsem elsősorban az ő működéséhez köthetők, hanem sokkal inkább azzal hozhatók összefüggésbe, hogy István az elvesztett Stájer Hercegség helyett a keleti országrész élére került.³⁰

²² RA 2083. (ÁÜO XII. 42.)

²³ Zsoldos: *Arch.*, 118.

²⁴ RA 1770., 1787., 1792.

²⁵ RA 1775., 1778., 1779.: Tekus sárosi ispán. Részben ide sorolható a pataki ispánság comese, Simon (RA 1789.), valamint Wenchenic ugocsai curialis comes is. (RA 1788.)

²⁶ RA 1767.: Benedek mester, valkói főesperes., RA 1768.: Balázs zalavári apát. Utóbbi ügy különlegessége, hogy a kiállított oklevél szerint, jóllehet a zalavári apát vezeti be a birtokba az adományost, a jelentést mégis Csák tárnokmester tette.

²⁷ RA 1768. (HO VI. 106.): „[...] terre mete, prout in litteris pretaxati Chak magistri vidimus contineri” (kiemelés tőlem – V. K.)

RA 1778. (Fejér CD V. 1. 163.): „[...] terre mete, prout nobis idem Tecus comes in suis litteris intimavit” – Fejér az oklevél szövegét a Wagner–Jankovich-féle másolatgyűjteményből közölte.

RA 1789. (HO VI. 111.): „[...] terre mete, prout idem S. comes nobis in suis litteris intimavit”

²⁸ Az is óvatosságra int, hogy ezekben az években az oklevelek nagy része az országnak egy szűkebb régiójáról tudósít: Abaúj, Sáros, Zemplén és Ugocsa megyék területéről. RA 1775. (Abaúj), RA 1778. (Sáros), RA 1779. (Sáros), RA 1785. (Zemplén), RA 1787. (Abaúj), RA 1788. (Ugocsa), RA 1789. (Pataki ispánság), RA 1792. (Abaúj).

²⁹ Zsoldos: *Arch.*, 120.

³⁰ Zsoldos A.: *Családi ügy*, 13–15.

1263 és 1265 között a megyéispánok csak egy esetben szerepelnek eljáró személyként István ifjabb király okleveleiben,³¹ ezzel párhuzamosan azonban ismét megnő azoknak a diplomáknak a száma, amelyek nem tartalmazznak határleírást, és az iktatással megbízott embert sem tüntetik fel; kilenc ilyen dokumentummal rendelkezünk.³² Ezzel szemben hat diploma enged betekintést a földadományozással kapcsolatos eljárás részleteibe. Egyszer János pataki plébános tűnik elénk, aki egy Szabolcs megyében található földről jelent,³³ illetve Both valkói hadnagy, aki a valkói zászlóvivők eladományozott földjét határolta el.³⁴

Nagyobb figyelmet érdemel ugyanakkor az alábbi négy oklevél: az ifjabb király 1263-ban a bácsi káptalan jelentése alapján írja le egy eladományozott bácsi várföld határait,³⁵ 1264-ben a pásztói apát és konvent levele alapján történik egy újvári várföld határainak kijelölése,³⁶ 1265-ben az egri káptalan Nógrád, illetve Újvár megyékben elhelyezkedő földekkel kapcsolatban jelent.³⁷ Ugyanebben az évben az ifjabb királyi kancellária a váradi káptalannak megparancsolja, hogy küldje ki emberét egy vélhetően Kolozs vármegyében található föld iktatásának ügyében. Utóbbi meg is nevezi az eljáró személyt,³⁸ és véleményem szerint egyértelmű, hogy a bácsi és az egri káptalanok, valamint a pásztói konvent³⁹ sem önállóan járt el, hanem egy a király által kiküldött – azonban az oklevelek által meg nem nevezett – személy mellé biztosították a hiteleshelyi tanút. Tehát 1263 és 1265 között az adott eljárásban résztvevő személyekről és intézményekről tudósító hat ifjabb királyi oklevél között a legnépesebb csoportot a hiteleshelyek képviselték. Nem zárható ki, hogy ezek az új fejlemények kapcsolatba hozhatók a későbbi esztergomi érsekkel, Lodomérral, aki 1264 és 1266 között az ifjabb királyi alkancellár tisztségét töltötte be.⁴⁰

1266-ból nincs adatunk arra, hogy a földadományok iktatásánál hiteleshelyek közreműködtek volna, ugyanakkor újra feltűnik egy megyéispán eljáró személyként: Tumboldus gömöri *comes*.⁴¹ Rajta kívül azonban István ifjabb királyként kiadott okleveleiben

³¹ RA 2133.: Roch ugocsai és erdődi ispán jár el Szatmár megyében. Az oklevél helyes keltezésére ld.: RA 3768.

³² RA 1806., 1807., 1809., 1810., 1820., 1821., 1823., 1831., 1839.

³³ RA 1800.

³⁴ RA 1822.

³⁵ RA 1805.

³⁶ RA 1830.

³⁷ RA 1840.

³⁸ RA 1847. Sajnos a királyi mandatum nem maradt ránk, csupán a káptalan jelentése, mely így fogalmaz: „Receptis litteris vestre maiestatis, cum Nicolao filio Clementis, homine vestro” – Fejér CD IV. 3. 28–29.

³⁹ Az oklevél a pásztói apát és konvent nevében kelt, azonban ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a korszakban a ciszterci konventek nem rendelkezhetek konventi pecséttel, így az intézményi kiadványokat az apát pecsétjével erősítették meg. Keglevich Kristóf: Ciszterci pecséthasználat a középkori Magyarországon. *Turul*, 85 (2012) 121–123.

⁴⁰ Zsoldos: *Arch.*, 118., 120. 1262 és 1264 között Smaragd nembeli Smaragd fia Smaragd viselte az ifjabb királyi kancellár címet, azonban mivel egyben kalocsai érsek is volt, kevésbé feltételezhető róla, hogy ténylegesen részt vett volna az írásbeli tevékenység irányításában.

⁴¹ RA 1854.

ennek a csoportnak a képviselői többet nem szerepelnek eljáró személyként. Ebben az évben sokszínű társaságról tudósítanak forrásaink: egy közelebbről nem meghatározható Pál ispán és Lewa jobbágy állapít meg határokat az erdélyi Fehér vármegyében,⁴² János ispán, Karul fia, akkori aludvarispán, valamint András mester, Kelyan fia *comes capelle* Szabolcs vármegyében.⁴³ Emellett visszaesik azoknak az okleveleknek a száma, amelyek homályban hagyják az iktatásban közreműködő személy kilétét.⁴⁴

1267-től újra előtérbe kerülnek a hiteleshelyek, azzal a különbséggel, hogy ezúttal az adománylevelekben már rendszeresebben tüntetik fel az eljáró személy kilétét is. 1267 és 1270 májusa között összesen 8 oklevél tudósít minket arról, hogy konventek vagy káptalanok közreműködésével történt földbirtokok iktatása.⁴⁵ Ezzel szemben mindössze két esetben járnak el világi személyek önállóan,⁴⁶ egyházi személyek pedig háromszor.⁴⁷ Azaz István ifjabb királyságának utolsó éveiben a földadományozáshoz kapcsolódó eljárás résztvevőiről tudósító oklevelek között a legnépesebb csoportot a hiteleshelyek közreműködéséről beszámoló iratok képezik. Ezen a ponton úgy tűnik, hogy István kancelláriája 1260-ban a IV. Béla-féle rendszert vette át, ugyanakkor az 1260-as évek második felében – valószínűleg Lodomér alkancellár (1264–1266), illetve Monoszló nembeli Gergely fia Péter alkancellár (1266–1270) babáskodásának köszönhetően⁴⁸ – attól jelentősen eltávolodott, egy másfajta adminisztrációt hozva ezzel létre. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy 1267 és 1270 között az ifjabb királyi oklevelek között még mindig magas azoknak az aránya, amelyek az iktatást végző személy kilétét nem közlik, az összes, vizsgálatomba bevont diploma alig kevesebb, mint fele ilyen.⁴⁹ Így nem zárható ki – bár felettébb valószínűtlennek tűnik –, hogy ezek az iratok olyan adományokról tudósítanak, amelyeknek az adminisztrációját megyésispánok végezték szóbeli jelentéstétel kísé-

⁴² RA 1853.

⁴³ RA 1852. Tehát ebben az esetben egy, a királyi kancelláriához köthető személy is részt vett az eljárásban.

⁴⁴ RA 1849., 1856., 1860.

⁴⁵ RA 1864.: A pásztói apát és konvent jelent; RA 1870.: A jászói konvent jelent; RA 1874a.: Az egri káptalan jelent; RA 1883.: A nagyváradai káptalan tanúsága mellett Byna ispán iktat; RA 1885.: A nagyváradai káptalan tanúsága mellett Kupiéri ispán iktat; RA 1901a.: A váci káptalan tanúsága mellett Kut királyi ember iktat; RA 1911.: A nagyváradai káptalan tanúsága mellett Kelemen fia Péter iktat; RA 1914.: A gyulafehérvári káptalan tanúsága mellett Tadok falusi Erősd vezette be az adományost birtokába.

⁴⁶ RA 1867.: Tutus fia Elek., RA 1870.: Rach tárnok.

⁴⁷ RA 1906. sz. II/1. 50.o.: A meszei apát jár el: „Terre prima meta, sicut in litteris abbatis de Mezes, quem ad reambulandum dictam terram transmiseramus.”, RA 1907., 1908.: János pataki plébános működik közre.

⁴⁸ Zsoldos: *Arch.*, 120.

⁴⁹ RA 1869., 1872., 1881., 1882., 1884., 1892., 1896., 1898., 1900., 1902., 1913.

retében.⁵⁰ Azt a lehetőséget sem lehet elvetni, hogy a hiteleshelyek már korábban is bekapcsolódtak a kormányzati munkába, csak éppen a királyi kancellária kiadványai ezt a tényt elmulasztották feltüntetni.

1270 májusában V. István lett a Magyar Királyság egyedüli uralkodója. Bő kétéves országlásának idejéről jelentősen több forrással rendelkezünk, mint az 1260-as évekből; ebben az időszakban végig Benedek aradi prépost tölti be az alkancellári tisztséget.⁵¹ A legfontosabb változás, hogy jelentősen visszaesik azoknak az okleveleknek az aránya, amelyek nem tudósítanak minket az adott eljárásnak a részleteiről, összesen 17 ilyen diplomával rendelkezünk – az esetek egyharmada –,⁵² ezek közül csak kettő tartalmaz határleírást.⁵³ Ezzel szemben 35 olyan kiadvány maradt ránk, amelyben feltüntették a közreműködő személyeket.⁵⁴ Utóbbiak közel kétharmada – 22 darab – olyan ügyletekről tudósít minket, amelyek hiteleshelyek tanúsága mellett történtek, azokról konventek és káptalanok jelentettek.⁵⁵ A közreműködő *loca credibilia* között találjuk az esztergomi,⁵⁶ az egri,⁵⁷ a győri,⁵⁸ a nyitrai,⁵⁹ a pozsonyi,⁶⁰ a szepesi,⁶¹ a váradi⁶² és a vaskvári⁶³ káptalanokat, valamint

⁵⁰ A területileg illetékes megyésispánok háttérbe szorulásával felmerül a kérdés: mi alapján választották ki az eljáró személyeket? Véleményem szerint nem zárható ki – jóllehet nem is bizonyítható –, hogy ekkor már az oklevélnyerőnek is volt beleszólása abba, hogy ki vezette a földadományozáshoz kapcsolódó helyszíni eljárást, hasonlóan ahhoz, ahogyan azt Engel Pál a 14. századi Valkó vármegyére vonatkozóan megállapította. Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. In: Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* (Szerk. Csukovits Enikő) Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 590–596.

⁵¹ Zsoldos: *Arch.*, 111.

⁵² RA 1928., 1994., 2026., 2039., 2041., 2044., 2049., 2083., 2085., 2102., 2103., 2120., 2167., 2177., 2184., 2186., 2225.

⁵³ RA 2049., 2177.

⁵⁴ RA 1919., 1926., 1939., 1950., 1955., 1957., 1992a., 2005., 2019., 2024., 2035., 2051., 2072., 2095., 2096., 2100., 2101., 2106., 2113., 2122., 2128., 2146., 2151., 2154., 2157., 2158., 2160., 2161., 2162., 2169., 2175., 2205., 2210., 2220., 2221.

⁵⁵ RA 1926., 1939., 1957., 1992a., 2019., 2024., 2051., 2072., 2096., 2100., 2101., 2106., 2113., 2128., 2146., 2151., 2154., 2158., 2160., 2161., 2175., 2210.

⁵⁶ RA 1957.

⁵⁷ RA 2158.

⁵⁸ RA 2146.

⁵⁹ RA 1926.

⁶⁰ RA 2100.

⁶¹ RA 2154.

⁶² RA 2113.

⁶³ RA 1936.

a kerci,⁶⁴ a leleszi,⁶⁵ a pannonthalmi,⁶⁶ a fehérvári johannita⁶⁷ és a zalai⁶⁸ konventeket. E lista véleményem szerint jól mutatja, hogy 1270 és 1272 között már az ország legnagyobb részében az István ifjabb király kancelláriáján is kimutatott rendszerrel számolhatunk. Jóllehet a hiteleshelyek tanúsága mellett eljáró személyekre még csak elvétve alkalmazzák a *homo noster* műszót,⁶⁹ azonban minden bizonnyal itt már a 14. században általános rendszer áll előtűnk.

Főméltóságok önállóan mindössze három esetben jártak el, ami a közreműködő személyekről tudósító okleveleknek kevesebb, mint egytizede.⁷⁰ Moys nádor kétszer szerepel, egyszer pedig Joachim szlavón bán. Ráadásul úgy tűnik, hogy Moys az egyik esetben soproni ispáni tisztségéből kifolyóan járhatott el: az adott oklevél tárgyát ugyanis egy soproni várföld képezte.⁷¹ A területileg illetékes megyésispánok önállóan hat esetben jártak el a vizsgált időszakban; ha Moys nádor fentebb említett szereplését is ideszámítjuk, akkor ez az esetek egyötöde.⁷² Mindössze négy esetben iktatnak egyházi személyek önállóan, Ákos mester budai prépost kétszer is szerepel,⁷³ mellette András mester *specialis notarius*,⁷⁴ illetve a pannonthalmi apát⁷⁵ tűnik élénk forrásainkból. Érdekes megjegyezni, hogy míg az önállóan – jöllehet kisszámban – eljáró főméltóságok a IV. Béla kancelláriájáról kikerült oklevelekre jellemzőbbek inkább, addig a hiteleshelyek közreműködése nélkül tevékenykedő egyházi személyek szolgálataira a földadományozás-adminisztráció kap-

⁶⁴ RA 2072. A jelentés a kerci apát nevében kelt, azonban ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a korszakban a ciszterci konventek nem rendelkezettek konventi pecséttel, így az intézményi kiadványokat az apát pecsétjével erősítették meg. Keglevich K.: Ciszterci pecséthasználat, 121–123.

⁶⁵ RA 2128.

⁶⁶ RA 2019.

⁶⁷ RA 2051.

⁶⁸ RA 2024.

⁶⁹ RA 1992a. (HO I. 55.): „Receptis litteris celsitudinis vestre cum Job filio Macha homine vestro”, RA 2154. sz. II./1. 134.: „Mandamus fidelitati vestre precipiendo, quatenus mittatis hominem vestrum fidedignum pro testimonio, coram quo Iardan castellanus de Scyps homo noster silvam eandem statuat”, RA 2158. (HO V. 47.): „Cuius terre mete prout in litteris fidelium nostrorum capituli Agriensis et Jacobi filii Stephk de genere Tekele hominis nostri [...] vidimus contineri”

⁷⁰ RA 1919.: Moys nádor, RA 2220.: Joachim szlavón bán, RA 2221.: Moys nádor, soproni ispán.

⁷¹ RA 2221.

⁷² RA 1955., 2005., 2095., 2122., 2157., 2205. Jöllehet a RA 2095. és RA 2157. oklevelekben Panyit bán, zalai ispán jár el, azonban ez a két diploma egyértelműen a megyésispánok csoportjához sorolandó, ugyanis a kiadás időpontjaiban (1271. július 24., illetve 1272. február 10.) Panyit már nem volt szőrényi bán, és mind a két irat tárgyát zalai földek képezik.

⁷³ RA 2162., 2169.

⁷⁴ RA 1950.

⁷⁵ RA 2035.

csán az ifjabb és az idősebb király is igényt tartott 1270 előtt.⁷⁶ Önállóan eljáró, azonban sem országos, sem megyésispáni címet nem viselő világi személyről forrásaink nem tudósítanak 1270 és 1272 között.

Mégsem tekinthetjük elhanyagolhatónak a megyésispánok szerepét 1270 és 1272 között, ugyanis az előbb említett dokumentumokon túl további öt oklevélben szerepelnek, csak éppen hiteleshelyek tanúsága mellett eljárva.⁷⁷ Érdemes kitérni ennek a tizenegy diplomának a területi megoszlására. Mihály nyitrai ispán háromszor is szerepel,⁷⁸ Mihály zólyomi (és szepesi) ispán pedig kétszer,⁷⁹ hasonlóan a sárosi ispánokhoz,⁸⁰ valamint Panyit bán, zalai ispánhoz.⁸¹ Forrásainkban egyszer szerepel Buzad tornai ispán,⁸² egyszer pedig Konrád győri *comes parochialis*.⁸³

A Panyit bánra és Konrád ispánra vonatkozó említés kivételével az összes adatunk egy földrajzilag viszonylag szűk régióban szóródik. Zólyom, Szepes és Nyitra *comitatus*-okra Fügedi külön felhívta a figyelmet, mint olyan területekre, ahol kiugróan sokszor járnak el a területileg illetékes ispánok.⁸⁴ Azonban az általa készített táblázatból egyértelmű, hogy Sáros megye is ebbe a kategóriába tartozott.⁸⁵ Nyitra vármegyére vonatkozóan V. István korára is elfogadhatjuk Fügedi magyarázatát, tudniillik, hogy az oklevélnyerők magas társadalmi állása vonta maga után a megyésispán bevonását az eljárásba.⁸⁶ Mi köti össze Zólyom, Szepes, Sáros és Torna ispánságokat?

Ebben a négy *comitatus*-ban az a közös, hogy egyikük sem elsődleges kialakulású vármegye, értve ez alatt, hogy eredetileg egyik sem rendelkezett várispánsági háttérrel.

⁷⁶ Egy esetben a nyitrai káptalan tanúsága mellett látjuk eljáráni Egyed tárnokmester, pozsonyi ispánt egy Trencsén vármegyében található föld kapcsán. (RA 2101.) Továbbá két olyan esetről tudunk, amikor egyházi személyek végzik az iktatást, azonban ez hiteleshely közreműködésével történik. RA 2128.: János pataki plébános jár el a leleszi konvent tanúsága mellett. RA 2210.: zágrábi kanonok iktat a bácsi és az egri káptalanok tanúsága mellett.

⁷⁷ RA 1957., 2106., 2146., 2161., 2175. Érdekes szempont, hogy abban a két esetben, amikor 1270 és 1272 között megyésispánok idegen comitatus területén járnak el, azt hiteleshely tanúsága mellett teszik: RA 1957.: Mihály zólyomi ispán az esztergomi káptalan tanúsága mellett Hont vármegyében., RA 2146.: Konrád győri ispán a győri káptalan tanúsága mellett Moson megyében.

⁷⁸ RA 2106.: Benedek alkancellárral együtt jár el az esztergomi káptalan kiküldöttje, Sixtus olvasókanonok tanúsága mellett., RA 2122., 2205.: Önállóan jár el.

⁷⁹ RA 1955.: önállóan jár el., RA 1957.: Az esztergomi káptalan tanúsága mellett jár el.

⁸⁰ RA 2005.: András sárosi ispán egyedül jár el., RA 2175.: Domonkos sárosi ispán iktatásáról Lypoldus plébános, a királyné káplánja jelent.

⁸¹ RA 2095., 2157.

⁸² RA 2161.: Az egri káptalan tanúsága mellett eljárva.

⁸³ RA 2146.: A győri káptalan tanúsága mellett eljárva.

⁸⁴ Fügedi E.: IV. Béla adományai, 46.

⁸⁵ Uo. 49. Eszerint Sáros vármegyéről 1245 és 1270 között három adattal rendelkezünk, mind a három esetben az illetékes ispán járt el.

⁸⁶ Fügedi E.: IV. Béla adományai, 45–46. Az RA 2106-os oklevél destinatarius a nyitrai püspök, az RA 2205-ös kiadását pedig Egyed tárnokmester eszközölte ki rokonának.

Zólyom, Sáros és Torna ispánságok a 13. század előtt királyi uradalmak voltak, megyévé alakulásuk a 14. század elejére zárult csak le. A későbbi Szepes vármegye területén azonban még olyan királyi *predium* sem mutatható ki előzményként, amely a későbbi *comitatus* teljes területét lefedte volna.⁸⁷ Tehát ezeken a területeken az országos tendenciákkal ellentétben elsősorban azért járhattak el nagyobb arányban a területileg illetékes ispánok, mert az itt található *comitatus*ok igazgatási egységekként jelentős mértékben különböztek az ország többi területén található vármegyéktől, és a királyi uradalmi lét örökségeként az uralkodó az élükön álló *comes*ekkel erősebben kezében tarthatta a terület kormányzatát. Ezen túl nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ezek a területek az egykori gyepűn, azaz a periferián helyezkedtek el, így a hiteleshelyek tanúbizonyságát is csak nehézkesen lehetett igénybe venni.⁸⁸

Összegzés

V. István 1258 és 1272 között kiadott okleveleinek elemzése végén a következő megállapításokat tehetjük. Jóllehet a legkorábbi, 1258 és 1259 között kiadott diplomái az esetek többségében jellemzően nem tüntetik fel az eljáró személyt, és határleírást sem tartalmaznak, azonban az ilyen hiányosságok aránya az oklevelekben 1260-tól jelentősen visszaesik. Ezzel párhuzamosan, miután a keleti országrész élére került, István herceg kancelláriája a IV. Béla-féle, Fügedi által leírt rendszert követte. Úgy tűnik azonban, hogy az 1260-as évek közepétől attól jelentősen eltávolodott. István ifjabb királyságának utolsó éveiben ugyanis a földadományozáshoz kapcsolódó eljárás részleteiről tudósító oklevelek között többségben vannak a hiteleshelyek tanúsága mellett lezajlott ügyletekről beszámoló iratok.

A földadományozásoknak a 14. században megszokott módja – amely az 1260-as évek végére a relatívan legtöbbször használatnak számított az ifjabb király tartományában – 1270 és 1272 között az egész országban általánosan kimutatható: az adott eljárás részleteibe betekintést engedő iratok kétharmada ilyenről számol be. Egyházi személyek és főméltóságok továbbra is iktattak önállóan kis számban, azonban a területileg illetékes *comes*ek eljáró személyekként nagyrészt az országnak egy olyan szűk régiójára szorultak vissza, ahol az ispánságok még nem jutottak el a vármegyévé válás végpontjáig. Úgy tűnik tehát, hogy a 14. századi típusú földbirtok-adminisztráció genezise nem köthető a IV. László trónra lépése által kiváltott kancelláriareformhoz. Ezek alapján vajon kijelenthetjük, hogy a hiteleshelyek Lodomér, illetve Monoszló nembeli Gergely fia Péter ifjabb királyi alkancellárok (1264–1266, illetve 1266–1270) bábáskodásának köszönhetően kapcsolódtak be tevékenyen a kormányzati munkába? A keleti országrész vizsgálata alapján ez lehetséges-

⁸⁷ Zsoldos: *Arch.*, 188., 205., 213., 235., Zsoldos Attila: Szepes megye kialakulása. *Történelmi Szemle*, 43 (2001) 1–2., 29–30. Vö.: Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Bp., 1988. (Nemzet és emlékezet) 393–395.

⁸⁸ A tornai ispánság területétől például igen messze esett az egri káptalan. RA 2161.

nek tűnik, azonban a királyság nyugati része további elemzést igényel. Fügedi ugyanis többször idézett tanulmányában nem vizsgálta korszakos bontásban IV. Béla okleveleit, így nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a hiteleshelyek az 1260-as években – vagy akár ennél is korábban – a nyugati területeken is nagyobb számban kapcsolódtak be a kormányzati munkába.⁸⁹ Ahhoz, hogy eldönthessük, hogy a hiteleshelyek az ifjabb királyi kancellárián gyökerező innováció következményeként kerültek-e a földbirtokadományok adminisztrálásának homlokterébe, éves bontásban újra kell vizsgálni IV. Béla okleveleit, amely egy későbbi kutatás témájaként fog szolgálni.

Végezetül úgy tűnik, hogy Szovák joggal húzhatott éles határt az 1272 előtti referátumok és az azutáni *relatiók* közé. Ugyanis valóban a IV. László trónra lépése utáni időszakban válik általánossá, hogy a királyi kancelláriáról kikerült privilégiumokban nem csak a határleírást, hanem a teljes hiteleshelyi jelentést átírják. Ennek a pontos feltérképezése, illetve annak, hogy a konventek és káptalanok jelentéseiben mikortól számolhatunk az uralkodói *mandatumok* teljes szövegű *insertió*jával, viszont már egy későbbi kutatás témája lesz.

⁸⁹ Már az 1250-es években gyakorinak számított, hogy a nádorok peres döntések után a hiteleshelyek közreműködésével iktassanak. Pl.: Szócs Tibor (szerk.): *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* Bp., 2012. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II., Forráskiadványok 51.) 84., 85., 89., 102., 111., 114., 121. sz.

The Donations of Stephen V of Hungary and the Royal Chancery

In this paper, I examine the ways through which the chancery of Stephen V administered his donations of lands between 1258 and 1272. Erik Fügedi, analysing the royal grants made by Béla IV between 1245 and 1270, reached the conclusion that during this period, it was generally the *comites parochiales* who received the royal writ (*mandatum*) which put them in charge of the local proceedings concerning the administration of royal donations. Kornél Szovák proposed the usage of the German term, *Referat*, to label the early reports compiled during these proceedings.

Nonetheless, it is important to point out that Fügedi only analysed the charters issued by Béla IV despite the fact that during the 1260s, the kingdom was split between this senior king and his junior, Stephen V, who became the sovereign of the whole country upon his father's death in 1270. Analysing the charters of Stephen V, several important territorial differences can be identified between the western and the eastern halves of the kingdom.

It seems that after 1263, the chancery of the junior king gradually introduced a new system of administration for the royal grants made by Stephen V. Similar to the widespread method of the 14th century, the local proceedings were carried out with clerics from the *loca credibilia* present as credible witnesses. It was also the *loca credibilia* who received the royal writ from the chancery, and it was they who wrote the reports of the local proceedings. After 1270, this method of administration was in use in the entire Kingdom of Hungary. The former role of the *comes parochiales* was only conserved in the remotest parts of Stephen's realm.

Keywords: Hungarian royal chancery, Stephen V, royal donations

Függelékek

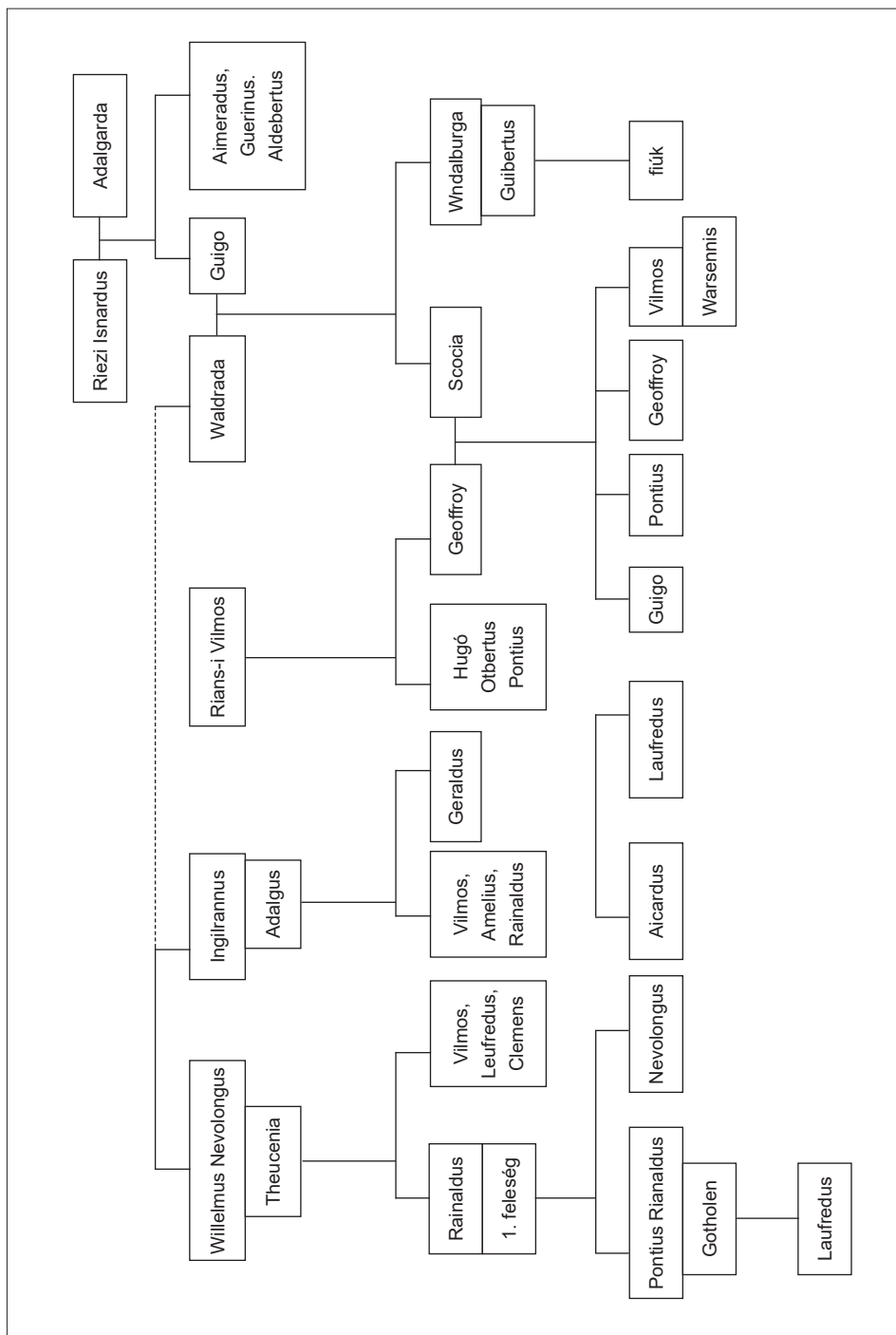

1. függelék. A szövegben említett helységek. Kivétel: Cavaillon (Brignoles-tól 115 km-re nyugatra) és Riez (Brignoles-tól 65 km-re északra).

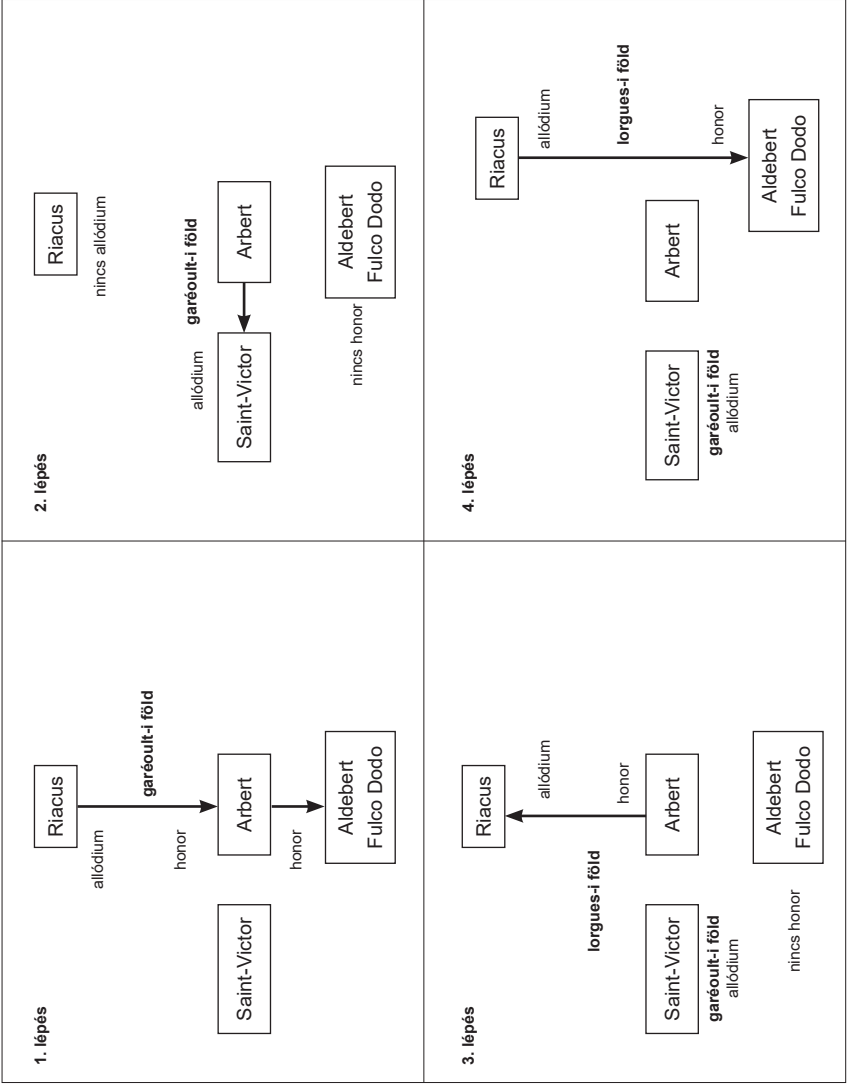

2. függelék. Brignoles környéke.

Forrás: Édouard Baratier: *La fondation et l'étendue du temporel de l'abbaye de Saint-Victor. Provence historique* 16 (1966). 419.

3. függelék. Brignoles legfontosabb birtokosainak családfája

4. függelék. Brasi Arbert adománya a Szent Viktornak

Pietro Stefaneschi bíboros síremléke a római Santa Maria in Trastevere-templomban
 (A kép forrása: <http://www.romainteractive.com/ita/trastevere/s-maria-in-trastevere/transetto-sinistro.html>. A letöltés ideje: 2019. június 10.)

KÖRMENDI TAMÁS

Középkortudományi PhD-konferenciák az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Micae mediaevales sorozata

2020-BAN – a koronavírus-járvány miatti korlátozások következtében – rendhagyó időpontban kerül sorra az ELTE-n a medievista doktoranduszok immár hagyományosnak mondható seregszemléje. A konferenciára az ország szinte minden egyeteméről érkeznek résztvevők: amikor azonban jelen sorokat papírra vetem, még nem tudjuk, hogy a szokott módon, személyesen tudunk-e majd találkozni, vagy online formában vitathatjuk meg legfiatalabb kollégáinkkal a legfrissebb eredményeiket. A konferenciasorozatot még 2011-ben egyetemünk középkortudományi doktorképzésének két meghatározó alakja hozta létre: Draskóczy István egyetemi tanár (a Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori magyar történeti programjának vezetője) és Nagy Balázs egyetemi docens (a TDI Középkori és koraújkori egyetemes történeti programjának törzstag témavezető oktatója, majd szintén vezetője). Mi, többiek – az egykori és jelenlegi doktorandusz kollégáktól egészen a medievistikai területen érintett posztgraduális programok oktatóiig – nem lehetünk elég hálásak nekik kettejüknek egyfelől a kezdeményezésért magáért, másfelől a doktori konferenciák ügyének hosszú éveken keresztül tartó, fáradhatatlan és hatékony gyámolításáért. Sőt talán nem túlzás azt mondani: az általuk megálmodott doktori konferenciák nem csupán kutatási területünk szakembergárdájának folyamatos képzéséhez járultak hozzá, de az ELTE oktatói utánpótlásának rekrutációjához is. Ha ugyanis fellapozzuk a *Micae mediaevales* sorozatának első kötetét, akkor azt láthatjuk, hogy a szűk tíz esztendővel ezelőtti doktorandusz szerzők közül azóta hárman is egyetemünk státuszban lévő oktatóivá váltak – nem beszélve most azon kollégákról (pedig természetesen érdemes), akik az akadémiai kutatóintézeti hálózatban kaptak megtisztelő álláslehetőséget.

Furcsa helyzetben vagyunk egyébként ezekkel a doktori konferenciákkal. 2011-től öröndetes módon minden évben megrendezhetjük őket – aminek azért kell örülni, mert pusztán ez a tény is mutatja az irántuk megnyilvánuló érdeklődést mind a doktoranduszok, mind pedig a tágabb szakma részéről –, de valójában nagyon nehéz lenne megmondanunk,

hogy hányadiknál is tartunk. Ha a számolást valóban 2011-nél kezdjük, akkor persze idén éppen a tizedik konferenciát és a *Micae mediaevales* kilencedik kötetét ünnepelhetjük. Csak-hogy 2009-ben is volt már egyetemünkön egy középkortudományi PhD-konferencia – a szervezője ki más lett volna, mint ezúttal is Nagy Balázs, aki ráadásul a tudományos ülészak előadásaiból 2010-ben közzé tett, *Középkori mozaik* c. kötet szerkesztői munkáit is végezte. Sőt már 2006-ban is tartottak az ELTE-n egy hasonló medievisztikai seregszemlét az akkori doktoranduszok részvételével – ennek pedig Déri Balázs egyetemi tanár, az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének az idő szerinti vezetője volt a kezdeményezője. Ha tehát össze akarjuk számolni, összesen hányszor mérhették meg magunkat az ELTE-n egyetemünk és a társintézmények középkorkutató PhD-hallgatói, akkor középkorászhoz illően bizonytalan választ adhatunk: legalább a tizedik és legfeljebb a tizenkettedik konferenciánknál tartunk, és ezek anyagából minimum kilenc, de inkább tíz kötet jelent meg.

A számadatoknál persze sokkal fontosabb, hogy mi mindent adtak ezek a konferenciák és kötetek a kutatásnak. Közhelyszámba megy, de attól még igaz: az eddig megjelentetett több mint 120 tanulmány jelentősen gazdagította ismereteinket szeretett korszakunkról, nem egy közülük sokat idézett és komoly pozitív visszhangot kiváltó munka. Szintén közhelynek hangozhat – de talán valamivel ritkábban hangoztatott közhely –, hogy a konferenciák milyen sokat segítenek a doktorandusz kollégáknak előadói képességeik fejlesztésében, illetve milyen fontos visszajelzést jelentenek témavezető tanárainknak is azzal kapcsolatban, hogy a gondjainkra bízott fiatalok mennyit léptek előre évről évre.

Fontos hangsúlyoznunk azt is, hogy egyetemünkön párhuzamosan több, a középkorkutatás tágabb területéhez tartozó tudományszakon is zajlik medievisztikai jellegű képzés: így például a történelem mesterszak középkori specializációján, a régészet mesterszakon, a klasszika-filológiai és a vallástudományi képzések részeként, a germanisztikai, romanisztikai és anglisztikai intézetek égisze alatt, valamint a magyar irodalomtörténeti és nyelvtörténeti stúdiumokba foglaltan – no meg természetesen a levéltár mesterszakon is. Az eddigi akárhány (és a reményeink szerint ezek után következő még több) ülészak programja nemcsak ezt a sokféleséget mutatta meg, de nagy örömeinkre a társintézményeink, a többi magyarországi egyetem, sőt a határainkon túli universitasok hallgatóinak részvétele révén a Kárpát-medence egész magyar nyelvű medievisztikai doktori képzése elé tükröt tart. Nagy örömeinkre szolgál, hogy a legkorábbi és legjelentősebb hasonló magyarországi kezdeményezés, a kétevente megtartott szegedi középkortudományi doktori konferenciák mögé hosszú évek alatt a budapesti kisebb testvér is felzárkózhatott.

Az eddigi konferenciák valamennyi résztvevője és témavezetőik, az ülészakok szervezői és a kötetek szerkesztői nevében köszönjük egyfelől azt a figyelmet, amellyel szakmánk a konferenciáinkat megtisztelte, másfelől azt az erkölcsi és anyagi támogatást, amely lehetővé tette ezen konferenciák megrendezését. Jelen kötet megjelentetése kapcsán különösképpen is hálásak vagyunk a „Reziliencia és reziliens társadalmak” kiválósági projektnek és Horn Ildikó professzor asszonynak, a projekt vezetőjének a nagylelkű támogatásért, amely nélkül ez a kötet nem jelenhetett volna meg.

Történelem közérthetően

A bécsi székhelyű Cantat Heritage & Innovation szakterülete a történelmi múlt közérthető és a nagyközönség számára is követhető módon való közvetítése, valamint élményszerű átadása. Fő célkitűzéséről a cégnév is tanúskodik: a történelmi örökség (*heritage*) bemutatása a legújabb digitális eszközök (*innovation*) segítségével. A hagyományos történetmesélés módszerei mellett az új média eszközeit úttörő megközelítésben és interaktív kivitelezésben használja fel a lehető legteljesebb és legmaradandóbb élmény létrehozása érdekében. Jó példa erre a cég saját fejlesztésű szoftvere (Z.A.P. – ZOOM A PIC), amelynek segítségével háttér-információk fűzhetők egy-egy képhez vagy akár kisebb képrészletekhez, lehetővé téve a különböző ábrázolások különböző szintjeinek megismerését és mélyebb megértését. A Cantat csapata széles körű tapasztalatokkal rendelkezik a történelmi és a kulturális örökség felhasználásának és bemutatásának terén nemzetközi szinten is. A Cantat a koncepció megtervezésétől a projekt megvalósításáig mindent kézben tart – legyen szó akár ideiglenes, akár állandó kiállításról vagy egy egész múzeumból. A különböző témák szakértőinek bevonása az egyes projektekhez kapcsolódó kutatómunkába garantálja az átadott információk hitelességét és aktualitását, míg a munkatársak szakmai képesítése a tudásanyag közérthető, korszerű és izgalmas közvetítését biztosítja.

Understandable History for All

Cantat Heritage & Innovation seated in Vienna is specialised in transmission of the historical past for a wide range of audiences in a simply followable way, and in presentation of the same as an experience. From the main goal of the firm testifies also his name: it's the presentation of historical heritage with the help of the newest digital devices. Cantat combines traditional forms of storytelling with the usage of new media through a pioneer approach, and an interactive implementing to achieve the most complete and everlasting experience. The best example for it is probably the self developed software of the firm (Z. A. P. – ZOOM A PIC) which allows attaching background information to a certain picture, or to a small part of it, making it possible to recognise the different levels of an image, and through that to understand it in a better and deeper way. The team of Cantat has a widespread experience in the field of the use and presentation of historical or cultural heritage in an international level. It manages everything from planning the concept to carrying it into effect – whether it is a temporary or a permanent exhibition or even a museum. The involvement of different experts by the research work for the projects guarantees the credibility and actuality of the showed informations, while the professional qualification of the team ensures the transmission of the knowledge in an understandable, up-to-date, and exciting way.

Köszönetnyilvánítás

A szerkesztők e helyütt szeretnének név szerint köszönetet mondani mindazoknak, akik a kötet előzményeül szolgáló konferencia megszervezésében, lebonyolításában részt vettek, illetve e munka megszületését támogatták és lehetővé tették.

Köszönet illeti Solymosi Lászlót, Bertényi Ivánt, Feld Istvánt, Fedeles Tamást, Bárány Attilát, Szovák Kornélt, Falvay Dávidot és Neumann Tibort, akik amellet, hogy egy-egy szekció vezetését vállalták, az előadásokhoz számos hasznos észrevételt és tanácsot fűztek.

Külön köszönjük Csukovits Enikő professzor asszonynak és Vizkelety András professzor úrnak, hogy plenáris előadásaikkal méltó keretet adtak a rendezvénynek. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának, az ELTE BTK Történeti Intézet Szekfű Gyula Könyvtárának, az ELTE BTK Művészetközvetítő és Zenei Intézetének, illetve az ELTE Konfuciusz Intézetének támogatása nagyban megkönnyítette a konferencia színvonalas és akadálymentes lebonyolítását. A szerkesztők minden igyekezete sem tudta volna pótolni azt az alapos olvasószerkesztői munkát, amelyért hálával tartozunk Ribi Andrásnak. Az angol nyelvű rezümék lektorálásáért Stephen Pow-nak tartozunk köszönettel.

A kötet mindennek ellenére jelen formájában nem jelenhetett volna meg a Történeti Intézet igazgatójának, Horn Ildikó professzor asszonynak, az ELTE Hallgatói Önkormányzatának, a Cantat Heritage & Innovation GmbH-nak és a Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programnak a támogatása nélkül.

A legfőbb köszönet azonban tanárainkat és a konferencia főszervezőit: Draskóczy Istvánt, Körmendi Tamást és Novák Veronikát illeti, akiktől munkánk során mindvégig a legtöbb biztatást, segítséget és tanácsot kaptuk.

Budapest, 2020 májusa

A szerkesztők

A szerzőkről

BADIK-SZABÓ TERÉZIA – doktorandusz, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola,
Középkori és Koraújkori Történet Doktori Program
Témavezető: Dr. Fedeles Tamás, egyetemi tanár (PTE), Dr. C. Tóth Norbert, tudományos
főmunkatárs (Magyar Medievisztikai Kutatócsoport)
Elérhetőség: badikszabo.terezia@gmail.com

BOGNÁR LÁSZLÓ – doktorandusz, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Medie-
visztika Doktori Program
Témavezető: Dr. Gálffy László, egyetemi docens (KRE), Dr. Hunyadi Zsolt, egyetemi
docens (SZTE)
Elérhetőség: laci1769@gmail.com

BORBÁS BENJÁMIN – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola,
Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelem Doktori Program
Témavezető: Dr. Nagy Balázs, egyetemi docens (ELTE – KEE)
Elérhetőség: benjaminborbas@gmail.com

CSERMELYI JÓZSEF – doktorjelölt, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
Témavezető: Dr. Rácz György, egyetemi docens (PPKE)
Elérhetőség: csermelyi.j@gmail.com

ERŐS KATALIN RENÁTA SSND – doktorjelölt, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
Témavezető: Dr. Szovák Kornél, egyetemi docens (PPKE)
Elérhetőség: renata.nover@gmail.com.

JAKAB PÉTER – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Középkori
és Kora Újkori Egyetemes Történelem Doktori Program
Témavezető: Ciegerné Dr. Novák Veronika, egyetemi docens (ELTE)
Elérhetőség: jakpet84@gmail.com

KANÁSZ VIKTOR – doktorandusz, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Középkori és Koraújkori Történet Doktori Program

Témavezető: Dr. Fedeles Tamás, egyetemi tanár (PTE), Dr. Tusor Péter, egyetemi docens (PPKE)

Elérhetőség: kanaszviktor@gmail.com

KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Középkori Magyar Történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Draskóczy István, egyetemi tanár (ELTE)

Elérhetőség: kozak.kigyossy.szabolcs@gmail.com

RUDOLF VERONIKA – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, A Történelem Segédtudományai Doktori Program

Témavezető: Dr. Körmendi Tamás, egyetemi docens (ELTE)

Elérhetőség: rudolfveronika94@gmail.com

SZOLNOKI ZOLTÁN – doktorjelölt, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Medievisztika Doktori Program

Témavezető: Dr. Galamb György, egyetemi docens (SZTE)

Elérhetőség: szolnoki.zol@gmail.com

VARRÓ ORSOLYA – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Molnár Péter, egyetemi adjunktus (ELTE)

Elérhetőség: varro_orsolya@alumni.ceu.edu

VERES KRISTÓF GYÖRGY – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, A Történelem Segédtudományai Doktori Program

Témavezető: Dr. Körmendi Tamás, egyetemi docens (ELTE)

Elérhetőség: vereskristof@gmail.com

Notes on Contributors

BADIK-SZABÓ, TERÉZIA – PhD-student, University of Pécs, School of Interdisciplinary Studies, Medieval and Early Modern History Doctoral Program
Supervisor: Dr. Tamás Fedeles, university professor (University of Pécs), Dr. Norbert C. Tóth, senior research fellow (Research Group for Medievalistics)
E-mail address: badikszabo.terezia@gmail.com

BOGNÁR, LÁSZLÓ – PhD-student, University of Szeged, School of Historical Studies, Medieval Studies Doctoral Program
Supervisor: Dr. László Gálffy, associate professor (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary), Dr. Zsolt Hunyadi, associate professor (University of Szeged)
E-mail address: laci1769@gmail.com

BORBÁS, BENJÁMIN – PhD-student, Eötvös Loránd University, School of Historical Studies, Medieval and Early Modern History Doctoral Program
Supervisor: Dr. Balázs Nagy, associate professor (Eötvös Loránd University – Central European University)
E-mail address: benjaminborbas@gmail.com

CSERMELYI, JÓZSEF – PhD-candidate, Pázmány Péter Catholic University, School of Historical Studies
Supervisor: Dr. György Rácz, associate professor (Pázmány Péter Catholic University)
E-mail address: csermelyi.j@gmail.com

ERŐS, KATALIN RENÁTA SSND – PhD-candidate, Pázmány Péter Catholic University, School of Historical Studies
Supervisor: Dr. Kornél Szovák, associate professor (Pázmány Péter Catholic University)
E-mail address: renata.nover@gmail.com.

JAKAB, PÉTER – PhD-student, Eötvös Loránd University, School of Historical Studies, Medieval and Early Modern History Doctoral Program
Supervisor: Dr. Veronika Ciegerné Novák, associate professor (Eötvös Loránd University)
E-mail address: jakpet84@gmail.com

KANÁSZ, VIKTOR – PhD-student, University of Pécs, School of Interdisciplinary Studies,
Medieval and Early Modern History Doctoral Program

Supervisor: Dr. Tamás Fedeles, university professor (University of Pécs), Dr. Péter
Tusor, associate professor (Pázmány Péter Catholic University)

E-mail address: kanaszviktor@gmail.com

KOZÁK-KÍGYÓSSY, SZABOLCS LÁSZLÓ – PhD-student, Eötvös Loránd University, School of
Historical Studies, Medieval Hungarian History Doctoral Program

Supervisor: Dr. István Draskóczy, university professor (Eötvös Loránd University)

E-mail address: kozak.kigyossy.szabolcs@gmail.com

RUDOLF, VERONIKA – PhD-student, Eötvös Loránd University, School of Historical Studies,
Auxiliary Sciences of History Doctoral Program

Supervisor: Dr. Tamás Körmendi, associate professor (Eötvös Loránd University)

E-mail address: rudolfveronika94@gmail.com

SZOLNOKI, ZOLTÁN – PhD-candidate, University of Szeged, School of Historical Studies,
Medieval Studies Doctoral Program

Supervisor: Dr. György Galamb, associate professor (University of Szeged)

E-mail address: szolnoki.zol@gmail.com

VARRÓ, ORSOLYA – PhD-student, Eötvös Loránd University, School of Historical Studies,
Medieval and Early Modern History Doctoral Program

Supervisor: Dr. Péter Molnár, senior lecturer (Eötvös Loránd University)

E-mail address: varro_orsolya@alumni.ceu.edu

VERES, KRISTÓF GYÖRGY – PhD-student, Eötvös Loránd University, School of Historical
Studies, Auxiliary Sciences of History Doctoral Program

Supervisor: Dr. Tamás Körmendi, associate professor (Eötvös Loránd University)

E-mail address: vereskristof@gmail.com

Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolán belül a Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti, a Középkori Magyar Történeti és a Történelem Segédtudományai Doktori Program elsőként 2010-ben fogott össze, hogy egy közös konferenciát szervezzon a PhD-hallgatók számára. A mára már hagyománynak tekinthető esemény kapcsán szokássá vált, hogy a konferenciákon elhangzott előadások tanulmányi formát szövegét minden évben közreadjuk. Az idei kötetben tizenkét tanulmányt talál az olvasó. Egyetemes és magyar történelmi témájú dolgozatok követik egymást, amelyek betekintést engednek a középkori egyházi és világi intézmények működésébe, a nemesek és a városlakók életébe, a háborúk, a diplomácia és a mindennapok részleteibe.